

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Modernleşme Pratikleri ve Yeni Prestij Mekânlarının Görünürlüğü: Hayat Mecmuası (1956-1960)

“Hak, Hukuk, Adalet” Taleplerinin Mimarlık Ortamına Yansımaları Üzerine

Rexx Sineması Üzerine

Bağımsız Bir Eğitim ve Etkinlik Platformu Olarak AURA

Turabdin Bölgesi'nde Kırsal Kültürel Peyzajın Dönüşümü: Anıtlı (Hah) Köyü Örneği Üzerinden Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kıllıt) Köyleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz

Kamunun Modern Yüzü: İstanbul Belediye Sarayı'nda Uluslararası Üslup'un Temsili

Dört Aylık Mimarlık Kültürü Dergisi

Yaz 2025 • Yıl: 25 • Sayı: 83 • Yayın Türü: Yerel, süreli

Yayınlayan

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi

Sahibi

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi adına
Alper Ünlü

Editör

Deniz İncedayı

Editör Yardımcıları

Koray Güler, Beyza Zihar

Yayın Kurulu

Zafer Akay, Esra Akbalık, Gül Cephanecigil,
Ayşen Cıraçoğlu, Zeynep Eres, Ahmet Erkan, T. Gül Köksal,
Derin Öncel, Gülşen Özyayın, Mücella Yapıcı

Danışma Kurulu

Zeynep Ahunbay, Behiç Ak, Nur Akin, Ali Artun,
Acar Avunduk, Çelen Birkar, Hasan Çakır, Candan Çıtak,
İsmail Doğanıylmaz, Handan Dülger Türkoğlu, Nur Esin,
Nuran Zeren Gülersoy, Zeynep Günay, Ersen Gürsel,
Figen Kafescioğlu, Ruşen Keleş, Esin Köymen,
Mehmet Küçükdoğu, Eyüp Muhcu, Derya Oktay,
M. Sabri Orcan, Deniz Erinsel Önder, Hasan Cevad Özdil,
Mehmet Özdoğan, Fatma Ahsen Özsoy, Betül Şengezer,
Bülend Tuna, Rüksan Tuna, Hülya Turgut, Alper Ünlü,
Zekiye Yenen, Emre Zeytinoglu

Genel Yayın Yönetmeni

Deniz İncedayı

Mali Koordinasyon

F. Gökhan Tanrıöver

Yazı İşleri Sorumlusu

Metin Karadağ

Yayın İletişim Adresi

Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, Kemankeş Cad.
No: 31 Karaköy, Beyoğlu, 34425 İstanbul

Grafik Tasarım

Beste Kurtcu Ay

Yayın Koordinatörü

Burak Türe

Dil Editörü

Dil düzenlemesi Kare Medya tarafından sağlanmaktadır.
kare@karepb.com

Yayın Tarihi

Haziran 2025

Yayınevi

Kare Yayıncılık

Adres: Göztepe Mah. Fahrettin Kerim Gökay Caddesi No:

200/A D:2 Çemenzar - Kadıköy, İstanbul-Türkiye

Phone: +90 216 550 61 11

Fax: +90 216 550 61 12

Web: www.karepb.com

E-mail: kare@karepb.com

Baskı-Cilt

Pelin Ofset Tipo Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi

İvedik Osb 1514. Cadde No: 28-30 Yenimahalle Ankara

Tel: 0312 395 25 80

Sertifika No: 49432

Yazılarda ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergi adı belirtmek koşuluyla alıntı yapılabilir.

Mimar.ist 25 Yaşında!

Deniz İncedayı

25. yaşımıza yeni gelişmeleri müjdeleyerek giriyoruz...

Bildiğiniz gibi, mimar.ist 2000 yılından bu yana İstanbul kenti konuları ve sorunları başta olmak üzere, mimarlığın kent ve kentli ilişkisini, tarihsel süreçleri, kuramda ve pratikte mesleki ve güncel gelişmeleri izlemeyi ve sorgulamayı amaçlıyor. Mesleğin toplumsal sorumluluklarını, kamu yararı, çevre sağlığı, meslek etiği gibi ilkelerini vurgulayarak kentsel tasarım ve planlama, kent hakkı ve hukuku alanlarıyla da ilişkiler kurarak tartışma konularını zenginleştiriyor.

Önceki sayımızda da paylaştığımız gibi, dergide gerçekleştirilen sistem değişikliği sonrasında yeni bir sürecin içindeyiz. 82. sayımızdan başlayarak yazılarımızı JournalAgent makale değerlendirme ve yayınlama sistemi ile hakem onayından geçirerek kabul ediyoruz. Yazarlarımız makalelerini mimaristdergi.org adresi altındaki ilgili alana yükleyerek başvurularını yapıyorlar. Söz konusu sistem değişikliğiyle birlikte derginin bazı ulusal ve uluslararası indekslerde taranması için Kare Yayıncılık desteğiyle gerekli girişimleri yaptık ve bu sayımızdan başlayarak çeşitli indekslerde taranmaya başladığımız bilgisini sizlerle paylaşmaktan mutluyuz...

mimar.ist, 2025 Haziran ayından başlayarak EBSCO, ASCI, SCILIT, OUCI, SUDOC indekslerinde dizinleniyor. Bu gelişme gerek yazarlarımız, gerekse okuyucularımız açısından, çeşitliliğin ve tanınırlığın artırılması, kalitenin yükseltilmesi vb. gibi avantajları beraberinde getiriyor. Yeni hedeflerimiz arasında ulusal ve uluslararası indekslerde daha fazla indekste yer almak, hakem katkılarımızı arttırmak ve güçlendirmek, derginin içeriğini ve görsel kalitesini destekleyerek okuyucularımıza, meslek alanına ve topluma daha fazla ulaşabilmek ve hizmet sunabilmek var...

Son döneme mesleğimiz, kentsel gelişmeler, kamusal ve yasal haklar, ülkenin ve gençlerin geleceği vb. gibi açılardan baktığımızda, gündemdeki hukuksuzlar, meslekte bilim dışı uygulamalar ve tehditler hepimiz için endişe kaynakları. Yaşam ortamlarını tasarlamak, koruma, geliştirme ve geleceğe aktarma hedeflerini önceleyen meslek alanımızda daha demokratik, hukuka ve bilime dayalı çağdaş yaklaşımların savunucusu durumundayız. Mesleki düşüncenin ve partiğin gereksindiği bilimsel, demokratik, çeşitlilik yöntemleri yaşama geçirebilme çabamızı ve mücadelemizi sürdürüyoruz. Yerel yönetimlerin yasal krizleri, yaşanan doğal, kültürel tahribat ve tehditler, yangınlar, büyük ölçekli çevre sorunları her geçen gün daha çok yanlış ve sonuçlarını gözler önüne seriyor. Mimari miras saygı görmeyi, ormanlar önlemleri ve korunmayı, zeytin ağaçları savunulmayı, kamusal alan yatırımları özlemle bekliyor. Tam da 5 Haziran'da Dünya Çevre Günü kutlanırken...

BM Çevre Programı (UNEP) tarafından 1973 yılından bu yana kutlanan bu sembolik tarih küresel bir platform ve iletişim olanağı yaratması açısından değerli. 'Çevre' kavramına ve içerdiği başlıklara kabaca bakıldığında bile meslektaşlarımızın ve yöneticilerimizin bu bağlamda taşıdıkları kritik sorumluluk gözler önüne seriliyor. Bu uzun soluklu tartışma başta da belirttiğim gibi, dikkatleri kamu haklarına, adalet duygusuna, doğal kaynakların (su, hava, yeşil vb. gibi) hayati önemine çekiyor. Ortak geleceğimiz açısından etik sorumluluklarımızın altını çizerek...

Bu sayımızda dosya başlığı olarak İstanbul'un semtlerinden 'Beykoz'u mercek altına alıyoruz. Değerli konu editörlerimizin belirledikleri çerçevede uzmanlardan Beykoz'un son yıllarda kentsel, mekânsal, sosyal ve kültürel anlamda geçirdiği değişimleri, kimlik değerlerini, miras ve bellek sorunlarını eleştirel ve analitik yaklaşımlarla aktaran katkılarını paylaşıyoruz. Kentin endüstriyel miras ve bellek değerleri açısından önemli bu bölgesinin dönüşümüne dair araştırma ve irdelemeleri merakla okuyacağımızı umuyoruz.

İçeriğimizde ayrıca, farklı konulardaki çeşitli mesleki sorunlarına odaklanan, kentsel mekânı geçmişten bugüne araştırarak yazıları, katkıları ve iki özel söyleşimizi ilgiyle okuyacağımızı umuyorum.

Gelecek sayımızda ise Yayın Kurulu olarak İstanbul kentinde yakın geçmişin mimari mirasını barınma pratikleri üzerinden gündeme getirmeyi, uzman bakışlarına yer vermeyi amaçlıyoruz. Bu önemli başlığın, kentin güncel koruma ve yaşatma sorunlarına katkılar ve açılımlar sunması dileğimiz.

83. sayımıza katkı veren tüm değerli yazarlara, uzmanlara, dergiye özveriyle destek olan Danışma ve Yayın Kurulu üyelerimize, siz kıymetli okuyucularımıza bir kez daha içten teşekkürlerimi sunarım.

Yeni yayın sistemimizle birlikte derginin daha çok desteklenmesini, akademik katkılarının çoğalmasını, okuyucumuz, yazarlarımız ve meslektaşlarımız açısından daha yararlı olabilmeyi ve ulusal, uluslararası platformlarda tanınırlığımızın artmasını diliyorum.

Saygı ve Sevgilerimle.

4	GÜNDEM	Adalet Nöbeti Üçüncü Yıl Basın Bildirisi	4
6	ANMA	Değerli Hocamız Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu'nu Kaybettik	6
		Meslektaşımız Prof. Dr. Peyman İlgi Yüce Aşkun'u Kaybettik	7
8	HABER ETKİNLİK	Kent Düşleri Atölyeleri-XVIII: "KOLEKTİF BELLEK VE MEYDANLAR"	8
		8. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Prof. Dr. Cevat Erder'in Anısına Düzenlendi	9
		PROF. DR. Cevat Erder Anısına Düzenlenen 8. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Sonuç Bildirgesi	12
		REKONSTRÜKSİYON: TARİHİN YENİDEN KURGULANMASI - II	
		Panel ve Forumun Ardından	14
		Mimari Epizotlar 03: Yenileşim, Teknoloji, Sanal Dönüşüm ve Yapım Endüstrisinin Geleceği Uluslararası Sempozyum İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 10 - 11 Nisan, 2025	17
		Kuşbakışı Filistin Sergisi	19
		V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu (12-14 Mayıs 2025)	21
		UNESCO - UIA Validasyon Konseyi Toplantısı İstanbul'da Gerçekleştirildi	22
		Diyanlık ve Silvan İlçesi, "Yerinde Mimarlık Eğitim Programı"nın Ardından	24
		Kültürel Miras Farkındalığı ve Erişilebilirliği Üzerine Bir Sergi: "Herkes İçin Kültürel Miras Anlatıları"	25

30 KÜTÜPHANE

Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesinden Yeni Yayın	
MİMARLAR ODASI TARİHİNDEN PORTRERLER	30
Mimarlığın Akli	31
Türkiye'de Profesyonelleşme Sürecinde Mimarlar ve Persona Kurulumları (1882-1951)	31
Osmanlı Baroku: On Sekizinci Yüzyıl İstanbulu'nun Mimari Yenilenişi	32
Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesinden Yeni Yayın	
MİMARLAR ODASI TARİHİNDEN	
Park Otel Dosyası	34

62 GÖRÜŞ

"Hak, Hukuk, Adalet" Taleplerinin Mimarlık Ortamına Yansımaları Üzerine	35
Rexx Sineması Üzerine	37

41 SÖYLEŞİ-İNCELEME

Bağımsız Bir Eğitim ve Etkinlik Platformu Olarak AURA	41
"İlk Mimarlık, İlk Müze": Ali Artun'la Müze, Mimarlık ve Eleştiri Üzerine Bir Söyleşi	48

57 İNCELEME

Beykoz: Sanayinin Ve Sanayisizleşmenin Dönüştürdüğü Bir Yer	57
---	----

59 DOSYA - ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi	59
Beykoz Kundura'nın Dönüşen Mekânsal Kimliği: Kamusalılık, Erişilebilirlik ve Endüstriyel Mirasın Yeni Biçimleri	73

79 ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Beykoz ve Paşabahçe'de Erken Dönem İşçi Yapı Kooperatifleri: Mekânın Örgütlenmesinde 'Yeni' Karşılaşmalar, Deneyimler, Birikimler	79
Kamunun Modern Yüzü: İstanbul Belediye Sarayı'nda Uluslararası Üslup'un Temsili	108
Saraçhane Arkeoloji Parkı: Süreklilikler, Kesintiler - Çok Katmanlı Bir Arkeolojik Alanın Kentsel Morfoloji Bağlamında Değerlendirilmesi	122
Turabdin Bölgesi'nde Kırsal Kültürel Peyzajın Dönüşümü: Anıtlı (Hah) Köyü Örneği Üzerinden Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kılıt) Köyleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz	134
Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Modernleşme Pratikleri ve Yeni Prestij Mekânlarının Görünürlüğü: Hayat Mecmuası (1956-1960)	150

163 çizgi

Behiç AK	163
----------------	-----

Adalet Nöbeti Üçüncü Yıl Basın Bildirisi

Değerli Basın Emekçileri, Sevgili Arkadaşlar,

Öncelikle Marmara Denizi'nde Silivri açıklarında meydana gelen, İstanbul ve çevre illerde hissedilen depremde etkilenen tüm yurttaşlarımıza geçmiş olsun dileklerimiz iletiyoruz.

Deprem nedeniyle ülkemizde yaşanan acıların tekrarlanmaması için, afet risklerine karşı etkin bir mevzuat altyapısı, güçlü kurumsal yapılanma, afet güvenliğini önceleyen bir ekonomik model, tedbirleri kararlılıkla uygulayan bir siyaset ve afet farkındalığı yüksek bir toplum yaratılması zorunluluktur.

Birçok kez ifade ettik, siyasal iktidara yeniden sesleniyoruz: Rant uğruna İstanbul'u ve istanbulluları feda etmeyin!

Rant projeleri ve özellikle Kanal İstanbul için harcanmak istenen bütçe İstanbul ve çevresinin deprem kayıp risklerini azaltmak için kullanılmalıdır. Büyük can ve mal kayıplarına neden olacak deprem risklerinin azaltılması için bekleyen İstanbul'un önceliği Kanal değil, depremdir!

Aynı zamanda İstanbul'un depreme karşı mücadelesinde önemli

görevleri bulunan İBB Başkanı Ekrem İmamoğlu'nun, sevgili arkadaşımız Tayfun Kahraman'ın ve İBB yöneticilerinin maalesef tutuklu olduğu bir dönemde depremi yaşadık.

Bugün de mesleki ve teknik bilgilerini halkın yararına kullanarak, İstanbul'un en önemli kamusal alanlarından ve deprem toplanma alanı olan Gezi Parkı'na sahip çıktıkları için tutuklu olan arkadaşlarımız için bir aradayız.

Değerli Arkadaşlar,

Bugün 25 Nisan 2025...

Ülkemizin en görkemli halk hareketlerinden biri olan Gezi Direnişi hakkında iktidar güdümündeki mahkeme tarafından verilen o utanç vesikası kararın üzerinden tam üç yıl geçti.

Şehir Plancıları Odamızın İstanbul Şubesi eski başkanı Tayfun Kahraman, Mimarlar Odamızın Hukuk Müşaviri Can Atalay ve arkadaşlarımız Çiğdem Mater, Mine Özerden 3 yıldır, Osman Kavala ise 8 yıldır cezaevinde tutuluyor.

Gezi davası, uydurma delillerle, kurgulanmış bir iddianameyle yürütülen yargı süreciyle, siyasal iktidarın hukuk ve adalet anlayışının çarpıklığının en so-

mut göstergesi olarak tarihe geçmiştir.

Siyasi iktidar hukuku, adaleti sağlamanın, haksızlıkları gidermenin bir aracı olarak değil, toplumsal muhalefeti cezalandırmanın bir aracı olarak kullanmaktadır.

Siyasi iktidar hukuku, kendi gelecek planı önündeki engelleri ortadan kaldırmanın bir aracı olarak kullanmaktadır.

Değerli Arkadaşlar,

Dostlarımız, yol arkadaşlarımız suç işledikleri için değil, halkın çıkarlarını savundukları için, Taksim Meydanı'na ve Gezi Parkı'na sahip çıktıkları için, iktidarın rant projelerine karşı çıktıkları için, mesleki sorumluluklarının gereğini yerine getirdikleri için cezaevindeler.

TMMOB ve bağlı odaların en temel amaçlarından biri, bilimi ve tekniği halkın yararına kullanarak kamusal alanları savunmaktır. Bu kapsamda, milyonlarca yurttaşın, toplumun ortak değeri olan Gezi Parkı betonlaşmasın diye, İstanbul kentinin merkezindeki en önemli deprem toplanma alanı yapılaşmaya açılmasın diye yürüttüğü mücadelelerin sözcüsü olmak suç değildir.

Ancak herkes bilmelidir ki; Gezi

Direnşi nasıl ki bu ülkenin yüz akı ve onurlu tarihinin bir parçasıysa, Gezi Davası'nda tutuklanan arkadaşlarımız da bizim yüz akımız ve onurlu tarihimizin bir parçasıdır.

Hangi ceza verilirse verilsin, ne yaparlarsa yapsınlar bizler, arkadaşlarımızın yanında olmaya devam edeceğiz. Eşitlikten, adaletten, insanca bir yaşamdan yana olmaya devam edeceğiz. Derelerimizden, ormanlarımızdan, kıyılarımızdan olmaya devam edeceğiz.

Çünkü biliyoruz ki Gezi Direnişi aynı zamanda gelecek mücadelemizdir.

Gezi, bu ülkenin yarınlarına sahip çıkan, hakları ve geleceği için mücadele eden, AKP'nin her tarafımızı saran gerici politikalarına itiraz eden milyonların sesidir.

Bu sesi ne hapsedebilirsiniz ne durdurabilirsiniz!

Bizler, Gezi'ye baktığımızda; bilim ve teknolojinin ışığında, tüm canlıların yaşam hakkına saygılı, eşit, onurlu, barış içerisinde yaşayacağımız, adil bir ülke umudunun ne kadar da diri olduğunu görüyoruz.

Bizler, bu umudun bastırılması, yok edilmesi için nasıl haktan, hukuktan koparak pervasızlaştıklarının farkındayız. Gezi'nin, iktidar tarafından nasıl bir korku kaynağı olarak hala canlılığını, güncelliğini koruduğunu görüyoruz.

Siyasi iktidar için adeta bir kâbus haline gelen Gezi Direnişi bugün kadınların yaşam mücadelesinde, gençlerin liselerden ve kampüslerden yükselttiği gelecek mücadelesinde, işçilerin, emekçilerin alın teri mücadelesinde, milyonlarca yurttaşımızın hak, hukuk, adalet talebinden hala varlığını sürdürüyor.

Tam da bu sebeple bizler, Gezi'yi, Gezi Davası'nda tutsak edilen arkadaşlarımızı savunmaya; onlarla dayanışmaya ve ülkemizin geleceğini savunmaya devam edeceğiz.

Değerli Basın Emekçileri, Sevgili Arkadaşlar,

TMMOB ve bağlı odaların en temel amacı, bilimi ve teknolojiyi halkın yararına kullanarak kamusal alanları savunmaktır.

Mesleklerimizin gereği halka ait olanı korumak, kamu yararını savun-

mak biz mühendis, mimar ve şehir plancılarının temel görevidir. Bu görev doğrultusunda, İstanbul kentinin en önemli kamusal alanlarından biri olan Gezi Parkı'nı korumak, Gezi Parkı park olarak kalsın diye mücadele etmek mesleğimizin en önemli toplumsal sorumluluğudur.

İşte bu yüzden bilinmelidir ki hiçbir dava ve hiçbir karar, Gezi'nin, demokratik kamuoyu ve yasalar önündeki meşruiyetini gölgeleyemez ve hiçbir güç bizlerin emekten, halkımızdan, ülkemizden, mesleğimiz ve bilimsel teknik doğrulardan yana duruşumuzu engelleyemez.

TMMOB, arkadaşlarımızın yanında olmaya, doğru bildiklerini söylemeye, halkımızdan, ülkemizden yana kamu yararını savunma mücadelesini sürdürecektir.

Gezi Direnişinin ve sokakları dolduran milyonlarca yurttaşımızın inatla söylediği gibi;

KURTULUŞ YOK TEK BAŞINA
YA HEP BERABER YA HİÇBİRİMİZ!

**TMMOB İSTANBUL İL
KOORDİNASYON KURULU**

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi, 25 Nisan 2025.

Değerli Hocamız Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu'nu Kaybettik

Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu'nu zamansız kaybetmenin büyük acısı ve üzüntüsü içindeyiz.

Hocamız, çok sayıda meslektaşımızı yetiştiren, mesleğin farklı çalışma alanlarında ve Mimarlar Odasında özverili çalışmaları ve katkılan olan çok değerli bir akademisyendi. Lisans eğitimini 1979 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini 1981 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimari Tasarım Programında, doktora çalış-

masını ise 1986 yılında yine İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimari Tasarım Programında tamamlamıştı.

Uzun yıllar görev yaptığı kurumlarda, akademik çalışmalarının yanı sıra önemli idari görevler de üstlenmişti. 2008-2012 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde, 2012-2020 yılları arasında Özyeğin Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde Dekanlık görevlerini yürütmüştü ve halen Özyeğin Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi'nde öğretim

üyesi olarak çalışmalarını ve katkılarını sürdürmekteydi. Ayrıca, halen kurucu üyesi olduğu Mimarlık Eğitimi Akreditasyon Derneği (MİAK) Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini özveriyle sürdürmekteydi.

Prof. Dr. Orhan Hacıhasanoğlu Hocamızı saygıyla anıyor, ailesine, akademi ve meslek ortamına sabır ve başsağlığı diliyoruz.

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi

Meslektaşımız Prof. Dr. Peyman İlgi Yüce Aşkun'u Kaybettik

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden 1972 yılında mezun olan Peyman İlgi Yüce Aşkun, daha sonra Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adını alan aynı kurumda uzun yıllar öğretim üyeliği yapmıştır. 1992 yılında doçent, 2001 yılında ise profesör unvanını alan Aşkun, 2003 – 2009 yılları arasında Dekanlık, 2000 – 2013 yılları arasında ise Mimarlık Bölümü Restorasyon Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini üstlenmiştir.

1988 – 1994 yılları arasında Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu üyesi olarak görev yapan Aşkun, TMMOB Mimarlar Odası, ICOMOS Türkiye, TAÇ Vakfı ve ÇEKÜL Vakfı üyesidir. Aralarında idari, sağlık, eğitim, kültür ve turizm gibi farklı işlevlerde açılan otuzun üzerinde mimari proje yarışmasında ekip üyesi olarak ödülleri bulunan Aşkun, aynı zamanda akademik yaşamı boyunca pek çok jüri üyeliği ve proje değerlendirme sürecinde yer almıştır.

Mimarlık eğitimi ve tasarım kültürüne katkıları ile geniş bir etki alanı yaratan Aşkun'u saygı ve rahmet ile anıyoruz.

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi

Kent Düşleri Atölyeleri-XVIII: “KOLEKTİF BELLEK VE MEYDANLAR”

Kent Düşleri Atölyeleri ile ilgili tüm bilgilere www.mimarist.org adresinden ulaşabilirsiniz.

Mimarlığın kamusal ve toplumsal sorumluluklarına yönelik farkındalık yaratmak amacıyla 2005 yılından bu yana yürüttüğümüz Kent Düşleri Atölyelerinin on beşincisini bu yıl **7 Temmuz – 1 Ağustos 2025** tarihleri arasında gerçekleştirecek ve atölye sonuçlarını sergileyerek yayına dönüştüreceğiz.

Bu yılki teması **“Kolektif Bellek ve Meydanlar”** olarak belirlenen Kent Düşleri Atölyelerinde, her yıl olduğu gibi farklı disiplin alanlarının entelektüel birikimi atölye süreçlerini besleyecek ve öğrencilerin katılımıyla İstanbul'a dair zengin tartışma ortamları yaratılacaktır.

Sizi, İstanbul'a dair gözlemlerinizi, okumalarınızı ve düşlerinizi istediğiniz araçlarla aktarmanıza olanak sağlayacak bu çalışmada katılımı olmaya davet ediyoruz.

Farklı yarıyıl düzeylerinin buluştuğu Kent Düşleri Atölyeleri'ne ön kayıt için son başvuru tarihi **13 Haziran 2025**, kesin kayıt için son başvuru tarihi **20 Haziran 2025** olarak belirlenmiştir.

Üniversitelerinizde staj kapsamında değerlendirilebilen Kent Düşleri Atölyeleri'ne katılım için Mimarlar Odası öğrenci üyesi olmak yeterlidir. Öğrenci üyeliğe ilgili bilgilere <http://www.mimarist.org/ogrenci-uyelik/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Atölyeler ücretsizdir. Başvuru formunu eksiksiz dolduran her öğrenci, herhangi bir elemeye tabi tutulmaksızın kontenjan dolana kadar kayıt yaptırma hakkına sahiptir.

Atölyelerin toplam kontenjanı **100 kişi** ile sınırlandırılmış olup, ay-

rica okul ve dönem kontenjanları da belirlenmiştir. Başvurulardaki **yoğunluğa** göre okul ve dönem kontenjanları dikkate alınacaktır. Atölyelere katılım için 1. sınıfı bitirmiş olma şartı aranmaktadır.

Atölyelere katılmak isteyen öğrencilerin <https://kentdusleri.mimarist.org/> adresindeki başvuru formunu doldurarak **13 Haziran 2025** tarihine kadar ön kayıt yaptırmaları gerekmektedir. Ön kayıt yaptıran tüm öğrenciler kesin kayıt yaptırma hakkına sahip olacaktır.

Ön kayıt işlemini tamamlamış öğrenciler **13 Haziran 2025 - 20 Haziran 2025** tarihleri arasında şubemize gelerek kesin kayıtlarını yaptırabileceklerdir. **Kesin kayıt sonrası kontenjan aşılması durumunda, kayıt yapma sırası esas alınacaktır.**

Öğrenci üye olmayan katılımcılar kesin kayıttan önce öğrenci üye kayıtlarını yaptırabilirler.

Kent Düşleri Atölyeleri ile ilgili tüm bilgilere www.mimarist.org adresinden ulaşabilirsiniz.

Staj:

Atölyelere staj kapsamında katılan öğrencilerin aşağıdaki konulara özen göstermesi gerekmektedir:

– Staj başvuru formlarının eksiksiz doldurulmuş olması ve onay sonrası bir kopyasının Oda'ya bırakılması,

– Atölye çalışmaları süresince staj defterlerinin düzenli doldurulması,

– Atölye sonunda staj defteri ve staj değerlendirme formunun Oda tarafından onaylanmadan önce grup yürütücülerinden en az birine onaylatılması,

– Atölye bitiminden itibaren en fazla iki ay içerisinde staj defterlerinin Oda onayına sunulması.

Başvuru formu için buraya tıklayabilirsiniz...

Bilgilerinize sunuyor, katılımınızı diliyoruz.

Saygılarımızla,

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi

“Kolektif Bellek ve Meydanlar”

Doğal ve beşerî çevrenin bir parçası olarak insanın çevresi ile girdiği etkileşim, birikerek belleği oluşturur. “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” olarak tanımlanan “bellek”, bilinç dışı da gelişebilmekte ve yalnızca depolanmakla kalmayıp, aynı zamanda gelecek deneyimleri de şekillendirmektedir. Bireyin belleğinde, geçmişte yaşanan olaylar veya edinilen bilgilere dair izler saklanmakta, anı olarak adlandırılan bu kodlar sonsuz çeşitlilikte olabilmektedir. Soyut bir olgu olarak bellek, insanın bireysel düşün dünyasında oluşsa da çeşitli kanallarla yayılarak, paylaşılarak ve nesiller arasında aktararak topluluklara mal olmakta; kolektif bellek etrafında kitleleri bir araya getirmektedir. **Toplum neyi hatırlayıp neyi unutacağımıza dair farkında olmadan bize rehberlik eder. Bu doğrultuda kişisel anıların ortak anlatıya dönüşmesi ve toplum içerisinde birlikte yaşananların zihinde yer edinmesi kolektif belleği oluşturur.**

Birey ya da toplum olarak hatırlamak için mekânlara ihtiyaç duyarız, mekânlar da belleğimizin oluşumunu ve dönüşümünü etkileyerek onu şekillendirir. Kolektif belleğin şekillendiği en belirgin alanlar ise meydanlardır. Çünkü meydanlar toplumların fiziksel ve kültürel hafızalarının somutlaştığı, zamanla oluşmuş kamusal alanlardır. Bu alanlar, geçmiş uygarlıklardan günümüze kadar toplulukların bir araya gelme ihtiyaçlarını karşılayan; ticaretin, kutlamaların, adaletin ve toplumsal değişimlerin merkezi olmuşlardır.

Kentin zaman içindeki dinamikleriyle birlikte meydanlar da dönüşür; İstanbul gibi farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan bir kentte, meydanların dönüşümü de oldukça belirgindir. Kimi meydanlar eski işlevini kaybederken, kimileri toplum tarafından atfedilen yeni anlamlarla yeniden şekillenmekte ve tarihin seyrine paralel olarak kolektif bellek mekânlarına dönüşmektedir. Dönüşümler, yalnızca fiziksel değişimle sınırlı kalmayıp toplumsal açıdan mekânın kazandığı yeni anlamları da içermektedir.

Meydanlar, yalnızca bir kentin ortak kullanılan fiziksel mekânları anlamına gelmez, aynı zamanda insanları bir araya getiren, ortak deneyimlerin paylaşıldığı, hatıraların biriktiği kolektif bellek mekânlarıdır. İster en başından tasarlanarak isterse de toplumun kendiliğinden bir araya geldiği mekânlar olsun meydanlar, zaman içerisinde dönüşüm geçirmelerine karşın geçmişin izlerini taşımaya ve yeni anlamlar kazanmaya devam edeceklerdir. Toplumlar var oldukça, meydanlar da ortak hafızamızın önemli bir parçası olmayı sürdürecektir.

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi tarafından düzenlenen Kent Düşleri Atölyesi'nin XVIII.si bu yıl "Kolektif Bellek ve Meydanlar" temasıyla gerçekleştirilecek. Türkiye'nin demokrasi ve kent mücadelesi tarihine geçen Gezi Parkı/ Taksim Meydanı, Saraçhane Parkı ve Meydanı ve Eminönü, Üsküdar, Beşiktaş vb. gibi kentimiz meydanlarını, tasarım ve kolektif bellek ekseninde ele almak isteyen tüm öğrencileri atölyeye katılmaya davet ediyoruz!

8. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Prof. Dr. Cevat Erder'in Anısına Düzenlendi

Merve Arslan Çinko

Dr. Öğr. Üyesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

TMMOB Mimarlar Odası tarafından bu yıl sekizincisi düzenlenen Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu, 23-24 Mayıs 2025 tarihlerinde İstanbul'da, Prof. Dr. Türkan Saylan Kültür Merkezi'nde gerçekleştirildi. Kültürel ve doğal mirasın korunmasına yönelik farklı alanlarda hazırlanan proje ve uygulamaların paylaşıldığı sempozyum, bu yıl 25 Eylül 2022 ta-

rihinde kaybettiğimiz Prof. Dr. Cevat Erder anısına düzenlendi. Türkiye'de mimari koruma alanında lisansüstü eğitimin öncüsü olan Erder, tarihi çevre ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik çalışmaları, yayımladığı kitaplar ve yetiştirdiği uzmanlarla koruma alanına önemli katkılar sunmuştur.

Sempozyum, Prof. Dr. Cevat Erder'in anıldığı özel oturum ve te-

matik sunumun ardından; deprem bölgelerindeki koruma çalışmaları, İstanbul'daki ahşap yapı koruma projeleri, anıt yapılar ve konut yapılarındaki koruma uygulamaları ile sergilemeye yönelik projelerin ele alındığı altı oturumla devam etti.

Açılış konuşmasında söz alan TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Anadolu II Büyük-

kent Bölge Temsilciliği Yönetim Kurulu Başkanı Osman Güdü, sempozyumun temel amacının ulusal koruma uygulamalarının paylaşılması olduğunu vurguladı. İstanbul Büyükşehir Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Alper Ünlü, bu sempozyumun geleceğe yönelik stratejilerin belirlenmesi açısından önemli bir zemin oluşturduğunu belirtti. Ünlü, özellikle son yıllarda sıkça başvuru alan ihya projelerinin kültürel miras bilincine zarar verdiğini, bu projelerin yeni nesillere dayatılan kültürel bir yönlendirme aracı haline geldiğini ve kalıcı bir politika oluşturamayacağını dile getirdi. TMMOB Mimarlar Odası Genel Başkanı Zeynep Eres Özdoğan ise, kültürel miras ve doğal alanların bütüncül korunması için yoğun bir çaba içerisinde olduklarını ifade etti. Özellikle Cumhuriyet Dönemi mimarlık mirası ve “mimarsız mimarlık” olarak adlandırılan kırsal mimarlık örneklerinin korunmasına önem verdiklerini dile getirdi. Konuşmasında, sempozyumun düzenlendiği merkeze ismini veren Prof. Dr. Türkan Saylan’ı da anarak onun çağdaş, laik ve demokratik bir ülke için yürüttüğü çalışmalara vurgu yaparak kendisini saygıyla andığını belirtti.

Prof.Dr. Cevat Erder’i anma etkinliği üzerine düzenlenen oturumda söz alan Prof. Dr. Güliz Bilgin Altınöz, Cevat Erder’in bilimsel yaklaşımının çok yönlü ve sorgulayıcı olduğunu, yerel değerlerle ilişkili olmasının yanı sıra öğrencileriyle güçlü bir iletişim kurduğunu belirtti. Erder’in “*Bizim laboratuvarımız kentlerdir, insanlardır*” sözünü anımsatan Altınöz, onun öğrencisi olmanın meslek hayatı açısından büyük bir değer taşıdığını ifade etti. Zeynep Ahunbay ise Erder’in Türkiye’de koruma eğitiminin temellerini atan bir bilim insanı olduğunu, yazdığı “Tarihi Çevre Kaygısı” ve “Tarihi Çevre Bilinci” kitaplarının alanın temel kaynakları arasında

yer aldığını söyledi. Erder’in ulusal ve uluslararası platformlardaki etkili çalışmalarına ve yetiştirdiği uzmanlara dik-kat çekerek kendisini saygıyla andığını belirtti.

Tematik sunuş kapsamında söz alan Prof. Dr. Alper İlki, Lefkoşe Selimiye (Ayasofya) Camii’nin restorasyon sürecinde yapı ve deprem mühendisliği çalışmalarını aktardı. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay-Samandağ merkezli depremlere de değinen Alper İlki, tarihi yapıların büyük zarar gördüğünü belirtti. Bölgedeki bazı anıtsal yapıların restorasyon sürecinde de görev alan İlki, kültür varlıklarının özgünlüğüne saygılı aynı zamanda depreme dayanıklı uygulamaların yapılmaya çalışıldığını dile getirdi. Sunumunun ana konusu olan Selimiye (Ayasofya) Camii restorasyonu sürecinde yapıyı depreme dayanıklı hale getirmek üzere yapılan çalışmaları, bir örnek olarak detaylı bir şekilde aktardı.

Deprem bölgesindeki mimari korumaya çalışmalarına yer verilen birinci oturumda 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş ve 20 Şubat Hatay-Samandağ merkezli depremlerde zarar gören Antakya ve Malatya kentlerinden örneklerle yer verildi. Ali Emrah Ünlü, Antakya’da çalıştıkları altı sivil mimari yapıdan üçünün tamamen yıkıldığını, diğer üçünün ise ağır hasarlı olduğunu belirtti. Yapıların yıkılmasında zeminin en önemli sorunu oluşturduğunu ifade etse de yapım tekniklerinin de yapıların yıkılmasında önemli bir etken olduğunu vurguladı. Enkaz kaldırma sürecinin çok hızlı ilerlediğini, malzemelerin ayrıştırılmasında ciddi sorunlar yaşandığını söyledi. Deprem sonrası oluşturulan Enkaz Ayrıştırma Merkezi’nin iyi niyetli bir çaba olduğunu değerlendiren Ali Emrah Ünlü, ancak merkez kapsamında yürütülen çalışmaların doğru yapılmadığını,

farklı yapılara ait malzemelerin birbirine karıştığını belirtti. Oturumun ikinci konuşmasında Antakya Ulu Camii ile ilgili koruma yaklaşımlarını Feyza Aksoy, malzeme analizlerini ise Şule Ayengin Örtüş aktardı. Aksoy, yapıda yıkıntı ve kalıntılara yönelik rölöve çalışmaları yaptıklarını ifade etti. Rekonstrüksiyonun istenilen bir uygulama olmadığını ifade eden Feyza Aksoy, kent belleği için değerli olan Antakya Ulu Camii’nin yeniden yapımının kaçınılmaz olduğunu belirtti. Bu oturumda son sözü alan Halime Nilgün Şeker ise depremde ağır hasar almış modern mimarlık mirası Malatya Hükümet Konağı korumaya projesi hazırlanma süreci ve uygulama aşamalarını aktardı. Çeşitli raporlar sonucunda güçlendirmenin yeterli olmayacağına karar verilen yapı yıkılarak yeniden yapılması kararlaştırılmış olup, uygulama süreçleri devam etmektedir.

İkinci oturumda İstanbul’daki ahşap yapı koruma proje ve uygulamalarına yer verildi. Özge Çabuk Arslandoğmuş, Maltepe’deki Anadolu II Büyükşehir Bölge Temsilcilik yapısının restorasyon sürecini aktardı. Bir Rum evi olan yapının restorasyon uygulamasına 2020 yılında başlanmış, 2021 yılında ise kullanıma açılmıştır. Şenay Kahramanoğlu, İstanbul’da ayakta kalmış en eski konak olarak bilinen Bebek Kavafyan Konağı için hazırlanan koruma projesini aktardı. Oturumun son konuşmacısı olan Z. Ayşe Güngör ise Arnavutköy’deki Halet Çambel-Nail Çakırhan Yalısı’nın korumaya projesinin hazırlanma sürecine dair bilgi paylaştı. Halet Çambel ve Nail Çakırhan tarafından Boğaziçi Üniversitesi’ne bağışlanan bu yapıyı inceleme ve belgeleme çalışmalarının uzun sürdüğünü, yapının ruhunu anlamak ve onu korumak üzere ciddi çaba harcadıklarını ifade etti.

Birinci günün son oturumunda anıt yapılarda mimari koruma proje ve uygulamalarına yer verildi. Gülgün Kabaoğlu ve Cengiz Kabaoğlu, Zeyrek Çinili Hamam'ın 13 yıl süren restorasyon sürecini aktardı. Hem taşıyıcılık açısından hem de malzeme bozulmaları açısından harap durumda olan yapıda proje ve uygulama süreci bir arada yürütüldü. 500 yıllık yapının taşıdığı bütün izlerinin korunmasına yönelik kapsamlı çalışmalar yapıldığını ifade ettiler. Oturumun ikinci konuşmacısı Murat Emre Şaşmaz, Muğla'da yer alan Beçin Kalesi Kızılhan Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon projelerini aktardı. Güلزade Merve İnce ise tarihi günümüzden 5000 yıl önceye dayanan Mardin Deyrulzafaran Manastırı'nın koruma projesinin hazırlanma sürecini aktardı. Süryani kültürü için önemli bir yere sahip olan ve çok sayıda yapının bir araya gelerek oluşturduğu manastır için yapmış oldukları ayrıntılı belge çalışmalarını anlattı. Şubat 2023 depremlerinden etkilenen manastırın rölövesinde kısmi revizyonlar yapılarak Koruma Kurulu'na sunulduğunu ifade etti.

İkinci günün birinci ve ikinci oturumunda konut yapılarında mimari koruma proje ve uygulamalarına yer verildi. Zeynep Günseli Özşahin, Diyarbakır'ın Sur ilçesindeki iki konut yapısının rölöve-restitüsyon ve restorasyon projelerini; Vedat Ağca, Ankara'nın Çamlıdere ilçesindeki ahşap yapım sistemi ile inşa edilmiş bir kırsal mimarlık örneğini; Nisa Semiz, Bahar Elagöz Timur ve İrem Baz, Kayseri'nin Ağırnas köyünde yer alan iki kargir yapı için hazırladıkları koruma projesini; Müge Alsancak Fırtına, Adana'daki Şener Şen Evi'nin koruma projesi ve uygulamasını; Kerim Çınar Akşehir Takkasızlar (Kurdoğlu) Konağı koruma projesini; Işıl Kurt ve Bora Işık Adana'daki bir konağın restorasyon uygulama sürecini; Cengiz

Dikici ise Balıkesir Ekinel Evi'nin koruma uygulama sürecini aktardı.

İkinci günün son oturumunda sergilemeye yönelik proje ve uygulamalara yer verildi. Şevval Çapkın, Balıkesir Lisesi Keşşaf Mützesi olarak işlevlendirilen yapının teşhir tanzimi işini aktardı. Dilara Zeğerek ise Aizonai Antik Kenti çevresinde bulunan hediyeelik eşya atölyesi, tekstil atölyesi ve yöresel ürün pazarı olarak kullanılacak yapıların restorasyonuna dair bilgileri paylaştı. Yapılan uygulamalarda yerel ustalar ile çalışıldığını, yöresel malzemelerin kullanıldığını ve özgün detaylara dikkat edildiğini ifade etti. Oturumun son konuşmacısı Eylem Gündoğdu, terk edilmiş bir yerleşim olan Kayaköy'deki Taxiarchis Kilisesi'nin koruma ve restorasyon projesini aktardı.

Sempozyumun sonunda Doç. Dr. Koray Güler'in yürütücülüğünde "Korumanın Yasal ve Kurumsal Örgütlenmesinde Güncel Tartışmalar" temasıyla bir forum gerçekleştirildi. Koray Güler, forumun ana eksenini yasal mevzuat ve kuruma kurullarının oluşturduğunu ifade etse de depreme de yer vererek özellikle İstanbul depremi sonrası tarihi ve kültürel değerler için neler yapılacağı ile ilgili düşünmek gerektiğini ifade etti. Koruma kurullarında görev alan kurul üyelerine değinen Güler, daha önceden YÖK tarafından görevlendirilen üyelerin 648 sayılı kanun hükmünde kararname ile (2011) artık bakanlık tarafından görevlendirilmesinin, kurullarda politika ve siyasetin etkin olmasına yol açtığını belirtti. Bunun yanı sıra ulusal envanter konusunda ciddi eksikliklerin olduğunu, Cumhuriyet Dönemi mirası ve kırsal mimarlık mirasının korunması konusunda sıkıntılar yaşandığını vurguladı.

Forumda söz alan Bülend Tuna, her kültür varlığının topluma sunulmasının anlamlı olmadığını, hangi ya-

pının restore edileceğini hangi yapının ise sağlamlaştırılarak korunacağını iyi analiz edilmesi gerektiğini belirtti. Osman Güdü ise korumanın topluma aktarılması ve bu bilincin aşılmasının oldukça önemli olduğunu vurguladı. Faruk Soydemir, korumanın eğitim ile ilgili olduğunu söyleyerek Ankara'da belediye işbirliği ile ilkökul öğrencileri için yaptıkları etkinlikleri ve çocuklar üzerindeki etkisini aktardı. Koruma kurullarına değinen Elif Çelik Ansan ise koruma kurullarındaki liyakat eksikliğine dikkat çekerek bu durumun alınan kararlarda ciddi sorunlara yol açtığını örneklerle ifade etti. Erol Doğan, "Geçmiş sahiplenmezsek geleceğe bir şey bırakmayacağız" diyerek alınan yanlış kararların kültür varlıklarına verdiği zararları eleştirdi.

Sekizincisi düzenlenen Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamalar Sempozyumu, Türkiye'nin kültürel ve doğal mirasının korunmasına yönelik farkındalığı artırmayı, bilgi ve deneyim paylaşımını güçlendirmeyi hedefleyen önemli bir platform olmuştur. Prof. Dr. Cevat Erder'in anısına gerçekleştirilen bu buluşma, onun bilimsel mirası ve koruma alanındaki öncü yaklaşımını bir kez daha hatırlatırken, güncel sorunlara yönelik çözüm arayışlarını da gündeme taşımıştır. Deprem sonrası afet bölgelerindeki yıkım ve yeniden inşa süreçleri, geleneksel yapı tekniklerinin korunması, yasal ve kurumsal yapıdaki eksiklikler gibi konular, sempozyumda tartışılan konular arasında yer almıştır. Sempozyum, yalnızca teknik değil aynı zamanda toplumsal bir sorumluluk olan mimari koruma pratiğinin, bilimsel ilkeler ışığında ele alınması gerektiğini göstermiştir. Bu bağlamda sempozyum, koruma alanında çalışan tüm paydaşlara ilham vermeye ve gelecek stratejilerin belirlenmesinde yol gösterici olmaya devam etmektedir.

Prof. DR. Cevat Erder Anısına Düzenlenen 8. Ulusal Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumu Sonuç Bildirgesi

TMMOB Mimarlar Odası Merkez Yönetim Kurulu

19 Haziran 2025

Mimarlar Odası olarak; kültürel varlıkların korunması ve geliştirilmesi, kültür mirasını oluşturan yapı ve yapı gruplarının bilimsel ölçütler gözetilerek onarılması ve günlük yaşamımıza katılması süreçlerinin değerlendirilmesi amacıyla 2010 yılından bugüne ulusal ölçekte düzenlenen Mimari Koruma Proje ve Uygulamaları Sempozyumunun sekizincisi 23-24 Mayıs 2025 tarihlerinde Türkan Saylan Kültür Merkezi İstanbul'da gerçekleştirildi.

Etkinlik 25 Eylül 2022 tarihinde yitirdiğimiz; Türkiye'de mimari koruma alanında lisansüstü eğitimin kurulmasında öncü bir kimlik olan; tarihi çevre ve kültür varlıklarının korunması konusunda ufuk açıcı yayınlarıyla genç kuşaklara yol göstermiş, ilham olmuş, ICCROM gibi uluslararası kurumlarda yöneticilik yaparak kültür varlıklarının korunması konusundaki engin deneyimini küresel ölçekte bilim dünyasıyla paylaşmış olan Prof. Dr. Cevat Erder anısına düzenlendi.

Yakın dönemde koruma politikalarında getirilen değişikliklerin, mimari restorasyon alanında üretilen proje ve uygulamaların ve bu süreçlerde yaşanan sorunların, özgün işlevi devam eden ya da yeni işlevlendirme önerilmiş koruma projeleri ile arkeolojik alanlar için üretilmiş proje ve uygulamaların, mevzuat değişikliklerinin, ilke kararlarının, koruma kurulu kararlarının ve KUDEB uygulamalarının ele alındığı etkinlikte yapılan değerlendirmeler ışığında; ülkemizde kültür varlıklarının koruma sorunları ve çözüm önerileri hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesi amacıyla sonuç bildirgesi hazırlanmıştır.

ÜLKEMİZİN KÜLTÜR VARLIKLARININ KORUNMASI VE YAŞATILMASI İÇİN AÇIK ÇAĞRI

TMMOB Mimarlar Odası ülkemizin tüm kültür varlıklarının, tarihi kentsel ve kırsal çevrelerinin korunması için kararlı mücadelesini sürdürecektir. 1983 yılında çıkarılan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu dönemi için oldukça gelişkin bir yasa olmakla birlikte, 42 yıllık süreçte pek çok ek madde ve düzenlemeye karşın günümüzün çağdaş koruma yaklaşımını sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

Ülkemizin kentten, köye, kıra, meraya, ormana tüm coğrafyasında şiddetli bir kültür ve doğa talanı yaşanmaktadır. Madencilik, baraj, sulama göleti, termik santral, rüzgar elektrik santrali (RES), otoyol, demiryolu gibi doğaya kalıcı ve büyük etki oluşturan projeler, ya ilgili makamlarca Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) raporuna gerek görülmeden, ya da nitelsiz raporlarla hızla uygulamaya sokulmaktadır. Ülke ekonomisine katma değer oluşturması beklenen bu büyük bayındırlık projeleri öncesinde gerekli ve yeterli bilimsel araştırma yapılmaması, projelerin kültür ve doğa varlıklarına yönelik olası tehditler ortaya konulmadan hazırlanması ve uygulanması, ülkemiz topraklarını kimiksiz, tanımsız, kültürsüz bir talan coğrafyasına dönüştürmektedir.

Oysa Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Avrupa Konseyi, 1995 yılında tüm üye ülkelerin belirlenen uluslararası standartlara uygun şekilde "Ulusal Kültür Envanteri"ni tamamlaması gerektiğini tavsiye ederken; **kültür varlıklarının** bizi birey ve toplum olarak biçimlendiren **tarihin**

vazgeçilmez kanıtları olduğunu belirtmiştir. Bir kültür varlığı ister çok uzak geçmişten, ister çok yakın dönemden bugüne ulaşmış olsun, bizim nasıl şu anda burada, bu koşullarda bulunduğumuzu açıklar. Bu varlıkların korunması ve yaşatılması bir ulusun, bölgenin, ya da **yerel kimliğin özgünlüğünü ve farklılığını** ortaya koymaktadır. Ancak kültür varlıkları kırılgan bir mirastır ve bu varlıkların anlaşılması ve korunması, "**özgürlüğün**" korunması gibi sonsuz bir duyarlılık gerektirmektedir.

Bir ülkenin sahip olduğu tüm arkeolojik ve mimarlık mirasının kayıt altına alınarak "Ulusal Kültür Envanteri"nin oluşturulması kültür varlıklarının korunmasında ilk adımı oluşturur. Bu nedenle Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası'nın günümüz koşullarına uygun kapsayıcı ve bütünlüklü korumayı sağlayacak düzeye getirilmesi zorunludur.

Bunun için tescil bağlamında;

- Yasada belirlenen ve ilgili yönetmeliklerle açıklanan "**tescil**" kavramının içeriğinin ve anlamının geliştirilmesi gerekir; bir yapının ya da yapı çevrenin "kültür varlığı" ya da "sit" olarak tanımlanmasına yönelik ölçütler günümüzde evrensel ölçekte kabul gören kültür varlığı tanımına uygun olarak ve ülkemizin kendine özgü değerlerini gözetenek geliştirilmelidir.
- Bu kapsamda **Cumhuriyet dönemi mimarlık mirası ve kırsal mimarlık mirası** da zaman ölçeğinden bağımsız kendine özgü değerleri tanımlanarak rahatlıkla tescil edilebilir duruma getirilmelidir.

- Sit alanı türleri geliştirilerek, kırsal yerleşimler **“kırsal sit”** olarak tanımlanıp, tescil edilmelidir.
 - Türkiye'nin en kınlgan miras konusu olan kırsal mimarlık mirasının tescillenerek, korunması ve yaşatılması için bu mirası tek yapı ve sit ölçeğinde korumayı teşvik edici, kolaylaştırıcı bütüncül politikalar oluşturulmalıdır.
 - Yasaya **“kültürel peyzaj”** terimi ve tescilli girmeli, böylelikle kültürel ve onunla ilişkili doğal çevrenin bütünlüklü olarak korunması sağlanmalıdır.
 - Arkeolojik alanların korunması için Türkiye'nin de 1999 yılında imza atarak mevzuatına aldığı Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi her koşulda uygulanmalı; tüm bayındırlık projeleri öncesinde yalnız tescilli arkeolojik alanlara yönelik bir raporlama ile yetinilmemeli, inşaat sahası olması planlanan tüm araziler için arkeolojik araştırma yapılarak gerekli yerlerde tescil uygulamaları gerçekleştirilmelidir.
- Tarihi yapılar ve yerleşimler, ancak evrensel koruma ilkeleri çerçevesinde, özgün nitelikleri gözetilerek korunabilirse **“kültür varlığı değeri”**lerini sürdürebilirler. Bu nedenle kültür varlıklarının korunmasında ikinci adımı koruma, onarım ve restorasyon işlerinin **bilimsel ölçütler** çerçevesinde, nitelikli şekilde gerçekleştirilmesi oluşturur. Ülkemizde son yıllarda çok sayıda restorasyon işi yapılmakla birlikte, pek çok uygulama gerek kuramsal yaklaşım olarak gerek restorasyon proje ve uygulama kalitesi açısından sorunludur.

Bunun için eğitim alanında;

- Restorasyon alanında yüksek lisans eğitimi özendirilerek, koruma alanında uzmanlaşmış mimar sayısı artırılmadığı.
 - Restorasyon alanında çalışacak usta yetiştirmeye yönelik sertifikalı eğitim programları geliştirilmelidir.
- Bunun için kurumlar bağlamında;**
- **Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurullarının ve Yüksek Kurul'un** yapısı yeniden düzenlenmelidir. Koruma kurulları;
 - Özerk olmalı
 - Üyeleri temel koruma eğitimi almış olmalı
 - Tüm kurul kararları yayınlanmalı, toplum tarafından ulaşılır olmalı
 - Ülke sathında sistematik olarak mimari ve arkeolojik kültür varlığı taraması yapılarak “Türkiye Ulusal Kültür Envanteri” oluşturulmalı; gerekli tesciller yapılmalıdır.

Koruma Bölge Kurullarının gündemleri ilgili Mimarlar Odası şubeleri ile paylaşılmalı ve meslek odamızın belirleyeceği temsilcilerin toplantılara gözlemci üye olarak katılması sağlanmalıdır.

- **Koruma Uygulama ve Denetim Büroları'nın** (KUDEB) geliştirilerek ve yetkisi artırılarak, yerelde hızlı müdahale edebilmesi ve tarihi yapıların korunmasının sağlanması gerekir.

Özellikle şahıs mülkü olan tarihi yapıların ekonomik nedenlerle bakım, onarım ve restorasyon işlerinin gerçekleştirilememesi, tarihi çevrelerde büyük kayıplara neden olmaktadır. KUDEB'lerin uzman desteği vererek ve ekonomik katkı oluşturarak yurttaşların yapılarının korunması ve ya-

şatılmasına yardımcı olması gerekir.

Bunun için;

- Özellikle ilçe belediyeleri bünyesinde KUDEB'lerin kurulması teşvik edilerek tarihi yapı sahiplerine yerelde hızla destek olunması sağlanmalıdır.

TMMOB Mimarlar Odası kültür ve doğa varlıklarının saptanması ve korunması konusunda mimarların ve duyarlı kesimlerin farkındalığının geliştirilmesi için kurulduğu günden bu yana 70 yıldır sürdürdüğü çalışmalarına devam edecek; korumanın tüm aktör ve paydaşlarının kararlarının ve uygulamalarının takipçisi olacaktır.

TMMOB Mimarlar Odası Genel Merkezi

Konur Sokak No: 4/2 06650
Yenişehir ANKARA

Tel: +90.312.417 37 27

Faks: +90.312.418 03 61

info@mimarlarodasi.org.tr

www.mimarlarodasi.org.tr

REKONSTRÜKSİYON: TARİHİN YENİDEN KURGULANMASI - II

Panel ve Forumun Ardından

Elif Sibel Kotan

Dr. Öğrencisi, MSGSÜ, Mimarlık Anabilim Dalı

İlki 2013 yılında düzenlenen Rekonstrüksiyon panel-forum etkinliğinin 2. si, 3 Mayıs 2025'te TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi'nde gerçekleşti. Rekonstrüksiyon kavramı ve uygulamaları hakkında bilgiler sunulan panele katılımcıların sorularıyla zenginleşen forum eşlik etti. Forumda, koruma kuruluşlarının rekonstrüksiyona bakış açısı ile ilgili bilgiler aktarıldı ve rekonstrüksiyona dair tartışma katılımcıların yorumları ile genişletildi.

Etkinlik, MO İstanbul BK Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı **Prof. Dr. Alper Ünlü**'nün açılış konuşması ile başladı. Ülkemizde gerçekleştirilen örneklerden söz eden Ünlü, konuşmasında *"Yıkılmış bir binayı fiziksel olarak yeniden yapabiliriz, ama yaşamı taklit edebilir miyiz?"* sorusunu gündeme getirerek rekonstrüksiyonun ancak olağanüstü koşullarda başvurulması gereken ve uzmanlık gerektiren bir kavram olduğunu aktardı (Resim 1).

Açılış konuşmasının ardından MO İstanbul BK Şubesi ÇED Danışma Kurulu Sekreteri Y. Mühendis Mimar **Mücella Yapıcı**'nin moderatörlüğündeki panelde dört konuşmacı sunuşlarını gerçekleştirdi. İlk konuşmacı **Prof. Dr. İclal Dinçer**, **"Tarihi Kent Mekanlarında Rekonstrüksiyon? Ne zaman ve Hangi Koşullarda?"** konulu sunuşunda kentsel ölçeğe ele aldığı rekonstrüksiyon olgusunu farklı dönemlerdeki yaklaşımlar üzerinden aktardı.

Dinçer, kentlerin, yıkımların ardından koşullar olgunlaştığında adeta bir anka kuşu gibi yeniden yükseldi-

ğini ve yeniden yapımların bu süreçte bir araç olarak kullanıldığını ancak söz konusu uygulamaları anlayabilmek için dönemin sosyo-kültürel gelişmeleri ile birlikte ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Yaptığı değerlendirmede 1950'lerde kamu temelli politikaların, 1980'lerde ise miras kavramının yeniden keşfi ile kentin ticarileşmesi ve turistikleşmesi, 2000'lere gelindiğinde ise miras temelli yeniden iyileşme ve sosyo-me-

kansal iyileşme yaklaşımının ön plana çıktığını belirtmiştir.

Panelin ikinci konuşmacısı **Prof. Dr. Zeynep Ahunbay**, **"Rekonstrüksiyon Tutkusu"** konulu sunuşunda öncelikle "anastilosis" ve "rekonstrüksiyon" kavramlarını açıkladı. Ahunbay, savaş sonrası yeniden yapılan Vişegrad ve Mostar Köprüsü ve 1999 Marmara Depremi sonrası Karasurlarının onarımlarına ait deneyimlerini paylaştı.

Resim 1. Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yönetim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Alper Ünlü açılış konuşması.

Antakya Habib-i Neccar Camisi'nin önce yıkılarak yeniden yapımının önerildiğini ancak var olan duvarların korunarak ahşap bir kubbe ile bütünleme yoluna gidilmesinin doğru bir yaklaşım olduğunu belirten Ahunbay, Rumeli Hisar'nda Boğazkesen Mescidi'nin ve Yedikule Hisar'nda Fatih Mescidi'nin rekonstrüksiyon kararlarının koruma kuramı açısından tartışmalı olduğunu belirtti. Gündemdeki bir diğer konu olan d'Aronco eseri olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi'nin rekonstrüksiyonu hakkında da yeterli gerekçelerin oluşmadığını aktaran Ahunbay, yapıya ait çok az veri olduğunu ve tarihsel bağlamanın tamamen değiştiğini vurgulamıştır.

Panelin üçüncü konuşmacısı, **Doç. Dr. Koray Güler, "Yitirilen Bir Kültür Varlığının Yeniden Yapımında Farklı Yaklaşımlar"** başlıklı sunuşunda Almanya'dan ve Gürcistan'dan rekonstrüksiyon örneklerini aktardı. Güler, çatışmalar, kültürel soykırım ve doğal afetler gibi nedenlerle yitirilen kültür varlıklarının yeniden yapımında "Geçmişin tekrarı", "Özgün kalıntıların dondurulması- yeniden yorumlanması" ve "Bütünleme uygulamaları" olmak üzere dört farklı yaklaşımın olduğunu aktardı.

Panelin son konuşmacısı **Doç. Dr. Ebru Omay Polat, "Bir Algı ve Sunum Aracı olarak Rekonstrüksiyon"** konulu sunuşunu 2013 yılında ilki gerçekleştirilen etkinliğin ardından geçen 12 yılda koruma ve rekonstrüksiyon konusunda gelinen durumun değerlendirilmesi gerektiğini belirterek konuşmasına başladı.

"Binalar yıkılmadan önce değerini tartışmak ve çeşitli tarifler yapmak önemlidir. Bu kaygı bizi doğru yaklaşıma götürür" düşüncesini vurgulayan Omay Polat, rekonstrüksiyon ve özgünlük tartışmasından, mirasla iyileş-

me kavramından, rekonstrüksiyonların nasıl uygulandığı ve nasıl uygulanması gerektiğine dair ICOMOS'un rehber çalışmalarından bahsetti.

Rekonstrüksiyonlarla yaratılan yeni mekânın yeni bir gerçeklik barındırması, hafızanın temsiliyeti gibi kavramların rekonstrüksiyon kararları verilirken dikkate alınması gerektiğini belirten konuşmacı "Hafıza mekanlarının bulunduğu çevre için ne ifade ettiğini anlamanın ve yerin ruhunu korumanın" önemi üzerinde durdu. Türkiye'de önceliğin "simge olup olmamak" üzerinde şekillendiğini, "tarihsel belge niteliği"nin genellikle göz ardı edildiğini aktaran Omay Polat, "Ülkemizde rekonstrüksiyon çalışmalarının çok derin bir altyapı olmaksızın hızlandığı, tarihe temasın kaybedildiği"ni Mecidiyeköy Likör Fabrikası ve Karayolları 17. Bölge Binasının süreçleri üzerinden örnekleyerek konuşmasını sonlandırdı.

MO İstanbul BK Şubesi YK Sekreteri mimar **Ahmet Erkan** moderatörlüğünde yürütülen **Forum'da** ülkemizde koruma konusunda çalışan çeşitli sivil toplum kuruluşlarının rekonstrüksiyona dair yaklaşımları

katılımcılarla birlikte tartışıldı.

İlk olarak **ICOMOS Türkiye'yi temsilen** söz alan **Doç. Dr. Umut Almac** konuşmasında; ICOMOS'un ilkesel metnlerinin konu ile ilgili rehberliği ve ülkemizdeki uygulamalara dair Milli Komite'nin daha önce kamuoyuyla paylaştığı görüşler üzerinde durdu. Topçu Kışlası ve Ayasofya Medresesi'nin yeniden yapımı hakkındaki görüşlerini hatırlatan Almac, yitirilmiş bir yapının kent belleğindeki yerinin ve veri-belge yeterliliğinin rekonstrüksiyon için önemini vurguladı. Karaköy Mescidi'nin rekonstrüksiyonuna ilişkin yeterli koşulların ve bilgi belgenin olmadığını belirten Almac, son yıllarda arkeolojik alanlarda artan rekonstrüksiyon uygulamalarının koruma kuramı açısından sorunlu olduğunu ve ancak anastilosisin yapılabileceğini paylaştı (Resim 2).

Forumda ikinci konuşmacı **Europa Nostra Türkiye'yi temsilen** söz alan Arkeolog **Yiğit Ozar** oldu. Ozar konuşmasında; Europa Nostra Türkiye olarak koruma uygulamalarında önceliğin özgünlüğün ve bütünlüğün korunması olduğu, yapılacak rekonstrüksiyonların asla gerçek koruma

Resim 2. Panel oturumundan görünüm.

Resim 3. Panel oturumundan görünüm.

çalışmalarının yerine geçemeyeceğini belirtmiştir. Europa Nostra ödülleri ile başarılı koruma uygulamalarını teşvik ettiklerini belirten Ozar, son yıllarda arkeolojik alanlarda gerçekleştirilmiş Andriake Granarium'u (Likya Uygarlıkları) Müzesi, Patara Deniz Feneri, Ankara Roma Tiyatrosu gibi uygulamalarda anastilosisin çok ötesine geçilerek yeniden yapımlara başvurulmasının koruma kuramı açısından sorunlu olduğunu paylaştı (Resim 3).

Üçüncü sözü **DOCOMOMO Türkiye**'yi temsilen alan **Dr. Yıldız Salman** sunuşunda modern mimarlık mirasının korunması konusunda, kararlar ve uygulama arasındaki farklılıklardan kaynaklanan sonuçların olumsuzlukları üzerinde durdu. Sunuşunda İstanbul Ayna Apartmanı, Adana Semih Bey-Semih Rüstem Bey Evleri, Mecidiyeköy Likör ve Kanyak

Fabriği, Galata Limanı Yolcu Salonu, Bomonti Bira Fabriği, Bursa Merkez Bankası, İstanbul Ticaret Odası, İller Bankası ve Karayolları 17. Bölge Binası gibi kültür varlığı olarak tescilli modern mimarlık mirası yapıları yaklaşımdaki sorunlar üzerinde duran Salman, önce yık-sonra yap düşüncesinin ya da rekonstrüksiyonların bir koruma uygulaması olarak kabul edilemeyeceğini aktarmıştır.

Forumda dördüncü sözü **Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği (KORDER)**'i temsilen **Doç. Dr. Özgün Özçakır** aldı. Özçakır, mekânın rekonstrüksiyonu ve anlatının rekonstrüksiyonu kavramları arasındaki farklardan söz etti. Ankara Roma Tiyatrosu restorasyonu, Hacı Bayram Camisi ve çevresinin korunması, İller Bankası, Ulucanlar Cezaevi gibi örneklerdeki çekinceleri paylaşan Özçakır, nostalji

kavramı üzerinden, "Koruma kararlarının yalnızca teknik değerlendirmelere dayandırılmaz" fikrinin önemini vurgulayarak sözünü tamamladı.

Beşinci sözü **Kültürel Miras Koruma Derneği (KMKD)**'ni temsilen alan **Doç. Dr. Emre Kishali**, 660 ve 922 nolu ilke kararlarında yapılan tanımlamalar üzerinden bütünleme ve rekonstrüksiyon arasındaki ayrımı vurguladı. Kishali, konuşmasını KMKD tarafından hazırlanan "Tarihi Evlerde Yaşam, Tarihi Evlerde Bakım Takvimi ve Tarih Evlerde Enerji Verimliliği" el kitaplarının korumaya katkısı hakkında bilgi vererek sonlandırdı.

Tarihsel Çevre ve Yapı Korumacıları Derneği'ni temsilen söz alan **Y. Mimar Deniz Alkan**, konuşmasına derneklerinin "Bu iş bilinçle olur!" mottosuyla konuya yaklaştığını aktararak başladı. Alkan, yıllar içinde kaybolmuş yapıların yeterli belgeye dayandırılmadan yapılacak rekonstrüksiyonları ile ancak sahte bir tarih oluşturulabileceğini belirtti.

Panel ve forum sonunda katılımcıların rekonstrüksiyonun olağanüstü koşullar dışında bir koruma uygulaması olarak kabul edilemeyeceği, yeterli bilgi ve belge olmaksızın yapılacak her müdahalenin tarihi çevreye faydadan çok zarar vereceği, miras, bellek ve koruma bağlarının ilişkilerinin ve ülkemizde yapılan/yapılması planlanan rekonstrüksiyon projelerinin özenli ve detaylı bir biçimde irdelenmesi gerekliliğinin üzerinde durulan konuşmalarla etkinlik son buldu.

Mimari Epizotlar 03: Yenileşim, Teknoloji, Sanal Dönüşüm ve Yapım Endüstrisinin Geleceği Uluslararası Sempozyum İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, 10 - 11 Nisan, 2025

Esin Kasapoğlu

Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Teknolojik gelişmeler 20. yüzyılın başından bu yana hızlanmış, ilerlemiş ve günümüzde yeni nesil ileri teknolojilerle geçmiştekinden daha da hızlı gelişmeye devam etmektedir. Bilindiği gibi, günümüz dünyasında, gelişen dünyaya uyum sağlayarak yeni teknolojilerin kullanımı büyük önem taşımaktadır. Yapım endüstrisi bu gelişmeden ve teknolojik yeniliklerden etkilenen sektörlerden biri olduğu için İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Bölümü tarafından bu yıl üçüncüsü düzenlenmiş olan Mimari Epizotlar sempozyumunun teması "Yenileşim, Teknoloji, Sanal Dönüşüm ve Yapım Endüstrisinin Geleceği" olarak belirlenmiştir. Sempozyum, 10–11 Nisan, 2025 tarihinde İstanbul Kültür Üniversitesi Bakırköy Yerleşkesinde gerçekleştirilmiştir.

Sanayi Devrimi, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte olup, teknolojik gelişmeleri kaçınılmaz olarak yıllar boyunca etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir. Birçok endüstride hız kazanmış ve ilerlemekte olan teknolojik gelişmeler günümüzde de yeni nesil ileri teknolojilerle kendini göstermektedir. Yapım endüstrisi, her an değişebilen yapısı ve her ülkenin ekonomik kalkınmasının büyük ölçüde itici gücü olması nedeniyle, sanayi devrimleriyle ortaya çıkan teknolojik yeniliklerden etkilenen sektörlerden biridir. Yapım endüstrisinin diğer alanları etkileme gücü, kalkınma ve yeniliğin önemli olmasının da bir diğer ne-

denidir. Yeni teknolojilerin kullanımıyla gelişen dünyaya uyum sağlamak yapım endüstrisi için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, sempozyum kapsamında, yapım endüstrisinde yeni teknolojilerin kullanımının getireceği değişikliklerin neler olabileceği düşüncesinden yola çıkmış olup, tüm paydaşların bir araya getirilerek yapım endüstrisinin geleceğinin bugünden yarıya tartışılması düşüncesinden yola çıkmıştır.

Teknolojik gelişmelerin mimarlık, mühendislik ve yapım endüstrisinin bugününü ve geleceğini nasıl etkileyeceğinin tartışılması ve geleceğe dönük çıkarımlar yapılması amacıyla düzenlenen sempozyum kapsamında, aşağıdaki başlıklar çerçevesinde tartışılması düşüncesinden yola çıkmıştır:

- Yapımda ve Tasarımda Yeni Yaklaşımlar
- Yapımda ve Tasarımda Yenileşim
- 3 Boyutlu Yapım
- Performatif, Uyarlanabilir, Etkileşimli Tasarımlar, Yapay Zeka, Üretken Sistemler
- Sanal Çağda Eğitim
- Yapımda ve Tasarımda Sanal Dönüşüm
- Sanal Modelleme – Sanal Fabrikasyon
- Yapı Bilgi Modelleme
- Yapay Zekâ ve Mimarlık ile Yapım Endüstrisinin Geleceği
- Alternatif Gerçeklikler (Genişle-

tilmiş Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Sanal Gerçeklik ve Karma Gerçeklik)

- Yapım Endüstrisinde Metaverse
- Teknolojik gelişmelerin sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği üzerindeki etkisi

Sempozyumun ilk günü davetli konuşmacılara ayrılmış olup, günün sonunda düzenlenen açık oturum ile kapanış yapıldı. Açılış konuşmaları sonrasındaki ilk davetli konuşmacı İSTON A.Ş. Kalite ve Araştırma Geliştirme Müdürü Dr. Adil Orçun Kaya "İnşaat Sektöründe Dijital Dönüşüm; 3D Yazıcılarla Beton Üretim Teknolojisi" başlıklı sunumunu yaptı. Dr. Adil Orçun Kaya, 3 boyutlu yazıcılarla İSTON bünyesinde gerçekleştirmeye devam ettikleri yapı üretimi deneyimlerini anlattı. Sonraki davetli konuşmacı, MAA Architects'in kurucusu Mimar Melike Altınışık, "Üstatların Füzyonu" başlıklı sunumunda Kore'de gerçekleştirdikleri projelerde yeni teknolojileri kullanma deneyimlerini paylaştı. Üçüncü davetli konuşmacı olan Antalya Bilim Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Salih Ofloğlu, "İnşaat Sektöründe Dijitalleşme için BIM ve ISO 19650'den Yararlanma" başlıklı sunumunu gerçekleştirdi. Sunum kapsamında, yapım endüstrisinde verimliliğin artırılmasında yapı bilgi modelleme kullanılması getireceği olumlu sonuçlar değerlendirildi. Davetli sunumların sonuncusu, "İnşaat 4.0 ve Ötesi: Ortaya Çıkan Eğilimler, Fırsatlar

Resim 1. Sempozyum katılımcılarına katılım belgelerinin sunumu

Resim 2. Panel katılımcılarına katılım belgelerinin sunumu

ve Zorluklar” başlığını taşımakta olup, Auburn Üniversitesi McWhorter Yapı Bilimleri Okulu, Lisansüstü Programlar Başkanı Prof. Dr. Salman Azhar tarafından çevrim içi bağlanarak yapıldı. Sunum kapsamında, üretim süreçlerinin sanallaşması ve otomasyonu ile bağlantılı dördüncü sanayi devrimini ifade eden Endüstri 4.0 anlayışından türemiş olan İnşaat 4.0’ın getireceği yeniliklerden bahsedildi.

Günün sonunda gerçekleştirilen açık oturum Prof. Dr. Salih Ofloğlu’nun yönlendiriciliğinde gerçekleştirilmiş olup, Fibrobeton Yapı Elemanları şirketinde İş Geliştirme Müdürü olarak çalışan İnşaat Mühendisi Beni Kohen, İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Dr. Öğretim Üyesi İmdat As ile RAMA IS’in kurucu ortağı Elektronik Mühendisi Müge Sümerol konuşmacı olarak katıldılar. Açık oturum katılımcılarından Beni Kohen “Dijital, El Yapımıyla Buluşuyor: Teknoloji, Yenilikçi Düşünce ve Malzeme”, İmdat As “Mimarlıkta ve Kentsel Tasarımda Yapay Zeka” ve Müge Sümerol ise “Yapay Zekanın Yapım Endüstrisinde Kullanımı” başlıklı sunumlarını gerçekleştirdiler. Konuşmacıların sunumlarını ger-

çekleştirmeleri sonrasında yaratılan tartışma ortamı kapsamında içinde bulunulan değişim süreci çerçevesinde yapım endüstrisinin geleceğine yönelik çıkarsamalarda bulunuldu, özellikle yapay zekâ kullanımının getireceği dönüşüm vurgulandı.

11 Nisan Cuma günü ise bildiri sahiplerinin sunumları gerçekleştirildi. Oturum başkanlığını Dr. Öğretim Üyesi Altuğ Sanyer’in yürüttüğü birinci oturumda Furkan Göktepe, Zehra Kezer, Yasemin Kayaaslan ve Havva Alkan Bala “Mimarlık Eğitiminde Yapay Zeka ile Kişiselleştirilmiş Öğrenme Deneyimleri”, Alireza Gogani “Optimal Mimari Form ve Yapısal Tasarım için 3D Grafik Statik”, Nuri Efe Şenel ve Evren Burak Enginöz “Mimari Görselleştirme Araçlarında Yapay Zeka Kullanımının İncelenmesi”, Yaren Şekerci ve Gamze Akyol “Dijital Gerçek Zamanlı Eskizden İç Tasarıma: İstemli Geliştirilmiş Yapay Zeka Üretimi Üzerine Bir Çalışma” başlıklı bildirilerini sundular.

Doç. Dr. Gamze Alptekin’in oturum başkanı olduğu ikinci oturumda ise Merve Çoban Çınar ve Esra Bostancıoğlu “Entegre Rüzgar Türbinleri Olan Binalarda Çatı Yapılandırmasının

Rüzgar Akışına Etkisi”, Zehra Kezer ve Havva Alkan Bala “Yeni Nesil Mimarlık: Mimarın Rolünün Geleneksel Sınırlarını Aşmak”, N. Ömer Saatcıoğlu, Enes Yaşa ve İlke Tekin “Nefes Alan Saman Balya Duvar Sistemi”, Yiğit Yardımcı ve Yasemin Erbil “Karar Alma Yaklaşımlarının Yaşam Döngüsü Değerlendirmesiyle Bütünleşmesi: Sürdürülebilir Malzeme Seçimi İçin Sistemik ve Bibliyometrik Bir Çözümleme” başlıklı bildirilerini sundular.

Sempozyumda teknolojik gelişmeler çerçevesinde farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiş olup, yapay zekanın mimarlık mesleğini ve yapım endüstrisini nasıl etkileyeceği en çok üzerinde durulan konulardan biri olarak öne çıkmıştır. Yapay zekanın ve sanal dönüşümün mimarlık mesleği, tasarım ve yapım üzerindeki olası etkilerinin düşünülmesi ve geleceğe buna göre hazırlanılması vurgulanan konulardan bazılarıdır. Öte yandan, yeni yapım teknikleri, yeni malzeme arayışlarıyla birlikte, teknolojik gelişmelerin sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği üzerindeki olası etkilerinin yapım endüstrisinin geleceğinin biçimlenmesinde de etkili olacağına dikkat çekilmiştir.

Yapım endüstrisi, her zaman teknolojik gelişmeleri yakından takip edememiş, zaman zaman değişim hızına ayak uyduramadığı dönemler olmuştur. Yapı malzemelerindeki gelişmeler göz önüne alındığında, malzeme odaklı gelişmelerin yapım endüstrisinin geleceğini şekillendirmede önemli bir rol oynamaya devam edeceği sempozyum kapsamında yapılan konuşma ve sunum-

larda da ön plana çıkmıştır. Önemli teknolojik gelişmelere rağmen, günümüzde yapımın büyük ölçüde emek yoğun ve ağırlıklı olarak yerinde yapılmaya devam etse de yapısal elemanların şantiye dışında üretilmesi ve ardından şantiyede montajının yapılması gibi prefabrik sistemlerin veya 3D inşaat sistemlerinin kullanımının giderek daha yaygın hale geleceği düşüncesini oluşturmuştur.

Sempozyum sonunda günümüze kadar geldiği biçimiyle teknolojik ve her türlü yeniliğin yapım endüstrisinde önemli gelişmeleri beraberinde getireceği, sektör paydaşları olarak buna hazırlıklı olunması yanında özellikle gelecekte yapım endüstrisinde rol alacak günümüzün öğrencilerinin de kendilerini bu doğrultuda hazırlamaları gerektiği önemle vurgulanmıştır.

Kuşbakışı Filistin Sergisi

Ebru Şevkin

Araş. Gör. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Yazid Anani, Zeinab Azarbadegan, Zeynep Çelik ve Salim Tamari'nin küratörlüğünde hazırlanan Kuşbakışı Filistin sergisi, 19 Mart 2025–25 Ocak 2026 tarihleri arasında Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) Galerisi'nde izleyiciyle buluşuyor. Sergi, ilk kez 2021 yılında Ramallah'taki A.M. Qattan Vakfı'nda 'Palestine from Above' başlığıyla sunulmuş. İstanbul'daki ikinci gösterimi ise son derece kritik bir tarihsel-politik bağlamda gerçekleşiyor. Gazze'de git gide derinleşen insani kriz ve katliam boyutlarına ulaşan şiddet ortamı, sergiyi güncel mücadele pratiklerine açılan görsel ve düşünsel bir alan hâline getiriyor.

Zengin bir tarihsel malzeme üzerine inşa edilmiş olan serginin merkezinde Filistin'e yönelik sömürgeci müdahalelerin sürekliliği yer alıyor. Osmanlı yönetiminin son evresinden başlayarak, Britanya manda rejimi, bu rejimin Siyonist devletin altyapısının kurulmasındaki rolü ve günümüzde hâlen devam

eden İsrail kolonyalizmi, kronolojik bir sıraya bağlı kalmaksızın tematik bir yaklaşımla ele alınmış. *Gökyüzü Casusları, Mit ve Düzen, Kudüs'ün Temsili, Hafıza Limanları, Seyahatler ve Arzular ve Coğrafi Görünüm* başlıkları altında kurgulanmış temaların ortak paydasında ise Filistin coğrafyasının "kuşbakışı" bir gözlem nesnesine dönüştürülme pratiği yer alıyor. Böylece yalnızca bir coğrafyanın değil, o coğrafyaya yöneltilen bakışın tarihinin eleştirisi yapılmış oluyor.

Kuşbakışı bakma eylemi ile onu izleyen —veya izlemesi beklenen— görme ve anlama süreçleri, kuşkusuz bakan gözün konumu, niyeti ve sahibi ile doğrudan ilişkilidir. Sergide, bakışın öznesi olarak hegemonik düzenin tarihsel aktörleri konumlandırılmış; bakma eylemi Batılıların ve ardından Siyonistlerin askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlarına hizmet eden bir pratik olarak ele alınmış. Serginin en çarpıcı yönlerinden biri ise bu üst anlatının göz ardı ettiği gündelik hayata dair gerçeklerin sanat eserleri

aracılığıyla görünür kılınmış olması. Bu yaklaşım, izleyiciyi sergi boyunca tetikte tutarak kendi bakışını sorgulamaya davet ediyor.

Sergi, kuşbakışı bakışın belki de en tanıdık biçimlerinden biriyle başlıyor: askerî hava fotoğrafları. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında yoğun biçimde kullanılmış olan bu görüntüleme biçimi, askerî keşif, stratejik planlama ve bilgi toplama gibi maddi saiklere dayalı bir bakış rejiminin ürünü. Filistin coğrafyasının bugün uydu ve drone görüntüleri aracılığıyla gözetim altında tutulduğuna dair görseller ise bu şiddet sarmalının günümüze dek nasıl taşındığını çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.

Serginin takip eden bölümlerinde bu bakış biçiminin tarihsel ve kültürel bağlamları derinleştirilerek katman katman çözümlendiğini görüyoruz. Örneğin, mevcut durumu olduğu gibi belgeleyen askeri hava fotoğraflarının hemen ardından, ancak muharebe sona erdikten sonra cepheye ulaşabilmiş Avustralyalı ve Britanyalı ressamların çizdiği —hayali— savaş sah-

neleriyle karşılaşırsınız. Filistin'i insandan, yapı çevreden ve doğasından arındırarak boş, bakir ve fethedilmeye hazır bir toprak parçası olarak betimleyen bu temsil biçimleri, sömürgeleştirme sürecinin görsel ön hazırlığına hizmet edecek şekilde araçsallaştırılmıştır. Farklı temsil biçimlerinin ardındaki niyetleri açığa çıkarmaya yönelik bu yaklaşım, izleyiciyi çeşitli bakış açılarını sorgulamaya davet etmesi bakımından oldukça etkili.

Kuşkusuz, sömürgeci yayılmacılığın ve modern savaş tekniklerinin çağı olan 19. yüzyıldan çok önce de bölge, ilahi olanı arayan gözlerin odağındadır. Kutsal topraklara hiç ayak basmadan yapılan tasvirler, hac yolculuğuna hazırlananlar için zihinsel bir rehber niteliği taşımış; kutsala duyulan inanç, maddi gerçekliğin sınırlarını aşmıştır. Ancak bu çerçevede de terazinin iki kefesi belirir. 19. yüzyılda, Amerikalıların ve Avrupalıların Kutsal Topraklara yönelen bakışlarının ardında bu kez siyasi emeller yer almaktadır. Arkeolojik kazılar ve antropolojik araştırmalarla bölge yakından incelenir. Zamanla bu çalışmalar, Avrupalı ve Siyonist sömürgeciliği meşrulaştır-

cak seçmecici bir geçmiş kurgusunun yapı taşlarına dönüşecektir. Böylece aynı topraklara yönelen bakışlar, bir kez daha birbirinden farklı anlamlar üretir.

Sergide, 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşu ile başlayan tarihsel kırılma ve sonrasındaki gelişmeler, görsel belgeler ve çağdaş sanat eserleriyle birlikte ele alınmış. *Nekbe* olarak adlandırılan süreçte, Filistinlilerin zorunlu göçü, yerinden edilmeleri ve yasadışı yerleşim alanlarının inşası, bakışın politik doğasını daha da görünür kılıyor. İzleyiciler, havadan bakıldığında şehir planlamasının nasıl bir ayrımcılık mekanizmasına dönüştüğünü, İsrail kolonilerinin tipolojilerini ve Filistin şehirleri ile köylerinin zamanla birbirinden nasıl izole edildiğini gözlemleme fırsatı buluyor. Yukarıdan bakıldığında görülmeyen sahadaki gerçekler ise çağdaş sanat yoluyla çarpıcı biçimde izleyiciye aktarılmış. Sanatçıların işleri, bölgedeki şiddet sarmalının fiziki, coğrafi ve insani boyutlarını gözler önüne sererek izleyiciyi aktif bir düşünme ve sorgulama sürecine dahil ediyor.

Sergide yer alan sanatçıların isimleri sırasıyla şöyle: Amer Shomali, Andrew Yip, Dia' Azzeh, Fares Shomali, Forensic Architecture, Gian Spina, Jack Persekian, Kamal Jaafari, Lumière brothers, Mahmoud Alhaj, Mohanad Yaqubi, Nida Sinnokrot, Raed Helou, Riwaq—Centre for Architectural Conservation, Sophie Halabi, Zeina Zarour.

Anani, Azarbadegan, Çelik ve Tamar'nin küratörlüğünde hazırlanan sergi, bir yandan Filistin'e çoğunlukla sömürgeci niyetlerle yukarıdan yöneltilen bakışların tarihini açığa çıkarırken, diğer yandan bu bakışların bölgeye ait gerçekleri nasıl zamanla silikleştirip bağlamından kopardığını gözler önüne seriyor. Serginin önemi kuşkusuz, bu bakışın geçmişten bugüne uzanan sürekliliğini görünür kılmasında yatıyor. Her tematik durakta izleyici, bugünle ilişki kurarak kendi bakışını da yeniden şekillendirmeye davet ediliyor. Böylece Kuşbakışı Filistin, görsel kültür aracılığıyla hafızanın ve direnişin önemini güçlü biçimde hatırlatan bir çağnya dönüşüyor.

V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu (12-14 Mayıs 2025)

Dr. Gökçe Emerce Çelebi

Şehir Plancısı

Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı (TNUM) tarafından düzenlenen V. Kentsel Morfoloji Sempozyumu bu sene Trabzon'da, 12-14 Mayıs 2025 tarihleri arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi ev sahipliğinde gerçekleştirildi.

Sempozyumda bu yıl için belirlenen konu başlıkları "ORGANİZMA'dan HABİTAT'a "Süreklilik-süreksizlik, yıkım-yapım, kopuş-işgal" ana teması altında toplanmış olup, 100'den fazla katılımcı ile oluşturulmuş sempozyum programında, güncel morfolojiye dair disiplinler arası bilgi paylaşımı imkânı sunuldu. Seminare katılan araştırmacılar, tarihsel verilerin değerlendirilmesinden geleceğe yönelik yönetsel yaklaşımlara kadar geniş bir yelpazede tartışmalar yürüttü.

Sempozyumun ilk günü Uluslararası Kentsel Form Semineri'nin (ISUF) başkanı olan Prof. Dr. Vítor Oliveira ile "What do we know about urban form?" Temalı özel bir oturum düzenlendi. Bu oturumda kitabın Türkçe'ye çevirisini yapan Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe Tezer tarafından kitabın çeviri sürecini anlatan bir değerlendirme sunumu da yapıldı. Sempozyumun ikinci günü, TNUM Başkanı Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından "Çeper Kuşak" temalı bir özel oturum gerçekleştirildi. Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat tarafından çeper kuşak kavramı ve çeper kuşakların oluşum ve değişim süreçleri, bu değişimin sebepleri ve örnekleri anlatıldı. ISUF Genel Sekreteri ve TNUM Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Tolga Ünlü, literatüre kazandırmış olduğu "umbrella fringe belt" kavramından bahsederek

oturuma katkılarını sundu. Sempozyumun üçüncü gününde ise Yrd. Doç. Dr. Mustafa Reşat Sümerkan'ın özel oturumu gerçekleştirildi.

Sunumların ardından gerçekleştirilen soru-cevap ve tartışma bölümleri, konuların farklı yönleriyle değerlendirilmesine imkân tanıdı. Seminer, disiplinlerarası bakış açılarını bir araya getirerek yerleşim çalışmalarında daha kapsayıcı ve çok katmanlı bir yaklaşımın geliştirilmesine zemin hazırladı.

Kuruluşunun 10. yılı vesilesiyle, TNUM'un tarihçesi ve bugüne kadar yürüttüğü çalışmalar katılımcılarla paylaşıldı.

Sempozyum organizasyonu dahilinde programın ilk günü düzenlenen gala yemeğinde, TNUM'UN 10. Yılı'nın kutlaması gerçekleştirildi.

UNESCO - UIA Validasyon Konseyi Toplantısı İstanbul'da Gerçekleştirildi...

Deniz İncedayı

Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Uluslararası Mimarlar Birliği'ne bağlı **UNESCO- UIA Validasyon Konseyi** toplantısı 4-5 Temmuz 2025 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirildi. Farklı ülkelerden çok sayıda Validasyon Konseyi ve Danışma Kurulu üyesinin katıldığı toplantıya TMMOB Türkiye Mimarlar Odası ve İstanbul Büyükşehir Şubesi ev sahipliği yaptı.

Toplantının açılışı Validasyon Konseyi Eş-Başkanı olarak Deniz İncedayı tarafından gerçekleştirildi. Ardından ev sahibi kurum temsilcileri olarak Koray Güler, Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yönetim Kurulu adına ve Zeynep Eres Türkiye Mimarlar Odası adına konuşmalarını yaparak 'Hoşgeldiniz' mesajlarını paylaştılar.

1996 yılında Barselona'da, UIA Genel Kurulu'nda kabul edilen 'UNESCO-UIA Mimarlık Eğitimi Şartı' (2023 revizyonu) paralelinde yürütülmekte olan eğitim programları ve akreditasyon sistemleri validasyon çalışmaları temel olarak mimarlık eğitiminde kalite güvencesine ve uluslararası tanınırlığa odaklanıyor. Avrupa Birliği Direktifine de uygun olarak amaçlanan, mimar adaylarının hızlı değişen küresel koşullarda; mesleki, sosyal, kültürel dönüşümler karşısında donanımlarını güçlendirmek ve çevresel, yerel, etik duyarlılıklar açısından meslek eğitiminde tanımlanan kriterlerin karşılanmasını sağlamak.

UNESCO-UIA Validasyon sistemi farklı aşamalar şeklinde (başvuru, adaylık, validasyon, revalidasyon)

belgelere dayalı olarak yürütülen, bütünlüklü ve çok yönlü değerlendirilmelerle yürütülen bir süreç. Gerek eğitim programları gerekse akreditasyon sistemlerinin validasyonunun sağladığı yararlar ve avantajlar olarak;

- Eğitim programlarının eleştirel değerlendirmelerle gelişmesini desteklemek,
- Eğitim kurumunun kalite güvencesi belgesine sahip olması ve mezunlarını desteklemesi,
- Öğrenciler, akademik ve idari personel açısından süreçlerin uzmanlar tarafından değerlendirilmesi ve koşulların iyileştirilmesi olanağının yaratılması,
- Küresel ve bölgesel ölçekte uluslararası tanınırlık, iletişim ve hareketlilikte kolaylık sağlanması vb. gibi konular öncelikle sıralanabilir.

İstanbul'da gerçekleştirilen Validasyon Konseyi toplantısı 2 güne yayılmıştı. İlk günün gündeminde, açılış konuşmalarının ardından UNESCO-UIA Validasyon sisteminde yapılan değişiklikler hakkında bilgilendirmeler ve değerlendirmeler yapıldı. Bugüne dek RIBA tarafından yürütülen raporluluk ve süreç yönetiminin, Mayıs 2024 tarihli UIA Konsey toplantısı kararıyla UIA tarafından yürütülmesi konusu üzerine konuşuldu. Söz konusu yönetmelik değişikliğinin temel amacı, UIA'nın kurumsal olarak validasyon süreçlerinde özerkliği, kurumsallaşması, belge ve kaynakların arşivlenmesi ve sürekliliği, okullar ve valide edilecek kurumlar tarafından

ödenek bedellerin düşürülerek başvuru sayısının artırılması olarak özetlenebilir. Ardından Barcelona'da gerçekleştirilen 173. UIA Konsey Toplantısı hakkında (Nuno Soares) ve UIA II. Bölge toplantısı hakkında (Deniz İncedayı) bilgilendirmeler yapıldı. UNESCO- UIA Validasyon Yürütücüsü olarak görev alan Thibaut Hofer tarafından son dönem yapılan başvurular ile valisayon süreci devam eden mimarlık bölümleri hakkında güncel bilgiler verildi. Diğer bir gündem maddesinde ise, sistem validasyonu konusu tartışmaya açıldı. Eğitim programlarının yanı sıra, sistemlerin uluslararası validasyonunun sağladığı yararlar ve fırsatlar üzerine görüş alış-verişi yapıldı.

İlk gün öğlen arasının ardından gündem Validasyon Çalışma Gruplarının oluşturulmasına ve amaçları doğrultusunda çalışmalarının planlanmasına ayrıldı. Çalışma Grupları olarak;

A- Validasyon kitapçığı güncellenmesi ve belgelerin hazırlanması

B- UNESCO- UIA Validasyon sistemi duyuruları ve tanıtımı

C- Sistem Validasyonları

D- Eğitim Programı Validasyonları başlıkları belirlenmişti.

Toplantının ikinci günü ise 'Eğitim Oturumu' şeklinde düzenlenmişti. UNESCO- UIA Validasyon Ziyareti heyetlerinin yol haritalarına, çalışma içeriklerine, programlarına ve raporlamalarına ait tartışmalar ve bilgilen-

dirmeler yapıldı.

Gündemin başında Deniz İncedayı Eş-Başkan olarak 'Giriş' niteliğindeki konuşmasında, validasyon sisteminin amaçları ve yararları ile sürecin aşamalarına ait bilgilendirmeler yaptı.

Eğitim programı 3 modül şeklinde sürdürüldü:

Modül 1: Ziyaret Öncesinde
(Magda Moustafa tarafından)

(Validasyon ziyareti için gereken hazırlıklar, ziyaret takımının seçilmesi, takvimin oluşturulması, organizasyon ve olası sorunların çözümü konularına yönelik olarak)

Modül 2: Ziyaret Sırasında
(Nuno Soares tarafından)

(Validasyon ziyareti sırasında geçerli ölçütlerin değerlendirilmesi, öğrenci dosyalarının hazırlanması, pratikte yaşanan sorunlar karşısında çözümlerin üretilmesi konularına yönelik olarak)

Modül 3: Ziyaret Sonrasında
(Jenny Russell tarafından)

(Validasyon ziyareti sonrasında raporlama süreci, çıktıların derlenmesi ve gerekli standart belgelerin üretilmesi, ziyaret takımının ve validasyon

heyetinin bu aşamadaki sorumlulukları başlıklarına yönelik olarak)

İkinci gün katılımcılara ve konsey üyelerine yönelik olarak hazırlanan eğitim programının ardından genel olarak yaşanan sorunlara, geçmiş deneyimlerden edinilen bilgilere, gelecek süreçteki iyileştirme önerilerine yer verildi.

Toplantı Eş-Başkanların konuları özetlemesiyle sonlandırıldı.

Toplantı saatleri dışında yurt dışından gelen üyelerle birlikte Türkiye Mimarlar Odası ve İstanbul Büyükşehir Şubesi tarafından hazırlanan ve desteklenen sosyal programlarda, meslek ve mesleki eğitim konuları, kentleşme sorunları ve mimarlığın güncel tartışmaları üzerinde sohbetler yapma ve toplantı bölgesinde kenti inceleme ve görme fırsatları yaratıldı.

UIA 2023- 2026 çalışma döneminde, UNESCO-UIA Validasyon Konseyi Eş Başkanlığını Prof. Dr. Deniz İncedayı (Türkiye) ve Nuno Soares (Makao) yürütmekteler. Validasyon Konseyi UIA'nın farklı üye ülkelere seçilmiş olan 16 asıl üye, 7 iletişim kişisi, 2 uzman, 1 danışman (UNESCO adına) ve 1 yürütücü ile koordinatörden oluşuyor.

Diyarbakır ve Silvan İlçesi, “Yerinde Mimarlık Eğitim Programı”nın Ardından...

Selma Aslan

Türkiye Mimarlar Odası, SMGM Yönetim Kurulu Üyesi

TMMOB Mimarlar Odası SMGM Çalışmaları kapsamında, yurdun değişik bölgelerindeki yerel mimarlık eserlerini, değerlerini, doğasını ve kültürel özelliklerini kendi ortamlarında ve uzmanlar eşliğinde deneyimlemeyi amaçlayan ‘Yerinde Mimarlık Programları’nın ilki, 49. Dönemde Mimarlar Odası Diyarbakır Şubesi tarafından kurgulanan **“Diyarbakır ve Silvan İlçesi, “Yerinde Mimarlık Eğitim Programı”** 18-20 Nisan 2025 tarihleri arasında gerçekleştirildi.

Diyarbakır ve yakın çevresindeki tarihi ve kültürel yerleri kapsayan ve mimarlara yönelik olarak hazırlanan üç günlük programa, İstanbul, Ankara, Konya, Çanakkale, Bolu ve Diyarbakır’dan yirmi meslektaşımız katılım sağladı.

Program Yürütücülüğünü, Selma ASLAN (SMGM Yönetim Kurulu Üyesi, Mimar); Prof. Dr. Havva ÖZYILMAZ (Diyarbakır Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi), Doç. Dr. Nursen IŞIK (Diyarbakır Dicle Üniversitesi Öğretim Üyesi), Arif İPEK (Diyarbakır Mimarlar Odası Şube Başkanı, Mimar) ve Arş. Gör. Özge LALE’nin (Diyarbakır Dicle Üniversitesi) gerçekleştirdiği “Yerinde Mimarlık Programı” oldukça verimli, eğitici ve keyifli anlara tanıklık etti.

Diyarbakır, yaklaşık 12.000 yıllık tarihî geçmişi ile bölgenin merkezi niteliğinde bir şehirdir. Üzerinde tarihî Diyarbakır Kalesi’nin bulunduğu, Dicle Nehri kıyısında yüksek bir plato çevresinde yer alan kent, yaklaşık 2

milyon nüfusuyla ülkenin en kalabalık kentleri arasındadır. Diyarbakır; Diyaribekir, Kürtçe ismiyle Amed, Amedya olarak da bilinir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, hatta medeniyet tarihinin beşiği olarak da anılan kentte yontma taş ve mezolitik devirlerde bölgede bulunan çokça mağaralarda yaşam olduğu yapılan arkeolojik araştırmalar ile bilinmektedir.

‘Yerinde Mimarlık Programı’ için hazırlanan yol haritası ile başlanan programda, kentin tarihi dokusu ile beraber yapıların geçmişten bugüne geçirdiği yapısal değişiklikler, kullanılan malzemelerin çeşitliliği ve yöreye ait malzeme bilgileriyle beraber kültürel süreçlerin aktarıldığı yoğun, keyifli ve yorucu bir eğitim süreci gerçekleştirildi.

İlk günkü çalışma alanımız; ‘Eski Diyarbakır’ da diyebileceğimiz, anıtsal yapıların, sivil mimari örneklerinin yoğun olduğu bölgede ‘Sur içi’ ve ‘İç Kale’ bölgelerinde gerçekleştirildi.

YERİNDE MİMARLIK PROGRAMI I GÜN

Saat 09:00-13:00

- İçKalesi ve Arkeolojik Müze
- Nebi Cami (Zaman problemine karşı sadece dışarıdan gezilecek)
- Diyarbakır Ulu Cami
- Hasanpaşa Hanı
- Ahmet Arif Edebiyat Müzesi
- Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi
- Ziya Gökalp Müzesi
- Cemil Paşa Konağı
- Diyarbakır Dengbej Evi

Saat 14:00-18:00

- Dört Ayaklı Minare
- Mer Petyun Keldani Katolik Kilisesi
- Surp Giragos Kilisesi
- Paşa Hamamı
- Kervansaray Otel

İkinci gün, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik alanlarda görülen değişimlerin mimari ve mekânsal yansımaları incelendi. Program çerçevesinde Cumhuriyet dönemi yapılarının özellikleri ve dönem itibarı ile yarattıkları kentleşme etkileri, mimari doku ile yapıların dünü ve bugünü üzerine konuşulmuş ve mimari ve yapılar yerlerinde deneyimlenmiştir.

YERİNDE MİMARLIK PROGRAMI II GÜN

Saat 09:00-13:00

- Diyarbakır Valilik Binası
- Tarım İl Müdürlüğü
- Tekel Binası
- Dilan Sineması
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Diyarbakır Bölge Müdürlüğü
- Ali Gaffar Okan Anadolu Lisesi
- Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası

Saat 14:00-18:00

- Diyarbakır İstasyonu
- Sümer Park
- Hevsel Bahçeleri
- On Gözlü Köprü

Kuruluş tarihi Diyarbakır kadar eski olan ve Kürtçe adı ile Meyyafarikin olan Silvan ilçemiz üçüncü ve son gün eğitim alanımızdı. Asurlular zamanında kurulmuş, Ortaçağın önemli bir merkezi olan Silvan'ın bir Urartu dönemi kenti olduğu söylenir. Diyarbakır ilinin en büyük ilçesi ve şehir nüfusu kırsal alan nüfusundan daha fazla olan tek ilçesidir. Dünyanın önemli eserlerinden Malabadi Köprüsü, Silvan Kalesi, Kulfa Kapısı ve çeşitli tarihi camileri ve kiliseleri ile birlikte tarihten günümüze ayakta kalan yapılar programın son gün konularını oluşturdu.

YERİNDE MİMARLIK PROGRAMI III GÜN

Saat 09:00-13:00

- Boşat Kalesi
- Malabadi köprüsü
- Hasuni Mağara Şehri,
- Saat 14:00-18:00
- Kırk Minare (Eyyübiler Camii Mi-naresi)
- Azizoğlu Konağı

- Silvan Ulu Camii
- Belediye Cami
- Gazi İlkokulu
- Atatürk Evi
- Ali Ağa Konağı
- Üstünler Konağı
- Diyarbakır'ın tarihi yapıları, kültü-

rel çeşitliliği ve doğası ile kente kattığı güzelliklerini öğrenme ve paylaşma imkânı sunan Yerinde Mimarlık Programına katkı koyan değerli yürütücülerimize, bilgileri, meraklı bakışları ve öğrenme-tanımaya azmi ile programa katılan tüm mimar meslektaşlarımıza teşekkürlerimizi sunarız.

Kültürel Miras Farkındalığı ve Erişilebilirliği Üzerine Bir Sergi: “Herkes İçin Kültürel Miras Anlatıları”

Zeynep Kuban,¹ Sevgi Türkkan Sroka,² Öykü Bahar Balcı Güngör³

¹Prof.Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

²Dr. Öğr.Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

³Arş. Gör., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

“Herkes için Kültürel Miras Anlatıları” sergisi Hasanpaşa Müze Gazhane’de 21 - 27 Mart 2025 tarihleri arasında İklim-1 salonu asma katında ziyaretçiler ile buluştu (Resim 1).

Serginin içeriği “Çok Katmanlı Şehirler: Mimarlık Tarihi ve Kültürel Miras Farkındalığı için Oyunlaştırma ve Hikâye Anlatıcılığı” isimli Eras-

mus+ projesinin bir ortağı olan İstanbul Teknik Üniversitesi ekibi tarafından, 2023-2025 yılları arasında İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde yürütülen üç lisans, bir yüksek lisans ve bir doktora dersi olmak üzere beş farklı derste üretilmiş öğrenci çalışmalarından derlenerek oluşturuldu. Bu çalışmaların ortak amacı, toplumun her kesimi

için erişilebilir, kapsayıcı, öğretici ve eğlenceli kültürel miras anlatılarının, hikayeleştirme ve oyunlaştırma gibi yöntemlerle üretilmesiydi.

İstanbul’un çeşitli somut ve yaşayan kültürel miras alanlarına dair üretilen dokümanlar, işitsel ve etkileşimli anlatıların paylaşıldığı sergide, çocuklar, gençler, mimarlık öğrencileri,

farklı görme yetilerinde bireyler ve tüm kentliler için somut ve yaşayan kültürel miras anlatılarını çoğaltma imkanları araştırıldı (Resim 2).

“Çok Katmanlı Şehirler: Mimarlık Tarihi ve Kültürel Miras Farkındalığı için Oyunlaştırma ve Hikâye Anlatıcılığı” Erasmus+ Projesi

“Çok Katmanlı Şehirler: Mimarlık Tarihi ve Kültürel Miras Farkındalığı için Oyunlaştırma ve Hikâye Anlatıcılığı” isimli Erasmus+ Projesi, Aralık 2022 – Nisan 2025 tarihleri arasında Alanya'dan Alanya Üniversitesi, İstanbul'dan İstanbul Teknik Üniversitesi, Romanya Bükreş'ten De-a Architectura (DAA) ve Yunanistan Volos'tan InnovED (Eğitim ve İnovasyon Merkezi) olmak üzere dört ortak tarafından yürütülen AB eş finansmanlı bir yükseköğretim projesidir.

Proje kapsamında, İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde 2023 - 2025 yılları arasında verilen lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri, Prof. Dr. Zeynep Kuban, Öğr. Gör. Dr. Sevgi Türkkan Sroka ve Araş. Gör. Öykü Balcı Güngör yürütücülüğünde gerçekleşti.

“Çok Katmanlı Şehirler” Projesi-
nin hedeflediği temel çıktılardan biri,
mimarlık eğitiminde özgün öğretim
yaklaşımları geliştirerek mimarlık tari-
hi derslerini daha ilgi çekici ve akılda
kalıcı hale getirmektir. Bu kapsamda
“Çok Katmanlı Şehirler (Palimpsest
Cities)” isimli yeni bir dersin geliştiril-
erek üniversitelerin ders programlarına
dahil edilmesi öngörüldü. İTÜ’de ise
halihazırda var olan “İstanbul katman-
ları” (Lisans), “Antik Mimarlık Antik
kentler” (Yüksek Lisans) ve “İstanbul
Arkeolojisi” (Doktora) dersleri proje
içerliğini karşılayacak şekilde yeniden
kurgulandı. Bu ders özellikle mimarlık
öğrencileri için oluşturulmuş olsa da,
modüler ve uyarlanabilir yapısı saye-
sinde farklı yaş grupları, eğitim geç-
mişleri ve sosyo-ekonomik düzeyler-
den katılımcılar için atölye çalışması
olarak uygulanabilir. Aynı zamanda

modüller sayesinde ders içeriği de öğrenci sayısı ve seviyelerine göre uyarlanabilir.

Tasarlanan bu derslerde öğrencilerin öğrenme sürecine daha etkin katılımını sağlamak, bireylerin eğlenceli ve sosyal etkileşimle bilgi edinmelerini sağlamak ve bilgiyi bir anlatıya dönüştürerek hem daha anlaşılır hem de akılda kalıcı hale getirmek için **oyunlaştırma ve hikaye anlatıcılığı** tekniklerinden yararlanıldı.

Ders içeriği, söz konusu kenti tanıtan az sayıda teorik dersler, oyunlaştırılmış saha gezileri (hazine avı, çeşitli çizim uygulamaları vb.), Timeline Travel uygulaması, dijital ve analog hikaye anlatıcılığı, 'Şehir Yargılanıyor' rol oyunu ve maket uygulaması gibi ders programındaki süresi ve sıralaması ihtiyaca göre uyarlanabilen modüllerden oluşuyor.

Saha Gezileri modülünde öğrenciler, yaşadıkları kenti oyunlaştırma teknikleriyle desteklenen etkinlikler aracılığıyla birinci elden deneyimledi. Bu geziler kapsamında İTÜ ekibi tarafından başlı başına bir modül olarak kentin farklı noktalarında uygulanabilecek bir **Hazine Avı** oyunu da tasarlandı. Bu oyunda katılımcılar bilmecelerle zamana karşı yarışırken, bildikleri ya da bilmedikleri yerleri keşfetmeyi, hızlı ve derin gözlem yapmayı, çizim yapmayı ve ekip olmayı deneyimledi. Oyunda hız ön planda olduğundan, katılımcıların buldukları mekânları daha sakın bir şekilde deneyimleyebilmeleri için her durakta çizimli veya yazılı gözlemler yapılması teşvik edildi; böylece oyunun temposu bilinçli olarak yavaşlatılarak mekânların daha derinlemesine algılanması sağlandı. Her durakta yapılan çizimler bir post prodüksiyon ile işlendi ve bir uzun kağıt üstünde sıralı bir gezi rotasına dönüştü (Resim

Resim 3. Hazine avı sırasında öğrencilerin her durakta yaptıkları çizimler.

3). Kapalıçarşı ve İstiklal Caddesi gibi yoğun tarihi bölgelerin yanı sıra, öğrencilerin her gün içinde bulundukları ancak aslında yeterince tanımadıkları Taşköprü binasında da oyun uygulandı.

Şehir Yargılanıyor adlı modülde, öğrenciler kentsel ve kültürel miras açısından tartışmalı bir alan üzerine kurgulanan senaryo çerçevesinde farklı paydaşların rollerini üstlenerek çok yönlü bir tartışma ortamına katıldılar. Örnek vaka olarak, Sultanahmet Cezaevi'ndeki Four Seasons Otelinin genişletme projesi çerçevesinde dava dosyaları, gazete yazıları, makaleler öğrencilerle paylaşıldı. Öğrenciler, otel sahibi, çevre sakini vatandaşlar, projenin mimarı ve müteahhidi, İstanbul Arkeoloji Müzesi yetkilileri ve belediye temsilcileri gibi çeşitli aktörlerin bakış açılarını temsil ederek konuya ilişkin görüşlerini savundular.

Hikaye anlatıcılığı modülünde öğrenciler film, web sitesi, minyatür teknikleriyle yapılmış el çizimleri, dijital modeller, çocuklar için hazırlanan boyama kitapları, körcül anlatılar ve gazete küpürü yazıları gibi farklı yöntemler kullanarak çeşitli üre-

timler gerçekleştirdiler. Üretilen içerikler, kültürel mirasın farklı yönlerini ele alarak çeşitlendi. Bunlar arasında, Kapalıçarşı'daki çaycılarının yaşamını konu alan bir film, Bizans dönemine ait yemek kültürünü tanıtan bir yemek yapma videosu, 1950'lerdeki Menderes yıkımlarını ya da Sulukule'deki Roman mahallelerinin yıkılmasını işleyen distopik belgesel filmler ve Sirkeci Garı'nın tarihini anlatan bir hikaye yer de alıyor.

Maket modülü kapsamında her derste, farklı bir yaklaşım benimsenerek öğrenci üretimleri çeşitlendi. İlk dönemde Kapalıçarşı'nın farklı tarihsel dönemlere ait katmanlarını izlenebilir kılan kolektif büyük çaplı bir mimari maket yapıldı. Takip eden derslerde ise, kent ve mimarlık tarihi ile ilişkili çeşitli ölçeklerde ve zorluk seviyelerinde kutu ve kağıt oyunları tasarlandı. Bu oyunlar arasında İstanbul konulu bir 'tabu' oyunu, Selçuklu dönemi Anadolu'sunu deneyimleyen bir kervan oyunu, tarihi yapıların değerlerine göre dörtlü kağıt gruplarını toplamayı hedefleyen 'quartet' oyunu, tarihi bilgileri içerecek şekilde tasarlanmış oyun destesi, Galata ve

tarihi yarımada da geçen 'monopoly' ve kızma birader yaklaşımlı çeşitli oyunlar yer aldı (Resim 4).

Projenin bir diğer hedefi de, dezavantajlı grupların kültürel mirasa erişimini sağlamaktır. Bu kapsamda, 2024-2025 Güz yarıyılındaki çalışmalarda Altı Nokta Körler Vakfı ile işbirliği kurularak **farklı görme yetisindeki bireyler için kültürel miras anlatıları** geliştirildi. Kültürel miras, farklı görme yetisindeki bireyler için hem fiziksel hem de bilgi ulaşılabilirliği açısından erişimi zor bir alandır. Hikâyeleştirme ve oyunlaştırma teknikleri, erişim engellerini azaltarak yeti farklılığı olan bireylerin yaşadıkları çevredeki somut ve soyut kültürel mirasa dair farkındalıklarını artırmak için etkileşimli, eğlenceli ve öğretici olanaklar sundu.

Görme yeti bozukluğu farklı derecelerde ortaya çıkabildiğinden, yapılan çalışmalarda gören, az gören ve hiç görmeyen bireylerin birlikte deneyimleyebileceği maket oyunlar geliştirildi. Dokunsal ve işitsel anlatım tekniklerinin kullanıldığı, basit üretim yöntemleriyle oluşturulan bu çalışmalar, ihtiyaç duyulması hâlinde kalıcı malzemelerle üretilebilecek prototipler olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmalardan bazı örnekler şunlardır: **Yedikule Zindanları** için, farklı ölçeklerde ve yarım ay şeklinde dizilmiş maketlerden oluşan, masa başında deneyimlenebilen bir anlatı kurgulandı. Zemine sabitlenen bir ip yardımıyla kullanıcılar maketler arasında yönlendirilirken, her bir yapının önüne yerleştirilen QR kodlar taranarak ulaşılan sesli anlatımlar ile

maketlerin temsil ettiği yapılar hakkında bilgi aktarımı sağlandı. **Kapalıçarşı** için iki ayrı uygulama geliştirildi: Biri, görmeyen ve gören oyuncuların birlikte oynamasını gerektiren bir **yön bulma ve bilgi edinme oyunu**; diğeri ise görmeyen bir oyuncunun Çarşıkapı'dan Sarraf Han'a yönlendirilmesini sağlayan, zemindeki rögar kapakları ve mekândaki iklimsel ipuçları dokunsal verilerden yola çıkarak tasarlanmış **kabartmalı bir el haritasında birleştirildi**. Büyük Valide Han'da, Bizans dönemine ait **Eirene Kulesi** için karşısına oturarak deneyimlenebilen iki parçalı bir maket üretildi. Kullanıcının iki eliyle aynı anda farklı bölgelere temas edebildiği bu düzenekte, sağ elle kulenin iç mekânı ve koridorları hissedilirken, sol elle belirli duraklardaki malzeme örnekleri algılanabiliyor ve QR kodla erişilen sesli anlatım kullanıcıyı yönlendiriyor. Maketin içi görünmediği için gören ve görmeyen kullanıcılar benzer bir deneyim yaşıyor. İstanbul Kara Surları'nın **Mevlanakapı** bölümünü ve **Eminönü Meydanı**'ndaki tarihsel katmanları anlatan, QR kod destekli sesli anlatımları içeren yap-boz oyunları da geliştirilen işler arasında yer aldı. Sirkeci'deki **Vlora Han**'ın Art Nouveau bezemeleri ise, özel bir kağıda kabartma tekniği uygulanarak **dokunsal bir kitap** haline getirildi. Yenikapı Metro İstasyonu'nun altında yer alan **Theodosius Limanı** kalıntılarını herkes için görünür kılmak amacıyla yerinde bir **mekansal yerleştirme** ve bilgilendirici bir **kitapçık** tasarlandı. **Mermer Kule** gibi büyük ölçekli yapılarda, görmeyenlerin dokunabildikleri yüzeylerin geri kalanında ne olduğunu anlatan bir **yürüyüş aksı** ve **kabartmalı panolar** farklı malzemelerle üretildi. İlk aşamada Yedikule Zindanları ve Eminönü Yap-boz maketleri, Altı Nokta Körler

Resim 4. Derslerde üretilen İstanbul konulu oyunlar.

Vakfı'nda öğrencilerin kullanımına açılmak üzere bağışlandı. Vakıfta maketlerle oynayan çocuklardan da olumlu geri bildirim geldi (Resim 5).

Bu üretimlerin gerçekleştirilmesi için **Altı Nokta Körler Vakfı** ve **İstanbul Görme Engelliler Rehabilitasyon Merkezi**'ne bizleri ağırladıkları, bağımsız hareket prensipleri hakkında bilgilendirdikleri ve çalışmaların üretimleri sırasında sağladıkları destek ve işbirlikleri için çok teşekkür ediyoruz.

Dersin uyarlanabilirliğinin bir parçası olarak ikinci uygulama dönemi olan 2023-2024 Bahar yarıyılında Alanya Üniversitesi ile karşılıklı ders

değişimi yapıldı. Alanya ekibinin İstanbul'u konu alan dersine karşılık İTÜ ekibi de Alanya'yı konu alan bir ders kurguladı ve modülleri bu kentlere uyguladı.

"Herkes için Kültürel Miras Anlatılan" sergisi aracılığıyla kültürel miras ve erişilebilirlik konularında paydaş olan kurum ve kişileri bir araya getirmek, kamuoyunda ilgi uyandırmak ve ortak bir tartışma ortamı yaratmak amacıyla serginin açılış günü olan 21 Mart Cuma 14:00-16:00 saatleri arasında T Atölye'de bir panel gerçekleştirildi. Altı Nokta Körler Vakfı, Engelsiz Erişim Derneği, sergi alanı ev sahibi olan İBB'nin kültürel mirasla ilişkili farklı birimlerinden konuşmacı-

lar ve konuya ilgi duyan katılımcılarla bir araya gelindi, sunumlar yapıldı, tartışmalar yürütüldü.

Panelde öncelikle İTÜ Mimarlık Fakültesi ekibinden Zeynep Kuban ve Sevgi Türkkkan serginin arka planını ve projenin koordinatörü Muzaffer Özgüleş'in katılımıyla Palimpsest Cities projesi kapsamında yapılan çalışmaları anlattı. İBB Miras'tan Ece Dinçerler, Ece Sezgin, Kübra Kapurtu "Çocuklara Kültürel Miras Bilinci Kazandırma Sürecinde Mekan ve Atölye ilişkisi: İBB Miras Örnekleri" üzerine sunum yaptı. İBB Etüd ve Projeler Dairesi Başkanlığı Üstyapı Projeler Müdürlüğü Erişilebilirlik Birimi'nden Adem Kuyumcu ve Nida Nur Küçük "İBB Kültürel Miras ve Erişilebilirlik" başlığı ile yapılan çalışmaları paylaştı. Son olarak İBB-İPA Program Yönetim Ofisinden Başak İncekara "Oynanabilir İstanbul" adlı sunumu ile İstanbul'un oyun masterplanı üzerine süregelen çalışmaları sundu.

Ayrıca sergi içeriğinin çoğunluğunun oyunlardan oluşması nedeniyle serginin açık olduğu cumartesi ve pazar günleri ilgilenen tüm katılımcılara açık bir oyun oynama etkinliği düzenlendi. Başlangıçta sadece hafta sonu için düşünülen bu etkinlik, Gazhane'yi gezmeye gelen çeşitli yaşlardaki öğrenci gruplarının yoğun ilgisiyle sergi süresince devam etti.

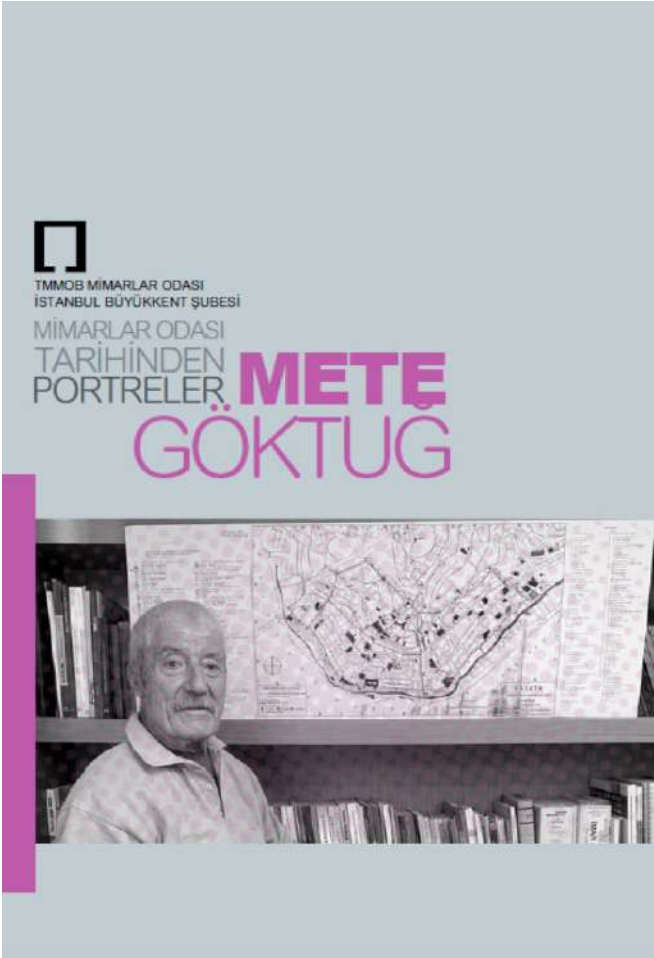

Resim 5. İşitsel ve dokunsal bir kurgu ile hazırlanan Yedikule maketi.

Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesinden Yeni Yayın

MİMARLAR ODASI TARİHİNDEN PORTRERLER

Mete Göktuğ

Mimarlığa farklı yönleriyle katkı yapmış, iz bırakmış meslek büyüklerimizle sürdürülen "Mimarlar Odası Tarihinden Portreler" dizisinde Mete Göktuğ kitabıyla karşınızdayız. Mete Göktuğ'la yakın beraberliği olan, hayatının değişik dönemlerinde kendisine değmiş, birlikte bir şeyler paylaşmış farklı isimlerin anı ve düşüncelerini aktaran bu kitaba bir giriş niteliğindeki yazıları onu daha yakından tanımamızı sağlıyor. Mete Göktuğ'la farklı zamanlarda iki ayrı söy-

leş gerçekleşti. Her iki söyleşide de yakın dostu Refael Avidor yanımızdaydı ve ortama katkı sağladı.

Mete Göktuğ için bir Galata âşığı diyebiliriz. İstanbul'un benzersiz bir bölgesi olan Galata üzerine yoğunlaşması, bu alandaki bilgi birikimini cömertçe paylaşması, semtin önemini, potansiyelini, başta orada yaşayanlar, duyarlı kentliler, mimarlık öğrencilerine ısrarla aktarması, bu yönde semt örgütlenmesine gayret etmesi, öncülük yapması, herkeste bir farkındalık yaratması uğruna gösterdiği çabalar hafızalarımızda yer etti.

Mete Göktuğ ODTÜ'nün ilk öğrencilerinden, henüz şimdiki binaların ortada olmadığı, kent içinde barakalarda eğitim verildiği dönemlerde okula başlamış. Üstelik İstanbul'daki Güzel Sanatlar Akademisi'ni terk ederek ODTÜ'yü tercih etmiş. Bunun nedenlerini, farklı bir eğitim arayışının ipuçlarını söyleşide bulacaksınız. ODTÜ'deki eğitim ortamıyla ilgili ilginç paylaşımları oldu. Bu arayışın kendisini yönlendirdiği, farklı kültürleri, ülkeleri, insanları tanıma tutkusunu ile gerçekleştirdiği bir tür dünya turunun izlerini de burada aktarmaya gayret ettik. Seyahatlerinde yanında gezdirdiği eskiz defterine işlediği izlenimlerini ilk defa görme fırsatım oldu, eminim siz de beğeneceksinizdir.

Mete Göktuğ öncelikle plancı olduğunu ısrarla vurguluyor, bu konuda yaptıkları çalışmaları, İstanbul Nâzım Plan Bürosu deneyimini aktardığı satırlar oldukça değerli. İstanbul gibi tarihi bir kentte, farklı kültürlerin izlerinin katmanlaşarak günümüze kadar gel-

diği bir ortamda plancının, mimarın sorumluluğunu hissetmesinin önemi açık. Galata bölgesinin tarihi üzerinde yapılan çalışmaları aktarması, bölgedeki kültür varlıklarının farkına varılmasını ısrarla vurgulaması örnek alınası bir mücadele geleneğinin ürünü olarak görülüyor.

Geçmişten geleceğe neler aktarabileceğimizi, her birimizin farklı ortamlarda, birikimimizle, farklı beraberliklerdeki birikimlerimiz ve deneyimlerimizle neler yapabildiğimizi, bunları nasıl derleyebileceğimizi, nasıl anlamlı kılabileceğimizi düşünüyor, "Mimarlar Odası Tarihinden Portreler" dizisini bu çerçevede geliştirmeye çalışıyorduk. Mete Göktuğ kitabının iyi bir örnek oluşturduğu kanısındayım. Umarım hak ettiği ilgiyi görür.

Ed.: Tuna H. B.

Tasarım Uygulama: Aslan N.

Kapak Tasarımı: Babacan N. K.

Konu / Alt Konu: Mimar / Söyleşi,
Biyografi

İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası
İstanbul BK Şubesi Yayınları, 2025. 208
sayfa, 978-605-01-1666-3

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul
Büyükşehir Şubesi

Karaköy, Kemankuş Cad. 31,
Beyoğlu, İstanbul

Tel: (212) 251 49 00

MİV Kitabevi

Karaköy, Kemankuş Cad. 31,
Beyoğlu, İstanbul

Tel: (212) 244 86 87 (dahili 316)

e-posta: mivkitavevi@gmail.com

Mimarlığın Akli

İletişim Yayınları tanıtımından

Rönesans'a kadar etkin olan mimarlık kavramı, tanrısal bir geometriyle aritmetiğin eseridir.

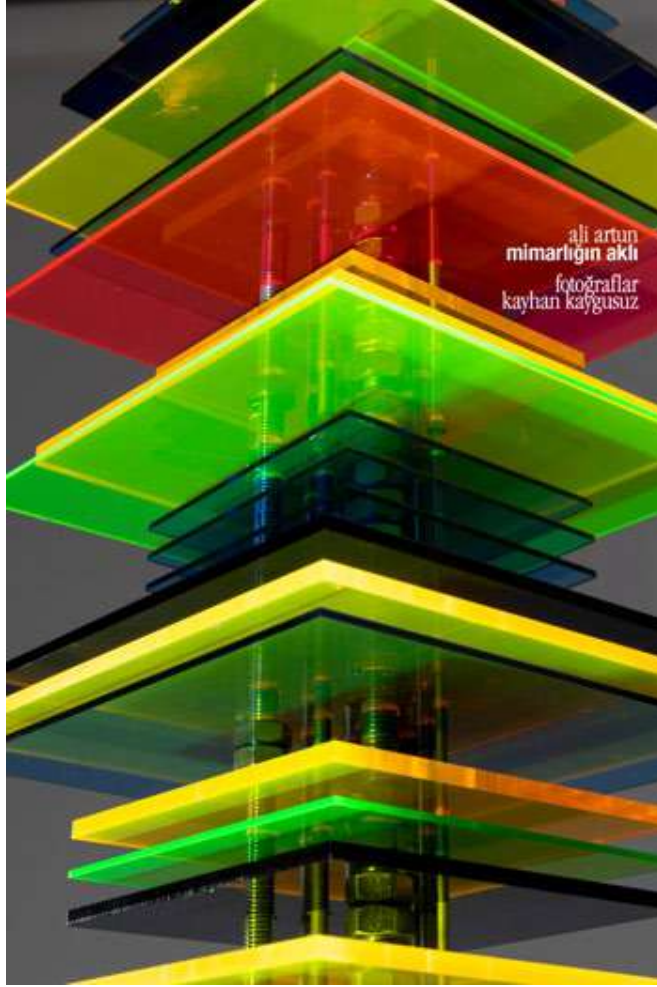
Kozmosu kurduğuna inanılan formların ve sayıların türevidir. Ve bu formlar ve sayılar âlemi, mitlerle, sembollerle, şifrelerle ifade edilir. Hermetiktir, enigmatiktir, büyüsel, şiirseldir, semaidir, gizemlidir... Mimarlık bu âlemde yaratılır ve anlamlandırılır. Ve işte o ilahi âlemde mimarlığın gizemi mimarlığın aklıdır.

Ed.: Kaygusuz K, Aysu S.

Artun A., Mimarlığın Akli

İstanbul: İletişim; 2024. 112 sayfa,

9789750536656

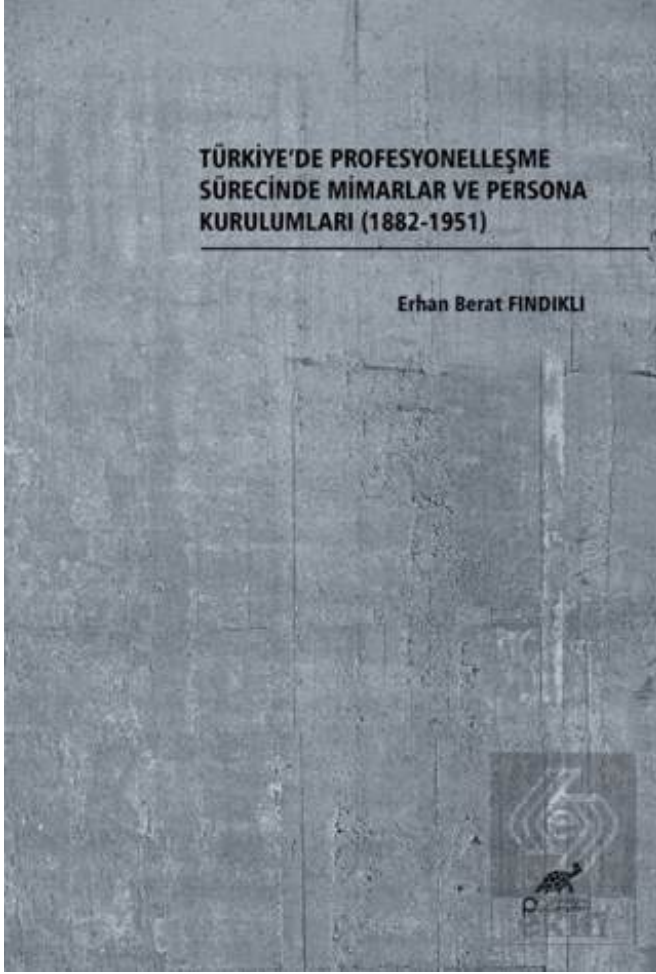
Türkiye'de Profesyonelleşme Sürecinde Mimarlar ve Persona Kurulumları (1882-1951)

Ekin Yayınevi tanıtımından

Geç Osmanlıda ve Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde modernlik deneyimlerinin farklı katmanlarından bir bölümünü temsil eden mimarlık mesleğinin profesyonelleşme süreci,

geliştikleri toplumun ve meslek piyasasının mekâna ilişkin kültürel, fiziksel, materyal ve simgesel talepleri ve mimarların bu taleplere verdiği cevaplarla şekillenmiştir. Mi-

marların persona kurulumları, yeni bir mimarlık epistemisinin inşası, akademikleşme, yapı malzeme ve teknolojilerinin gelişimi ve dönemin mimarlık modalarından beslenmiş

ve yerel meslek piyasasında faaliyet gösteren toplumsal aktörlerle kurulan sembolik etkileşim aracılığıyla sürekli yeniden gözden geçirilerek farklı şekillerde müzakere edilmiştir. Mimarlar Türkiye'de çok katmanlı ve bileşenli alternatif modernlik üretimi panoramasında sosyokültürel ve mekânsal tasarıma yönelik bir dizi modernlik talebinin ve deneyiminin öznesi ve nesnesi olarak yer almışlardır.

Mimarların persona kurum koreografilerinin gelişim sürecinde toplumsal statü arayışları, bu yönde bir kamuoyu oluşturma çabaları, farklı düzlemlerde çıkar çatışmaları, çelişki ve çözüm süreçleriyle, formal ve enformel uzlaşılarla koşul-

lanmıştır. Burada işverenden duvar ustasına, malzeme tedarikçisinden mekânın kullanıcılarına varıncaya kadar mimarlık üretiminin farklı aktörleriyle diyalogik bir ilişki söz konusudur. Farklı eğitimsel, kültürel ve sosyal sermaye, bilgi ve beceri türlerini temsil eden toplumsal aktörlerin katılımıyla gelişen mimarlık üretiminde, mesleklerini zihinsel emek, entelektüel ve sanatsal bir disiplin olarak kurmaya çalışan mimarlar, sesi en güçlü duyulan taraflardan biri olmuştur.

Findıklı E. B., Türkiye'de Profesyonelleşme Sürecinde Mimarlar ve Persona Kurulumları (1882-1951)

Bursa: Ekin Yayınevi; 2025.

277 Sayfa, 9786255972163

Osmanlı Baroku: On Sekizinci Yüzyıl İstanbulu'nun Mimari Yenilenişi

Soner Şahin

Prof. Dr., İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

Ünver Rüstem'in "Osmanlı Baroku: On Sekizinci Yüzyıl İstanbulu'nun Mimari Yenilenişi" adı ile yakın zamanda Türkçeye çevrilen kitabı (YKY Aralık 2024), Osmanlı mimarlığının geç evrelerinden biri sayılabilecek 1703-1807 arasındaki yaklaşık 100 yıllık döneme odaklanıyor. Kitabın ismini veren "Osmanlı Baroku" tabiri yazarın da bahsettiği gibi bazen eleştirilse de artık yerleşmiş bir kavram; ve bu yayınlara bir kez daha netlik

kazanıyor. Osmanlı mimarlığının bu dönemi, bazen ihmal edilmiş, bazen bilerek göz ardı tutulmuş, hatta "yoz ve yabancı" denilerek eleştirilere bile tabi tutulmuş. Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş başlayan kırırdanmalarla, bu dönemin de kendine has bir "tarz" oluşturduğu ve basit taklitten öte, yenilikler barındıran bir tasarım anlayışı barındırdığı fark edilmiş durumda. Günümüze yaklaşıpça da bu konudaki akademik

çalışmaların hem Türkiye'den hem Türkiye dışından sayısı hızla artmakta. Daha çok yayınlanmamış tezler, makaleler ve kitap içinde bölümler olarak kalan bu değerli araştırmaların devamında Ünver Rüstem, bugün elimizdeki bu kitabı ortaya çıkarmış. Kitabın ilk nüvesini oluşturan, yazarın Harvard Üniversitesi'nde kabul edilen doktora tezi "Ottoman Baroque: The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century Istanbul" adıyla

kitaplaştırılmıştı (Princeton University Press, 2019). Bu yayının Türkçeye kazandırılması ile de dönem yapılarının mirasçısı olan toplumun ulaşabileceği bir kaynak ortaya çıkmış oldu.

Kitap, Osmanlı Barok Mimarlığı konusunu, hüküm süren padişahlara göre sıralanmış beş bölümde ele alıyor. Ancak yine de yazar, tüm yapıların kronolojik olarak peş peşe sıralandığı (ve çok yaygın yapılan) yöntem hatasına düşmüyor. Onun yerine her padişah dönemini, genel mimari havayı veren örnekleri ön plana çıkararak, bazen tarihsel gelgitlerle, ya da önceki örneklerle karşılaştırmalar yaparak değerlendiriyor. Her ne kadar Osmanlı Baroku olarak niteleyebileceğimiz yapıların 1740 tarihinden sonra ortaya çıktığı bilirse de kitap, biraz daha öncesinden III. Ahmed'in tahta çıktığı 1703 senesinden başlıyor. Böylece kitabın başlığını oluşturan konunun öncesine, bizde "Lale Devri" olarak bilinen dönemin mimarisine de değiniliyor. Kitabın ikinci bölümü ise I. Mahmud dönemini içeriyor. Aslında I. Mahmud döneminin ilk on yılının Lale Devri mimarisinin bir devamı olduğu; siyasi olarak Lale Devri 1730 yılında bitse de sanat ve mimarlık açısından 1740 yılına kadar devam ettiği, hatta Lale Devri tarzının en nitelikli bazı örneklerinin bu yıllarda verildiği artık kabul ediliyor. Kitap, bu duruma satır aralarında değinse de, bölümleri oluşturmada bunu göz ardı etmesi Osmanlı Baroku için yazılmış bir kitabın eksikliği ve konunun daha iyi anlaşılması yönünde kaçınılmaz bir fırsat olarak görülebilir. Dönemin nirengi (dönüm) noktası olan Nuruosmaniye Külliyesi'ne ise, haklı olarak, ayrı bir bölüm ayrılmış. Bundan sonraki iki bölümde ise sırasıyla III. Mustafa dönemi ve I. Abdülhamid - III. Selim dönemi eserlerinin değerlendirildiğini görüyoruz.

Kitabın ara ara değindiği hususlardan biri de Osmanlı Baroğunun ortaya çıkmasında Avrupa'daki örneklerin (hem mimari hem diğer sanat eserleri bazında) etkisi ne orandadır, ve daha da önemlisi bu etki hangi kişiler sayesinde, hangi yolla gerçekleşmiştir. Cevaplaması zor bu soru, daha önceki çalışmalarda da ele alınmıştı ve bu kitapta da tam bir netlikle açıklığa kavuşturulmuş diyemeyiz. Ama kitabın sunduğu bir başka konu belki daha çok ön plana çıkıyor; bu yapıları yaptıranların (banilerin), tasarımı ortaya koyanların ve içinde bulunan toplumun bu eserlere hangi gözle baktığı konusu. Kitapta, dönemin yazılı kaynaklarından kısa alıntılarla ve bazı karşılaştırmalarla bu konu ele alınıyor, ve belki de, daha çok soruyu akla getiriyor.

Bu kitap vesilesi ile düşünülmesi gereken bir olgu da; mimarlıkla ilgili bir konuya mimar olmayan birinin; veya bir kültüre ait eserlere o kültürün "dışındaki" bir noktadan bakan birinin yapacağı değerlendirmelerin niteliği. Tartışmaya açık bu durumun kaynaklara tam olarak vakıf olamamak gibi bazı dezavantajları olduğu gibi bazen "içerde" olanların fark edemediği bağlantıların görülebilmesi gibi olumlu yönleri de oluyor. Son zamanlarda İngiliz ve Amerikan kurumlarında Türkiye ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda; tarih, sosyoloji, sanat tarihi gibi alanlarda çalışanların mimarlık hakkında yaptığı yayınlarda bunu görebiliyoruz. Rüstem'in kitabında, Osmanlı mimarlığının bir dönemin toplumsal yapı ve dönemin aktörleri ile birlikte olabildiğince tarafsız ve bilimsel bakış açısından sunulması gibi olumlu tutum muhtemelen bunun sonucudur. Fakat ne yazık ki, kitapta yapı tekniğiyle ilgili bazı eksik değerlendirmeler, zengin bir kaynakçasının olmasına karşın konu ile ilgili bazı yerel

yayınlara değeriendirilememiş olması, mimari çizimlere çok az yer verilmesi, kitabın temel dayanak eserlerinden biri olan Nuruosmaniye Külliyesi'nin plan çiziminin bariz hatalarla dolu olması da böyle değerli bir çalışmaya aynı şekilde gölge düşürüyor.

"Osmanlı Baroku: On Sekizinci Yüzyıl İstanbul'unun Mimari Yenilenişi" akademisyenleri ve konunun uzmanı mimarları tam tatmin etmese de, yapılara ait bol ve renkli resimleri ve kısmen kolay okunan dili ile, konuya ilgi duyan insanlar için okunması ve kütüphanede bulunması gereken bir kitap.

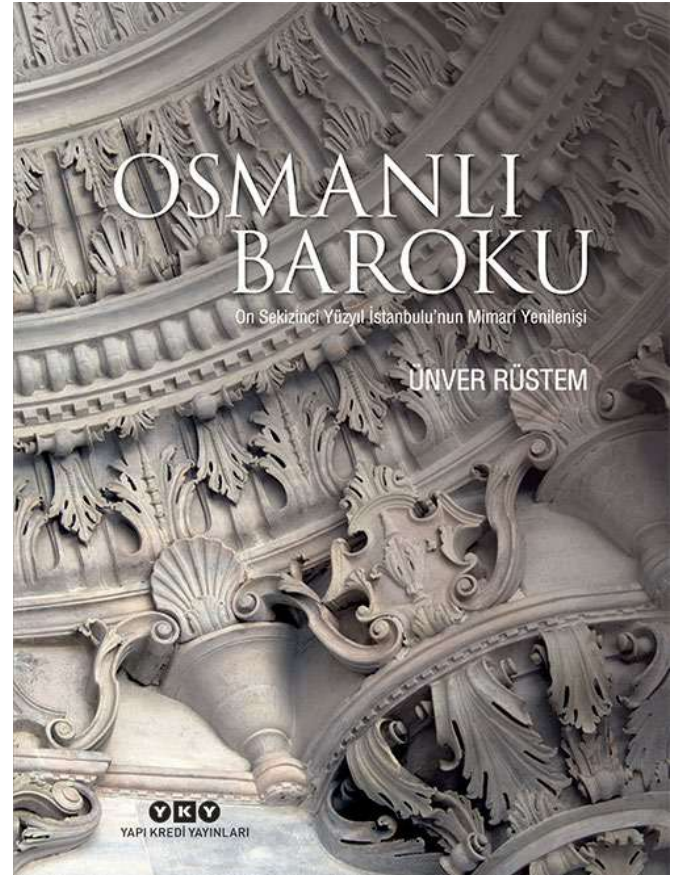
Yazar: Ünver Rüstem

Çeviren: Nurettin Elhüseyni

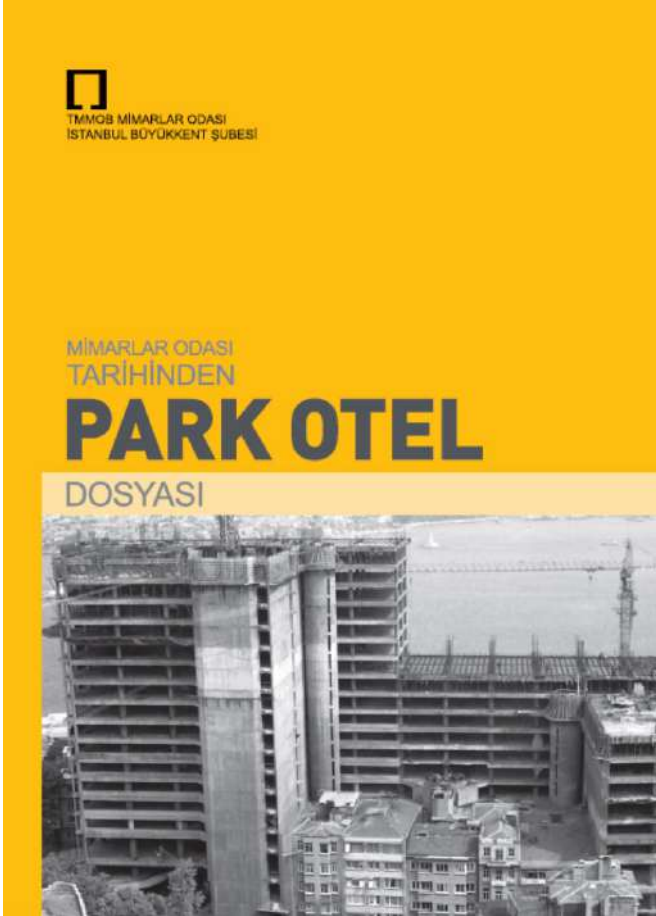
İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2024,

368 sayfa,

978-975-08-6419-3

Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesinden Yeni Yayın MİMARLAR ODASI TARİHİNDEN Park Otel Dosyası

"TMMOB Mimarlar Odası Tarihinden Portreler" kitaplarından sonra yeni bir dizi yayın çalışmasının ilk ürünü olarak hazırlanan "TMMOB Mimarlar Odası Tarihinden / Park Otel Dosyası" kitabıyla karşınızdayız.

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi'nin çalışma programında yer alan bu dizinin Oda'nın tarihi ile ilgili bilgilerin, arşiv belgelerinin derlenerek değerlendirilmesi, gelecek kuşaklara sağlıklılaştırılarak

aktarılmasına katkı yapacağını düşünüyor ve önemsiyoruz. Mimarlar Odası'nın yıllar içerisinde duyarlı kentliler, kentli kuruluşları, farklı disiplinlerden akademisyenlerle birlikte geliştirdiği mücadele geleneğini sürdüren, idare hukuku çerçevesinde önemli kazanımları olan, geniş bilgi dağarcığına, böylesi kent sorunlarına nasıl yaklaşılması gerektiğini bilen, bu deneyime sahip kadrolarının birikimini önemsiyoruz ve bu bilginin geleceğe aktarılabilmesinin bir aracı olarak bu çalışmayı önemsiyoruz.

Şener Özler'in son günlerine kadar uğraş verdiği, sistemleştirmeye çalıştığı Oda arşivi, bugün "Şener Özler Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi" adını taşıyor. Oda'nın mücadele geleneğinin belgelerini derlemek, gelecek kuşaklara daha düzgün ve ulaşılabilir olarak aktarabilmek önemli bir hedefi olmuştu. Yeni dizi bu hedefi gerçekleştirmenin bir adımı oldu. "Park Otel Dosyası" ile ilgili belgeler, dava kayıtları, gazete kupürleri, korumu kurulu kararları, Oda belgeleri vb. dijital ortama aktarıldı, kitapta yer veremediğimiz belgelere araştırmacıların ulaşması mümkün hale geldi.

Uzun yıllara dayanan Park Otel mücadelesi sürecinde katkısını esirgemeyen, bir kısmı da hayatta olmayan tüm kişi ve kuruluşları bu vesileyle selamlıyor, saygıyla anıyoruz. Kitapta yer alan yazı ve belgelerden yerel yönetimlerin, partilerin, politikacıların, ilgili bakanlık görevlilerinin, hukukçuların, gazetecilerin, meslek kuruluşlarının, akademisyenlerin ve

elbette kentlilerin konuya ilişkin farklı yaklaşımlarını sürecin ayrıntılarında izlemek mümkün. Bunların sadece geçmişte yaşananlar olarak değil, gelecekte olabileceklere hazır olmak anlamında da görmenin mümkün ve gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Geçmişten geleceğe neler aktarabileceğimizi, her birimizin farklı ortamlarda, birikimlerimizle, farklı beraberliklerdeki birikimlerimiz ve deneyimlerimizle neler yapabildiğimizi, bunları nasıl derleyebileceğimizi, nasıl anlamlı kılabileceğimizi düşünüyor, "Mimarlar Odası Tarihinden Dosyalar" dizisini bu çerçevede geliştirmeye çalışıyoruz. "Park Otel Dosyası" kitabının iyi bir örnek oluşturduğu kanısındayız. Umarız hak ettiği ilgiyi görür.

Ed.: Tuna H. B.

Park Otel Dosyası Çalışma Grubu:

Tuna H. B., Bozkurt M., Coşkun C.

Tasarım Uygulama: Babacan N. K.

Kapak Tasarımı: Babacan N. K.

İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası
İstanbul BK Şubesi Yayınları, 2025. 192
sayfa, 978-605-01-1672-4

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul
Büyükkent Şubesi

Karaköy, Kemankuş Cad. 31,
Beyoğlu, İstanbul

Tel: (212) 251 49 00

MİV Kitabevi

Karaköy, Kemankuş Cad. 31,
Beyoğlu, İstanbul

Tel: (212) 244 86 87 (dahili 316)

e-posta: mivkitabevi@gmail.com

“Hak, Hukuk, Adalet” Taleplerinin Mimarlık Ortamına Yansımaları Üzerine

T. Gül Köksal

Doç. Dr., Mimar-Koruma Uzmanı, Başka Bir Atölye

Mart ayında İstanbul'dan yükselen toplumsal hareketliliğin en yoğun kullandığı sloganlardan biri “hak, hukuk, adalet” oldu. Onu “kurtuluş yok tek başına...” izledi. Bu ifadeler yaşamın her alanına olduğu gibi, meslek alanımız olan mimarlık ortamına da yansdı. Özellikle de mekân kuran bir disiplin olarak mimarlığın bu hareketlilikten etkilenmemesi mümkün değildi. Ancak merak uyandıran kısım, olayların toplumsal tabanda nasıl karşılık bulduğu, neye etki ettiği, neyi dönüştürdüğü?

Bu görüş yazısı kapsamında okullarda ve meslek ortamında neler yaşandığına kısaca değineceğim. Esasen bu yazıyı Evrensel Gazetesi'nde “kent hakkı” genel başlığı altında yazdıklarım üzerinden derledim. Gazetede kent hakkını ele alırken, başta H. Lefebvre olmak üzere, kent üzerine fikir üreten düşünürlere yer verirken, kent hakkını sadece kentsel kaynaklara erişim, katılımcılık vb. üzerinden değil, yaşamak istediğimiz kenti birlikte inşa edebileceğimiz kurucu bir hak, bir yaratım ortamı olarak ele alıyorum. Lefebvre, kentin politik bir koz olarak teorik düzeyde kavramsal olarak işlediğine işaret eder. Teoriyle praksişi aralıksız yanyana getirip, gündelik bir praksis kurmayı, özgürlüğün en yüksek haline varmayı, imkansızı mümkün kılmayı, özyönetimi kent hakkı olarak açar. Bu bağlamda halihazırdaki “hak, hukuk, adalet” taleplerini de, Lefebvre'in deyişiyle, bir kurucu çılgılık olarak ifade edenlerin yaklaşımlarına yer vermeyi önemsiyorum. Ve bu da ilk olarak gençlere, üniversitelere kulak vermemi işaret ediyor.

Latince “*universitas magistrorum et scholarum*”un kısaltması olan “*universitas*” (öğrenci ve profesörler topluluğu) ifadesi yıllardır tartışılan bir ifadedir. Çünkü her şey gibi, üniversite de bir arzu coğrafyası olarak mekânsallaşp, kurumsallaştığı oranda bir gösterene dönüşür. Her toplulukta kendine özgü bir karşılık bulduğu gibi, aynı zamanda evrensel özellikler de taşır.

Bir süredir üniversitelerden yayılan boykotlar, eylemler, gösteriler, bize yeniden sormamız için bir soru ortaya koydu; **Üniversiteler hak, hukuk, adalet taleplerinin neresinde?** Bu soruyu sormamın nedeni, derslere girmeyen öğrenciler diyorlar ki; “*Tek adam iktidarının yıllardır süren öğrenci düşmanı politikalarına karşı, sınıflarımızı, bölümlerimizi, bulunduğumuz her alanı birer mücadele alanına dönüştürüyoruz. Bugün bu kararı geri çektiremezsek yarın seçimlerin bile yapılmadığı, hatta rant projelerine onay vermediğimiz için diplomalarımızın iptal edilebileceği bir ülkeye uyanabiliriz. Üniversiteler üzerindeki baskı ve anti-demokratik uygulamalar son bulsun.*”

Öğrenciler derslere girmiyor, ancak forumlar ve açık dersler düzenliyorlar. Kendi derslerini/dersliklerini kendileri kuruyorlar. Birbirleriyle, birbirlerine neyi nasıl hayal ettiklerini, neden bıktıklarını, nasıl yaşamak istediklerini aktarıyorlar. Üniversiteleri saran, EspressoLAB gibi zincir marka kafelere tepkilerini dile getiriyorlar. Buraları temsili mühürlerle kapatıyor, kendi kafelerini kuruyorlar. Kent içi-dışı kampüslerden birbirlerini selamlıyor ve çıkıp diğer üniversite kampüsleriyle buluşuyorlar. Nasıl bir yaşam arzu ettiklerini, kendilerine sunulanları ne şekilde dönüştürmek istediklerini açık bir şekilde ifade ediyorlar.

Bilginin bir meta olduğu, güçler savaşında ezbere dönüştüğü, her köşesini ele geçiren piyasa ile özgürlük alanının neredeyse kalmadığı akademik ortama bir isyan var. Hayatta kalmak için ihtiyaç duyulan bir diplomaya ya da bir işe kavuşmaya da yaramayan bir akademik ortama isyan. Şu günlerde üniversiteler, akademisyen veya memur/işçi için bir iş ortamı, öğrenci için bir diploma edinme yeri olmanın ötesine yeniden geçiyor. Direnişin ötesine geçen bir inşa var. Özyönetimci bir kopuş tahayyülü yolunda bir inşa.

Adalet ve demokrasi talepleri bağlamında, ülke çapında süregiden boykot kapsamında,

altı günde bir, günlük tüketim durdurma eylemi yapıyor. Çeşitli boykot listeleri de var. Bunlar sadece bazı alışveriş mekânlarını, sistemin güçlendiği, sermayenin birikim yaptığı mekânları değil, aynı zamanda tüketim gibi üretim ilişkilerini de tartışmaya açtı. Boykot listelerinde yer alan mekânlar, marketlerden, kahve dükkanlarına uzanırken, tüketim mekânlarının hangi üretim ilişkileri bağlamında inşa edildiği de ifşa oluyor.

O zaman şimdi de şu soruyu soralım: **Mekân boykotları, hak, hukuk, adalet taleplerinin neresinde?** Türkiye'deki sermaye-iktidar ilişkilerini gayet açık olarak gösteren Graph Commons (graphcommons.com) kolektif veri haritalama, analiz ve yayınlama platformunu kullanan Mülksüzleştirme Ağlarına (<https://mulksuzlestirme.org>) bakalım. Mülksüzleştirme ağları, ismi üzerinde, sermayenin hareketliliği bağlamında, yerinden etmeleri, sömürgeleştirmeyi, “yersizyurtsuzlaşmaları”, yeniden yerliyurtlulaştırmaları, geçirgen katmanlaşmaları, üretilen hiyerarşik yapıları, kurulan merkezi kontrol sistemlerini, disipline etmeyi, denetlemeyi, çitlemeyi... gösteriyor. Bu aktör/sermaye ağları, tedarik-ticarî zincirleriyle, kültür-inşaat sektörleriyle, doğanın ve yapı çevrenin, nasıl yeniden mülkiyet ilişkilerine tabi olduğunu açıyor. İşte tam da bu, halihazırdaki tüketimi durdurma ve boykot hareketini destekleyecek, burjuvasiyasal İslam sermayesinin üretim ağındaki pozisyonuna dikkat çekiyor. Toplum fakirleştiren, doğayı tarumar eden faillerin ortaklıkları ile toplumsal çatışma/bölünme inşası arasındaki ilişki tartışmaya açılmayı bekliyor.

23 Nisan günü Silivri açıklarında meydana gelen ve İstanbul dahil civar illeri etkileyen deprem, toplanma alanları, kamusal alanlar ve nihayetinde kentsel dokuya yeniden dikkat çekti. İstanbul zaten sıkışık dokusu, yapı niteliği, vb. nedenlerle deprem karşısında güvenli bulunmuyordu. Çünkü kamusal alanlarda mütemadiyen kent suçu işleniyor. Kamusal alanlarda işlenen kent suçlarının çapraşık bir içeriği var. **Mimar.ist'in 58. sayısında** bu içeriğe dair bir haritalama yapmıştık Deniz Öztürk ile. Kronolojik akışta, 1950'ler, ama ağırlıklı olarak 1980'lerden itibaren siyasî dönemler ile kentsel ve hukukî müdahaleleri üst üste çakıştırdık. Bu süreçte inşa edilen büyük ölçekli projeleri İstanbul planı üzerine

işledik. Projelerin bütçelerini de ayrıca ekledik. Tablo, bize 2002 yılında iktidara gelen AKP ile kente yönelik inşai müdahaleleri ve arka planda değişen hukuk düzenini açıkça gösteriyordu.

Bu haritalamaya kentsel-toplumsal hareketlerin karşı çabalarını, direnişlerini de ekledik. Kentte hemen her yerden ses çıkmasına rağmen, iktidarın, siyaset ve hukuk desteğiyle yaptığı müdahaleler zaman zaman durdurulsa veya iptal ettirilse bile, tamamen ortadan kaldırılamadı. Bugün, halen, “Kanal İstanbul” denilen İstanbul'a bir kanal yapmaya dayalı imar faaliyetinin gündemde olması gibi. 2017 yılına tarihlenen bu haritalamayı, 2024 yılında, **Mimar.ist'in 79. sayısında**, Cihan Uzunçarşılı Baysal'ın da katılımı ile güncelledik. Bu kez haritaya mahalle dönüşümleri dahil diğer müdahaleleri de ekledik. Lejantta lekelerin arttığı tablo, bu kez daha can sıkıcıydı.

Kamusal alanların inşaata devredilmesi yetmediği gibi, bir de kamuya ait alanların işlevsizleştirilip kamunun elinden alınması durumu var. Tersane İstanbul ve diğer benzer projeler (Galataport, Narmanlı Han, Grand Pera, Taksim 360, vb.) müşterek değerlerimizi yok etmenin yanı sıra, bir kent tahayyülünün, kent ve kültür politikasının da bir parçasını oluşturuyor. Bu projelerle, kentin belli bir gelir grubu için dizayn edildiği, kıyıların, merkezinin, mekânlarının ayrıcalıklı kesimlerce kullanılabildiği/tüketilebildiği, herkes için adil ve erişilebilir olmayan bir kent yaratılıyor.

Özetle kent hakkı bağlamında sadece kent suçlarına karşı çıkmıyor, nasıl bir kentte yaşamak istediğimizi de tahayyül ediyoruz. Diğer bir deyişle sadece itiraz etmiyor veya sermayeye devredilen kamusal alanları talep etmiyor, aynı zamanda bir kent stratejisi de kurmaya çalışıyoruz. **“Hak, hukuk, adalet” talepleriyle** kentte yaşayan tüm canlılar için adil, erişilebilir bir kent tahayyülünü, bu kenti tüm değerleri ile üreten bizler/hepimiz beraber kurmaya dair bir çağrımız var. Biliyoruz ki, sergi gezdiğimiz mekân, katıldığımız etkinlikler, içtiğimiz kahve ve diğer tüm seçimlerimiz, diğer bir deyişle, mekân kullanımlarımız politik. Birbirimizin sözünü duyarak, mücadelesini görerek ve çoğaltarak bir kent stratejisi kurmak mümkün...

Rexx Sineması Üzerine

Saltık Yüceer

TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, Anadolu I. Büyükkent Bölge Temsilciliği Başkanı

İstanbul ili, Kadıköy ilçesi, Caferağa mahallesinde yer alan ve Cumhuriyet Dönemi mimarisinde, yapıldığı döneme ilişkin özgün mimari özellikler taşıyan ve kent hafızasının önemli parçalarından biri haline gelerek uzun yıllar **Rexx Sineması** olarak bilinen İstanbul'un en eski sinema salonlarından bir tanesidir.

Mülkiyeti, **Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati Kiliseleri, Mektepleri ve Mezarlığı Vakfı'na** ait olan yapı İstanbul V Numaralı Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulu'nun 28.09.2022 tarih ve 9900 sayılı kararıyla sınırları belirlenen Geleneksel Çarşı ve Moda Kentsel ve III Derece Arkeolojik Sit alanında kalmakta olup, 1/1000 ölçekli **Moda Merkez Bölge planlarında Kültürel tesis lejanındadır.**

Rexx Sineması, konum olarak Kadıköy, Bahariye Caddesi Sakızgölü ve Kadife Sokak'ın kesiştiği köşede yer almakta olup yapı Zemin Kat + 1. kat + kısmen 2. kat şeklinde 3 katlı olup, 2000 yılı Ulusal Mimarlık Ödülü sahibi **Mimar Maruf Önal** tarafından tasarlanan, 1960'lı yılların mimari anlayışının bir örneği olan gösterişsiz, ancak işlevsel bir yapıdır.

Girişi tam da bu iki sokağın kesişiminde yer alan Sinema, dönemin brütalist anlayışıyla inşa edilmiş ve yapının cephede tasarımı insanı girişe yönlendirir şekilde ele alınmıştır.

Yapının en özgün tasarımlarından biri ise fuaye alanında yer alan ve görünüşte hiçbir taşıyıcı ile bağlantısı görülmeyen sarmal mer-

divenidir. Bu merdiven konusunda bir anısını aktaran Kadıköy ile ilgili çalışmaları ile tanınan **Dr. Müfit Ekdal**, sinemanın açılışında insanların akınına uğrayan binada Maruf Önal'ın kendisine “merdiven sınavını verdi” dediğini aktarır.

Yapının tarihçesine şöyle kısaca bir göz atarsak;

- 1800'lerin başlarında **Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati Kiliseleri Vakfı'na** ait olan arsa o tarihlerde kilise olarak değerlendirilmiş, daha sonra arsa üzerinde 1873'te Rum cemaati tarafından bir tiyatro salonu yaptırılmış ve 1960'lı yıllara kadar hizmet vermiş bu tiyatro daha sonra **Apollon Tiyatrosu** adını almıştır.
- Türk tiyatro tarihi açısından da Apollon Tiyatrosunun çok ayrı bir önemi vardır. Zira ilk Müslüman kadın tiyatrocumuz olan **Afife Jale**, 1920 yılında Darülfünun yöneticilerinin kararı ve desteğiyle ilk burada sahneye çıkmıştır. Bu anıyı kent hafızasında canlı tutmak, hatırasını yaşatmak için de 1990'lı yıllarda yapılan Afife Jale büstü sinemanın girişi önüne yerleştirilmiştir.
- Apollon tiyatro salonu 1932 yılında isim değiştirilerek **Hale Sineması** adıyla işlevine devam etmiş ve 1960 yılında da yıkılmıştır.
- Daha önce de belirttiğim gibi bu alana Ulusal Mimarlık ödüllü ve 20. yy mimarlığının en önemli isimlerinden biri olan Mimar Maruf Önal tarafından yeni bir sinema binası tasarlanmıştır.

Binanın gerek yapım tekniği ve özellikleri, gerek kültürel değerlerinin geleceğe aktarılması ve gerekse kültür mekanı olarak önemi gerçekten tartışılmazdır.

Maruf Önal, **Rexx Sineması'nın** tasarımı sırasında arsa üzerinde 1800'lerde inşa edilmiş ayin mekanına ait olan horasan harçlı duvarlarla karşılaşınca, binanın çatısını bu duvarlar üzerine kurmuştur. Giriş katındaki salon 1'in üç tarafını çevreleyen bu duvarlar yükseltilerek modern yapı ile birlikte kullanılmıştır.

Dönemin modern mimarisinin bir örneği olan REXX Sineması, çağdaş tasarım ile tarihi katmanların birlikte kullanılması ile de ayrı bir öneme sahiptir.

İşletmecilerin Paris'teki Grand Rex sinemasına hayranlıkları nedeniyle önceleri Rex olarak isimlendirmek istenen sinema, Türkçede "x" harfi bulunmadığı için önce "Reks" adını almış, daha sonra da 1996 ve 2006'daki tadilatlarla çok salonlu hale getirilmiş ve adı salon sayısındaki artışı ifade etmek üzere iki x içerecek şekilde REXX olarak değiştirilmiştir.

Mart 2020'de ekonomik nedenlerle kapanan sinema binası için mülk sahibi Rum Kilesesi Vakfı, yapıldığı döneme ilişkin özgün mimari özellikler taşıyan binadan karot aldirarak yıkım sürecini başlatmak istemiştir.

Bunun üzerine Kadıköy İlçesi, Caferaga Mahallesi, 146 ada, 16 parsel sayılı, tapu kayıtlarında 1141,13 m² olan Kadıköy Rum Ortodoks Cemaati Kiliseleri Mektepleri ve Mezarlığı Vakfına ait, **İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun** kararıyla sınırları belirlenen Geleneksel Çarşı ve Moda Kentsel ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanında kalan bu taşınmazın tescil edilmesini isteyen kiracısı tarafından Kurula gidilmiştir.

Bu müracaatı değerlendiren İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu da 29.07.2024 tarihli 12494 sayılı kararı ile yapının 2863 sayılı kanunun 6. Maddesinde belirtilen özellikleri taşımadığı gerekçesiyle korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline gerek olmadığına dair karar almış ancak aynı kararda sanki her ihtimale karşı yıkım çalışmasının zemin altında ilgili müzesince, zemin üstünün KUDEB denetiminde yapılmasına ve herhangi bir kültür varlığı bulgusuna rastlanması halinde çalışmaların ivedilikle durdurulması gerektiğini de belirtmeden geçememiş.

Bu karar üzerine bu kez de **İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Kültürel Miras Koruma Şube Müdürlüğü**, Kadıköy Belediyesinin de müdahil olduğu dilekçesi ile V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 29.07.2024 tarihli kararına karşı **Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'na** itirazda bulunmuşlardır.

Yüksek Kurul, taşınmazın 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununun 6'ncı maddesi ile Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıkları ve Sitlerin Tespit ve Tescili hakkında Yönetmeliğin 4. Maddesindeki koşulları taşıyamaması nedeniyle itirazın reddine ve 29.07.2024 tarihli İstanbul V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararının uygunluğuna karar vermiştir.

Kurul ve Yüksek Kurulun tüm kararlarında atıf yapılan 2863 sayılı Kanunun 6'ncı maddesi kapsamında korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının sahip olması gereken şartlar için;

a) *Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19 uncu yüzyıl sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,*

b) *Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarda gerek görülen taşınmazlar,*

c) *Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,*

d) *Milli tarihimize önemli katkıları sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda büyük tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tespit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından kullanılmış evler, açıklaması yapılmıştır.*

Aynı şekilde **Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelikte** korunması gerekli kültür varlıkları için Madde 4/c'de de;

c) *Tek yapılar için; taşınmazın sanat, mimari, tarihi, estetik, mahalli, dekoratif, simgesel, belgesel, işlevsel, maddi, hatıra, izlenim, özgünlük, teklik, nadirlik, homojenlik, onarılabilirlik değerlerinin yanı sıra, yapısal durum, malzeme, yapım tekniği, biçim bakımından özellik göstermesi, kent ve çevre kimliğine, dokusuna katkıda bulunması, yöresel yaşam biçimini yansıtmaması, şeklinde bir açıklama yapılmıştır.*

Tüm bu gelişmeler üzerine, **Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi** olarak **25.09.2024 tarihinde** Kadıköy İli, Caferaga Mahallesi, 146 ada, 16 parselde, kentsel ve 3. derece arkeolojik sit alanında kalan ve Cumhuriyet Dönemi mimarisinde yapıldığı

döneme ilişkin özgün mimari özellikler taşıması nedeniyle, tescil talebinin reddine ilişkin **kararın iptali ve yıkımının önüne geçebilme** için dava açma gereği duyduk.

Dava dilekçemizde söz konusu parseldeki taşınmazın Kadıköy ilçesinde yer alan ve kent hafızasının önemli parçalarından biri haline gelerek uzun yıllar Rexx sineması olarak bilinen taşınmaz olduğunu, Kadıköy Belediyesi tarafından 6306 sayılı kanuna istinaden riskli yapı ilan edildiğini ve yıkım tehdidi ile karşı karşıya olduğunu belirttik.

Bu sebeple yürütmenin durdurulmasını ve ilgili 5 nolu Koruma Kurulunun 29.07.2024 tarihli 12494 sayılı kararı ile 2863 sayılı kanunun 6. Maddesi kapsamında korumaya değer bir kültür varlığı görmediği için tescil edilmesine gerek olmadığı yönünde aldığı kararının iptalinin de uygulanabilir olduğunu belirttik.

Ayrıca Kurul Kararından basına yansıma sebebiyle haberdar olduğumuzu, parselin tarihinin 19. Yüzyıl sonuna dayandığını, 1800'lü yılların başında kilise olduğu bilinen alanda 1870 yıllarında **Apollon Tiyatrosu'nun** inşa edildiğini, Apollon tiyatrosunun 1922 yılında Afife Jale'nin ilk sahneye çıktığı tiyatro olduğunu ve bu nedenle önemli olduğunu, 1932 yılında Apollon Tiyatrosunun **Hale Sineması** olarak işlevine devam ettiğini ve 1961 yılında Mimar Maruf Önal tarafından

tasarlanarak yeniden Rexx sineması olarak inşa edildiğini, 1930-1970 yıllar arasındaki Moda ve Kadıköy çevresinin yeni mimari anlayışına göre tasarlandığından detaylı bir şekilde bahsettik.

Maruf Önal'ın yıkımlar sırasında zemin katta karşılaştığı horasan harçlı duvarlara, 2005 yılında dahi zarar vermeden eklentiler yapıldığını, mimar Maruf Önal'ın binanın çatısını bu duvarları yıkmadan üstüne kurduğunu ve anıları devam ettirmek düşüncesiyle yaptığını ifade ettiğini, yapının 20. Yüzyıl ortasında Modernizmin kentsel ve mimari değerlerini taşıyan bir örnek oluşturması, 1870'lere dayanan tarihi nedeniyle kent hafızasında yer etmesi, Türk Tiyatrosunun önemli isimlerinden **Afife Jale'nin** ilk sahne aldığı yer olması sebepleriyle toplumsal ve kültürel değerleri barındırdığını, **Docomomo** Türkiye Ulusal Çalışma Grubu, **ICOMOS** Türkiye 20. yy Ulusal Bilimsel Komitesi Koruma ve **Koruma ve Restorasyon Uzmanları Derneği** gibi kurumların tescil olması gerekliliğini desteklediğini de belittik.

Korunması Gerekli Taşınmaz, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Tespiti ve Tescili Hakk. Yön. 4. Maddesine göre tescil için gerekli şartlardan sit alanında olması, sanat değeri, mimari, tarihi, estetik, mahalli, arkeolojik değerler kapsamında strüktürel, dekoratif,

yapısal durum, malzeme, yapım teknolojisi ve şekil bakımından özellik arz ettiğini, 660 sayılı ilke kararlarına göre 2. Grup yapıların özelliklerini taşıdığını, tek başına 6306 sayılı kanuna göre riskli ilan edilmesinin dayandırılmasının hatalı olduğunu, tescile değer görülmeyen yapı için 29.07.2024 tarihli 12494 sayılı 5 nolu Koruma Kurulunun kararı ile ilgili yürütmenin durdurulmasını talep ettiğimizi ifade ettik.

Mahkeme tarafından 10.02.2025 tarihindeki ara kararında bilirkişiye havale edilen dosyada, bilirkişilerden dava konusu uyuşmazlığa ilişkin davacı taraf ile davalı idarenin ileri sürdüğü hususlarda dikkate alınmak suretiyle, tescil edilme istemi başvurusunun reddedilmesinin mevzuat hükümlerine, çevre ve tarihi değerlerin ve kültürel mirasın korunması bağlamında kamu yararına uygun olup olmadığının incelenmesini istemiş.

Ve bilirkişiler, Kadıköy İlçesi, Caferağa Mahallesi, 146 ada, 16 parsel sayılı taşınmazın üzerinde bulunan yapının, tescil edilmesi istemiyle yapılan başvurunun, 2863 sayılı Kanun'un 6. maddesinde yer verilen özellikleri taşımadığı gerekçesiyle korunması gerekli kültür varlığı olarak tesciline gerek olmadığı yönünde alınan İstanbul 5 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 29.07.2024 tarih ve 12494 sayılı Kararı'nın iptali istemiyle, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na karşı açılan dava kapsamında yapılan incelemeler bağlamında;

- Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıklarının ve Sitlerin Tespit ve Tescili Hakkında Yönetmelikte korunması gerekli kültür varlıkları için **Madde 4/c** kapsamında incelendiğinde peyzaj, silüet, mimari, tarihi, estetik, mahalli, dekoratif, simgesel, belgesel, işlevsel, maddi, hatıra,

izlenim, özgünlük, teknik, nadirlik, homojenlik, onarılabilirlik bakımından (tescil edilmesini gerektiren) karakteristik niteliklere sahip olmadığı, bu sebeple **2863 sayılı kanunun 6/b Maddesindeki “b) Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür ve Turizm Bakanlığınca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,”** kapsamında olmadığı için de 660 sayılı İlke kararına göre herhangi bir yapı koruma grubundan **tescil edilmesini gerektiren karakteristik özelliklere SAHİP OLMADIĞI**’nı dolayısıyla 29.07.2024 tarihli 12494 sayılı İstanbul V numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararının **UYGUN olduğu**, sonuç ve kanaatine varılmıştır diye rapor verince REXX sineması için yıkım farz oldu ve de mahkeme sonucu da beklenmeden Belediye uzun süredir kurtulur ümidiyle beklettiği yıkım ruhsatını, yürütmeyi durdurma kararı da olmadığından vermek zorunda kaldı.

Yıkımına başlanan REXX sineması, Kadıköy’ün hafızasında bir asırdan fazladır kültüre ve sanata adanmış bir mekân konumunda idi.

Ulusal Mimarlık ödüllü ve 20. yy mimarlığının en önemli isimlerinden biri olan Maruf Önal imzalı yapının, gerek yapım tekniği ve özellikleri, gerekse kültürel değerlerinin geleceğe aktarılması, gerekse kültür mekanı olarak varlığını sürdürülebilmesi için tescili gereklidi.

REXX Sineması’nın yıkılması, bir anının yaşatıcısı olarak yapılan Afife Jale büstünün de kaldırılmasıyla birlikte Kadıköy’ün önemli kent hafızası noktalarından biri tamamen yok olacak demektir, öyle de oldu. Hem de yazık.... Çok yazık oldu.

Bağımsız Bir Eğitim ve Etkinlik Platformu Olarak AURA

Söyleşi: Mehmet Zafer Akay

Öğr. Gör., İstanbul Bilgi Üniversitesi

Sinan İzgi, Y. Mimar, MSGSÜ

Yılmaz Değer, Y. Mimar, MSGSÜ

Kurtul Erkmen, Y. Mimar, MSGSÜ

Zafer AKAY (ZA): Bu dönem Odamız Genel Merkezi tarafından düzenlenen Ulusal Mimarlık Sergisi ve Ödülleri Programında Mesleğe Katkı Ödülü aldınız. Kutluyorum bir kez daha. İsterseniz söyleşimize AURA'nın kuruluş öyküsüyle başlayalım. Sanırım çoğumuz bunu çok merak ediyoruzdur.

Sinan İZGİ: Kuruluş süreci aslında biraz daha öncesine dayanıyor. Kurtul ve Yılmaz'la yaptığımız bireysel görüşmelerde hepimiz Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde proje atölyesi yürütüyorduk. Sürekli olarak "Okullarda bu işler yürümüyor." diye şikâyet ediyorduk. "Şöyle olsa, böyle olsa..." derken bir noktada "Acaba biz bir platform kursak, bir şeyler yapabilir miyiz?" diye konuşmaya başladık. Bu fikir zamanla olgunlaştı ve birlikte bir araya gelerek somut bir oluşuma dönüştü. Başlangıçta üç kişi olarak yola çıktık, sonra bu sayı yediye ulaştı ve bugünkü kurucu ekip ortaya çıktı.

Yılmaz DEĞER: Alternatif bir eğitim ve paylaşım ortamı yaratma konusunu ilk olarak Sinan'la birlikte konuştuk. Benzeri bir oluşumu akademiye öğrencilik yıllarımda farklı bölümlerden arkadaşlarımla birlikte oluşturmuş ve dört yıl kadar sürdürmüştük. Beşiktaş'ta kiraladığımız bir mekânımız vardı. Aramıza

sonradan farklı üniversitelerden arkadaşlar da katılmıştı. Bizleri çok besleyen bir araştırma, tartışma ve birlikte üretme ortamıydı. 12 Eylül 1980 darbesi sebebiyle kesintiye uğrayan bu platformu ve bize kattıklarını bildiğim için çok disiplinli ve alternatif eğitim süreçlerinin deneyimlenebileceği bir ortamı tekrar var etmenin önemine inanıyor ve daha kapsamlı daha kurumsal olarak böyle bir yapıyı arkadaşlarımla nasıl yeniden canlandırabileceğimizi düşünüyordum. Bu konuşmalar, tartışmalar hepimizi bir ortak paydada buluşturdu ve birlikte AURA İstanbul'u hayata geçirebildik.

Kurtul ERKMEN: Sürecin sadece okul sonrası bir eğitim içermesi gerektiğine karar verdik. Bir sertifika programı olsun istedik ama sadece öğrencilere ya da araştırmacılara yönelik değil; herkesin katılımına açık, çeşitli tartışmaların, konuşmaların ve konferansların da dahil olduğu bir yapı öngördük.

Sinan İZGİ: Evet, aslında iki temel ihtiyaçtan doğdu bu fikir. Birincisi, farklı meslek alanlarından gelen insanların bir araya gelip bir proje üzerine konuşabilmesi, tartışabilmesi ve birbirlerinin dilini öğrenebilmesi. Bu tür bir ortam okullarda ne yazık ki mümkün olmuyor.

Soldan sağa: Sinan İzgi, Yılmaz Değer, Kurtul Erkmen, Zafer Akay.

Örneğin, Mimar Sinan Üniversitesi özelinde plastik sanatların tüm dalları aynı binada eğitim görse de, bölümler arasında ortak bir üretim yapılmıyor. Bu durum beni kişisel olarak çok rahatsız ediyordu. Defalarca dile getirdim ama her seferinde yönetim engelleri ya da klişeleşmiş yapılar nedeniyle bu tür girişimler hayata geçirilemedi.

ZA: Tabii, bu tür bağımsız bir organizasyonun varlığı gerçekten çok farklı bir şey. Özellikle mimarlık eğitimini belirli bir kalıba sokmaya çalışan sistem ve getirdiği kısıtlamalar nedeniyle.

Sinan İZGİ: Evet, okullarda sistem oldukça katı ve hiyerarşik. Akademik yapılar adeta birer bürokrat gibi davranıyor. Kendi iktidar alanlarını oluşturmuş durumdadır ve kimseyi bu alanlara dahil etmek istemiyorlar. Bu da büyük bir sorun. Bu rahatsızlık, benim açımdan böyle bir oluşumun ortaya çıkmasında etkili oldu.

Bir diğer tetikleyici unsur ise Gezi Parkı protestolarıydı. Kamusal alanlara dair kararlar halka danışılmadan alınıyordu ve katılımcı süreçler işletilmiyordu. Gezi süreci de zaten bu nedenle ortaya çıkmıştı. Yılmaz'la birlikte Taksim Platformu'nun ilk toplantılarına katıldık. Oradaki fikir alışverişi bizi etkiledi. Kamusal alanda ne yapılması gerektiğine dair farklı fikirlerin ve bilgilerin üretildiği bir zemin eksikti. Muhalefet genellikle reaktif biçimde ilerliyor, "Bunu yapamazsınız" demekle yetiniyordu. Oysa esas mesele, "Böyle yapın" diyebilmektir. Bu ise ancak bir fikir ortamı, bir bilgi üretim zemini ile mümkündür. Böyle bir eksiklik fark ettik ve bu oluşumu bu boşluğu dolduracak şekilde şekillendirmeye başladık.

Kurtul ERKMEN: Evet, biz de şöyle düşündük: Kuracağımız platform özgür bir alan olmalıydı. "En doğrusunu biz biliyoruz, biz söyleyelim, siz dinleyin" anlayışından uzak; tam tersine, farklı disiplinlerden ve farklı görüşlerden insanların fikir ve söz sahibi olabileceği bir yapı olmalıydı. Mimarların bile kendi içlerinde çok farklı görüşleri olabiliyor. Biz de çeşitli kesimlerden fikir sahibi insanları buraya davet ederek onların atölye yürütücüsü olmalarını sağladık.

Burada her dönem iki atölye yürütülüyor. Yaz, güz ve bahar dönemleri olarak. Her biri iki farklı eğitime emanet ediliyor. Böylece tam anlamıyla çoğulcu bir yapı ortaya çıkıyor. Bazı konuşmalar ya da konuşmacılar benim, Yılmaz'ın ya da Sinan'ın bireysel fikirleriyle uyumlanabiliyor ama buna takılmıyoruz. Farklılık ve çeşitlilik bizim için daha önemliydi. Herkes kendine yakın olanı alır, beğendiğini sahiplenir. Zaten her konuşmanın sonunda bir soru-cevap bölümü de var. Katılımcılar özgürce soru soruyor, tartışma-

lar yaşanıyor. Bu özgürlük ortamını yaratmak başlıca önceliklerimizden biriydi.

Sinan İZGİ: Türkiye'de çok ciddi bir kutuplaşma sorunu var. Bu da fikir tartışmalarının, semboller üzerinden kimlik savaşına dönüşmesine neden oluyor. Örneğin, AKM'nin yıkılıp yıkılmaması üzerine yapılan tartışmalarda, yıkıl-sın diyen hemen AKP'li, yıkılmasın diyen Cumhuriyetçi olarak etiketleniyordu. Oysa AKM'yi mimari bir nesne olarak tartışma şansı yoktu. Bu kutuplaşma empatiyi de ortadan kaldırıyor; karşındakinin ne söylediğini anlamaya çalışmak gibi bir çaba kalmıyor. Bu eksikliği de fazlasıyla hissediyorduk.

ZA: Bu mekân nasıl ortaya çıktı?

Sinan İZGİ: Başlangıçta Perşembe Pazarı'nda eski bir hanı dönüştürerek kullanmayı düşündük. İşe başladıktan sonra çıkan bazı sorunlar dolayısıyla oradan ayrılmaya karar verdik. Sonrasında Fındıklı'da bir ofis katı kiralandı. Tadilata başladığımızda, binada yapısal sorunlar olduğunu gördük. Kontratımızı iptal ettik ve oradan da çıktık.

Kurtul ERKMEN: Oradan da çıktık ama öncesinde bir yer daha vardı, belki seçiciliğimiz konusunda ipucu verebilir. Karaköy'de çok güzel bir yer bulmuştuk. Eski Galata Rum Okulu'nun karşısında, en üst kat. Gerçekten çok beğendik. Evet, o ofis katıydı. Manzarası vardı, alanı küçüktü ama bazı artıları da vardı. Mal sahipleriyle tanıştık, iki kadın gelmişti hatırlarsan. Mal sahipleriyle tanıştık, çok tatlı insanlardı. Onlar da bizi, fikrimizi sevdiler.

Yılmaz DEĞER: Henning Larsen'in geçici olarak kullandığı ofis katıydı. Evet, fikri çok beğendiler.

Kurtul ERKMEN: Ama öğrendik ki bina bir iş hanıymış ve akşam 6'dan sonra kapanıyormuş. Yani geceye kadar kalamıyorduk. Bizim anlayışımıza ters bir durumdu bu. Üniversitede bile öğrenciler gece yarısına kadar çalışır. Bizim akademimiz de gece 6'da kapanacaksa olmaz dedik. Her şey uygun olsa da — lokasyon, fiyat, bina — bu kısıt kabul edilemezdi.

Sinan İZGİ: Öğrenci gece 11-12'ye kadar çalışmak isterse ne olacak? "İdare edilir" dediler ama bu tür belirsizlikler bizi düşündürdü.

Kurtul ERKMEN: Ara çözümlerle yürütmek istemedik. "Kendimize başka bir yer bakalım" dedik.

Sinan İZGİ: Sonra kader ağlarını ördü. Bu kat ve üstü, aslında benim eniştemin kurduğu Fen Bilimleri Merkezi'ne aitti. 1980'lerin ortasında, ilk projesini çaylak bir mimar olarak ben çizmiştim. Dershaneler kapanmıştı. Biz mekân ararken burası kiralanamıyordu. 1000 metrekare-

reydi, üst katı da 450 metrekare. Eskiymi, kullanılamıyordu.

ZA: Kat mülkiyeti vardı herhalde binada?

Sinan İZGİ: Evet, kat mülkiyeti var. Bölünmüş durumda. Yapı inşaat halindeyken alınmıştı zaten. Fakat 1000 metrekarelik bir ofis isteyen firmalar plazalara gidiyordu. Burası ofis olarak düşünülmemişti, otoparkı yoktu, tavanlar basıktı, havalandırması yetersizdi. Kısacası kiralanamıyordu. Mezbelelik bir durumdaydı.

Dedim ki, “Buranın içini temizleyelim, bölelim. Bir tanesine kendi ofisini taşıyım, bir tanesine de AURA’yı getiririz. Diğer bölümleri de istedikleri gibi kullanırlar.” Onlara da mantıklı geldi. Yaklaşık bir yıl tadilat yaptık. Sadece gece çalışarak 1500 kamyon moloz çıkardık. Kaba inşaatı sıfırdan yaptık. Ama bu bizim için büyük bir şanstı çünkü planı ben tasarladım.

Kurtul ERKMEN: Evet, bu sayede AURA’nın mekânı tamamen bizim kontrolümüzde şekillendi.

Sinan İZGİ: Üstelik tüm bu işler inşaat masraflarından çıktı. Duvarlar, elektrik, tesisat gibi işler binanın restorasyonuna dahildi. Lambaları, döşemeleri biz aldık ama temel altyapı binanın genel tadilatından sağlandı. Dışarıda bir yer kiralsaydık, aynı hâle getirmek çok daha maliyetli olurdu. Ortak tuvalet sıfırdan yapıldı, mutfak da öyle. Kendi yerimiz olmuş oldu. Bu bizim için çok büyük bir avantajdı.

Kurtul ERKMEN: Lokasyon olarak da içimize sindi. Beşiktaş iyi bir noktaydı.

ZA: Evet, bir buluşma mekânı olarak gerçekten çok uygun. Binanın organizasyonu da oldukça kullanışlı. Şanslı bir tercih olmuş.

Sinan İZGİ: Şu anda 3 numaralı daire AURA’ya ait, 4 numara benim ofisim. 2 ve 5 numaraları kuzenim kendine ayırdı. 1 numarada ise Bilim Akademisi’nin yönetim ofisi var. Buradaki yer yabancıya gitmeden, tanıdık çevrede kaldı. Ortak alanları da rahatça kullanabiliyoruz.

Kurtul ERKMEN: Böylece, kendimize ait bir alan yaratmış olduk. Ayrıca, önceki iki mekândan da büyüktü burası. Karaköy’deki 160 metrekareydi, Fındıklı’daki 130 civarındaydı. Burası ise bizim ihtiyaçlarımıza tamamen cevap verdi. Bir de balkonumuz var, biliyorsunuz.

Sinan İZGİ: O da ayrı bir güzellik.

Kurtul ERKMEN: Bu anlattığımız mekânsal kısmın dışında bir de idari yapıya değinmek gerekir. Biz aslında başta bir vakıf olarak yola çıktık. Çünkü önümüzde böyle bir model vardı. Hatta üçümüz o vakıftan ayrıldık.

Sonra da baktık ki bu iş için gerçekten idari bir yapıya ihtiyacımız var.

Vakıf işlerinden çok iyi anlayan, genç ve zeki bir avukat arkadaşımız vardı: Orçun Horozoğlu. Ona durumu anlattık, “Biz böyle bir yapı kurmak istiyoruz” dedik. O da “Tamam, ben de destek veririm” dedi. Zaten daha önce birlikte vakfa bazı öneriler sunmak için gitmiştik.

Süreç şöyle gelişti: Jale Kulin, Mehmet Bayrak gibi isimlerle toplamda yedi kişilik bir kurucu ekip oluşturduk. Vakıf senedini hazırladık. Gerekli blokajı yaptık, bankaya parayı yatırdık. Orçun dosyaları topladı ve Ankara’da mahkeme sürecini başlattı. Vakıflar, hâkim kararıyla kuruyor. Biz de özgeçmişlerden mal varlığı beyanlarına kadar tüm belgeleri hazırladık. En son Orçun dedi ki: “Her şey tamam, önümüzdeki ay senedi alıyoruz.”

Sinan İZGİ: Ufak tefek değişiklikler talep ettiler, onları da hallettik. Her şey yolundaydı.

Kurtul ERKMEN: Orçun, “Haftaya gidiyorum, hâkim hanımdan vakıf senedini alacağım,” dedi. Biz çok sevindik. Sonra bir anda 15 Temmuz oldu.

Sinan İZGİ: Evet, darbe girişimiyle birlikte tüm süreç durdu. Vakıflar, hâkim, herkes dağıldı.

Yılmaz DEĞER: Normalde 1-1,5 ay sürececek olan başvuru çok uzadı. Biz de sabırsızlanıyorduk çünkü içeride bloke edilmiş bir paramız vardı, kullanamıyorduk.

Kurtul ERKMEN: Hatırlarsan Yılmaz, biz Mart ayında vakıf senedini teslim edip parayı yatırmıştık. 15 Temmuz Temmuz’du. Aradan dört-beş ay geçmişti ve hiçbir yanıt gelmemişti.

Sinan İZGİ: Parayı bloke ediyorsun, kuruluş tamamlanınca çözüp kullanabiliyorsun.

Yılmaz DEĞER: Evet, ama bu kadar uzayınca kullanamıyorduk. O arada biz de mekânı hazırlamıştık, çalışmalara başlamak istiyorduk ama tüzel kişiliğimiz yoktu.

Kurtul ERKMEN: Aralık ayına geldik. Danışmanlarla görüştük. Dediler ki: “Vakıf çok uzun sürüyor, siz hızlıca geri dönün. Dernek de çok pratik değil, çünkü vergi sorunları ve kalabalık yapılar söz konusu. Siz en iyisi anonim şirket olun. Hemen başvuru yaparsınız, işlerinizi yürütmeye başlarsınız. İstedığınız zaman vakfa da dönebilirsiniz.” Biz de dedik ki, madem öyle, biz anonim şirket başvurumuzu yapalım.

Yılmaz DEĞER: Bu arada vakıf başvuru-muz da kabul edildi aslında.

ZA: Tanındınız mı?

Yılmaz DEĞER: Evet, tanındık ama biz o

noktada vazgeçme dilekçesi verdik. Tüzel kimliğimizi farklı kurduk.

Kurtul ERKMEN: Tabii paramızı da geri almak için uğraştık.

Yılmaz DEĞER: Vakıf yetkilileri de şaşırıldı. “Vazgeçiyorsunuz yani?” dediler.

ZA: Gerçekten epey maceralı bir süreç olmuş.

Sinan İZGİ: Vakıf kurmak demek, devlete hesap vermek demek. İki yıl sonra “Şu sandalyeyi neden aldınız?” diye sorabilirler. Biz bir şeyi vakfetmiş değiliz, kendi cebimizden ve risk alarak bu yapıyı kurduk. Şirket gibi vergi de ödüyoruz.

Yılmaz DEĞER: Vakıf olsak da vergi muafiyeti yoktu. Sadece isim olarak “kar amacı gütmeyen” bir yapı kurmak daha kolay oluyor. Destek veren kurumlar kendilerini güvende hissediyor.

ZA: Peki şirket olarak kar amacı gütmendiğini beyan edebiliyor musunuz?

Yılmaz DEĞER: Hukuken “kar amacı gütmüyorum” demek ticari anlamda bir şey ifade etmiyor. Ama biz şirket protokolüne “kar amacı gütmeyecek” ibaresini koyduk. Eğer kar elde edilirse, amaçları doğrultusunda yeniden yatırıma yönlendirilecek dedik. Ama bu, hukuki olarak bizi “basiretsiz tüccar” yapar.

Sinan İZGİ: Zaten şirket olarak kar etmen gerekiyor prensipte. Bazı başka ülkelerde “kar amaçlı olmayan şirket” statüsü var. Türkiye’de böyle bir yapı yok.

Kurtul ERKMEN: Orçun’un hazırladığı, hepimizin imzaladığı bir vakıf senedi olmasa da yerine geçen çok detaylı bir sözleşme hazırladık. Bu sözleşmede buradan kimseye kâr payı dağıtılmayacağı, elde edilen gelirin yalnızca kuruluş amaçları doğrultusunda kullanılacağı net biçimde yazıldı. Miras hukukuna kadar etkisi olacak şekilde detaylandırdık.

Yılmaz DEĞER: Bu sözleşme sayesinde rahatça “kar amacı gütmeyen bir yapı” olduğumuzu söyleyebiliyoruz. Katılımcılardan ücret almamak bizim için çok hassas bir konuydu. Bazen şu denir: “İnsanlar para vermedikleri şeyin değerini bilmez.” Evet, bu doğru olabilir. Ama para talep etmeye başladığınızda da işler değişiyor. Çünkü Türkiye’de bu tür girişimler hemen “ticaret yapılıyor” gibi algılanıyor.

Sinan İZGİ: Bu konu bence çok önemli. Biz hiçbir zaman bu işten menfaat sağlama amacı taşımadık. Hâlâ da bu işin içindeki insanlar neden yapıyorlar diye soranlar var. Hani menfaat nerede diye sorgulayan bir bakış açısı hâkim.

ZA: Etkinliklerin ve atölyelerin birbirini destekliyor olması, buranın hayatîyetini sağlıyor. Çok ciddi bir birikim oluşmuş durumda.

Yılmaz DEĞER: Senin de bildiğin gibi, burayı uzun süredir izleyenlerden birisin. Dışa-

rıdan bakıldığında görünen, içerideki üretimin belki yirmide biri bile değil. Ama içerideki bilgi üretimi sürekli artıyor ve her gün üzerine koyarak devam ediyor.

Kurtul ERKMEN: Ben başlarken kendi arkadaş çevreme şunu söyledim: “Bu iş tutarsa, çok hızlı benzerleri açılır.” Ama açılmadı. Neden? Çünkü ortada bir kazanç yok, menfaat yok, bir karşılık yok. Zaman ve emek veriyorsun.

Sinan İZGİ: Aslında para almak, doğrudan kar elde etmek anlamına gelmiyor. Masrafları karşılamak için alınan bir katkı normaldir. Ama biz bunu da yapmayarak tüm yükü kendimiz üstlenmiş olduk. Eğer kişi başı bir ücret alsaydık ve bununla sadece kira giderlerini karşılasaydık bile yine kâr amacı gütmüş sayılacaktık. Türkiye’deki anlayışta eğitimin ücretsiz olması gerektiği düşünülüyor, aksi halde hemen “ticarethane” damgası vuruluyor.

Yılmaz DEĞER: Ben öğrencilik yıllarımda da benzer bir örnek yaşadım. Akademi’de o yıllarda kantinde öğrencilere yemek çıkmazdı. Öğrenci temsilcisiydim, bir öğrenci kooperatifi kurarak yemek çıkarılmasını sağladık. Kaliteli ve ekonomik yemek malzemeleri temin etmek için Mısır Çarşısı’na gidip alışverişi kendimiz yapıyorduk. Sonunda çok uygun fiyatlarla yemek çıkarmayı başardık. Ama ardından “Bunlar bundan menfaat sağlıyorlardır.” gibi dedikodular da kulağımıza gelmedi değil.

Sinan İZGİ: Ne kadar iyi niyetli olursan ol, bu tür yorumlardan kaçamıyorsun. Yine de o dönemde o yemek uygulamasını sürdürdünüz.

ZA: Aslında buradaki eğitim yapısının çok katmanlı ve destekleyici olması AURA’yı farklı kılıyor. Özellikle sertifika programı ve atölyelerin sürekliliği çok etkileyici.

Sinan İZGİ: Cumartesi Aura’ları baştan beri planlanan eğitim yapısının bir parçasıydı. İlk başta ne yapalım diye düşünürken bir eğitim programıyla başlamaya karar verdik. Sömestirlik bir sertifika programı olacaktı.

Bu fikir, New York’taki *Institute of Architecture and Urbanism*’den esinlenerek doğdu. Peter Eisenman’ın zamanında kurduğu, daha sonra genç bir ekip tarafından yeniden açılan bir kurumdu. Orada da benzer bir şekilde, mimarlık öğrencileriyle sınırlı olmayan, multidisipliner bir eğitim yapısı vardı. Her öğrenciden dönem başına 4000 dolar alıyorlardı ama kar amacıyla değil, ekonomik sürdürülebilirlik için kurulmuştu.

ZA: Evet, hatırlıyorum elbette o kurumu. Bir döneme damgasını vuran bir kurum olmuştu.

Sinan İZGİ: Biz de oradan ilhamla başladık. Buradaki atölye haftada beş gün, sabahtan akşama kadar sürüyor. Katılımcılar, İstanbul üzerine farklı araştırmalar yürütüyorlar. Bu araştırmalar “araştırma tabanlı tasarım” olarak bir projeye dönüşüyor. Ayrıca hafta içi sadece

AURA katılımcılarına özel seminerler düzenliyoruz. Konular kuramsal, tarihsel, teknolojik ve profesyonel içerikler barındırıyor.

Bunun yanı sıra bir de Cumartesi AURA'ları var. Bu program dışarıya açık ve çok disiplinli bir yapıya sahip. Plastik sanatlar, edebiyat, felsefe gibi farklı alanlardan konuşmacıları davet ediyoruz. Bu üç ayaklı yapı baştan beri tasarlandı.

Kurtul ERKMEN: Cumartesi AURA'larıyla ilgili bir şey daha vurgulamak isterim: Bu konferanslar sadece mimarlarla sınırlı değil. Aksine farklı disiplinlere alan açmaya çalışıyoruz. Nörolog, kent plancısı, fotoğrafçı gibi çok farklı kişiler konuşmacı oldu. Sen de geldiğinde İstanbul evleri ve Art Deco üzerine konuşmuştun. Hatta orada ev kadınlarının soru sorduğunu hatırlıyorum. Yani izleyici profili de çok çeşitli.

Sinan İZGİ: Cumartesi Aura'ları, eğitim yapısının dışarıya açılan yüzü oldu. Bu etkinliklerde daha bilinen isimler yer aldığı için dışarıdan daha çok ilgi görüyor. Ama içerik olarak seminerlerimiz de çok nitelikli. Hepsini baştan beri kayıt altına alıyoruz ve YouTube'a yükleniyor.

Kurtul ERKMEN: Mesela geçenlerde Erdem Ceylan geldi. Funda Uz, Murat Güvenç gibi isimler yakın zamanda seminer verdiler. Bu seminerleri genelde dönemsel küratörler belirliyor. Onlar ana kavramsal çerçeveye uygun konuşmacılar davet ediyorlar.

Mesela Ali Artun'u doğrudan Cumartesi etkinliği olarak değil, dışarıya açık bir seminer olarak konumlandırdık. Cumartesi sabahı saat 10:30'da gerçekleşti ama program içinde farklı bir başlıkla yer aldı. Yani her dışı açık etkinlik Cumartesi AURA'sı kapsamında değil, bu seminer de onlardan biriydi. Sayısal olarak konuşmak gerekirse, Cumartesi AURA etkinlikleri — yani o başlıkla düzenlenenler — 100'ü geçti.

ZA: YouTube'daki içerik sayısı da hayli fazla. Gerçekten müthiş bir bikiim oldu.

Sinan İZGİ: Evet, yalnızca Cumartesi AURA'ları değil; online etkinlikler, fokus gruplar, gündem söyleşileri, Suare serileri de var. Çok çeşitli içerikler üretildi.

Yılmaz DEĞER: Mimarlık, şehircilik, kültür, sanat, felsefe vb. konuları kapsayan bir dizi multidisipliner seminerler olmasını arzu ediyoruz. Ali Artun'la başladığımız seriyi sürdürmek, yanı sıra Aykut Köksal, Murat Güvenç gibi hocalarımızla da bu tür etkinlikleri zenginleştirmek istiyoruz.

ZA: Bence de harika bir yaklaşım. Konu bütünlüğü yaratıyor ve arşivde geriye dönük takip etmeyi de kolaylaştırıyor.

Kurtul ERKMEN: Bu tür akademik nitelikli içerikler, ancak çok iyi bir üniversite ortamında erişilebilecek kalitede. Biz ise bu bilgiyi

AURA çalışmaları sergi etkinliğinden, SALT, 2024.

herkesin erişimine açıyoruz. Herkese açık ve ücretsiz. Bu da AURA'yı özel kılıyor.

Yılmaz DEĞER: AURA'nın amaçlarından biri de bu zaten: Nitelikli akademik içerik üreten kişilerle birlikte bir ortam sağlamak, onları izleyicilerle buluşturmak ve tartışma zemini oluşturmak. Üniversitelerde dışarıya açık bu tür etkinlikleri düzenlemek zorlaştı. Prosedürler çok kısıtlayıcı olabiliyor. Biz ise daha hızlı karar verip uygulayabiliyoruz. Bu büyük bir avantaj.

ZA: Özellikle mimarlık dışından gelen katkılar bana çok değerli geliyor. Mimarlığı çok fazla kendi aramızda konuşuyoruz. Disiplin dışından gelen her katkı çok farklı açılımlar getiriyor oysa.

Yılmaz DEĞER: Gerçekten çok önemli. Öğrenciler açısından da ayrıca kıymetli. Burada öğrenciler konuşmacılarla birebir temas kurabiliyorlar. Oturum öncesi ve sonrasında yan yana gelip sorularını sorabiliyorlar. Bu yakınlıkta diyalog kurabilmeleri öğrencilerin özgüveninin gelişmesini; topluluk önünde düşüncelerini ifade edebilmelerini ve ileride daha cesaretli adımlar atabilmelerini sağlıyor.

Geçenlerde bir öğrencimiz yaptığımız bir etkinlikte Aslı Özbay'la tanışmış. Aslı Özbay'da "gel, projeni benimle birlikte geliştir" demiş. Eğer sadece e-posta yoluyla ulaşmak isteseydi, belki böyle bir fırsat doğmayabilirdi.

Kurtul ERKMEN: Sen de iyi biliyorsun; bu mekân iyi bir sosyalleşme alanı. Konferans sadece bir vesile. Ama sonrası çok daha zengin geçiyor. Buranın 10 dakikada boşaldığını hiç görmedim. Katılımcılar en az yarım saat, bir saat daha burada kalıyor. Bunu görmek bizi mutlu ediyor.

ZA: Bizleri de elbette. AURA çok güzel bir buluşma mekânı oldu. Biraz da gezilerden ve yarışmalardan bahsedelim isterseniz.

Yılmaz DEĞER: Son dönemde birkaç farklı program geliştirdik. Örneğin kısa süreli yaz okulları uygulamaya başladık. İstanbul dışı etkinlikler kapsamında ilk olarak Doğanbey Köyü'ne gittik.

Orada konaklamalı bir atölye gerçekleştirdik.

Doğanbey'in ilginç bir yapısı var: Biri eski yerleşim, diğeri düz ovaya taşınmış yeni yerleşim. Biri Rumlardan kalan taş evler, diğeri göçmenlerin kurduğu düz alandaki yeni köy. Bu iki köyü mekânsal ve sosyolojik olarak karşılaştırmaya dayalı bir çalışmaydı.

Sinan İZGİ: Atölye kapsamında Priene antik kentine de gidildi. Arkeolojik alanlar gezildi.

Yılmaz DEĞER: Kaya Dinçer ve Hilmi Yavuz gibi hocalarımız geldi. Felsefi konuşmalar da orada devam etti. AURA'nın kurucularından ve yönetim kurulundaki arkadaşlarımızdan Erhan İşözen, Doğanbey'de konaklama ve çalışma ortamı sağladı. Katılımcılar tarihi taş evlerde ve mekanlarda çok keyifli bir deneyim yaşadılar.

Kurtul ERKMEN: Başvurular açık yapıldı. 18 kişilik kontenjan vardı. Katılımcılar AURA öğrencileri değil, dışarıdan gelen gönüllü başvuranlardı. Her başvurulanla birebir görüşme yaptık. Yatak kapasitesine göre seçim yaptık.

Sonrasında güncel gelişmelere uygun işler de yaptık. Özellikle 2023 depreminin ardından, o bölgede yaşayan öğrencilere destek vermek için yeni bir yaz programı oluşturduk. 2023 ve 2024 yazlarında bu programı gerçekleştirdik. Bu yaz üçüncüsünü yapacağız.

Yılmaz DEĞER: O yıl afet bölgesi ilan edilen 10-11 ilde okuyan öğrencilerin eğitimlerinin aksamaması için İstanbul'da 15 günlük bir program tasarladık. Ulaşım ve tüm masraflarını biz karşıladık. Yürütücü hocalarımızı da biz organize ettik. İstanbul'dan öğrencilerle birlikte, dayanışma içinde çalıştılar.

Kurtul ERKMEN: İstanbul Planlama Ajansı'nın Florya'daki tesislerini merkez olarak kullandık. Çok güzel, yeşil bir alan. Fiziksel olanakları güçlü bir mekândı. İki yıldır aynı mekânda oturuyoruz.

Yılmaz DEĞER: Bu dışarıdan gelen öğrencileri İstanbul'da misafir ettiğimiz bir program oldu. Doğanbey ise bizim öğrencilerimizin başka bir yere gitmesi üzerineydi. Yani iki yönlü işleyen bir sistem kurduk.

Sinan İZGİ: Ayrıca deprem sonrasında Cumartesi AURA'larına sadece mimar ve kent plancısı değil, bir psikiyatrist de davet ettik. Tamer Aker geldi. Kendisi Birleşmiş Milletler'in elçilerinden biri ve deprem bölgesinde travma üzerine çalışmalar yürütmüş bir isim.

Kurtul ERKMEN: Tamer Aker burada bir Cumartesi konferansı verdi. Çok etkili oldu. Konuları hep gündeme dokunarak seçmeye çalışıyoruz. Ne çok yüzeysel kalıyoruz, ne de çok ansiklopedik.

Sinan İZGİ: Marmara bölgesinde de çalışmalar yaptık. *Mapping Marmara* adını verdiğimiz bir program yürüttük. 2-3 yıl boyunca sürdü. Marmara çevresindeki kentlerin haritalanmasına odaklandık. 3 haftalık yoğun bir programdı.

O çalışmanın çıktıları MARUF'un (Marmara Urban Forum) etkinliklerinde kullanıldı. Uluslararası platformlarda da değerlendirildi.

Kurtul ERKMEN: MARUF bizimle iletişime geçti. AURA'yla birlikte neler yapabiliriz diye sordular. Biz de bu fikri geliştirdik.

ZA: Yarışmalar da gençler için motive edici oluyordur. Her dönemin en renkli konuları yarışmalar oluyor diyebiliriz sanırım.

Yılmaz DEĞER: Evet. Bu konuda da birkaç örnek var.

Kurtul ERKMEN: Ulusal ölçekli bir yarışma yapmadık. Yarışmalarımız daha çok sponsor firmalarla birlikte, AURA'daki araştırmacıların katılımıyla yapıldı. Bağımsız jüri kuruldu. Genelde kısa süreli — bir, iki ya da üç haftalık — yarışma formatında yürüdü. Atölye mantığıyla çalışıldı.

Yılmaz DEĞER: Bazılarının ödülleri de yurt dışıydı. Örneğin Reynaers firması birinci grubu Belçika'ya götürdü. Fransız bir firmayla yaptığımız yarışmada birinci ekip Paris'e gönderildi. Sergio Ferrari ile düzenlediğimiz yarışmada da Paris'e seyahat gerçekleşti.

Sinan İZGİ: Bunlar pandemiden önce, ekonomik koşullar görece daha iyiyken oldu. O zamanlar vize almak da daha kolaydı. Şimdi dengeler değişti.

Yılmaz DEĞER: Ayrıca birkaç kez İstanbul'da ve dışında workshop-yarışma birleşimi işler yaptık. İzmir, Milas, Beşiktaş, Üsküdar Çengelköy, Sultanahmet gibi yerlerde araştırma çalışmaları ve workshoplar gerçekleştirdik. İasos antik kenti için ziyaretçi merkezi tasarımı bağlamında fikir projeleri üretildi.

İzmir'de tarihi Kemeraltı alanında çalışıldı. Oralarda kentsel ölçekte yeniden işlevlendirme üzerine fikirler geliştirildi. Çengelköy de aynı şekilde ele alındı.

AURA çalışmaları sergi etkinliklerinden.

Kurtul ERKMEN: Bu çalışmaların özelliği, ilgili belediyelerle birlikte yürütülmesi. Belediyeler hem yerel bilgiyi sağladı hem de programın bir parçası oldu. Örneğin İzmir’de bizi gezdirdiler, rehberlik ettiler.

Yılmaz DEĞER: İasos’ta da aynı şekilde destek vardı. Sonrasında bu projelerin sergileri de yapıldı. Katılımcılarla birlikte gidip geldik, konaklama, ulaşım her şey organize edildi.

Kurtul ERKMEN: Sultanahmet çevresinde de bir yarışma yaptık. Cinci Meydanı’nın üstüydü tam yeri. Sonra Çengelköy’de bir tane yaptık.

Yılmaz DEĞER: Evet, Çengelköy de çok güzel geçti. Katılımcılar için çok geliştirici oldu. Mimari, tarihsel ve mekânsal katmanları tartıştılar.

Kurtul ERKMEN: Bu yarışmalardan elde edilen çıktıları bir gün kitap haline getirmek istiyoruz.

ZA: Harika bir fikir. Umarım yakın zamanda yayına dönüşürler.

Yılmaz DEĞER: Sultanahmet’te, Sfendon’un arkasında, Küçük Ayasofya yakınında da bir çalışma yapıldı. Bu projelerde seminerler de çok önemli yer tutuyor. Tarih, mimarlık, yapı bilgisi gibi konularda uzmanlar gelip bilgi veriyorlar. Küçük Ayasofya ve çevresini adım adım gezip, tarihi nasıl okumak gerektiğini anlattılar.

Kurtul ERKMEN: Milas’da İasos antik kenti fikir projesi yarışması için çalışırken kazı başkanı Asuman Baldıran, Sultanahmet ve yakın çevresi için Aykut Köksal, Çengelköy için Halit Yaşa Ersoy, Beşiktaş için ise Erhan İşören

seminerler verdi. Ayrıca jürilerimiz de konu hakkında yetkin kişilerden oluşuyor. Projeler üzerine birebir diyalog kuruyorlar. Yarışmalar sadece değerlendirme değil, aynı zamanda bir öğrenme ortamı.

Yılmaz DEĞER: Tipik yarışmalarda jüri rapor hazırlar ve süreç sona erer. Ama bizim yarışmalarda kolokyum çok önemlidir. Katılımcılar projelerini sunar, sorular alır, cevap verir. Jüriden anlık yorumlar da gelir. Bu çok değerli bir deneyim.

Sinan İZGİ: Bence en önemli kısım da o zaten — kolokyum. Karşılıklı etkileşim.

Bir de 2024 te başladığımız, Türkiye’nin çeşitli üniversitelerinde gerçekleştirdiğimiz AURA Kampüs programımız var. Şu ana dek Trabzon, Erzurum, Muğla, Gaziantep, Kayseri, Antalya ve Edirne’de, bölge üniversiteleriyle birlikte, atölye çalışması ve paneller gerçekleştirdik. AURA Kampüs, bu yıl Eskişehir ve Adana ile devam edecek. Önümüzdeki yıl için de çalışmalarımız devam ediyor.

Yılmaz DEĞER: Tüm bu etkinliklerin yanı sıra, yurtdışı üniversitelerle de ortak programlar geliştirmeye başladık. Bunların ilki Torino Politeknik Üniversitesi ile birlikte yürüteceğimiz karışık katılımlı proje stüdyosu olacak.

ZA: Gerçekten çok kapsamlı ve ilham verici bir süreç olmuş. Çok teşekkür ederiz hepinize bu güzel söyleşi için. AURA’ya uzun ömürler diliyoruz.

“İlk Mimarlık, İlk Müze”: Ali Artun’la Müze, Mimarlık ve Eleştiri Üzerine Bir Söyleşi

Ali Artun

Mimar ve Sanat Tarihçisi

Söyleşi: Hande Tombaz

Mimar ve Araştırmacı

Fotoğraf: Kayhan Kaygusuz.

Galeri Nev’in kuruculuğundan İletişim Yayınları’nın Sanat Hayat serisinin ve e-skop sanat tarihi dergisinin editörlüğüne uzanan geniş bir çerçevede, tüm üretimini kültürel bir eleştiri platformu inşa etme çabasıyla ilişkilendiren; sanat tarihi, mimarlık ve müzeoloji alanlarındaki çalışmalarıyla mesleğe değerli katkılarda bulunan Ali Artun ile gerçekleştirdiğimiz bu söyleşi, mimarlık, müze ve sanat kavramlarının tarihsel ve düşünsel iç içeliğini tartışmaya açıyor. Göbeklitepe’den antik tapınaklara, nadire kabinelerinden modern müze anlayışına, hafıza saraylarından yapay zekâya doğru ilerleyen bu zihinsel yolculukta, mimarlığın yalnızca fiziksel bir yapı üretimi değil; aynı zamanda kolektif hafızayı, kutsalı ve şiirselliği barındıran eleştirel bir pratik olarak nasıl kavranabileceği ele alınıyor. Artun’un tarihsel analizleriyle desteklenen bu anlatısı hem mimarlığın düşünsel temellerini hem de onun günümüzdeki eleştirel imkânlarını sorgulama çağrısı niteliğinde.

Hande TOMBAZ: Yakın zamanda Mükün Olmayan Müze (2017) ve Sanat Müzeleri: Müze ve Modernlik (2006) kitaplarınızı okumuş biri olarak, müzeoloji ile mimarlık arasında kurduğunuz ilişkinin neden bu denli ilgi uyandırıcı olduğunu ve insanı bu konuda daha derinlemesine düşünmeye, araştırmaya sevk ettiğini daha iyi anlıyorum. Tarihselleştirme ve bellek inşası üzerinden oluşturduğunuz kapsayıcı çerçevede, müze ile mimarlığın adeta özdeşleşmesi fikri son derece dikkat çekici. Aynı zamanda, bilgi rejimlerinin dönüşümüyle eş zamanlı gelişen bir mimarlık okuması da bugünü anlamak açısından oldukça aydınlatıcı bir perspektif sunuyor. Söyleşiye bu ilişkiden yola çıkarak başlamak isterim: Mimarlık ile müze arasındaki ilişkiyi nasıl kuruyorsunuz? Bu bağlamın kökenini nerede aramalıyız?

Ali ARTUN: Yaklaşık bir ay önce gerçekleştirdiğim Göbeklitepe ziyaretinden söz etmek istiyorum. Daha önce hakkında okumuştum, araştırmıştım ama yerinde görmenin heyecanı bambaşka. Son derece etkileyici ve düşündürücü bir deneyimdi. Gördüklerim, yıllardır savunduğum birçok tezi gayet güzel aydınlatıyordu. Şimdi onlardan biraz bahsedeceğim.

Önce mimarlık ve müze ilişkisine girersek şunu söyleyebilirim: İnsanlar sanat üretmeye başladıkları andan itibaren eserlerini koruma ihtiyacı da duymuşlar. Sanat, bu toplumların yaşamında sosyal bir vaka, ilahi bir vaka, kozmik bir vaka. İçselleştirilmiş bir hadise. Bizim günümüzdeki sanat anlayışından çok farklı bir şey bu; sanat kutsal temsiller olduğu kadar kutsal performanslar, ritüeller, şölenler, kurban törenleri, orjiler, vs.

Çatalhöyük’teki tarihin ilk evleri katman katman oluşmuş ve korunmuş. Her katman zamanının sanat eserlerini saklıyor. Bu tabakalar, geriye dönük bir tarih anlatısını mümkün kılıyor. Siz o katmanları açtıkça geçmiş de katman katman ortaya çıkıyor. Tarihi sanat yazıyor.

Göbeklitepe’nin bu kadar sarsıcı olmasının sebebi ise, uygarlık tarihine dair bildiğimizi san-

Fotoğraf: Isabel Muñoz: Yeni Bir Hikâye, Pera Müzesi, 2023.

dığımız pek çok şeyi altüst etmesi. Çünkü uzun zamandır kabul gören görüş şuydu: İnsanlar önce doğayı ve hayvanları evcilleştirdi, tarım başladı ve ardından avcı-toplayıcıken yerleşik hayata geçtiler. Bu görüşün öncüsü Marksist arkeolog Gordon Childe'dır. Bir materyalist olarak uygarlığın başlangıcını Neolitik Devrim olarak tanımladığı maddi/ekonomik olaya dayandırıyordu. Ama Göbeklitepe bambaşka bir şey söylüyor. Diyor ki: ilk yerleşme tapınma üzerineydi. Maddi değil manevi, ekonomik değil sanatsal bir kökeni vardı. Göbeklitepe tapınağında toplanan cemaatler hâlâ avcı-toplayıcıydı. İşte bu bulgular çok çarpıcı.

Göbeklitepe'yi gördünüz mü hiç? Gerçekten büyüleyici.

H.T. Maalesef yerinde görme fırsatım olmadı.

A.A. Oradaki dikilitaşlar, bütün mimari elemanlar bütün mekân bir sanat eseri. Sanatla tapınma tamamen iç içe geçmiş durumda. Hatta Georges Bataille'i hatırlayacak olursak — kendisi hem antropolog hem de bir sürrealist düşünür ve edebiyatçıdır — onun tezlerini de dikkate alırsak, orada ayin, sanat, ölüm ve cinsellik tamamen özdeş sayılır.

Böyle bir yeri gözünüzde canlandırın: devasa dikilitaşlar var, bunlar insan ya da tanrı heykelleri aynı zamanda. Üzerleri de baştan aşağı sembollerle dolu. Yılanlar, leoparlar, çeşitli hayvan figürleri... Bu imgeler aynı zamanda ilk piktogramlar. Diyelim ki hiyeroglifler. Sonuçta Göbeklitepe mükemmel bir açık hava sanat müzesi.

Gerçekten bundan daha doğrudan bir müze düşünemiyorum. Yani burası, sonradan inşa edilen müzeler gibi sanatın sergilendiği bir mekân değil. Sanat, mekân, mimarlık ve tapınma bir.

H.T. Mekân kurgusunun oluşumunu bu bağlantıyla ilişkilendiriyorsunuz.

Fotoğraf: Isabel Muñoz: Yeni Bir Hikâye, Pera Müzesi, 2023.

Bektaşî Teberi.

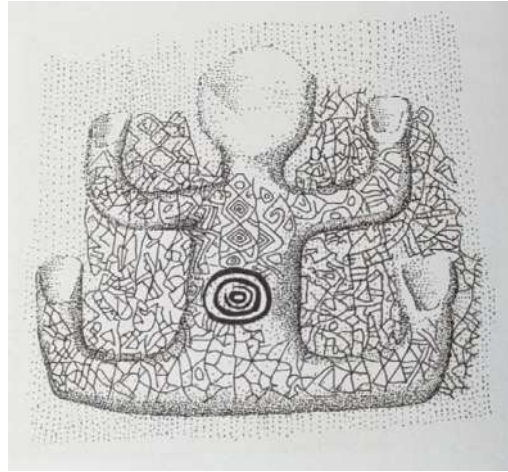
A.A. Evet, literatürde de böyle geçiyor — orası ilk mimarlık eseri olarak kabul ediliyor. Ve bu ilk mimarlık, barındırdığı formlar açısından da eylemler, edimler açısından da sanat.

H.T. Tiyatroda da benzer bir durum vardı, değil mi? Pérez-Gómez'e referans verirsek—mimarlığın kökeninin tiyatroya dayandığını söyler.

A.A. Kesinlikle!

H.T. Onun düşüncesinde de mekân ritüeller aracılığıyla şekillenir. Bu çerçevede, müzenin, mimarlığın ve sanatın özünde kutsal olanla kurulan ritüel temelli birleşik bir oluşum olduğunu söyleyebilir miyiz?

A.A. Pérez-Gómez'in ritüel olarak mimarlık perspektifinde bir ayin var.¹ Bu ayin, kimi zaman şölen biçiminde de gerçekleşebiliyor. Şöleni ayinden ayıran şeyse, genellikle içine bir ziyafetin de dâhil olması. Tapınılan, tanrısal kabul edilen avların topluca yenmesi. Kurban ritü-

Boğa Doğuran Ana Tanrıça.

elleri de eşlik edebiliyor. Kurban olma, kurban edilme de insanlar için kutsal.

H.T. Gerçekten çok ilginç.

A.A. Bazı topluluklarda ise bu ayin, orgy, yani toplu cinsel birliktelik şeklinde gerçekleşiyor. Sanat o dönemlerde kolektif olarak üretiliyor; birlikte icra ediliyor ve birlikte deneyimleniyor. Bireysel bir hadise değil. Sözde “ilkel” denilen kabilelerin ayinlerine bakın — ellerinde baltalarla gerçekleştirdikleri o ritüeller son derece sembolik. Bu tapınma törenleri aslında son derecede sembolik artistik performanslar. Bedenlere sürülen boyalar, takılar, giysiler, totemler, hareketler... Hepsi anlam yüklü.

Ve ellerindeki baltalar — sadece birer avlanma, vurma-kırma aracı değil. Önce kutsal birer alet. Tanrısal nesneler. O baltayla bir hayvanı öldürmek, sıradan bir eylem değil; ilahi bir eylem. Çünkü o hayvan, yalnızca bir av değil. İnsanlar hemcinslerine hala bağlı, hatta onlara tapınıyor. Çatalhöyük figürlerinde tanrıça boğa doğuruyor.²

İşte bütün bu bağlamda düşündüğümüzde ilk mimarlık, ilk müze özdeş. Ve bu bir tapınak:

Göbekli Tepe tapınağı.

Mimarlık müzesi üzerine yazılarımda da ilk örnek olarak piramitleri, firavun mezarlarını ele alıyordum. Bu mezarlarda firavunların ölümden sonra da yaşamlarını sürdüreceği varsayılıyor; bu yüzden her türlü zenginliğe sahip olmaları gerekiyor, üstelik bunlar hayattakinden daha da ihtişamlı olacak.

Dolayısıyla bu mezarlar da bir tür müze. Ama yalnızca zenginliklerin bir araya getirildiği yerler değil, aynı zamanda kutsal birer temsiliyet mekânları. Dolayısıyla mimarlık, tapınak ve müze, Mısır piramitlerinde birbirine kaynamış durumda.

Antik döneme, özellikle Yunan antikitesine baktığımızda da benzer bir yaklaşım görüyoruz. Tapınaklar hazine binaları, dolayısıyla birer müze gibi işliyor.³ Peki bu mimarlık-müze-tapınak ilişkisi ne zaman kopuyor?

Bu kopuş, Aydınlanma ile birlikte başlıyor. Akılcılığın müzeciliğe egemen hale gelmesiyle; bilgi rejimlerinin, epistemolojinin modernleşmesiyle birlikte mimarlık, müze ve ilahiyat arasındaki kadim ilişki de çözülmeye başlıyor.

H.T. Modern müze anlayışının ortaya çıkışı ile diyebiliriz.

A.A. Evet, mimarlık ve müze arasındaki o güçlü bağ zamanla ilk modern müze sayılan Paris Louvre Müzesi'nin kuruluşuyla birlikte

Alexandre Lenoir'in Fransız Anıtları Müzesi, 14.-17. yüzyıl Galerisi.

kopuyor. Sanat sekülerleşiyor, ulusallaşılıyor, kamusallaşılıyor. Rönesans müzeleri sayılan nadire kabinelerinin hayal gücüne dayalı sınırsızlığını 19. Yüzyılın ulusal müzelerinde akla dayalı bir taksonomi, bir sınıflandırma alıyor. Önceden ilahi bir içeriği olan aynı eserler modern müzede artık ulusları gösteriyor. Müze mimarlığı sanat eserlerinin korunduğu, tarihselleştirildiği ve sergilendiği bir binanın tasarımını ifade ediyor artık.⁴

1789 Fransız Devrimi ertesinde mimarlığa da Louvre gibi bir modern müze kurmak istiyorlar. Şimdi düşünsenize; tabloyu, heykeli aynı yapıda sergileyebilirsiniz ama mimarlığı, değişik binaları, nasıl aynı yapıya sığdıracaksınız? İşte bu noktada, mimari parçalarla — fragmanlarla — bir müze oluşturma fikri ortaya çıkıyor.

Bu yaklaşımı ilk geliştiren kişi Alexandre Lenoir. Louvre'un kurulduğu dönemde, mimarlığın da bir Louvre'u olması gerektiği düşüncesiyle hareket ediyor. Devrim sırasında yağmalanan aristokratların malikanelerinden topladığı yapı elemanlarıyla son derecede eklektik bir koleksiyon derliyor. Kapılar, sütunlar, alınlıklar, bol miktarda heykel...

Lenoir'in mimarlık müzesi tutmuyor ve kısa sürede kapanıyor. Ama mirasına Viollet-le-Duc

sahip çıkıyor. Viollet-le-Duc 19. yüzyılda yaşamış büyük mimarlık kuramcısı. Lenoir'in tarzını o sürdürüyor ve geliştiriyor. Zamanla bu girişim, bugün Paris'te bulunan Cité de l'architecture et du patrimoine (kısaca "Cité") müzesine kadar uzanıyor. Burada yapı elemanlarıyla ayrıca mimarlık maketleri de sergileniyor.⁵

Şimdi size böyle çok kabaca, bir eskiz gibi, mimarlık ile müze arasındaki ilişkinin tarihsel gelişimini anlatmış oldum. Ama tabii bu tarihi eleştirel bir bakış açısıyla irdelemek gerekir.

H.T. Eleştirel bakış meselesine geçmeden, bizde bunun bir karşılığı var mı diye sormak isterim. En azından bir deneme, mimarlık müzesi kurmaya yönelik bir teşebbüs olmuş mu?

A.A. Bizde, Lenoir'in yöntemiyle kurgulanmış bir müze mevcut değil. Ama şunu sormak mümkün: "Arkeoloji Müzesi'nden daha etkileyici bir mimarlık müzesi olabilir mi?"

H.T. Evet, haklısınız. Ama bu da mimarlık müzesi kavramını oldukça geniş bir çerçevede tanımlamayı gerektirir.

A.A. Aslında Arkeoloji Müzesi, resim ve heykel müzesinden, yani güzel sanatlar müzesinden daha önce kurulmuş; bir anlamda onun öncülü sayılır. Bildiğiniz gibi, Topkapı Sarayı'nda aynı avlunun çevresinde Güzel Sa-

Cité, Viollet-le-Duc Galerisi.

natlar Akademisi, İslam Sanatları Müzesi ve Arkeoloji Müzesi birlikte yer alıyor. Yani aynı avlunun çevresinde bir çeşit müze kompleksi

oluşturulmuş. Bu açıdan bakarsanız, Arkeoloji Müzesi'ni bir mimarlık müzesi olarak da yorumlayabilirsiniz.

İstanbul Arkeoloji Müzesi.

H.T. Öte yandan, Arkeoloji Müzesi her ne kadar modern müze ilkelerine göre tasarlanmış olsa da içeri adım attığınız anda — sizin daha çok modern öncesi dönemle, özellikle nadire kabinelerine özgü bir deneyimle ilişkilendirdiğiniz — o mistik ve büyüleyici atmosferi hissediyorsunuz. Sizce bu etki nereden kaynaklanıyor?

A.A. Özellikle sergilenen eserlerin yarattığı etki, tarih hissiyatı diyelim.

H.T. Öyle mi? Bu atmosferin kaynağı doğrudan eserlerin kendisi mi sizce?

A.A. Şimdi modern bir müzede herhangi bir sanat eserine baktığınızda, öncelikle o eserin taksonomik bilgisiyle karşılaşsınız. “Fransız ressam”, “Felemenk ressamı”, “İtalyan sanatçı” gibi milliyetine göre tanımlanır; ardından eserin tarihi, sanatçısı, tekniği belirtilir. Yani esere bakış ansiklopedik bir bilgi sistemine, bir etiketlemeye yönlendirilir.

Ama Arkeoloji Müzesi’nde bu farklı. Oradaki eserler sizi doğrudan tarihin içine çeker. Mesela İskender Lahdi’ni düşünün. Ona baktığınızda sadece estetik bir form algılamazsınız. Bir anda bir tarih sahnesinin içine girersiniz. Hayal gücünüz canlanır ve adeta bir tarih kurmaya başlarsınız.

Tanrılar, tanrıçalar... mitolojiler.... Sanat müzelerindeki estetik deneyimden farklı, daha

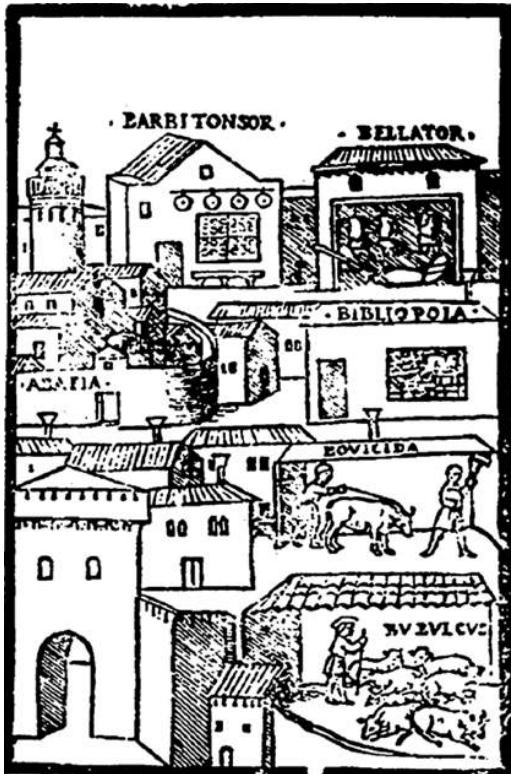
derin ve gizemli, ilahi bir etki yaratıyor. Sanırım o büyüleyici atmosfer biraz da buradan geliyor olabilir.

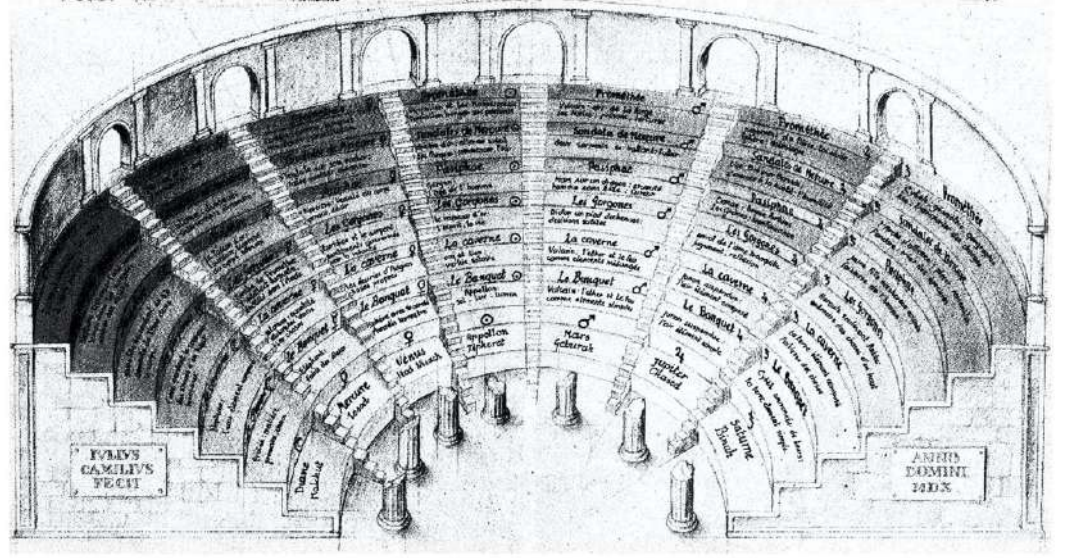
Hafıza Sarayları, Hafıza Tiyatroları

A.A. Bu noktada, tam anlamıyla müze sayılamasalar da bilginin yapılandırıldığı mimarlıklar olmaları dolayısıyla hafıza saraylarına ve hafıza tiyatrolarına değinmek istiyorum.

Başlangıç: retorik, yani belagat; güzel ve etkili söz söyleme sanatı. Retorik hafızayla bağlantılı. Hafıza tanrıçası da Mnemosyne. Mnemosyne ile baş tanrı Zeus’un birleşmesinden dokuz müz doğuyor. Müze ve müzik de buradan geliyor. Müzler değişik sanatların esin perileri: şiirin, müziğin ve diğer sanatların yanısıra retorik. Yani antik çağlarda retorik çok önemli.

Retorik doğrudan hafızaya dayanıyor. Hafızayı geliştirmenin yolu *mnemonics*. Şöyle: Kişi, konuşması sırasına hatırlaması gereken kelimelerle ilgili bir takım nesneleri hayalinde çok iyi bildiği bir mekânın içine yerleştiriyor. Bu mekân gerçek bir mimarlık olabileceği gibi, bir kurgu da olabilir. Sonra, konuşma yaparken, bu mekânı zihninde dolaşarak onun odalarına yerleştirdiği nesneler aracılığıyla sırasıyla kullanacağı kelimeleri (kavramları, olayları) hatırlıyor ve böylece düzgün bir konuşma yürütüyor. İşte

Giulio Camillo's Theatre of Memory (1519-1544).

kelimeleri hatırlatan nesnelerin yerleştirildiği bu mimariye “hafıza sarayları” deniyor.

Hafıza sanatı konusunda en yaygın olarak başvurulmuş kaynaklardan biri, Johannes Romberch'in 1520 yılında yayınladığı *Congestorium Artificiose Memoriae* kitabıdır. Bu kitapta alınmış olan yukardaki çizimler, bir manastıra ait olan mekânlar ile, kütüphane (biblioteca), şapel (capella) gibi bu mekânlara yerleştirilen imgeleri tasvir etmektedir.

Bu konuda en kabiliyetli olanlar Cizvit papazları. Misyonerlik sırasında kullanacakları dünya kadar kelimeyi hatırlayacakları “saraylar” inşa ediyorlar. Sonuçta varmak istediğim şu: “Hafıza sarayları”nda bilgiyi yapılandıran mimarlık. Bilgi sistemleriyle mimarlık arasındaki bu bağlantı giderek kökleşiyor ve “hafıza tiyatroları”na dönüşüyor.

H.T. Hafıza sarayı dediğimizde mekânsal değil zihinsel bir olgudan mı bahsediyoruz?

A.A. Zihinde kurduğumuz mimarlığa “hafıza sarayı” diyoruz. “Hafıza tiyatrosu” bunun bir ileriki adımı. Hafıza tiyatrosu, bütün bilgiyi sistemleştiriyor.⁶

H.T. Evet, bundan bir sonraki aşamada ansiklopediye geçeceğiz, değil mi?

A.A. Evet, evet... “Hafıza tiyatroları”nın en efsanevi olanı Camillo’nun tiyatrosudur. Vitruvius’un mimari ilkelerine göre tasarlanmış. Yedi girişi, yedi sütunu, yedi kademesi var. Her şey yedi... Neden? Çünkü yedi kutsal bir sayı. O dönemde yedi gezegen var ve bu gezegenler bilginin odakları. Camillo “görmesine izin verilen herkesin Cicero kadar akıcı söylevler

verebileceği harika bir amfiteatr tasarlamıştır... İnsan aklının tasavvur edebileceği ve gözlerimizle göremeyeceğimiz her şeyin gözle görülür göstergelerle ifade edilmesi sayesinde bir çırpıda açığa çıkacağını savunmaktadır”. Bilmek istenen her şey, tanrılar/yıldızlar, sanat/tabiat, cennet/cehennem Camillo’nun tiyatrosunda göstergeler sayesinde canlanır. Camillo’nun tiyatrosuyla, bütün bilgiyi derlediğini iddia eden Diderot’nun ansiklopedisi arsında sadece iki yüzyıl vardır. Ama arada Aydınlanma Devrimi olmuştur ve matbaanın icadı ertesinde artık bilgi mimarlıktan değil, kitaplardan okunur.

Bu kırılmayla birlikte mimarlık, sanat ve yazı birbirlerinden ayrışıyorlar ve bu ayrışmanın sonunda geldiğimiz yer bugünün algoritmik mimarlığı oluyor.

H.T. Evet, günümüzde bilgi sistemleri artık bambaşka bir aşamaya evrildi. Bilginin nasıl üretildiği, nasıl depolandığı ve en önemlisi kimin kontrolünde olduğu bugün çok daha belirleyici sorular haline geldi.

A.A. Aynen öyle ve yine mimarlıkla doğrudan ilişkili. Bugün yapay zekânın mimarlıkta kullanımı üzerine yapılan makalelere ve uygulamalara baktığınızda, artık bilginin neredeyse tümüyle yapay zekâyâ ait olduğunu görüyorsunuz. Yapay zekâ, bir anlamda yeni bir “hafıza tiyatrosu” gibi işliyor.

H.T. Oldukça ilginç bir analogi... Fakat öyle görünüyor ki bu süreçte bizler de kendi belleğimize dair pek çok şeyi yitirdik.

A.A. Tabii, yitirdik elbette. Eskisi gibi, “dijital ortamlar sadece bir araç, yönetimlerinde

hala insan var” demek gerçekçi değil.

H.T. Yine de günümüzde yapay zekâ hâlâ bir “araç” olarak tanımlanıyor.

A.A. Evet ama bu “araç” tanımı yavaş yavaş “companion”a, yani bir tür yol arkadaşı, danışman ya da yaratıcı eşlikçiye dönüşüyor. Üçüncü aşamada ise artık o egemen konumda oluyor.

Özellikle mimarlıkta yapay zekâ çok etkin. Douglas Spencer “Neoliberalizmin Mimarlığı” kitabında mimarlığın artık bir işletme, yönetim disiplini (*management*) haline geldiğini söylüyor.⁷ Bu durum yapay zekanın etkisine çok yakın. Yapay zekâ tasarımdan, malzeme seçimine, oradan şantiye yönetimine kadar, bütün inşai sürece kolayca egemen olabiliyor. Algoritmik sistemler sayesinde ilgili bütün verileri sistemleştirerek talebe en uygun mimarlığı seçenekleriyle size sunuyor. Cetvel, gönye algoritmalar artık.

Mimarlık ve yapay zekâ konusundaki literatürde öyle düşmanca ifadeler var ki: “kalem neymiş? Mimar artık kalemden kurtulmalı” filan...

H.T. Peki, ne olacak şimdi? Bugün geldiğimiz noktada, nadire kabinelerinde olduğu gibi, bizim kurduğumuz o kişisel, özgün ilişkilerde yer kalmadığını mı söylüyoruz? Öznellik tamamen ortadan mı kalkıyor?

A.A. “Öznel” lafını bir kenara bırakalım. Nasıl “sosyal” demek artık ayıpsa, “öznel” demek de ayıp; eski kafalılık sayılıyor.

H.T. Gerçekten mi? Öznellik artık yok mu?

A.A. Bitti. Artık “öznel” olan bir şey kalmadı. Belki bir süre daha aşk gibi ilişkilerde, şirde filan öznel deneyimden söz edilebilir ama o kadar.

H.T. Oldukça karamsar bir tablo çiziyorsunuz. Bir süre sonra mimarın kendisi de olmayacak gibi görünüyor...

A.A. Bugün Amerika’daki çağdaş yönetim disiplininin uygulandığı büyük mimarlık ofislerinde çalışmak istiyorsanız, sadece bir-iki değil, en az üç-beş algoritmik modeli bilmeniz gerekiyor. Yani Zaha Hadid Associates gibi bir yapının parçası olabilmek için bu uzmanlıklar artık zorunlu. Ortalıkta hâlâ “ama asıl insan” gibi bir direnç, bir iyimserlik var. Ama insan gerçekten neye karar veriyor ki? Savaşlara bile algoritmalar karar veriyor.

H.T. “İnsan artık yok” diyorsunuz, öyle mi? Hâlâ bunu kabullenemiyorum açıkçası.

A.A. Uzun zamandır bir post-human söylemidir sürüp gitmiyor mu? “Artık insan bilgisi

de hafızası da yapay zekânın içinde. Onun iktidarında.

H.T. Bu gerçekten çok çarpıcı. Hafıza sarayı ya da hafıza tiyatrosunun günümüzde yapay zekâ olarak karşımıza çıkması.

Diğer taraftan, ortaya koyduğunuz görüşler, tez çalışmam açısından oldukça sarsıcı. Araştırmamda, yapay zekâ ve dijital tasarımın yükselişine rağmen mimari eleştiride öznellik boyutunun hâlâ geçerli olabileceğini savunuyorum. Özellikle “poetik”, yani şiirsel eleştiri kavramı üzerinden ilerliyorum. Bu yaklaşım her ne kadar Romantik Dönem’e referansla ortaya atılmış olsa da günümüzde mimarlık alanında da bir karşılık bulabileceğini düşünüyorum. Nitekim Mario Carpo’nun yapay zekâ ve mimarlık ilişkisi üzerine kaleme aldığı metinlerde, insanı sürecin dışına atmayan; aksine, öznel olanı ve bireysel katkıyı özellikle vurgulayan ifadelere rastlamak mümkün.

A.A. Elbette bu söylediklerim eleştirilebilir. Ayrıca, bu tür gelişmelere boyun eğmek, onları onaylamak, her şeyi olduğu gibi kabullenmek zorunda değiliz.

H.T. Karşı bir hamleyle de cevap verilebilir.

A.A. Elbette. Sonuçta Jeff Bezos, Elon Musk, Mark Zuckerberg gibi oligarkların köleleri olmak zorunda değiliz. Çok yaygın karşı eylemler var; özellikle Google’a karşı. Ve çok kapsamlı bir muhalif edebiyat var bu konuda... En popüler olanlarından biri *Technofeudalism-What Killed Capitalism*. Yazarı, zamanında Yunanistan’ın dış borçlarının ödenmesine karşı çıkan maliye bakanı Yanis Varoufakis. Diyor ki, biz çağdaş feodaller olan oligarklara çalışıyoruz ve devamlı onlara bedava veri üretiyoruz. Dijital ortamlarda birikmiş olan bütün imgeler ve sözler de tarih de onların emrinde. Bunlarla inanılmaz iktidarlar ve karlar sağlıyor. Bu arada sanat ve mimarlık tarihini de istediği gibi sömürüyor. Sanatçıların, mimarların, herkesin emeğine ve yaratıcılığına el koyuyor. Telif hakkı? Telif hakkı yok. Günümüzde bu konuda çok sayıda dava açılıyor.

Mimarlık-Eleştiri

H.T. Tam bu noktada, mimarlık ve eleştiri başlığı üzerine de kısaca değinelim isterim.

A.A. İlk söylemem gereken şu: Mimarlık pratiği de uygulaması da mimarlık eleştirisi de aynı dilde, aynı rasyonel epistemoloji, bilgi rejimi içinde, aynı mantıkla yapılıyor. Aynı estetik ya da işlevsel yargılarla eleştiri getiriyoruz: “İşlevine uygun mu?”, “güzel mi, çirkin mi?”, “ekonomik mi”, vs. Bu tür eleştiriler, mimar-

lığın tözüne dokunmuyor. Eleştiri, o yapının üretildiği düşünsel çerçevenin dışına çıkmıyor. Bu nedenle yapı üretimi ve eleştirisi aynı dogmaların içinde sürüp gidiyor.

H.T. Hangi perspektiften değerlendirmek gerekir?

S1: Ben diyorum ki mimarlığın eleştirisi mimarlığın tözüne dönmeli. Bu töz, örneğin Göbeklitepe gibi akılcılık öncesi veya akılcılık ötesi mimarlık dünyasında ortaya çıkıyor. O dönemlerde mimarlık, şiirsel, gizemli ve son derecede sembolik bir yaratıcılık; kendi diliyle yaratılan, hissedilen ve kullanılan bir şeydi. Victor Hugo, Umderto Eco ve daha başka düşünürlerin de belirttiği gibi, matbaanın icadına kadar, akılcılığın örgütlendiği çağa kadar mimarlık okunuyor. Tabii kendine özgün bir dilde.

Bize öğretilen neydi? “Form follows function”, yani form işlevi izler. Bence bu çok problemli bir yaklaşım. Mimarlığı işleve temellendiren bu mantık, onun tözünü siliyor. Şiirselliğini, büyüsellliğini, düşselliğini, hayalperestliğini bastırıyor. Oysa mimarlığın yaratıcı gücü, iktidarı burada. O nedenle de mimarlığın tözünü esas alan eleştirel kuramlar geliştirmeliyiz. Projeler yapmalıyız. Mimarlığın sembolik dilini keşfetmeliyiz. Mimarlığı sadece fiziksel formlar değil, bu formların ardındaki geometrik ve aritmetik

düzen kurar. Ve bu düzen inanılmaz derecede zengin anlamlar, bilgiler ve bir ilahiyat ve edebiyat içerir. Hatta erotizm içerir. Bu son noktaya önümüzdeki güz döneminde AURA İstanbul’da başlayacak “Eros ve Sanat” başlıklı konuşma dizimde de değineceğim.

H.T. Merakla bekliyor olacağız.

Müze, mimarlık ve eleştiri kavramlarını odağa aldığımız bu tartışmanın, ilerleyen dönemlerde farklı tematik başlıklar üzerinden genişletilebilecek olması oldukça heyecan verici.

Bu son derece kapsamlı, düşündürücü ve bir o kadar da keyifli sohbet için çok teşekkür ederim.

A.A. Ben teşekkür ederim.

Notlar

1. Bahar Avanoğlu, Şiir-Mimarlık (İstanbul, İletişim Yayınları, 2021) s. 19.
2. Klaus Schmidt, Göbekli Tepe (İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014) s.59, resim: s.94
3. Ali Artun, Müze ve Modernlik (İstanbul, İletişim Yayınları, 2006/2021) s.18-21.
4. Ali Artun, a.g.e., 101-138.
5. Ali Artun, Mümkün Olmayan Müze (İstanbul, İletişim Yayınları, 2017) s. 119-125.
6. Ali Artun, Müze ve Modernlik, s. 84-88.
7. Douglas Spencer, Neoliberalizmin Mimarlığı (İstanbul, İletişim Yayınları, 2018).

Beykoz: Sanayinin ve Sanayisizleşmenin Dönüştürdüğü Bir Yer

Gülşen Özaydın¹, A. Derin Öncel²

¹Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

²Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

Beykoz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e bağlanan kuzey ucundaki bir bitiş noktası olarak, özgün coğrafi özellikleri, doğal kaynakları ve kültürel mirasıyla ön plana çıkan kozmopolit bir Boğaz yerleşmesi. Öte yandan 19. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu ve ardından erken Cumhuriyet dönemi sanayi yerleşmelerine ev sahipliği yapmış ve böylece sanayi tarihi açısından da İstanbul'un önemli bölgelerinden biri haline gelmiş özgün bir yer...

Beykoz'un tarihsel süreçte oluşmuş kozmopolit nüfus yapısı, boğaz köylerinin mekânsal yapısındaki çeşitliliği yansıtmakla beraber, 19. Yüzyıl sonlarından itibaren sanayi yapılarının kurulmasıyla birlikte işçi ailelerini de içeren kendine özgü bir nitelik kazanmış olduğunu ve böylelikle Beykoz'un, Cumhuriyet döneminin diğer sanayi bölgeleri etrafında oluşan ve kırsaldan kente gelenlerin kendi yerleşme kültürlerini de taşıyarak oluşturdukları özgün yerleşmelerden biri olduğunu biliyoruz.

Bununla beraber, Beykoz'un hem yerel hem sanayi geçmişinin oluşturduğu demografik yapısının yaşam pratiklerinin yansıdığı zengin kültürel ortam ve bu ortamın tezahürü olan mekânın dönüşümü ise sanayisizleşme kararıyla gerçekleşiyor gibi görünüyor. Sanayisizleşmenin koruma kavramlarının genişleyen kapsamı içinde tartışılabilir bir konu olması ise yeni bir tartışma alanı. Bu bağlamda baktığımızda Beykoz'la birlikte diğer Boğaz yerleşmelerinin de içinde bulunduğu bu bütünleşik kültürel ve doğal havzanın biricik olma özelliği, sadece kendisi için çıkarılan özel bir kanunla (Boğaziçi Kanunu) bir taraftan koruma altına alınırken, bir taraftan da korumayı meşrulaştırıcı bir yol olarak araçsallaştıran baskılarla zaman zaman koruma olgusunun özünden uzaklaşabildiği görülmektedir. Nitekim Boğaz'ın bir bütün olarak doğal varlıklarını korumak için ilk defa ilân edilen doğal sit alanları statüsünün, aradan yıllar geçtikçe yapılan başka adlandırmalar ve tanımlamalarla değiş-

tiği ve gün geçtikçe doğal varlıkların korunmadığı görülebilmektedir. Tıpkı Boğaziçi'nin kültürel ve sanayi mirasını oluşturan değerlerin de korunmadığı gibi...

Bu bağlamda Beykoz'un sanayi tarihimizdeki önemini vurgulayan üç ayrı işletmesinin Kundura, Paşabahçe Şişecam ve Tekel İşletmeleri İçki fabrikalarının üretimlerinin durdurulması ve özelleştirilmeleri ve bu fabrika alanlarının yeniden işlevlendirilmesi, Beykoz bölgesinin hem fiziksel hem sosyal yapısında önemli değişimlere yol açan yakın tarihimizde gerçekleşen önemli kırılma noktaları olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca İstanbul ölçeğinde alınan önemli ulaşım kararlarının da Beykoz yerleşiminin üst kotlarından geçerek, yeni yerleşme alanlarının oluşumunu tetiklemesiyle birlikte sosyal, fiziksel, doğal dokudaki değişimleri ortaya çıkarmış olduğu izlenebilmektedir.

Yakın geçmişte Beykoz'da yaşanan bu değişim sürecinde sanayi işletmelerinin dönüşümüne bakıldığında bu olgu, özelleştirmeyle birlikte sadece sanayi mirasının kılıf değiştirmesi olarak tanımlanabilir mi? Geçen yüzyılın başından itibaren oluşan değişim eşiklerinin etkisi altında, fiziksel ve sosyal dokunun karşılıklı etkileşimiyle durağanlıktan uzak, sürekli değişim potansiyeli taşıyan Beykoz için sanayi mirasının korunması konusunda nasıl politikalar geliştirilmiş ve bunların bölgeye etkileri nasıl olmuştur? Beykoz'un sanayi mirasının dönüşümünün diğer benzer alanların değişim süreçlerinden ayıran unsurları var mıdır? Beykoz'a özgü fiziksel ve sosyal mekân niteliklerinin, sanayi alanlarının dönüşüm sürecini etkilediği, bu alanların dönüşümünün ise tekrar fiziksel ve sosyal dokuya yansıtılarak karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir mi? Beykoz'u izleyerek edinilen deneyim, dönüşümün mimari ve kentsel ölçekte kalmayıp sosyal dokuyla etkileşen dinamik ve döngüsel bir süreç olarak anlaşılmasını gerekli kılmıyor mu?

Dosya konusu olarak belirlenen Beykoz'da, bu sorular bağlamında yaşanmakta olan süreci anlamaya yönelik olarak yazarlardan Murat Cemal Yalçın ve proje ekibinin; *Beykoz Paşabahçe'de Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekan, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi* başlıklı yazılarında; sanayileşme, sanayisizleşme ve kentsel dönüşümün, özellikle büyük metropollerde mekânsal, sosyal ve ekonomik yapıları köklü biçimde değiştiren süreçler olduğunu, İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve onun Paşabahçe mahallesinin, bu dönüşümlerin özgün bir örneğini sunduğunu belirtiyorlar. Bu çalışmada, Paşabahçe'nin tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü, sermaye, devlet, emek ve mekân (Paşabahçe) arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde ele alınıyor. Eski bir balıkçı köyünden, önce devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle büyük ölçekli fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına, sonra da özellikle büyük sanayi tesislerinin kapanması sonucu yerel ve merkezi yönetim rehberliğinde sermayenin yatırımları üzerinden değişen Paşabahçe'nin yaşamakta olduğu mekânsal dönüşüm süreci ilişkisel bir yaklaşım içinde inceleniyor.

Bu defa konuya fabrikaların yakın çevresinde oluşan yerleşme örüntüleri ile birlikte bakan Hande Ceylan *Beykoz/Paşabahçe'de İşçilerin Yaşam Çevresini Örgütlenme Girişimleri: Erken Dönem İşçi Yapı Kooperatifleri* başlıklı yazısında, Beykoz ve Paşabahçe'de 1930'lar ile 2000'ler arasında faaliyet gösteren üç fabrikada -Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Paşabahçe Şişecam Fabrikası, Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası- çalışan işçilerin yaşam çevresini örgütlenme girişimlerinden biri olarak kurulan ilk işçi yapı kooperatiflerine odaklanıyor. Özellikle 1952-1962 yılları arasında ülke genelinde yapı kooperatifi örgütlenmelerinde ve inşai faaliyetlerde bir artışın görüldüğünü ve bu artışı mümkün kılan sebepler arasında 1950 itibarıyla İşçi Sigortaları Kurumu'nun yasal - yönetsel yapısındaki değişimlerin etkisinin olabileceğini belirtiyor. Sigortalı işçilerin kur-

duğu yapı kooperatiflerinin bu tarihlerden itibaren belli şartları sağlamaları halinde kredi imkânlarından yararlanabilmeye başladıklarını, böylelikle Beykoz ve Paşabahçe işçilerinin de bu düzenlemenin ardından ilki 1950 yılında olmak üzere bir dizi işçi yapı kooperatifi kurduklarını, işçilerin bu süreçte hem birbirleriyle, hem de merkezi/yerel yönetimlerle ve fabrika yönetimleriyle, planlama-projelendirme-inşaat aşamalarındaki çeşitli uzmanlarla karşılaşarak, işçi konutu meselesinin çözümünde etkin failer olarak yer alırken, yaşadıkları çevreyi de dönüştürmüş oldukları tespitinde bulunuyor.

Endüstriyel miras olarak Beykoz Kundura Fabrikasının geçirdiği dönüşümü inceleyen Gözde Yıldız ise *Beykoz Kundura: Endüstriyel Miras, Özelleştirme ve Yarı Kamusal Dönüşüm Süreci* başlıklı çalışmada özel ve kamusal alanlar arasındaki dinamikler çerçevesinde kültürel mirasın erişilebilirliği konusunu sorguluyor. Doktora tezi kapsamında sürdürdüğü araştırmaların fabrika alanının mekânsal dönüşümü ve yeniden işlevlendirilmesi sürecinde geliştirilen alternatif uygulamalar ve kurgulanan etkinliklerin oluşturduğu bağlamın yerin mekânsal kimliği ve kolektif hafıza ile kurduğu ilişkiyi tartışmaya açtığını ifade ediyor. Yazar çalışmada alanın kullanıcıları ile yaptığı yarı yapılandırılmış görüşmeler ve alan gözlemleri aracılığıyla mekânın kullanımı, çevresiyle kurduğu ilişkiler ve toplumsal etkileşim dinamikleri bağlamında, dönüşüm sürecinin mekâna nasıl yansıdığını özel mülkiyet, kültürel miras ve erişilebilirlik perspektiflerinden değerlendiriyor.

Boğazın kuzey ucunda yer alan, coğrafi özellikleri ve potansiyelleri, özgün kültürel ve sosyal yapısı ayrıca sanayi geçmişi ile koruma, miras, çevre gibi birçok kavramın tartışılabilirdiği bir yer olarak Beykoz, bu dosyada daha çok sanayi mirasının dönüşümü, emek ve üretim mekânlarının tanımladığı yerin ve belleğin oluşumu ve dönüşümünü tartışma konusu olarak belirmiş olsa da daha birçok araştırmaya ve dolayısıyla tartışma zeminine açık gözüküyor.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi¹

Transformation of Industrial and Labour Geography in Beykoz: Dynamic Interactions of Space, Labour and Time

 Hande Ceylan,¹ **Tansel Erbil,²** **Fuat Ercan,²** **İsra Hatipoğlu,³** **Betül İngin,¹**
 Mahmut Hakan Koçak,¹ **Elif Sidar Ökdemir,⁴** **Ferit Serkan Öngel,⁵**
 Murat Cemal Yalçınan,² **Ayşecan Hazal Ak Yıldırım⁶**

¹Bağımsız Araştırmacı

²Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

³İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

⁴İstanbul Planlama Ajansı

⁵Gaziantep Üniversitesi, İslahiye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

⁶İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

ÖZ

Sanayileşme, sanayisizleşme ve kentsel dönüşüm özellikle metropollerde mekânsal, sosyal ve ekonomik yapıları köklü biçimde değiştiren süreçlerdir. İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve Boğaziçi'ni takip eden kentsel kıyısı, bu süreçlerin birbirini takip ederek gözlemlendiği bir yerleşim olarak özgün bir örnek sunmaktadır. Bu çalışmada, Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz-Paşabahçe'nin tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü; sermaye, devlet, endüstri, emek ve mekân arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde ele alınmaktadır. Eski balıkçı köylerinden, önce devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle büyük ölçekli fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına dönüşen, sonra da özellikle büyük sanayi tesislerinin kapanması / taşınması sonucu yerel ve merkezi yönetim müdahaleleriyle sermayenin yatırımları üzerinden değişen Beykoz'un yaşamakta olduğu mekânsal dönüşüm süreci, ilişkisel bir yaklaşım içinde incelenmektedir. Bu ele alış Beykoz'u yukarıdan süreçlerle belirlenen herhangi bir yerleşme olmaktan çıkartıp kendi belirleyicilerine etki etme potansiyeline sahip bir fail haline getirir.

Anahtar sözcükler: Beykoz, sanayi, emek, mekân, dönüşüm

ABSTRACT

Industrialisation, deindustrialisation and urban transformation are processes that fundamentally alter spatial, social and economic structures, particularly in metropolitan areas. The district of Beykoz, located in the north-east of Istanbul, and especially its urban coastline along the Bosphorus, offers a unique example of a settlement where these processes can be observed in succession. This study examines the spatial transformation of Beykoz-Paşabahçe, located in the urban coastal area of Beykoz district, within the multi-layered network of relationships between capital, state, industry, labour, and space throughout its historical process. Beykoz's ongoing spatial transformation process, which began as a fishing village, then transformed into an industrial basin with the establishment of large-scale factories through state-led industrialisation efforts, and later underwent changes through local and central government interventions and capital investments following the closure/relocation of large industrial facilities, is examined within a relational approach. Such an approach reframes Beykoz not as a passive site shaped solely by top-down processes, but as an active agent capable of intervening in and reshaping the very forces that constitute it.

Keywords: Beykoz, industry, labour, space, transformation

Received: 07.06.2025 Revised: 07.06.2025 Accepted: 27.06.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Hande Ceylan

E-mail: handeceylan@gmail.com

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Sanayileşme, sanayisizleşme² ve kentsel dönüşüm, etki ettikleri yerleşmelerin ve özellikle metropollerin, mekânsal, sosyal ve ekonomik yapılarını köklü biçimde değiştiren süreçlerdir. İstanbul'un kuzeydoğusunda yer alan Beykoz ilçesi ve onun Boğaziçi'ni takip eden kentsel kıyısı, bu dönüşümlerin Türkiye ölçeğinde en özgün ve çarpıcı örneklerinden birisini sunar. Bu makalede, Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz ve Paşabahçe semtlerinin³ tarihsel süreç içerisindeki mekânsal dönüşümü, sermaye, devlet, emek ve mekân arasındaki çok katmanlı ilişkiler ağı içinde, ilişkisel ve disiplinlerarası bir analizle ele alınmaktadır. Bir yandan mekân üzerinde etkide bulunan değişkenlere işaret edilirken, diğer yandan bu değişkenlerin zaman içindeki dönüşümü ele alınmakta ve tarihsel-ilişkisel çoklu bağlantılar kurulmaktadır. Eski bir balıkçı köyünden, önce imparatorluk sonra devlet öncülüğündeki sanayileşme hamleleriyle fabrikaların kurulduğu bir sanayi havzasına; ardından da özellikle büyük fabrikaların kapanması sonucu, yerel ve merkezi yönetim müdahaleleriyle, özellikle sermaye yatırımları üzerinden değişen bir kentsel mekâna evrilen Beykoz'un yaşamakta olduğu dönüşüm süreci bu çalışmanın odağına oluşturmaktadır.

Beykoz, İstanbul'un Boğaziçi kıyısında yer alan ve Türkiye'de imalata dayalı sanayileşmenin erken örneklerinden biri olarak öne çıkar. İstanbul'un eski ve önemli sanayi alanlarından biri olan Beykoz, 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren büyük ölçekli fabrikaların yer seçtiği bir sanayi havzası olarak gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun öncülüğünde başlayan ve kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletinin öncülüğündeki sanayileşme hamleleri sonucu artan işgücü ihtiyacı, kırsal alanlardan gelen göçlerle karşılanmış ve bir sayfiye yerleşmesi olarak bilinen Beykoz, gecekondu mahalleleriyle sürekli büyüyen bir işçi yerleşim alanı haline gelmiştir. Bu şekilde, bir yandan imalata dayalı üretimin, bir yandan da üretimin temel bileşeni olan emek-gücünün yeniden üretim alanı (konut) ve beraberinde emek coğrafyasının örgütlendiği bir sahne olarak işlev görmüştür.

20. yüzyıl boyunca büyük ölçekli üretim ve kamu yatırımları ve yer yer bölgede sermayenin erken dönem yatırımları ile şekillenen Beykoz, 1980'lerden itibaren büyük sanayi tesislerinin peşi sıra kapanması ve/veya taşınması ile birlikte yapısal bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu iktisadi süreç, zaman içerisinde ve özellikle

2000'lerle birlikte bölgenin mekânsal organizasyonunda ve toplumsal yapısında, İstanbul'un geneline göre oldukça gecikmiş sayılabilecek köklü değişimlere yol açmıştır. Kapanan fabrikalar ile birlikte, uzun süredir organik bir bütün oluşturan çoğu gecekondu olan mekânsal örgütlenme de çözülmüş; Beykoz, kültür ve turizm odaklı projelerle birlikte orta-üst sınıfa yönelik konut projelerinin sahnesi haline gelmiştir.

Özellikle Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün hizmete açılmasının ardından bölgeye ulaşım imkânlarının artması ve sonrasında İstanbul'un kuzeyine geliştirilen 3. köprü'nün de dahil olduğu bütünleşmiş mega projeler, Beykoz'un erişilebilirliğini arttırdıkları ölçüde, son dönemdeki mekânsal dönüşüm sürecinin de tetikleyicileri olmuşlardır. Bu süreç, bölgedeki işçi sınıfının varlığı ve gündelik yaşamın kuruluşunda ciddi değişikliklere neden olmuş, toplumsal yapı da mekânsal dönüşüme eşlik ederek dönüşmüştür. Ancak bu dönüşümün pürüzsüz ve homojen bir biçimde ilerlemediği de açıktır. Sermayelerin bölgeye yönelik artan iştahı, merkezi ve yerel yönetimlerce de desteklendikçe, Beykoz coğrafyasında, imalat sanayi ve emek/istihdam üzerinde yer yer çatışmalara, yer yer de fırsata dayalı anlaşmalara neden olmuştur. Bir başka deyişle, Beykoz'un artık, yerel ve merkezi yönetimin müdahalelerinin de etkisiyle imalata dayalı olmayan sermaye için bir yatırım alanına dönüştüğü söylenebilir. Ancak bir yandan da Beykoz, yerleşik işçi ve emekçi topluluklar için bir yaşam ve mücadele alanı olarak yeni etkilere sahne olmakta; bu da zaman zaman soylulaşmaya meyilli dönüşüm süreçlerini tedirgin etmektedir.

Makale, tarihsel arka planı da oluşturacak şekilde bir kıyı kasabası sanayi havzasına dönüşümü sahneye alan 19. ve 20. yüzyılda "kurulan mekân" ile başlamakta; ardından özelleştirmeler ve taşınmalar sonucu büyük fabrikaların kapanması ile "çözülen mekân"a odaklanmakta; nihayet son dönemde Beykoz'da gözlenen yeni dönüşüm süreçleri ile devam etmektedir. Her bölümde hem tarihsel belgeler hem de güncel saha verileri kullanılarak çok katmanlı bir analiz sunulmaktadır.

Beykoz'un dönüşümünü anlamak için hem sanayi hem de emek coğrafyası açısından değişim dinamikleri, yerleşmenin geçmişi, bugünü ve geleceği üzerinden tartışmaya açılacaktır. Beykoz, sadece dışarıdan uğradığı müdahalelerle şekillenen bir yer olarak değil, aynı zamanda zaman içerisinde dönüşüm süreçlerinde

etkili hale gelen bir fail olarak ele alınmıştır.⁴ Mekânın/Beykoz'un failliğinin altını çizmek önemlidir, çünkü sanayileşme sürecinde etkili olan dinamikler, yerleşmeyi geliştirirken ona (mekâna) aynı zamanda söz sahibi olma özelliği de kazandırmıştır. Sanayileşmeye paralel işçileşme süreçleriyle Beykoz'da gelişen yerleşik işçi topluluğu mekânı yerin coğrafi özellikleri ve kendi yaşama kültürüne göre kurup şekillendirirken, bugün sonraki kuşakları da içerecek şekilde, fabrikaların kapanması ve ardından gelen turizm odaklı ve orta üst sınıfa yönelik kentsel dönüşüm / soylulaşma sürecinin önünde kısmi de olsa bir direnç geliştirmektedir.

Bu çerçevede, makalenin temel amacı, Beykoz'un sanayileşme/sanayisizleşme ile de ilişkili olan mekânsal dönüşümünü, imalatın iç işleyişi, sermayenin yapısı, merkezi ve yerel yönetimlerin müdahaleleri ve kentleşme süreçlerinin etkisiyle çok katmanlı ve ilişkisel bir biçimde analiz etmektir. Bu analiz, dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) kendi evrelerini bir matriste bir araya getirerek, Beykoz'a özgü ilişkisel bir çözümleme sunmayı mümkün kılacaktır.

Yöntem

Makalenin temel araştırma sorusu, "Beykoz'un zaman içindeki mekânsal dönüşümü nasıl analiz edilebilir?" şeklinde formüle edilmiştir. Bu sorudan da anlaşılabileceği gibi, bir yandan Beykoz'un yere/mekâna özel dönüşüm süreçleri tartışılırken bir yandan da bu tartışmanın ışığında bir yöntem arayışı sürdürülmektedir. Sanayileşme ve sanayisizleşme süreçlerinin mekânsal dönüşüm dinamikleriyle iç içe geçişi, kentleşme, planlama, emek tarihi ve kalkınma iktisadi gibi farklı alanlardan beslenen bir perspektifle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yaklaşım, mekânsal dönüşümün yalnızca fiziksel değişim değil, toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği bir süreç olduğu kabulüne dayanır (Harvey, 1989; Lefebvre, 1991). Beykoz'un mekânsal dönüşümü, mekânı yalnızca fiziksel bir alan olarak değil, zaman içinde çok katmanlı ve ilişkisel bir yapı olarak ele alan disiplinlerarası ve ilişkisel bir analiz yaklaşımıyla incelenmiştir. Çalışmada, ayrıca, ölçekler arası bir analiz çerçevesi benimsenmiş; makro (uluslararası, ulusal) ve mikro (mahalle, gündelik yaşam) düzeydeki dinamiklerin eşzamanlı ve ilişkisel etkileşimleri değerlendirilmiştir. Bunu yapabilmek için Beykoz, yalnızca dışsal müdahalelerle şekillenen bir mekân olarak değil, süreçlere müdahil bir fail-mekân olarak ele alınmıştır.

Beykoz'un mekânsal dönüşümünü analiz etmek için geliştirilen matris yaklaşımı, dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) kendi iç evreleri ve süreçleriyle birlikte, Beykoz'a özgü tarihsel ve mekânsal bağlamda nasıl etkileşime girdiğini sistematik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Her bir dinamiğin kendi evrimi eşzamanlı olmayabilir; kimi zaman bir dinamik öne çıkarken, diğerleri geri planda kalabilir veya farklı ölçeklerde (ulusal, yerel, uluslararası) farklı etkiler gösterebilirler (Resim 1).

Bu matris, her bir dinamiğin, Beykoz'daki farklı tarihsel evrelerde (örneğin sanayileşme, sanayisizleşme, kentsel dönüşüm) nasıl işlediğini ve diğer dinamiklerle nasıl ilişkiler kurduğunu analiz etmeyi sağlar. Beykoz'un mekânsal dönüşümünü analiz ederken, her bir dinamiğin kendi içindeki evrimiyle birlikte, diğer dinamiklerle olan ilişkisini ve bu ilişkilerin tarihsel süreklilik içindeki değişimini göz önünde bulundurmayı mümkün kılar. Böylece, Beykoz'daki dönüşüm süreçlerinin tekil müdahalelerle değil, eşitsiz ve ama birbirine bağlı çok değişkenli süreçlerle (*uneven and / but combine overdeterminism*) ilişkili olduğunu göstermeyi amaçlıyoruz. Bu şekilde, Beykoz'da yaşanan dönüşüm süreçlerinin yalnızca neoliberal kentleşme ya da inşaat sermayesiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı ve ilişkisel oldukları ortaya konulmuş olacaktır (Bathelt & Glückler, 2003). Çalışmada, sanayisizleşme, kentsel dönüşüm, özelleştirme, planlamadan vazgeçme gibi genelleştirilmiş kavramların Beykoz deneyiminde test edildiğinde, Beykoz'a ve Türkiye'ye özgü dinamikler karşısında eksik kaldıkları gözlemlenmiştir. Beykoz, ulusal ve uluslararası ölçeklerdeki dinamiklerin (üretim yapısı, ulus-devlet müdahaleleri,

		DİNAMİKLER			
		İmalatın iç işleyişi	Sermayenin iç işleyişi	Merkezi ve yerel müdahaleler	Kentleşme süreçleri
Evreler	İmalat sanayinin evreleri				
	Sermayenin evreleri				
	Merkezi-Yerel Yönetimin evreleri (Planlama)				
	Kentleşmenin evreleri				

Resim 1. Mekânsal analiz matrisi (Ercan, 2020; Ercan, 2022).

kentleşme) etkileşimiyle biçimlenmiştir. Bu nedenle, kavramların ilişkiselliği, eş zamanlı olmayan değişkenlerin tarihsel bir süreklilik içindeki etkileşimiyle ele alınmıştır (Fleetwood, 2002).

Beykoz'da imalatın iç işleyişi, istihdam yapısı ve emeğin örgütlenmesi, üretimin yer değiştirmesi gibi süreçlerle sürekli bir evrim geçirmiştir. Özellikle büyük ölçekli kamu yatırımlarının ve fabrikaların kurulması, bölgenin emek havzası olmasını sağlamış; üretimin kent dışına taşınması ve fabrikaların kapanması ise mekânsal çözülmeye yol açmıştır. Sermaye yapısındaki değişimler, üretken ve ticari sermaye arasındaki farklar, yerel, ulusal ve uluslararası sermaye akışları, Beykoz'un mekânsal dönüşümünde belirleyici olmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde, inşaat ve turizm gibi yeni yatırım alanlarının öne çıkması, sermaye dinamiğinin mekânsal dönüşüme etkisini artırmıştır. Merkezi ve yerel yönetimlerin planlama kararları ve mekânsal müdahaleleri, Beykoz'un dönüşümünde kritik rol oynamıştır. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu gibi düzenlemeler hem üretim alanlarının hem de konut dokusunun dönüşümünü hızlandırmıştır. Beykoz'da kentleşme dinamiği, mekânın, üretim, tüketim ve yeniden üretim alanı olarak farklı evrelerde farklılaşmasını sağlamıştır. Sanayi odaklı kentleşmeden, turizm ve konut odaklı yeni bir mekânsal örgütlenmeye geçiş, bu dinamiğin en belirgin örneğidir.

Çalışmanın temel yöntemi saha araştırmasıdır. Beykoz gibi kentsel gelişimi ve coğrafi yapısı açısından kendine özgü bir alanda, nitel araştırma tekniklerinden derinlemesine görüşmeler temel veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Görüşme yapılacak kişilere kartopu tekniğiyle ulaşılmış ve 2019-20 yıllarında toplam 11 kişiyle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşmelerin kurgusu, araştırma soruları bağlamında üç ana bölüm üzerinden geliştirilmiş; eski fabrika işçileri, mahalle sakinleri ve genç kuşaklarla yapılan görüşmelerle mekânsal dönüşümün toplumsal boyutu derinlemesine anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca, sayısal veriler ve eski haritalar, bulguları desteklemek üzere kullanılmıştır. Pandemi koşulları nedeniyle saha çalışmaları kısıtlı kalmış, bu nedenle ikincil kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında toplanan verilerin sunumu ise oldukça kritiktir. Beykoz çalışmasında alanda edindiğimiz gözlem / veriler, yerel olanın en genel (makro) işleyişi harekete geçiren mekanizmalar (mezo) ve doğrudan yerele özgü olanın iç içe geçmiş oluşunu açığa çıkarmıştır.

Hiç kuşkusuz bu etkileşimli farklı ölçeklerin zaman içinde değişimini ele almak, bulgularımızın sistematik olarak ortaya konulmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle gerek literatürden gerekse saha gözlemlerinden elde edilen bulgularla yukarıdaki matris oluşturulmuş ve bu matris üzerinden alternatif okuma imkânları denenmiştir.

Kurulan Mekân: Kıyı Kasabasıdan Sanayi Havzasına

Beykoz, 19. yüzyıla kadar Boğaziçi'nin kuzeydoğusunda, doğal güzellikleriyle öne çıkan bir mesire ve balıkçı köyü olarak tanımlanırken, Osmanlı modernleşmesiyle birlikte sanayi üretiminin öncü mekânlarından biri haline gelmiştir. Beykoz'un sanayi havzasına dönüşümünde, coğrafi konumu, su kaynaklarına ve hammaddeye yakınlığı, şehir merkezinden görece uzaklığı gibi faktörler belirleyici olmuştur. Bu dönüşüm hem mekânsal dokunun hem de toplumsal yapının köklü biçimde değişmesine yol açmıştır.

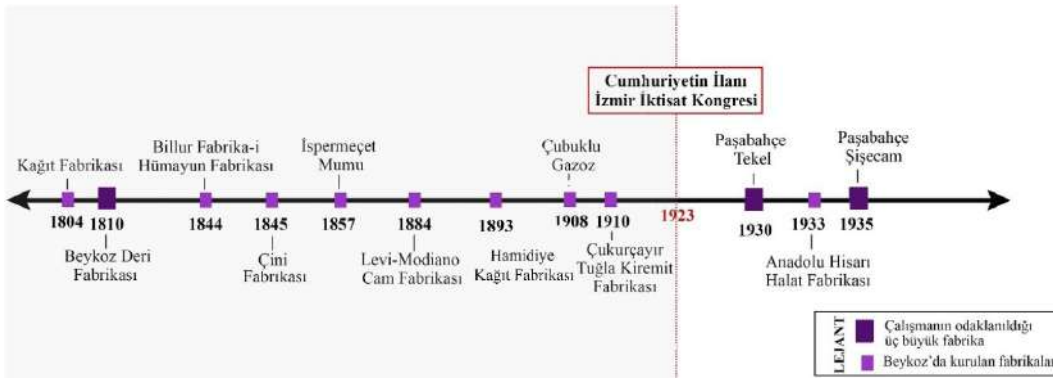
Sanayi Devrimi'nin etkisiyle Batı'da hızla gelişen imalata dayalı üretim, Osmanlı'da askeri amaçlarla büyük dokuma fabrikalarının kurulmasıyla karşılık bulmuştur (Resim 2). Beykoz'da 1805'te Kağıt ve Çuha Fabrikası, 1810'da Debbağhane (Tabakhane-i Amire) ve ilerleyen yıllarda cam, çini, ispermeçet mumu gibi sektörlerde fabrikalar kurulmuştur (Koçak, 2014). Tanzimat sonrası devlet eliyle başlatılan sanayileşme çabaları, Beykoz'u Osmanlı'nın ilk sanayi havzalarından biri haline getirmiştir (Resim 3).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, ulus-devlet destekli sanayileşme politikaları Beykoz'da da etkili olmuştur. 1930'lu yıllarda devlet eliyle yeniden yapılandırılan Beykoz Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası ve Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası ile 1935 yılında İş Bankası iştiraki olarak sıfırdan kurulan ve Türkiye'nin ilk endüstriyel cam üretim tesisi olan Paşabahçe Şişecam Fabrikası bölgeyi kitlesel göçlerle büyüyen bir emek havzasına dönüştürmüştür. Bu fabrikalar, yalnızca üretim değil, aynı zamanda ulus-devlet inşasının sembolleri olarak da öne çıkmıştır (Resim 4).

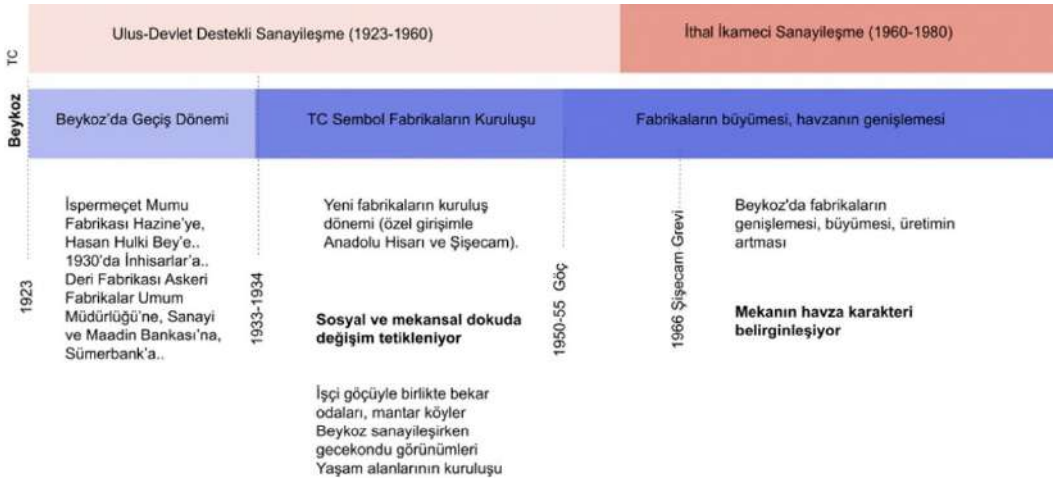
Sanayi tesislerinin kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan göçle gelen işçiler, Beykoz'da gecekondu mahallelerinin oluşmasına yol açmıştır. Devletin doğrudan konut üretimine girmemesi, işçilerin kendi barınma çözümlerini üretmesine neden olmuştur. 1930'ların ikinci yarısından itibaren Beykoz, Zeytinburnu ile birlikte İstanbul'da gecekondu olgusunun ilk örneklerinin görüldüğü yerlerden birisi haline gelmiştir.

Resim 2. Beykoz'da sanayileşmenin ilk izleri: 19. Yüzyıldan 20. yüzyıla (Ceylan vd., 2020).

Resim 3. Beykoz'da kurulan büyük ölçekli fabrikalar (Erbil vd., 2021).

Resim 4. Beykoz'da Cumhuriyet döneminde sanayileşme: 1923-1980 (Ceylan vd., 2020).

1950'lere gelindiğinde, fabrikaların üretimlerini artırmasıyla bölgeye yönelik göç hızlanmıştır. Bu süreçte, işçilerin barınma ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatifler, işçi evleri ve kendiliğinden oluşan gecekondular alanları gelişmiştir. Özellikle Beykoz Deri Kundura Fabrikası etrafındaki arsalarda Sümerbank'ın desteği ile

inşa edilen işçi yapı kooperatifi evleri Beykoz'un en geniş planlı işçi yerleşimi olarak bu dönemin konut dokusunda belirgin olmuştur. Paşabahçe Şişecam Fabrikasının işçi konutu üretimindeki desteği ise çok sınırlı kalmış, işçiler kendi barınma çözümlerini üretmek durumunda kalmıştır (Koçak, 2014).

Türkiye gibi geç kapitalistleşen ülkelerde kamu eliyle hayata geçirilmiş bütünlük dikey üretim modeliyle,⁵ üretimin gerektirdiği tüm aşamalar aynı mekân içinde örgütlenmiş, artan getiri oranlarıyla üretimin devamlılığı sağlanmıştır. Bu model, Beykoz'un mekânsal örgütlenmesini de belirlemiştir. Beykoz'da kamu öncülüğünde kurulan büyük ölçekli fabrikalar, dikey bütünlük üretim modeliyle yalnızca üretim süreçlerini değil, işçi mahallelerinin mekânsal örgütlenmesini de sağlamıştır. Fabrika çevresinde gelişen mahalleler, işçi ailelerinin gündelik yaşamının merkezi haline gelmiştir. Üretimin ritmiyle birlikte sosyal hayat da fabrikaların ekseninde şekillenmiştir. Sümerbank ve Tekel'in sinema, lokal, okul gibi sosyal donatıları, işçilerin ve ailelerinin gündelik hayatının bir parçası olmuştur. Özellikle Şişecam Fabrikası çevresindeki kahvehaneler ve birahaneler vardiya dönüşlerinde işçilerin uğrak noktasıdır. Bu dönemde, işçi mahallelerinde kolektif dayanışma ve sendikal örgütlenme öne çıkmış; Paşabahçe Şişecam, Sümerbank ve Tekel fabrikaları hem üretimin hem de sosyal hayatın merkezi haline gelmiştir. İşçilerin ve ailelerinin alışveriş yaptığı esnaf, mahalle ölçeğinde kurulan atölyeler ve hizmet sektörleri, Beykoz'un ekonomik ve toplumsal dokusunu oluşturmuştur. Saha görüşmelerinde, Şişecam Fabrikası civarında evlerin altının çoğunlukla dekor ve boyama atölyesi olduğu; Kundura Fabrikası civarında ise saya atölyeleri bulunduğu ifade edilmiştir. 1980'li yıllarda Avrupa'ya yapılan ihracat dalgası büyüdüğünde dekor atölyeleri çoğalmıştır. Bu, Beykoz'un ekonomik ve toplumsal dokusunun işçi sınıfı ve yan sektörlerle nasıl bütünleştiğini göstermektedir.

“(…) Beykoz'da gördüğünüz bütün binaların altları atölyeydi. Dekor atölyeleriydi. Bir sürü atölye vardı, Beykoz bir arı kovanı gibi gece gündüz ama. Gecesi ayrı bir kalabalık; afişlemeler, pankartlar, siyasi çalışmalar... Gecesi ayrı kalabalık gündüzü ayrı kalabalık. Fabrikalar üç vardiya çalıştığı için devamlı sokaklarda kalabalık var.” (G4, Çiğdem Mahallesi Esnafı) (Erbil vd., 2021, s.24).

Beykoz'un sanayi havzasına dönüşümünde göç olgusu önemli bir belirleyicidir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen işçiler, hemşerilik ilişkileriyle fabrikalarda iş bulmuş ve mahallelerde kümelenmiştir. Bu göç dalgaları, Beykoz'da işçi sınıfı kültürünün ve kolektif bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Hem-

şerilik ve akrabalık ilişkileri, işçi mahallelerinde kısmi bir homojenlik sağlarken, aynı zamanda alt gruplar ve farklılaşmalar da yaratmıştır. Bu çoğulluk, işçi sınıfının kolektif belleği ve mücadele pratiği açısından önemli bir etkidir (Koçak, 2014).

“Mesudiyeliler buraya genelde bizim fabrikaya (Tekel) girmek için gelmişler. Burada Hami Çavuş diye birisi varmış. Fabrikada çavuşluk yaparmış, tamir tahliye deriz biz. Yani fabrikanın yüklerini boşaltma işi yaparmış, hamallık işi. Bizim orada da tarımın dışında bir şey yok. Genelde Mesudiye'de tarımla uğraşıyorlarmış. Tabi burada iş var. Hami Çavuş da diyor ki ne gerek var başkalarına, bizim oradan çağırırım gelsinler. Bir de gelince ben ne iş versem yapacaklar diye şey yapıyor. Gerçekten de geliyorlar ve iyi çalışıyorlar bizimkiler. Elli altmış kiloluk anason çuvalları, üzüm çuvallarını kaldırıp atarlarmış. Köyde yaşasa başka gelir de yok. Köyde yaşasa sadece arpa, buğday, mercimek ekecek. Oradan buraya geliyorlar doğal olarak da işçi oluyorlar.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021).

Beykoz'da sanayileşme süreci, yalnızca üretime yönelik bir faaliyet getirmemiş, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşüm de yaratmıştır. Fabrikaların ve işçi mahallelerinin oluşturduğu kolektif bellek, bölgenin mekânsal kimliğinin temel unsuru haline gelmiştir. Paşabahçe Cam Fabrikası, semt ile özdeşleşmiş ve Paşabahçe denilince ilk akla gelen imge olmuştur (Gün, 2014).

“Ben kendimden örnek verdim, %80'ini de böyle. Benim evim gecekondtu, 8 tane erkek kardeşim var, evimde elektrik yok radyo yok, tuvalet dışarıda, ortaya konan yemek kaşık kim sallarsa karnı öyle doyuyor. Yıkanma falan leğen ortaya konuyor öyle yıkanıyor. Ama ben Şişecam'da her gün her saat istediğim gibi yıkanabiliyorum, 3 kap yemek yiyebiliyorum, 5 dakikada işime gidebiliyorum.” (G7, Eski Şişecam İşçisi) (Erbil vd., 2021)

Fabrikalarda kurulan teknik okullar ve sosyal donatılar, üretim sürecinin bütününe gören bir işçi kuşağı yaratmıştır. Özellikle Sümerbank'ın fabrika alanı içinde kurduğu ilkökul ve sosyal tesisler, işçi ailelerinin gündelik yaşamını kolaylaştırmıştır.

“Sümer ilkökul fabrika alanı içinde, şimdi yok zaten. Okulu fabrika yaptırdı. Eskiden yazın eğlenceler olurdu, sineması vardı, sünnetler yapıldı çalışanların çocukları için. Sümerbank o konuda ilerleydi. Şişecam da yapıyordu.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021)

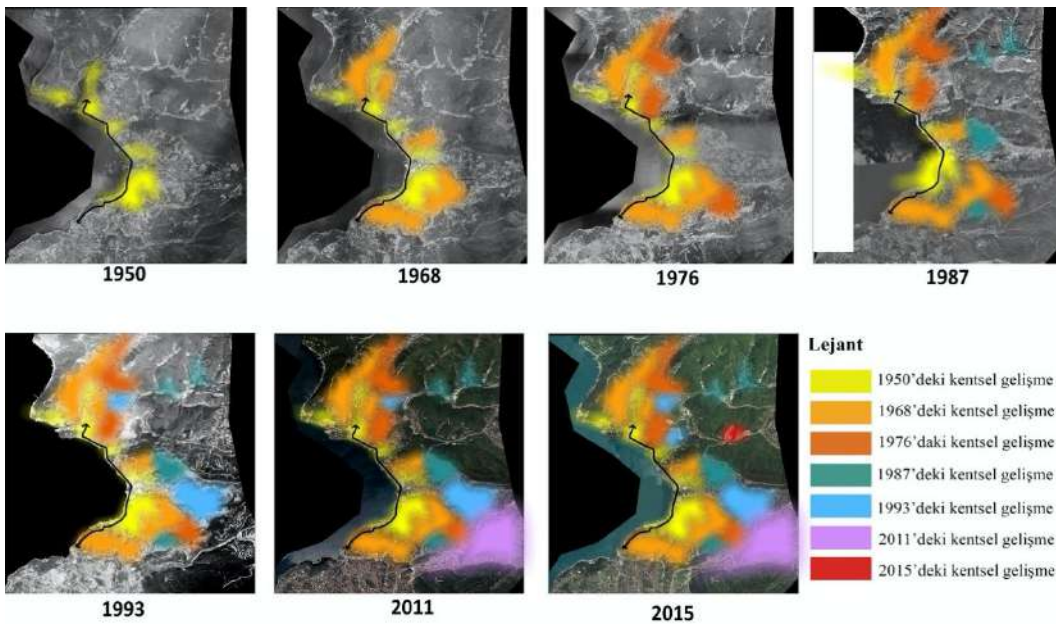
Beykoz'un bir kıyı kasabasıdan sanayi havzasına dönüşüm hikâyesi, ulusal ve uluslararası ölçeklerdeki sanayi politikalarının, sermaye birikiminin Türkiye'ye özgü belirleyenleri, göç dinamiklerinin, dikey bütünlük üretim modelinin ve kolektif işçi kültürünün iç içe geçtiği çok katmanlı bir süreci yansıtmaktadır. 19. yüzyıldan 1980'lere uzanan bu dönem, yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal bileşeni olan kültürel bir dizi dönüşümün de temelini oluşturmuştur. Bugün dahi, eski fabrika alanlarının ve gecekondü mahallelerinin fiziksel izleri, Beykoz'un kentsel dokusunda ve kolektif belleğinde varlığını sürdürmektedir (Resim 5).

Çözülen Mekân: Üretimin Kentten Uzaklaşması ve Kentin Sanayisizleşmesi

1980'li yıllardan itibaren Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunda köklü bir çözülme süreci başlamıştır. Bu çözülmenin temelinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Beykoz'da da büyük ölçekli kamu ve özel sanayi yatırımlarının özelleştirilmesi, taşeronlaşma ve nihayetinde fabrikaların kapatılması yer alır. Dikey bütünlük üretim modelinin çözülmesiyle birlikte, Beykoz'da üretim ve emek coğrafyası hızla dağılmış; boşalan büyük sanayi alanları, yeni yatırım ve rant arayışlarının odağı haline gelmiştir. Bu süreçte devletin ve sermayenin mekânsal müdahaleleri, kah koruma kah yapılaşma çerçevesinde, Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu gibi yasal düzenlemelerle hız kazanmıştır.⁶

Sanayisizleşme süreci, Beykoz'da, önce fabrikaların bazı işleri alt sözleşme ilişkileri (taşeronlaşma) ile Beykoz mekânına yayması ve ana üretim biriminde küçülme ile başlamış, 1990'lardan itibaren ise fabrikaların birer birer kapanmasıyla süreç hızlanmıştır. Paşabahçe Şişecam'ın 2002'de kapanması, Beykoz Kundura ve Tekel'in özelleştirilmesi ve üretimin sona erdirilmesi, bölgenin ekonomik ve toplumsal omurgasını sarsmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde, küvez işlevinin bitmesi ve kentsel toprakların değerlenmesi üretim birimlerinin kent dışına taşınması, devletin mali finans krizi, kamusal organizasyonların çözülmesine yol açmıştır. Tüm bu değişimler, zamanla gecekondü mahallelerinde kolektif belleği zayıflatmış, Beykoz'un mekânsal örüntüsünü de radikal biçimde değiştirmiştir (Resim 6).

“Yapı çok değişti, akşam 8.00'de çıkıyoruz sokağa kimseye rastlamıyorsun. Benim eşim Kavacık'a gidiyor toruna bakmak için. Saat 8.00'de gidiyor sabahleyin. Gidiyorum, korkuyorum. Kimse yok. Eskiden 6:00'da başlıyordu vatandaş işe gitmeye. Saat 8.00'e kadar millete çarpmadan gitme şansın yoktu. Oradaki sosyal yapı çok farklıydı herkes birbiriyle akraba olmuş. Dostluk ilişkisi geliştirilmiş. Bunlar çok farklıydı. Adam işten geliyordu, çıkar oturmalara giderdi. Çok farklıydı. Biz de aile oturmasına gitmiyorduk ama rakı içmeye gidiyorduk. Akşam 9.00'da 10.00'da eve geliyorduk, sokakta bir sürü insan vardı. Şimdi meyhane bile yok burada.” (G5, Eski Tekel İşçisi) (Erbil vd., 2021)

Resim 5. Beykoz'un yıllara göre kentsel gelişimi (1950-2015) (Erbil vd., 2021).

Resim 6. Beykoz'da çözülmenin başlangıcı: 1980'den günümüze (Ceylan vd., 2020).

Yıllarca canlılığını üretim ve emek üzerinden sürdüren mahalleler, fabrika kapanmalarıyla birlikte akşam saatlerinde ıssızlaşan ve toplumsal ilişkilerin zayıfladığı alanlara dönüşmüştür. Sosyalleşmenin bir parçası olan meyhaneler, kahvehaneler ve mahalle esnafı, ekonomik çözümle birlikte birer birer kapanmıştır. Bu yalnızlaşma ve çözülme, Beykoz'un toplumsal dokusunda derin bir kırılma yaratmıştır. Sanayisizleşme ve üretimin kent dışına taşınması, yalnızca işçilerin değil, mahalle ölçeğindeki küçük esnafın ve yan sektörlerin de çözülmesine neden olmuştur. Saha verileri, özellikle dekor atölyeleri, saya atölyeleri ve küçük imalatçıların hızla kapandığını, kalanların ise büyük ölçüde güvencesiz ve düşük gelirli işlerde tutunmaya çalıştığını göstermektedir.

Fabrika kapanmalarının ardından gündelik yaşamın ritmi tamamen değişmiş, bölgede genç işsizliği ve emekli nüfusu ciddi oranda artmıştır. Eski işçi mahallelerinde dayanışma pratikleri zayıflamış, toplumsal aidiyetler çözülmüştür. Genç kuşaklar, artık çoğunlukla kent merkezindeki alışveriş merkezleri, turistik tesisler veya kent çeperlerindeki fabrikalarda, çoğunlukla güvencesiz işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır.

“Benim oturduğum bölgede fabrikalar kapandıktan sonra merdiven altı atölyeler, daha çok kadınların sigortasız, asgari ücretten daha düşük çalıştığı konfeksiyonlar. Erkekler sayılabildiği kadar çalışıyor Tokatköy ve Beykoz'a kadar. Akbaba tarafında kardeşimin de çalıştığı bir ilaç fabrikası var. Onun dışında esnaf var. Kavacık kısmında beyaz yakalılar, iş yerleri.” (G2, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

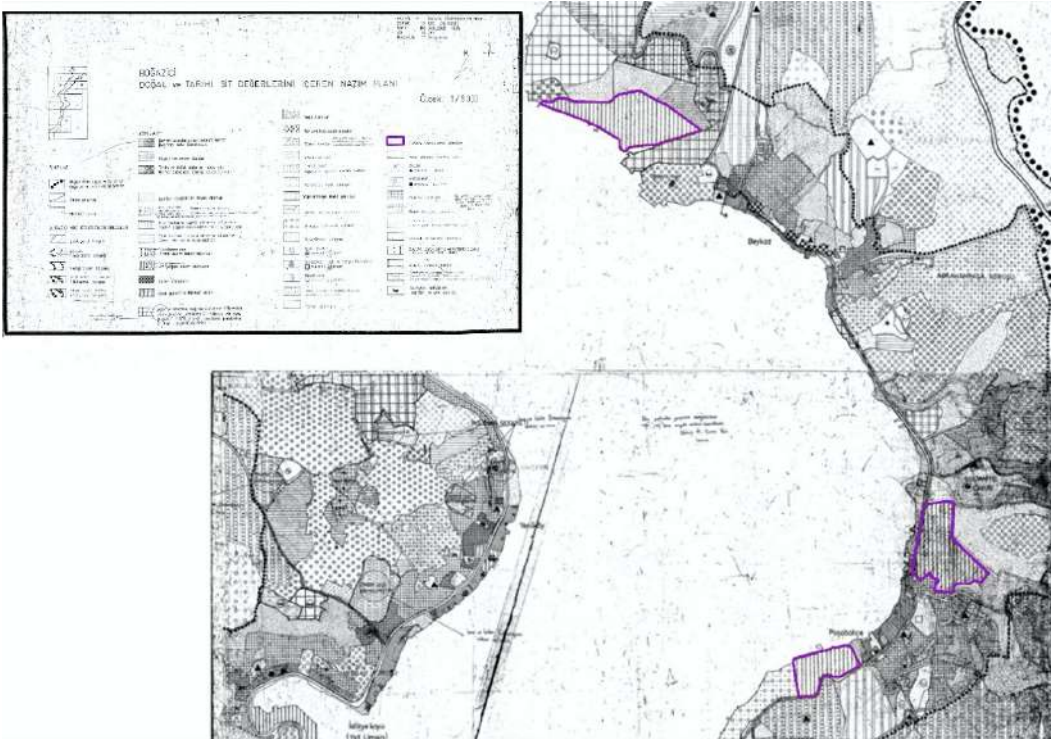
Kavacık'ın yeni bir alt merkez olarak gelişmesi ve ulaşım altyapısındaki değişimler, Beykoz'un erişilebilirliğini artırırken, bölgedeki toplumsal ve mekansal dokunun da dönüşmesi-

ne yol açmıştır. Eski işçiler ya da işsiz kalanlar, Kavacık'ta daha düşük nitelik gerektiren hizmet sektöründe ya da sayısı her geçen gün artan lüks konutlarda ev hizmetlerinde çalışmaya başlamıştır. Ancak bu yeni istihdam biçimleri, çoğunlukla güvencesiz ve düşük ücretlidir.

Kentsel alanda açığa çıkan sanayisizleşme süreciyle birlikte, Beykoz'da mekansal aidiyetler zayıflamış, toplumsal dayanışma ağları çözülmüş ve yeni istihdam biçimleri, bölgenin geleceği açısından önemli sorunlar doğurmuştur. Kadın istihdamı artmış, ancak bu istihdam büyük ölçüde güvencesiz ve düşük gelirli işlerde yoğunlaşmıştır. Paşabahçe'de 2000 verilerinde %29 kadın istihdamı varken bu oran 2011'de %33'e yükselmiştir. Yapılan mülakatlar, eğitim durumu düşük olan, bir mesleğe sahip olmayan kadınların bir kısmının Acarkent'e temizlik işine gittiğini, bir kısmının da Paşabahçe, Soğuksu, Çiğdem mahallelerindeki tekstil atölyelerinde çalıştığı aktarılmıştır.

Beykoz'da sanayisizleşme, yalnızca ekonomik bir çözümme değil, aynı zamanda mekansal ve sosyal bir dönüşüm anlamına gelmiştir. Fabrika alanlarının boşalması ve yeni fonksiyonlara devredilmesiyle birlikte, bölgenin mekansal organizasyonu radikal biçimde değişmiştir. Özellikle Paşabahçe Şişecam, Tekel ve Kundura gibi büyük fabrikaların bulunduğu alanlar, turizm, kültür ve konut projeleri için potansiyel yatırım alanları olarak öne çıkmaya başlamıştır (Resim 7).

“Kundura fabrikası film gösterimlerine evim yakın olmasına rağmen hiç gitmedim. Kimsenin de gittiğini sanmıyorum. Bir dönüşüm yapmaya çalışıyorlar ama Beykoz halkıyla birlikte bir dönüşüm olmuyor. Beykoz'a gelecek turistlere özel bir dönüşüm yapıyor.” (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

Resim 7. 1983 Boğaziçi öngörünüm nazım imar planında üç büyük fabrikanın turizm alanı yönünde fonksiyon dönüşümü (Erbil vd., 2021; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1983).

Beykoz'un mekânsal dönüşümünde, merkezî ve yerel yönetimlerin planlama kararları, Boğaziçi Yasası ve imar mevzuatındaki değişiklikler belirleyici olmuştur. Özellikle 1980 sonrası dönemde, kıyı ve orman alanlarının turizm ve konut yatırımlarına açılması, bölgedeki mekânsal çözümü hızlandırmıştır. Ancak bu dönüşüm, çoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiştir.

“Beykozlu pek bilmiyor. Sanattan kültürden çok uzak bir kent kaldı. Varmış. Biz tiyatroya gidiyoruz ama Beykoz'un dışında bir yerde. Şehir tiyatrosu var Anadolu Hisarı'nda, ama şu an kullanılmıyor. (...) Çocuk tiyatrosu oluyor ama bedava belediyelerin sunduğu. Ama şehir tiyatroları oyuncularının olduğu bir salon yok. Bilet alıyorsak internette alıp Harbiye'ye gidiyoruz. Kadıköy'e gidiyoruz.” (G6, Eski Şişecam İşçisi) (Erbil vd., 2021).

Kentsel alanda var olan üretimlerin yer değiştirmesi (*relokalizasyon*) süreciyle birlikte, Beykoz'un eski işçi mahallelerinde barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler artmış, kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte toplumsal yabancılaşma derinleşmiştir. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi sınırlı kalmış, kolektif dayanışma pratikleri zayıflamıştır.

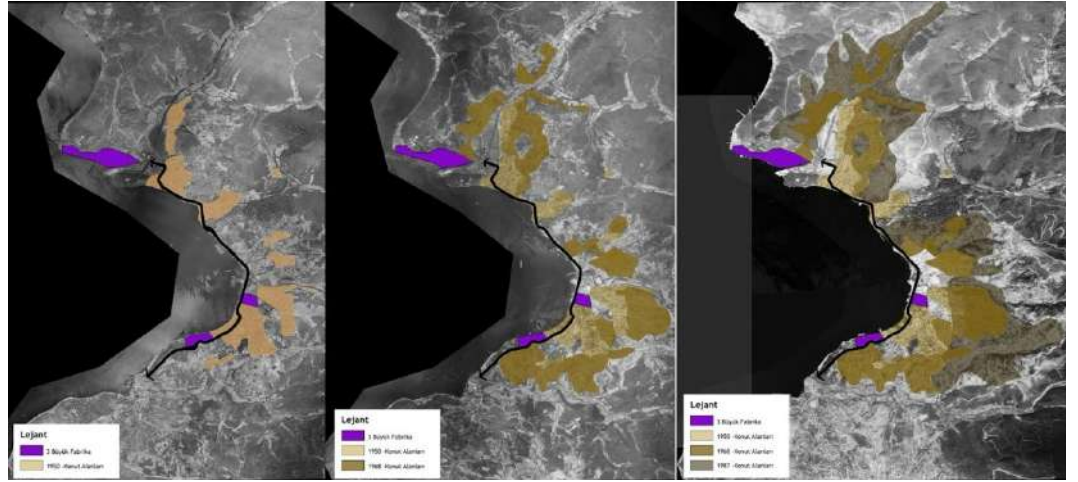
“Beykoz yöresindeki fabrikalar kapatıldıktan sonra hani bir süngeri iyice sıkarsın ya! Bey-

koz halkı öyle fakirleşti. Esnafından tut, halkına kadar çok mağdur durumlara düştü. Şu anda Beykoz'da eğer emekliler olmasaydı, işyeri bile kalmazdı.” (Gün, 2014; Erbil vd., 2021)

Üretimin kentten uzaklaşması, Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunda çok boyutlu bir çözüme yaratmıştır. Bugün Beykoz, eski sanayi havzası kimliğinden uzaklaşmış, mekânsal aidiyetlerin zayıfladığı, toplumsal dayanışma ağlarının çözüldüğü ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırdığı bir kent parçası haline gelmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir (Resim 8).

Dönüşen Mekân: Beykoz'da Kentsel Dönüşüm ve Soylulaşma Baskısı

2000'li yıllardan itibaren Beykoz'da mekânsal dönüşüm, çok katmanlı ve eşzamanlı dinamiklerin etkisiyle hız kazanmıştır. Üretim organizasyonunun dönüşümü ve yer değiştirmesi ile boşalan fabrika alanları, geçekundu mahalleleri ve doğal alanlar, yeni sermayenin iştahını artırmış; Beykoz'un zamanla yüklen- diği yeni özellikleri/değişimi, devletin finansal krizin çözümü için sermaye çıkarları ile örtüşen planlama/proje yönelimli müdahalelerine maruz kalan odaklardan birisi haline gelmesinin

Resim 8. 1950, 1968 ve 1987'deki Beykoz makroformu ve değişimi (Erbil vd., 2021).

önünü açmıştır. Mekânın yeni özellikleri aşağıdan sermaye ve yukarıdan devletin iştahını artırırken bölge, yaşayanların aktif/pasif direnişlerine sahne olmuştur. Tüm bu dinamiklerle bölgenin mekânsal, toplumsal ve ekonomik dokusu köklü bir değişim geçirmiştir.

Beykoz'un dönüşümünü tetikleyen en önemli unsurlardan biri, ulaşım altyapısındaki gelişmeler ve mega projeler olmuştur. Özellikle Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün açılması ve ardından 3. Köprü ile bağlantılı yeni otoyol ve tünel projeleri, Beykoz'u İstanbul'un kuzeyiyle, kent merkezleriyle ve sanayi/ticaret bölgeleriyle doğrudan bağlamış, bölgenin erişilebilirliğini radikal biçimde artırmıştır. Kavacık'ın yeni bir alt merkez olarak gelişmesi hem iş hem de konut alanlarının çeşitlenmesine yol açarken, Beykoz'un geleneksel işçi mahalleleri ve gecekondu dokusu üzerinde baskı oluşturmuştur.

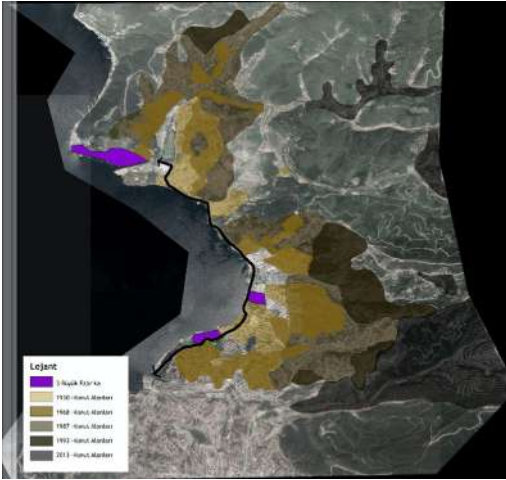
Bu dönemde, eski sanayi alanları ve çevresindeki mahalleler, turizm, kültür ve konut projeleri için potansiyel yatırım alanları olarak öne çıkmıştır. Özellikle Paşabahçe Şişecam, Tekel ve Kundura gibi büyük fabrikaların bulunduğu alanlar, kültür endüstrileri, otelcilik ve lüks konut projeleri için yeniden planlanmıştır. Ancak bu dönüşüm, çoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiş; yerleşik işçi ve emekçi toplulukların mekâna dair aidiyetleri ve gündelik yaşam pratikleri bu yeni süreçte büyük ölçüde dışlanmıştır.

“Kundura fabrikası film gösterimlerine evim yakın olmasına rağmen hiç gitmedim. Kimsenin de gittiğini sanmıyorum. Bir dönüşüm yapmaya çalışıyorlar ama Beykoz halkıyla birlikte bir dönüşüm olmuyor. Beykoz'a gelecek turistlere özel bir dönüşüm yapılıyor.” (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021).

Kentsel dönüşüm ve soylulaşma süreçleri, Beykoz'un mekânsal dokusunda belirgin bir ayrışmaya neden olmuştur. Bir yandan gecekondu alanlarının dönüşümü ve orman alanlarında lüks konutların, kapalı sitelerin gelişmesiyle üst-orta sınıfa yönelik yeni yerleşimler yaygınlaşırken; diğer yandan, eski işçi mahallelerinde barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler ve toplumsal yabancılaşma artmıştır. Bölgedeki geleneksel mahalle dokusu, yeni konut projeleri ve turizm yatırımlarıyla birlikte parçalanmış; toplumsal aidiyet ve kolektif bellek, mekânsal olarak dağılmıştır.

Planlama kararları ve yasal düzenlemeler, dönüşümün hızlanmasında etkili olmuştur. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu, Turizmi Teşvik Kanunu ve afet yasaları gibi düzenlemeler hem eski sanayi alanlarının hem de gecekondu mahallelerinin yeni fonksiyonlara devredilmesinin önünü açmıştır. Özellikle 2B arazileri ve orman alanlarının imara açılması, lüks konut projelerinin ve kapalı sitelerin gelişimini hızlandırmıştır. Bu süreçte, yerel yönetimler ve merkezi idare, çoğunlukla sermaye odaklı dönüşüm projelerine öncelik vermiş; yerel toplulukların katılımı ve talepleri ise çoğu zaman göz ardı edilmiştir.

Dönüşümün mekânsal izleri, Beykoz'un farklı bölgelerinde farklı biçimlerde gözlemlenmektedir. Kıyı hattında ve eski fabrika alanlarında turizm ve kültür projeleri öne çıkarken, yamaçlarda ve orman sınırında lüks konutlar ve siteler yaygınlaşmıştır. Kavacık ve çevresi, yeni iş alanları ve hizmet sektörünün merkezi haline gelirken, eski gecekondu mahallelerinde ise kentsel dönüşüm baskısı ve belirsizlikler artmıştır. Bu ayrışma, Beykoz'un mekânsal ve toplumsal dokusunu çok katmanlı bir biçimde yeniden şekillendirmiştir (Resim 9).

Resim 9. Beykoz'da kıydan içeriye doğru genişleyen yerleşim ve yeni konut gelişim alanları (Erbil vd., 2021).

Soylulaştırma ve kentsel dönüşümün bir diğer boyutu, kültürel ve rekreasyonel alanların artmasıdır. Eski fabrika alanlarında düzenlenen kültür-sanat etkinlikleri, film gösterimleri ve festivaller, Beykoz'u İstanbul'un kültürel haritasında yeni bir çekim merkezi haline getirmiştir. Ancak bu yeni işlevler, çoğunlukla yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen ziyaretçilere ve üst gelir gruplarına hitap etmektedir. Yerleşik halkın bu alanlara erişimi ve katılımı ise sınırlı kalmaktadır.

Ulaşım projeleri ve yeni altyapı yatırımları, Beykoz'un İstanbul'un diğer bölgeleriyle entegrasyonunu artırmıştır. 3. Köprü ve bağlantı yolları, TEM otoyolu, yeni tünel ve metro projeleri, Beykoz'u hem kuzeydeki yeni yerleşimlerle hem de kent merkezleriyle doğrudan bağlamış; bu da bölgenin konut ve yatırım değerini yükseltmiştir. Bu gelişmeler, bir yandan Beykoz'un cazibesini artırırken, diğer yandan mekânsal ayrışmayı ve toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmiştir.

“Kavacık'ta çalışıyorum. Ağırlıklı plaza çalışanlarının olduğu, Beykozlu çalışanların çok az olduğu bir yer. Benim çalıştığım şirket 300 kişi, şirket içerisinde Beykoz'da yaşayan 5 kişi yok.

Şirkette tek servis kullanmayanlar Beykozlular. Kavacık'taki şirketler daha önce başka yerlerdeydi, daha sonra buraya taşındılar dolayısıyla çalışanlarını da birlikte taşıdılar. Ancak yeni iş alımı yaptıklarında Beykozlulara yer açılabilir. Hafta içi yoğun, hafta sonu ölü bir bölge. Zaman geçirecek kafe vs. az, sadece çalışanlara öğle yemeği servisi vs. var.” (G1, Beykoz Sakini) (Erbil vd., 2021)

Dönüşen mekânda, eski işçi mahallelerinde yaşayanlar için barınma ve yaşam hakkı konusunda belirsizlikler sürmektedir. Kentsel dönüşüm projeleri ve imar baskısı, bu mahallelerde yaşayanlar için hem ekonomik hem de toplumsal bir tehdit oluşturmaktadır. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi sınırlı kalmış; kolektif dayanışma pratikleri zayıflamıştır. Beykoz'un dönüşen mekânında, bir yandan eski sanayi kimliğinin izleri ve kolektif bellek, diğer yandan yeni sermaye yatırımlarının ve planlama müdahalelerinin yarattığı mekânsal ayrışma ve toplumsal yabancılaşma iç içe geçmiştir. Bugün Beykoz, eski sanayi havzası kimliğinden uzaklaşmış, mekânsal aidiyetlerin zayıfladığı, toplumsal dayanışma ağlarının çözüldüğü ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırdığı bir kent parçası haline gelmiştir (Tablo 1).

Beykoz'daki dönüşen mekân, planlama kararları, sermaye yatırımları, ulaşım projeleri ve soylulaştırma süreçlerinin iç içe geçtiği, çok katmanlı ve dinamik bir dönüşümün ürünüdür. Bu dönüşüm hem mekânsal hem de toplumsal aidiyetlerin zayıflamasına, eski işçi mahallelerinde belirsizlik ve yabancılaşmanın artmasına yol açmıştır. Beykoz'un geleceği, bu çok boyutlu dönüşümün toplumsal ve mekânsal etkilerinin nasıl yönetileceğine bağlı olarak şekillenecektir.

Sonuç

Beykoz Paşabahçe'nin mekânsal dönüşümüne dair bu araştırma, bölgenin bir kıyı kasabası-ndan devlet öncülüğünde büyük ölçekli sanayi havzasına, ardından da kentin büyük ölçüde sanayiden arındırılması (sanayisizleşme) ve kent-

Tablo 1. Beykoz'da dönüşen başlıca alanlar ve yeni fonksiyonları

Eski Kullanım	Yeni Fonksiyon	Açıklama
Paşabahçe Şişecam Fabrikası	Turizm/Kültür Projesi	Atıl alan, planlanan turizm yatırımları
Beykoz Kundura	Kültür/Sanat Merkezi	Film ve etkinlik alanı
Tekel Fabrikası	Otel/Konut Projesi	Planlanan, henüz tamamlanmamış
Gecekondu Mahalleleri	Kentsel Dönüşüm Projeleri	Kısmi yıkım ve yeniden yapılaşma
Orman Alanları	Lüks Konut/Site	2B ve yeni imar uygulamaları

sel dönüşüm süreçleriyle çok katmanlı ve dinamik bir kent parçasına evrilmesini, ilişkisel ve disiplinlerarası bir bakış açısıyla analiz etmiştir. Çalışmanın başında sorduğumuz “Beykoz’un zaman içindeki mekânsal dönüşümü nasıl analiz edilmeli?” sorusuna hem tarihsel hem de güncel bulgular ışığında, matris temelli bir çözümleme ile yanıt aranmıştır.

Önemli Bulgular ve Dönüşümün Katmanları

Sanayileşme ve Kentleşme: Beykoz’un mekânsal dokusu, 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı merkezi kararları ve Cumhuriyet’in ulus-devlet politikalarıyla şekillenen kamu destekli büyük ölçekli sanayi yatırımlarıyla oluşmuştur. Bu yatırımlar, bölgeye kitlesel göçleri tetiklemiş, gecekondu mahallelerinin ve yerleşik bir işçi topluluğunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Dikey bütünleşik üretim modeliyle fabrika, konut ve mahalle bütünlüğü kurulmuş; sosyal yaşam, sendikal örgütlenme ve kolektif bellek bu dönemin karakteristik unsurları olmuştur.

Sanayisizleşme ve Mekânsal Çözülme: 1980 sonrası dönemde, özelleştirme, taşeronlaşma ve üretimin kent dışına taşınmasıyla birlikte Beykoz’da büyük ölçekli fabrikalar birer birer kapanmıştır. Bu süreç, kamusal organizasyonların çözülmesine, gecekondu mahallelerinde kolektif belleğin zayıflamasına ve gündelik hayatın ritminin köklü biçimde değişmesine neden olmuştur. Boğaziçi Yasası, Orman Kanunu ve Turizmi Teşvik Kanunu gibi yasal müdahaleler, mekânsal dönüşümü hızlandırmıştır.

Kentsel Dönüşüm ve Soylulaşma: 2000’li yıllardan itibaren, ulaşım altyapısındaki gelişmeler ve mega projelerle Beykoz’un erişilebilirliği artmıştır. Eski sanayi alanları ve gecekondu mahalleleri, turizm, kültür ve lüks konut projeleri için yatırım alanlarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yerel toplulukların dışında, dışarıdan gelen sermaye ve yatırımcıların öncülüğünde gerçekleşmiş; yerleşik işçi ve emekçi toplulukların mekâna dair aidiyetleri ve gündelik yaşam pratikleri büyük ölçüde dışlanmıştır.

Mekânsal ve Sosyal Ayırışma: Kapalı siteler ve lüks konut projeleri, Beykoz’da sosyo-mekânsal ayırışmayı derinleştirmiştir. Acarkent ve çevresindeki yeni yerleşimler ile eski gecekondu mahalleleri arasındaki sınırlar, fiziksel olduğu kadar sosyal ve ekonomik olarak da belirginleşmiştir. Bu ayırışma, toplumsal aidiyetin ve kolektif belleğin zayıflamasına, mekânsal yabancılaşmanın artmasına yol açmıştır.

Kolektif Bellek ve Direnç: Eski fabrika işçilerinin ve mahalle sakinlerinin anlatılarında, sanayi geçmişinin ve kolektif belleğin izleri hâlâ canlıdır. Ancak, yeni mekânsal düzenlemeler ve yatırım projeleri, bu belleğin toplumsal ve fiziksel mekânda temsilini giderek silikleştirmektedir. Mahalle derneklerinin ve yerel direnişlerin etkisi ise, kentsel dönüşüm projeleri karşısında sınırlı kalmaktadır.

Beykoz’u Nasıl Analiz Etmeli? İlişkisel ve Disiplinlerarası Yaklaşım

Beykoz’un dönüşümünü anlamak için, tek bir ölçekten veya tekil bir dinamikten hareketle açıklama yapmak yetersizdir. Bu çalışma, Beykoz’u analiz ederken dört ana dinamiğin (imalat/üretim, sermaye, devlet/planlama, kentleşme) matris temelli ilişkisel çözümlemesini esas almıştır. Bu matris, Beykoz’daki dönüşümün yalnızca neoliberal kentleşme ya da inşaat sermayesiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı ve ilişkisel bir süreç olduğunu göstermektedir. Her bir dinamiğin kendi içindeki evrimi, diğer dinamiklerle olan ilişkisiyle birlikte, tarihsel süreklilik içinde analiz edilmiştir.

- Beykoz’un dönüşümü, geçmiş, şimdi ve gelecek üzerinden hem sanayi hem de emek coğrafyası açısından gelişme ve dönüşme dinamiklerinin ilişkisel ama eş zamanlı olmayabilecek etkileriyle açıklanmalıdır.
- Beykoz, yalnızca dışarıdan uğradığı müdahalelerle şekillenen bir yer olarak değil; kendi içinden de süreçlere müdahil olan, yerleşik toplulukların kısmi de olsa direnç gösterebildiği bir fail olarak ele alınmalıdır.
- Sanayileşme sürecinde etkili olan dinamikler, Beykoz’u dönüştürürken ona aynı zamanda söz sahibi olma özelliği de kazandırmıştır. Bugün ise, kentsel dönüşüm ve soylulaşma süreçleriyle birlikte, bu söz hakkı giderek daralmaktadır.
- Mekânsal aidiyetlerin zayıflaması, toplumsal dayanışma ağlarının çözülmesi ve yeni istihdam biçimlerinin güvencesizlik barındırması, Beykoz’un geleceğine dair önemli sorunları işaret etmektedir.
- Planlama ve politika yapımcılar açısından, Beykoz’un özgün dönüşüm dinamiklerinin anlaşılması ve bu dinamikler arası ilişkilerin gözetilmesi, kentsel politika ve planlamalar için kritik önemdedir.

Kaynaklar

Bathelt, H., & Glückler, J. (2003). Toward a relational economic geography. *Journal of Economic Geography*, 3(2), 117–144.

Ceylan, H., Erbil, T., Ercan, F., Hatipoğlu, İ., İngin, B., Koçak, H., Ökdemir, E. S., Öngel, S., Yalçın, M. C. & Yıldırım Ak, A. H. (2020). Sanayisizleşme sürecinde fabrika kapanmaları ardından Paşabahçe işçi havzasının sosyo-mekânsal dönüşümü. 7. Kbam Sempozyumu Türkiye Kentleri ve Bölgeleri 2020, çevrimiçi oturum. <https://kbam.metu.edu.tr/7-kbam-sempozyumu/>

Erbil, T., Yalçın, M. C., Öngel, S., İngin, B., Ökdemir, E. S., Ceylan, H., Yıldırım Ak, A. H., & Hatipoğlu, İ. (2021). Beykoz gecekondu mahallelerinde sanayi ve emek coğrafyasının dönüşümü (Bilimsel Araştırma Projesi Sonuç Raporu No. 2019-24). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü.

Ercan, F. (2020). Şehir Plancılar Odası Dünya Şehircilik Günü Açılış Konuşması, ŞPO. www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8ray&t=5761
<https://www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8ray&t=5761s>

Ercan, F. (2021). Haydarpaşa Garı'mı Ne Yapmalı Oyunu: Demiryollarında Bütünleşik Dikey Sosyal Sektörel Yapılanmadan Ayrışmaya, Haydarpaşa Kitabı: Kent, Mekân, Mücadele. Kadıköy Belediyesi Kültür Yayınları.

Ercan, F. (2022). Kenti Kentin Bileşenleri-Kenti Düşünmek; Şehircilik Okulu Kent Ekonomisi -II, ŞPO. www.youtube.com/watch?v=mr5fbbo8rAY&t=5761s

Fleetwood, S. (2002). Boylan and O'Gorman's causal holism: A critical realist evaluation. *Cambridge Journal of Economics*, 26(1), 27–45.

Gün, A. (2014). Kıyılarda Yer Alan Eski Endüstri Alanlarının Değerlendirilmesi: Paşabahçe Cam Fabrikası için Yeniden Kullanım Önerisi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Harvey, D. (1989). The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change. Blackwell.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). (1983). 1983 Boğaziçi Öngörünüm, Geri Görünüm ve Etkilenme Bölgesi Nazım İmar Planı, İstanbul.

Koçak, M. H. (2014). Camın işçileri: Paşabahçe işçilerinin sınıf olma öyküsü. İletişim Yayınları.

Lefebvre, H. (1991). The production of space (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.

Notlar

1. Bu makaleye esas araştırma, 2017 yılının mayıs ayında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde (MSGSU) Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Lisansüstü İletişim Grubu'nda yapılan bir açık çağrı etrafında, birlikte soru sormanın heyecanı ile oldukça farklı donanım ve arka plandan bir araya gelen küçük bir grup tarafından başlatıldı. Bu grup araştırmaya zamanla dahil olan ve katkılarını sunan araştırmacılarla büyüdü. Aslı Odman, Ayşecan Hazal Ak Yıldırım, Betül İngin, Elif Sıdar Ökdemir, Fuat Ercan, Gül Köksal, Hakan Koçak, Hande Ceylan, İsra Hatipoğlu, Murat Cemal Yalçın, Nazım Akkoyun, Serkan Öngel ve Tansel Erbil bu çalışmaya farklı aşamalarda ve farklı derecelerde katkı sundu. Bu üretim süreci bizler için önemlidir; açık bir çağrıyla bir araya gelmenin, zamana yayılmış bir ekip olma ve birlikte üretme sürecinin, akademide var olan kültürel kodların ötesindeki kolektif üretim ve paylaşımı işaret ettiği ölçüde önemli ve anlamlı olduğunu, bu haliyle yöntemsel olarak da altının çizilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Araştırma, yıllara ve Beykoz'un sokaklarına yayılarak büyüdü, pandemi sürecinde dahi sönümlenmeyen tartışmaların sonucu olarak MSGSU'nda 2019-24 no'lu Bilimsel Araştırma Projesi olarak sürdürüldü ve 2021 yılında raporlaştı (Erbil vd., 2021). Süreci içerisinde 7. KBAM Sempozyumu'nda bir oturuma konu oldu ve ilişkili bildiriler olarak sunuldu, tartışıldı (Ceylan vd., 2020). Elinizdeki bu metin, 2021 yılında yayınlanan rapordan ve "Türkiye Kentleri ve Bölgeleri" temalı 7. KBAM Sempozyumunda (2020) bu araştırmaya ayrılan oturumda sunulan bildirilerden geliştirildi. Makale içerisinde kullanılan görüşme alıntıları ve şekilleri tamamıyla bu rapor ve bildirilerden alınmıştır. Bu makale, aynı ekibin, aynı verileri kullanarak bir yeniden kavramsallaştırma ve yorumlama çabasıdır. Dolayısıyla makale boyunca yalnızca birebir alıntılar, görüşme notları ve değiştirilmeden kullanılan şekiller için referans verilmektedir. 2021 yılında raporun tamamlanmasının ardından, bu özel sayının editörleri tarafından yapılan davet çerçevesinde bir makale hazırlamak için Nisan 2025'te yeniden bir araya gelindi. Yapılan ilk toplantıda çalışmanın çıktıları yeniden değerlendirildi ve emek süreçlerinden ziyade mekân üretimine vurgu yapan bir makale ile özel sayıya katkı yapılmasına karar verildi. Rapor ve bildiri metinlerinden hareketle, çalışmanın makale olarak yeniden kurgulanması sürecinde yapay zeka uygulamalarından faydalandı. Makalenin argümanı ve çerçevesi netleştirilerek birkaç sayfadan oluşan bir girdi olarak yapay zeka'ya (Perplexity) verildi. Yapay zekanın makalenin yapısına ilişkin önerisi alındıktan sonra ekip bu öneri üzerine çalışarak çeşitli revizyonlar yaptı. Ardından rapor metni, bu kurguya bağlı kalmak kaydıyla, kısaltılarak yeniden yazılmak üzere yapay zekaya verildi ve bir ilk metin taslağı elde edildi. Nihayet bu metin üzerinde yeniden ekip olarak ayrı ayrı ve dönüşümlü çalışıldı ve metin yazımı tamamlandı. Burada işaret edildiği üzere uzun bir zamana yayılan bir araştırmanın ve ona bağlı kolektif yazım sürecinin devam ürünü niteliğindeki bu makalede, eş-yazarlar soyadına göre alfabetik olarak verilmiştir.
2. Sanayisizleşme kavramının kullanımına yönelik araştırma ekibi içerisinde çokça tartışma yapılmıştır. Ekip bu kavramın genel olarak İstanbul metropolü için kullanılmasına taraf olmamakla birlikte kendine özgü bir yer olan Beykoz'daki bütün büyük fabrikaların kapanmış veya taşınmış olmasının, mahallelerde süren küçük atölye üretimlerine karşın, Beykoz için bir tür sanayisizleşmeye karşılık geldiği düşüncesindedir. Kavramın kullanımı bu bağlamda sınırlandırılmıştır.

3. Beykoz ilçesi kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz ve Paşabahçe semtleri, yazının devamında özellikle ayrıştırmanın gerekli görülmediği hallerde Beykoz koyu etrafındaki yerleşimleri içerecek şekilde Beykoz olarak anılacaktır.
4. Faillik burada etkin olma kapasitesi olarak kullanılmıştır. Bu anlamda, canlı-cansız ayrımının ötesinde, kentsel alanın şekillenmesi ve dönüşümü üzerinde etki yaratma kapasitesine sahip olan unsurları ifade eder.
5. Bütünleşik dikey üretim mal ya da meta üretimi için gerekli girdilerin sağlanmasından nihai ürün/hizmetin ihtiyaç sahibine sunulmasına kadar geçen süreçlerin organizasyon süreci içine çekilmesi anlamına geliyor. Ulus-devlet destekli endüstriye dayalı işleyişte erken dönemde bütünleşik dikey üretim belirleyici olurken, 1970'li yıllarda artan rekabet ve yoğunlaşan değişmez sermaye yatırımları bu dikey bütünsel organizasyonu dönüştürüyor, yatay bütünleşik organizasyona geçiliyor. Bu iki organizasyon biçimi ölçek ekonomisi, alan ekonomisi ve zaman ekonomisi olarak da tanımlanıyor. Bu iki organizasyonun zaman içinde mekân üzerinde kendini açığa çıkarması çalışmamızın odaklarından biridir. Bu yönde detaylı analiz için bkz. Ercan, 2021.
6. Devletin ilişkili düzenlemeleri (regülasyon) koruma ve gelişme ikilisinin çelişkilerini deneyimlemek suretiyle, dönemsel olarak de-regülasyon ve/veya re-regülasyon halini almış; belirli bir alandaki düzenleme mekânsal dönüşümün bir süre tetikleyicisi bir süre engelleyicisi/yavaşlatıcısı şeklinde işlev görebilmiştir. Örneğin, Orman Kanunu bir yandan ormanları korurken bir yandan da 2b ile orman vasfını kaybeden araziler üzerinden yapılaşmanın önünü açmıştır; Boğaziçi Yasası ise bir yandan korumaya odaklanırken bir yandan da sanayi faaliyetlerini koruma karşıtı olarak belirleyerek dönüştürücü plan kararlarını hazırlamıştır. Turizmi Teşvik Kanunu ise hep gelişme yönünde ama zaman zaman yavaşlayarak ve duraklayarak sürdürülen bir düzenleme aracıdır. İlgili mevzuatın seyri Beykoz (ve benzeri alanlardaki) dönüşüm süreçleri üzerinden okunarak bu süreç açığa çıkarılabilir ancak bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Beykoz Kundura'nın Dönüşen Mekânsal Kimliği: Kamusalılık, Erişilebilirlik ve Endüstriyel Mirasın Yeni Biçimleri

Industrial Heritage Beyond Privatization: Public, Private and Semi-Public Access and the Transformation of Spatial Identity at Beykoz Kundura

 Gözde Yıldız

Siena Üniversitesi, Sosyal Siyasal ve Bilişsel Bilimler Bölümü, Doktora Sonrası Araştırma Görevlisi

ÖZ

Bu makale, İstanbul'un önde gelen endüstriyel miras alanlarından biri olan Beykoz Kundura'nın 2005 yılında gerçekleşen özelleştirilmesinden günümüze uzanan dönüşüm sürecini analiz etmektedir. Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemlerinde sanayi üretiminin önemli merkezlerinden biri olan Beykoz Kundura, günümüzde film prodüksiyonlarına ev sahipliği yapan bir plato, sanat galerileri ve yaratıcı endüstrilere yönelik etkinliklerin gerçekleştirildiği bir kültür kompleksi kimliğine bürünmüştür. 1990'lardan itibaren hız kazanan neoliberal politikaların etkisiyle şekillenen özelleştirme süreci, 2005 sonrasında özel sermayenin mekânsal müdahaleleriyle ivme kazanmış; bu müdahaleler, alanın endüstriyel kimliğinden uzaklaşarak yaratıcı endüstrilere tahsis edilmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, mekânın kamusal erişilebilirliği ile toplumsal aidiyet duygusu arasında çeşitli gerilimler üretmiş; kamusal, yarı kamusal ve özel alanlar arasındaki sınırların yeniden inşasına neden olmuştur.

Bu çalışma, özel ve kamusal alanlar arasındaki ilişkiler bağlamında kültürel miras alanlarının erişilebilirliğini olanaklı kılan mekânın çok işlevli ve çok katmanlı kullanım biçimlerini teşvik ederek erişilebilirlik açısından çeşitli alternatif yolları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dönüşüm süreci, her ne kadar yarı kamusal bir yeniden işlevlendirme girişimi olarak değerlendirilebilse de, elde edilen bulgular Beykoz Kundura örneğinde mekânsal kimlik ile kolektif hafıza arasındaki ilişkinin eleştirel biçimde tartışılmasına zemin hazırlamaktadır. Çalışma, niteliksel araştırma yöntemlerinden sosyal ağ analizi, yarı yapılandırılmış görüşmeler ve yerinde gözlem tekniklerini kullanarak Beykoz Kundura'nın dönüşümünü erişilebilirlik ve kamusalılık perspektiflerinden incelemektedir.

Anahtar sözcükler: Beykoz Kundura, özelleştirme, endüstri mirası, kültürel miras yönetimi, yarı-kamusal dönüşüm, toplumsal hafıza.

ABSTRACT

This article examines the transformation of Beykoz Kundura, a prominent industrial heritage site in Istanbul, from its privatization in 2005 to the present. Initially an industrial production center during the Ottoman and early Republican periods, Beykoz Kundura has been repurposed into a cultural venue with film studios, art galleries, and creative industry events. The post-2005 shift, driven by private investment, transitioned the site from industrial origins to creative industries. This transformation has created tensions between public access and collective memory, prompting initiatives to establish an identity bridging semi-public and private spaces. Cultural activities targeting diverse audiences and a public exhibition hall within the complex have facilitated exploration of various semi-public and public usage and accessibility options. The findings highlight alternative strategies developed by stakeholders to ensure cultural heritage accessibility, navigating dynamics between private and public spaces. While these activities can be seen as a semi-public transformation initiative, the process also generates critical discourse on Beykoz Kundura's spatial identity and its connection to collective memory. This study uses social network analysis (SNA), semi-structured interviews, and field observations to investigate the site's transformation from perspectives of accessibility.

Keywords: Beykoz Kundura, collective memory, cultural heritage management, industrial heritage, privatization, semi-public transformation.

Received: 18.04.2025 Revised: 27.04.2025 Accepted: 14.05.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Gözde Yıldız

E-mail: gozde.yildiz@unisi.it

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Beykoz Kundura, yakın geçmişteki adıyla Beykoz Sümerbank Endüstriyel Kampüsü, İstanbul'un büyük kentsel çeper bölgelerinden Beykoz'da, Boğaziçi sahilinde yer alır. Bölge, Beykoz Ormanı ile çevrili geniş yeşil alan ve su kaynaklarına sahiptir (Anonim, 1994). Beykoz, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e açılan uç noktasında, deniz kıyısında konumlanmasıyla diğer Boğaz yerleşmelerinden ayrılan özgün bir yapıya sahiptir. Bu stratejik konum, hem ulaşım hem de ticaret açısından Beykoz'a tarihsel bir önem kazandırmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren, doğal peyzaj unsurları ve zengin su kaynakları sayesinde sanayi için potansiyel bir alan olarak görülmüş ve sanayi gelişimlerine zemin hazırlamıştır (Kuban, 1994; Salman & Kuban, 2006). Osmanlı dönemindeki sanayileşme çabaları genellikle ordu ve saray ihtiyaçlarına yönelik olmuştur. Deri, kâğıt, seramik ve cam üretimi bu ihtiyaçların başında gelirken, geleneksel üretim süreçlerinde su kullanımı önemli bir gerekliliktir. Beykoz ve çevresi, su kanalları ve Boğaziçi dere-leri gibi doğal unsurlarıyla sanayi dallarına uygun bir ortam sunmuştur (Küçükerman, 1987; Anonim, 1994; Yeşilbaş, 2005). Bu bağlamda Beykoz Kundura Fabrikası, yalnızca bir üretim tesisi olarak değil, Boğaz'ın hareketli ekonomik ve kültürel ağlarına doğrudan entegre olan, sanayi yapıları arasında özgün bir yere sahip bir merkez olarak öne çıkmıştır.

Beykoz Kundura'nın bulunduğu alan, sanayi tarihine 1812'de kâğıt üretimiyle başlayan özel teşebbüslerle dâhil olmuş; erken Osmanlı döneminde deri üretimi üzerinden imparatorluğa hizmet eden bir üretim sahasına dönüşmüş ve Cumhuriyet döneminde Sümerbank çatısı altında kamuya bağlı bir sanayi kompleksi olarak faaliyet göstermiştir. Bu üretim alanı, faal olduğu dönemde ekonomik, teknolojik, mimari ve kültürel modernleşme süreçlerinin önemli bir örneği olmuştur. Üretim kapasitesindeki artış ve altyapıdaki dönüşümler, alanı zamanla sanayi modernizasyonunun mekânsal izdüşümü haline getirmiştir (Küçükerman, 1987). Günümüzde Beykoz Kundura, film prodüksiyonlarına ev sahipliği yapan bir plato ve çok işlevli bir kültür merkezi olarak yeniden işlevlendirilmiştir. 1999-2005 yılları arasındaki özelleştirme sürecinin ardından özel sektöre devredilen alan, kültürel politikaların yön verdiği çok aktörlü müdahalelerle bugünkü kimliğini kazanmıştır. Bu dönüşüm süreci, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi sanayileşme ve modernleşme deneyimlerinden günümüze; hukuki düzenlemeler, kentsel planlama, koruma kültürünün evrimi, özelleştirme politikaları, sanayisizleşme ve kültürel ekonomi odaklı yaklaşımlar çerçevesinde şekil-

lenmiştir. Bu aşamalar, kent tarihi, endüstriyel miras, kamusal mekân kuramları ve kültürel yeniden işlevlendirme tartışmaları için zengin bir araştırma zemini sunmaktadır.

Bu makale, Beykoz Kundura'nın dönüşüm sürecinde özel ve kamusal alanlar arasındaki sınırların nasıl yeniden tanımlandığını ve bu yeniden tanımlamanın mekânsal ve toplumsal gerilimler üzerinden kültürel mirasın erişilebilirliğine nasıl etki ettiğini incelemektedir. Yapı kompleksinin 2005'ten günümüze olan dönüşümü, kamusal erişim ile toplumsal aidiyet arasında gerilimler yaratmış, mekânın özel, yarı kamusal ve kamusal alanlar arasında bir kimlik inşa etme çabalarını tetiklemiştir. Bu süreç, farklı toplumsal gruplara hitap eden kültürel etkinlikler ve kamusal alan uygulamalarıyla desteklenmiş, çeşitli kullanım ve erişilebilirlik alternatiflerinin araştırılmasını teşvik etmiştir. Araştırma, bu dinamikler çerçevesinde Beykoz Kundura örneğinden hareketle kültürel mirasın erişilebilirliği üzerine eleştirel bir tartışma sunmayı amaçlamaktadır. Çalışma, yazarın doktora araştırmasının bir parçası olup, üç ana metodolojik yaklaşımı bir arada kullanmaktadır: Sosyal ağ analizi (SNA), yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ve yerinde etnografik gözlemler (Yıldız, 2022; Yıldız, 2024).

2005 Öncesine Bir Bakış: Özelleştirmenin ötesinde

Beykoz Kundura'nın dönüşüm süreci doğrudan özelleştirme uygulamalarıyla ivme kazanmış olsa da, bu sürecin kökleri 1960'lı yıllara kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, kent planlama süreçlerine yönelik artan ilgi, yeni kurumsal yapıların oluşmasına ve çeşitli yasal düzenlemelerin yürürlüğe girmesine olanak tanımıştır (Tekeli, 1998). Özellikle Beykoz'un da içinde yer aldığı Boğaziçi bölgesi, 1950'lerden 1970'lerin sonuna dek İstanbul'un hızla sanayileşen ve parçalı biçimde planlanan alanlarından biri haline gelmiştir. Bu süreçte hazırlanan planlar, bütüncül bir vizyondan yoksun olmaları ve yönetim ölçeğindeki kurumsal çatışmalar nedeniyle çeşitli yapısal sorunlara yol açmıştır (Danielson & Keleş, 1980; Tekeli, 2009; Şahin Güçhan & Kurul, 2009).

Beykoz ve çevresi, çok katmanlı yapısıyla Boğaz hattındaki kentsel dönüşüm ve yayılma baskılarına en yoğun şekilde maruz kalan bölgelerden biridir. Ancak askeri alanlar, kamusal yeşil alanlar ve engebeli topografyası, diğer yerleşimlere kıyasla dönüşüm sürecini sınırlamıştır (Salman & Kuban, 2006). 1980'lerde Boğaziçi'nin ilk doğal ve kentsel sit alanı olarak ilan edilmesiyle birlikte, koruma politikaları bölgenin dönüşüm sürecini doğrudan etkilemiştir. Ancak bu koruma rejiminin tanımsal

belirsizlikleri, kamu kurumları ile özel mülk sahipleri arasında yetki ve kullanım hakları konusunda gerilimlere yol açmış; bu gerilimler, sonraki dönüşümlerin yönünü belirlemede önemli rol oynamıştır (Şahin Güçhan & Kurul, 2009).

1983 yılında yürürlüğe giren 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu, İstanbul Boğazı ve çevresinin doğal, tarihi ve kültürel değerlerini kamu yararı gözeterek korumayı ve geliştirmeyi amaçlayan özel bir mekânsal planlama aracıdır. Kanun, Boğaziçi Alanı'nı kıyı şeridi, öngörünüm, geri görünüm ve etkilene bölgeleri olarak dört farklı koruma bölgesine ayırarak, bu alanlarda yapılaşmayı ve kullanım türlerini kurallara bağlamıştır.

Bu düzenlemeler, mevcut sanayi alanlarının sit alanı ilan edilmesiyle sanayi faaliyetlerinin devamlılığını sınırlamış ve sanayisizleşme süreçlerini hızlandırmıştır. 1986'daki Özelleştirme Kanunu ise ilk olarak kamu iktisadi kuruluşlarını kapsamış ve özellikle Sümerbank ve Sümerbank'a ait endüstriyel komplekslerin özel sektöre devredilmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, 1990'lardan itibaren marka şehir politikaları ve kentsel dönüşüm projelerinin önünü açmıştır (Öniş, 1991). Sanayi mirasının korunması, bu dönemde önemli bir tartışma konusu olmuş (Saner, 2012; Köksal, 2012), ancak başlangıçta bu miras unsurları korunmak amacıyla değil, daha çok kentsel dönüşüm projelerinin bir aracı olarak ele alınmıştır (Övgün, 2009; Köse, 2017). Boğaziçi, bu süreçle birlikte kültürel turizm açısından önemli bir merkez haline gelmiştir.

Film ve sinema endüstrisi, uzun bir geçmişe sahip olsa da 2005'ten itibaren İstanbul'da öne çıkan yaratıcı kültürel formlardan biri olarak kabul edilmiştir (Enlil vd., 2011; Töre, 2014). Film endüstrisinin modern mekânsal ve fonksiyonel gereksinimleri, büyük stüdyolar ve geniş dış alanlar gibi ara peyzajları zorunlu kılmaktadır. Film yapımcılığı, sanatsal üretime uygun tasarlanmış farklı konseptli stüdyolar ve geniş açık alanlar gerektirirken, bu alanlar aynı zamanda kostümler, teknik ekipmanlar, yemek hizmetleri ve konaklama tesisleri için depolama alanlarıyla karakterizedir (Töre, 2014). Beykoz Kundura, Türkiye'de özel sermaye ile dönüştürülerek film platosuna uyarlanan ilk kültürel miras projesidir.

Beykoz Kundura ve Yarı Kamusallaşma Süreci

2005 yılında özelleştirme süreci tamamlandığında, kampüsün yeni kullanımına ilişkin belirsizlikler medyada spekülasyonlara yol açmıştır. Bu tartışmalar, Beykoz Kundura'nın Boğaziçi'ndeki stratejik konumu nedeniyle, bölgenin turizm gelişim alanı olarak değerlendirilebileceği bek-

lentileriyle bağlantılıdır. 1980'lerde Haliç'in sanayisizleşme sürecinde Dünya Bankası tarafından finanse edilen projelerle yeniden şekillendirilmesi gibi, İstanbul'da uygulanan neoliberal politikalar benzer dönüşümleri teşvik etmiştir. Bu politikalar, mega projelerin hayata geçirilmesini kolaylaştırarak kentsel yapıyı ve sosyo-kültürel dokuyu değiştirmiştir. Boğaz'daki ikinci köprünün inşası, yüksek katlı yapılaşmanın artışı ve turizm odaklı projelerin hız kazanması, kentsel planlamanın dinamiklerini yeniden belirlemiştir (Gürsel, 2002; Ayataç, 2000). Bu bağlamda, sanayisizleşme sonrası İstanbul'da atıl kalan alanların dönüşüm süreçleri, Beykoz Kundura'nın geleceği hakkındaki spekülasyonların temel nedenlerinden biri olmuştur.

Makalenin bu kısmındaki tüm kaynaklar, yeniden dönüşüm sürecinde yaşanan çatışmalar ve uzlaşmalarla ilgili görüşlerini paylaşan katılımcıların perspektiflerine dayanmaktadır. Toplamda, mevcut yapı kompleksi sahibi, projeyi yöneten kültür ve sanat yöneticisi, Koruma Kurulu üyesi olan bir akademisyen ve şehir plancısı, bir koruma mimarı, İstanbul Mimarlar Odası'ndan bir mimar, İstanbul Planlama Odası'ndan bir şehir plancısı ve IKSVD'nden (İstanbul Kültür Sanat Vakfı) bir kültür politikası geliştiricisi ile on beş yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Özel Sermaye Perspektifinden Beykoz Kundura

Film endüstrisinin Beykoz Kundura'ya yeni bir hayat vermesi, mevcut mülk sahibinin, antropolog kimliği ve sanat-kültür sektörü yöneticiliği deneyimlerinden beslenmektedir. Bu dönüşüm süreci, mülk sahibinin yurtdışındaki endüstriyel miras alanlarındaki deneyimlerinden ilham alarak şekillenmiş, özellikle Landschaftspark'ın peyzaj tasarımı ve Zollverein'in ziyaretçiler üzerindeki duygusal etkilerinden izler taşımaktadır. İstanbul'un çağdaş görüntüsü ve kültürel dinamizmiyle paralel olarak gelişen bu dönüşüm, adım adım ilerlemiştir. Projenin medya aracılığıyla yayımlanan haberleri, yapı kompleksinin bir otele dönüşeceği yönündeki belirsiz imgelerle kamuoyunda karışıklığa yol açmıştır. Proje henüz tamamlanmamışken, dönemin mimarlar odası başkanı, akademisyenler ve kültürel sektörden küratörler gibi birçok uzman, projeye yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Ancak bu eleştiriler, çoğunlukla proje detayları ve yasal belirsizliklerden kaynaklanmakta olup, yerel yönetimlerin şeffaflık eksiklikleri ve farklı aktörlerin çıkar çatışmalarının yol açtığı bir ortamda, projeye dair çelişkili görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Uzmanlar Perspektifinden Beykoz Kundura

Alan dönüşümüne dair algılar, yalnızca medya odaklı bir iletişim sorunu olarak değerlendirilmemelidir. 1983 tarihli Boğaziçi İmar Planı'nın 2009'daki revizyonu, bölgedeki turizm hedefli müdahalelere daha geniş bir çerçeve sunmuştur. Bu revizyon, turizm alanları için ayrılan sınırları genişletmiş ve bazı inşaat yasağı getirilen bölgelerde yeniden düzenlemelere gitmiştir. 2005 sonrasında alınan kararlar, İstanbul'daki mimarlar, şehir plancıları ve koruma uzmanları arasında kaygı yaratmış, bu gelişmelerin ticari çıkarlar doğrultusunda şekillenmemesi gerektiği yönünde eleştiriler gündeme gelmiştir.

2010 yılı itibarıyla, Beykoz Kundura'nın belirsiz imajı geçici işlevlerle değişmeye başlamıştır. Bu dönemde, popüler Türk dizisi *Öyle Bir Geçer Zaman ki* için yapılan yapay set tasarımları, bölgedeki dönüşüm sürecinin ilk işaretlerini vermiştir. Kültürel sektör perspektifinden bakıldığında, yapay cepheler ve platolarla kurulan setler, İstanbul'daki dizi ve film yapımcılarını bölgeye çekmiş ve Beykoz Kundura, film sektörü ve aktörler tarafından önemli bir referans noktası haline gelmiştir. Bu süreç, özellikle kent merkezindeki dizi ve film çekimlerinin karşılaştığı zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, Beykoz Kundura'nın avantajlarını ortaya koymuştur. Örneğin, yoğun yaya trafiğine sahip Beyoğlu gibi bölgelerdeki çekim zorlukları, Beykoz Kundura'yı tercih edilebilir bir mekân yapmıştır (Enlil vd., 2011). *Suskunlar*, *Keşanlı Ali Destanı*, *Karadayı* ve *Devrim Arabaları* gibi yapımlar, Beykoz Kundura'nın medya ve sosyal medya aracılığıyla tanınırlığını artırmış ve bu alana film platosu kimliği kazandırmıştır.

Beykoz Kundura'nın dönüşüm süreci, yerel dinamiklerin yanı sıra ulusal ve uluslararası gelişmelerden de etkilenmiştir. 2010 İstanbul Avrupa Kültür Başkenti programı, Türkiye'deki kültürel politikalar açısından önemli bir model teşkil etmiş (Doğan, 2013) ve Beykoz Kundura'nın dönüşümüne katkıda bulunmuştur. Bu süreç, mekânın film ve dizi sektörüne hizmet eden kimliğinden çıkarak, kültürel etkinliklerin düzenlendiği ve farklı aktörlerin iş birliği yaptığı bir platforma dönüşmesini sağlamıştır. Kamu ve özel sektör ile kültür ve sanat alanındaki sivil toplum kuruluşları arasındaki iş birlikleri, Beykoz Kundura'nın bu dönemki dönüşüm sürecinde önemli rol oynamıştır.

Güncel Kullanıcılar Perspektifinden Beykoz Kundura

Beykoz Kundura, film yapımcıları perspektifinden bakıldığında, sinema sektörünün gelişiminde

önemli bir odak noktası olmuştur. Türk film endüstrisinin altyapı eksiklikleri ve sektörel dönüşüm süreçleri göz önüne alındığında, Beykoz Kundura gibi mekânlar, sinema sektörünün yaratıcı bir endüstri olarak şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır (Tanrıöver, 2011). Özellikle 2000'li yıllardan itibaren sinema altyapısının güçlenmesi, bu tür mekânların sunduğu olanaklarla mümkün olmuştur. Beykoz Kundura, film yapımcılarına yaratıcı bir üretim alanı sunarak, sinema sektörünün büyümesine ve gelişmesine stratejik bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, film yapımcıları perspektifinden, Beykoz Kundura sadece endüstriyel mirası barındıran bir mekân değil, aynı zamanda sinema sektörünün yaratıcı potansiyelinin gelişmesine katkı sağlayan önemli bir merkezdir. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelere göre, film yapımcılarının Beykoz Kundura'ya bakışı, 2012 yılında Fener ve Balat bölgelerinde yapılan *Suskunlar* adlı proje ile şekillenmiştir. Kent içindeki film çekim alanlarında yaşanan mekân sorunları, yerel halkın ek illegal ödeme talepleri, yapım ekibinin çekim ekipmanlarını yerleştirme zorlukları ve film karakterlerine olan yoğun ilgi gibi engeller, bu projeyi Beykoz Kundura'ya taşımaya zorlamıştır. İstanbul'daki bu ve benzeri durumlar, film yapımcıları, oyuncular ve sinema sektörü çalışanlarından oluşan İstanbul Film Kolektifi'nin kurulmasına sebep olmuş ve kolektif, şehir içindeki film yapım alanlarında değişiklik yapılması için dilekçeler toplamaya başlamıştır.

Beykoz Kundura'nın özelleşmesinin ardından oluşturduğu plato konsepti ve film kolektifinin karşılaştığı mekânsal sorunlar, İstanbul ve Türkiye genelinde yeni plato alanlarının gelişmesine önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu gelişim, sinema sektörünün altyapısının güçlenmesine katkı sağlarken, aynı zamanda kolektif miras, erişilebilirlik ve kamusal alanların dönüşümü gibi önemli konuları gündeme getirmiştir. Uzun bir süre, film yapım ekibi dışında hiçbir bireyin alana girişine izin verilmemesi, önemli gerginliklere neden olmuştur. Çalışma kapsamında yapılan görüşmelere göre, alanın aşırı güvenlik önlemleri ve alana yaklaşırken karşılaşılan çitler genel halk tarafından eleştirilmiştir. 2010 sonrası Beykoz Kundura'ya eklemlenen yeniden kullanım projeleri ve çok işlevli mekânsal yaklaşımlar, endüstriyel mirasın korunması ile mekânın güncel işlevlere uyarlanması arasında bir denge kurmayı amaçlayan çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. Bu süreç, mirasın yalnızca fiziksel varlığının korunmasını değil, aynı zamanda toplumsal bir değer olarak sürekliliğinin sağlanmasını ve herkes için erişilebilir hâle getirilmesini amaçlamakta; bu doğrultuda, daha geniş katılımlı ve kapsayıcı tartışma platformlarının oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Dönüşüm Sürecinin Toplumsal ve Mekânsal Algısı: Kundura Hafıza

Beykoz Kundura'nın dönüşüm sürecinde yaşanan ilk gerilimler, zamanla kolektif hafıza ve kamu-özel sektör ilişkilerine odaklanmıştır. Bu dönüşüm, alana ücretli giriş uygulamasının getirilmesiyle başlamış ve kamusal mekân ile kültürel mirasa erişim üzerine geniş çaplı tartışmalar yaratmıştır. Ayrıca, Sümerbank topluluğunun alana erişimi de önemli bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Bu gelişmelere yanıt olarak, 2015 yılında Türk Tarih Vakfı ile Sümerbank mensuplarıyla gerçekleştirilen sözlü tarih projesi öne çıkmaktadır. Proje kapsamında, Sümerbank mensuplarının röportajlarında sinemanın, işçilerin sosyal ve çalışma hayatındaki merkezi rolü vurgulanmış, mekânın toplumsal hafızadaki yerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, Sümerbank topluluğu üyelerinin iletişim kurup anılarını paylaşabildiği *Kundura Hafıza* adlı sosyal medya platformu oluşturulmuş, bu platform üzerinden alanın ve özellikle Sümerbank'ın kentsel hafızası üzerine yapılan çalışmalar desteklenmiştir. 2017'de düzenlenen ilk açık hava sinema festivali ise geçmiş ile günümüz arasındaki bağları kurarak kolektif hafızayı yeniden canlandırmayı hedeflemiş ve halkla buluşmuştur.

Kundura Hafıza'nın yakın zamanda bir vakıf haline gelmesi, dönüşüm sürecine araştırmacıları, eski topluluk üyelerini ve halkı dahil ederek, alanın tarihsel belleği ve kentsel hafızayı kullanarak çatışmalar ve çelişkiler arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. 2021 yılında düzenlenen 'Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya' sergisi, endüstriyel geçmişi hatırlatmayı ve bu mirası günümüze taşımayı amaçlayan önemli bir etkinliktir. Bu sergi, Kundura Hafıza projesinin ilk aşamasını oluşturmuş ve alanın kamusal kullanımına dair önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Dönüşümün mekânsal yansımaları, erişilebilirlik perspektifinden değerlendirildiğinde, Beykoz Kundura bünyesinde farklı erişim düzeylerine sahip işlevsel alanların gelişim gösterdiği görülmektedir. Yalnızca yapım ekiplerine tahsis edilen iki film platosu, içerik gereksinimlerine göre düzenlenen, özel kullanıma ayrılmış ve kamusal erişime kapalı alanlardır. Yeniden işlevlendirilen endüstriyel yapılarda yer alan bu platolar; stüdyo, malzeme deposu ve yapay cephelerle donatılmış setleri içermekte ve profesyonel film üretimine hizmet etmektedir.

Yarı-kamusal erişime açık alanlar arasında, sinema salonuna dönüştürülen kazan dairesi yer almaktadır; bu yapı düzenli film gösterimlerine ev sahipliği yapmakta ve ücretli erişimle kullanılmaktadır. Ka-

musal erişime açık mekânlardan biri olan marangozhane yapısındaki sergi alanı ise, randevu ile ziyaret edilebilmektedir. Aynı yapıya bağlı eski depo, endüstriyel makinelerin sergilendiği bir müze işlevi kazanmış; bu alan, eski fabrika çalışanlarının rehberliğinde ve rezervasyonla gerçekleştirilen turlarla erişilebilir hâle gelmiştir. Farklı yaş gruplarına yönelik kültürel miras atölyeleri ise, kamusal erişimi destekleyen ve kolektif hafızayı güçlendiren etkinlikler arasında yer almaktadır. Özel, kamusal ve yarı-kamusal işlevler etrafında erişilebilir kılınan diğer ortak alanlar arasında ise, restoran olarak faaliyet gösteren Demirhane, çay-kafe olarak hizmet sunan Kırathane ve Hafıza Kafe, Boğaz hattı boyunca uzanan rekreasyon alanı Kordon ile müze ve sergi salonuna dönüştürülen Marangozhane ve deposu bulunmaktadır.

Son Söz Yerine

Günümüzde özel sermaye tarafından yönetilen kültürel miras alanlarının kamusal erişime ne kadar açık olduğu, giderek daha fazla tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Beykoz Kundura örneğinde görüldüğü gibi, bu tür yarı kamusal dönüşüm süreçleri yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyo-kültürel dinamiklerle ve toplumsal algılarla şekillenen çok katmanlı süreçlerdir. Beykoz Kundura'da gerçekleştirilen yarı kamusal dönüşüm genel olarak olumlu değerlendirilmekle birlikte, kolektif hafıza, endüstriyel mirasın korunması ve kamusal erişim bağlamında bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir.

Bu çerçevede, kolektif kültürel miras yönetim modelleri ve protokolleri günümüzde artan bir önem kazanmaktadır. Özellikle Avrupa'da görülen bazı uygulamalarda, mirasın niteliğine bağlı olarak farklı yönetim biçimlerinin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Kültürel miras bağlamında, commons tabanlı yönetim modelleri giderek artan bir şekilde önem kazanmaktadır (Yıldız & Hetemoğlu Venedik, 2024). Bu modeller, mirasın sadece korunmasını değil, aynı zamanda toplumsal bir ortaklık olarak sahiplenilmesini ve yeniden şekillendirilmesini amaçlayan bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Doğal miras alanında, örneğin nehirlerin kolektif yönetimini içeren sözleşmeler, bu mirasın yerel topluluklar ve diğer paydaşlar arasında eşit ve sürdürülebilir bir şekilde paylaşılmasını sağlayan uygulamalardır. Bu tür yönetim modelleri, yalnızca çevresel sürdürülebilirliği değil, aynı zamanda toplumların çevrelerini koruma ve geliştirme haklarını da tanımaktadır. Kentsel kamusal alanlarda, paydaş temelli iş birliği protokollerinin uygulanması, yerel halk, sivil toplum kuruluşları, belediyeler ve diğer paydaşlar arasında ortak karar alma süreçleri geliştirerek toplumsal katılımı güç-

lendirir. Böylece, kültürel ve doğal miras, yalnızca bir nesne ya da alan olarak değil, toplumsal bir süreç olarak ele alınmaktadır.

Endüstriyel miras özelinde de bu tür yönetim yaklaşımları etkili olabilir. Buradaki ana hedef, farklı araçlarla, örneğin eğitim, kültürel deneyimler, eğlence, ziyaret gibi etkinliklerle bu alanların halkın erişimine açılması ve toplumsal katılımın teşvik edilmesidir. Bu süreç, söz konusu alanların yalnızca özel mülk veya geçmişe ait bir miras olarak korunmasını değil, aynı zamanda dinamik ve sürdürülebilir toplumsal değerler olarak yeniden şekillendirilmesini amaçlamaktadır. Bu tür yaklaşımlar, kültürel mirasın yalnızca korunması gereken bir değer olmadığını, aynı zamanda toplumsal düzeyde kolektif olarak üretilecek ve sahiplenilecek dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Anonim. (1994). Toplum Suskun Sermaye Serbest -Özelleştirme Değil Demokratikleştirme. Birleşim Yayınları.
- Ayataç, H. K. (2000). Planlama Sürecinde Kentsel Tasarımın Tanımı ve Rolünün Tanımlanması İçin Bir Yöntem Denemesi; Örnekleme Alanı Türkiye [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Danielson, M., & Keles, R. (1980). Allocating of public resources in urban Turkey. E. Ozbudun & A. Ulsan (Ed.), *The Political Economy of Income Distribution in Turkey* içinde. Holmes and Mayer Publishers.
- Doğan, E. (2013). Analysing the Impact of Mega Event on City Image by Visual Methodologies: Branding Istanbul During the European Capital Culture 2010. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. IMT Institute for Advanced Studies.
- Enlil, Z. M., Evren, Y., & Dinçer, I. (2011). Cultural triangle and beyond: A spatial analysis of cultural industries in Istanbul. *Plan Prac Res*, 26(2), 167–183.
- Gürsel, S. (2002). 1980'li yıllar ve sonrası. M. Tunçay, A. Oktay, A. Kuyuş & H. Ersel (Ed.), *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000 içinde* (C. III., ss. 804–807). Yapı Kredi Yayınları.
- Köksal, T. G. (2012). kültürel miras yönetimi ve endüstri mirası. A. Aksoy & D. Ünsal (Ed.), *Kültürel Miras Yönetimi içinde* (s. 151). Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Köse, B. (2017). Responding the Challenges of Preserving an Industrial Network as Heritage: Turkey Cellulose and Paper Factories (SEKA) [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Middle East Technical University.

Kuban, D. (1994). Kentin Gelişmesi. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (4. bs.). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Küçükerman, Ö. (1987). Geleneksel Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası. Boğaziçi'nde başlatılan sanayii. Sümerbank.

Öniş, Z. (1991). The Evolution of Privatization in Turkey: The Institutional Context of Public-Enterprise Reform. *Int J Middle East Stud*, 23(2), 163–176.

Övgün, B. (2009). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

Şahin Güçhan, N., & Kurul, E. (2009). A history of the development of conservation measures in Turkey: From the mid-19th century until 2004. *METU J Fac Archit*, 26(2), 19–44.

Salman, Y., & Kuban, D. (2006). Boğaziçi tarihi sit alanının yok oluş süreci. *ITU Mimar Derg*, 5(1), 104–114.

Saner, M. (2012). Endüstri mirası: Kavramlar, kurumlar ve Türkiye'deki yaklaşımlar. *Plan Derg*, 52, 53–66.

Tanrıöver, H. U. (2011). Türkiye'de Film Endüstrisinin Konumu ve Hedefleri. İTO İstanbul Ticaret Odası.

Tekeli, I. (1998). Türkiye'de Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. Y. Sey (Ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde* (s. 353). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tekeli, I. (2009). Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi (C. İlhan Tekeli Toplu Eserleri-8). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Töre, E. (2014). Kültür endüstrileri kentsel politikalarda bir yer edinebilir mi? İstanbul film endüstrisi örneği. *İDE-ALKENT*, 5(12), 160–193.

Yeşilbaş, M. A. (2005). Bir Beykozlu'nun Anıları. Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Yıldız, G. (2022). Time relational process reading between culture and form: Transformation process of privately owned industrial heritage sites and actor roles [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Politecnico di Torino.

Yıldız, G. (2024). Accessibility of privately owned industrial heritage sites: A multidimensional analysis of the Beykoz Kundura in Istanbul and the BaumwollSpinnerei in Leipzig. *Boll Soc Geogr Ital*, 7(1), 137–152.

Yıldız, G., & Hetemoğlu Venedik, A. (2024). Transforming heritage into innovation spaces: Exploration of heritage helix ecosystems. *Heritage*, 7(12), 7142–7164.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Beykoz ve Paşabahçe’de Erken Dönem İşçi Yapı Kooperatifleri: Mekânın Örgütlenmesinde ‘Yeni’ Karşılaşmalar, Deneyimler, Birikimler¹

Workers' Early Housing Cooperatives in Beykoz and Paşabahçe: Spatial Configurations through ‘New’ Encounters, Experiences, Accumulations

 Hande Ceylan

Bağımsız Araştırmacı

ÖZ

Bu çalışma, Beykoz ve Paşabahçe’de 1930’lar ile 2000’ler arasında faaliyet göstermiş üç fabrikanın- Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Paşabahçe Şişecam Fabrikası, Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası- işçilerinin, yaşam çevresini örgütleme girişimlerinden biri olarak 1950-1965 yılları arasında kurduğu ilk işçi yapı kooperatiflerini incelemektedir. 1950 yılı, işçilerin sosyal güvenlik sistemi içinde kredi desteğiyle konut üretimine katılımının mümkün hale geldiği eşiklerden biridir. Bu döneme büyüyerek gelen, dar gelirliye ucuz ve sağlıklı konut sorununa, değişen koşullarda aranan yanıtlar arasında işçi yapı kooperatifleri, niceliksel olmamakla birlikte niteliksel olarak önemli bir deneyim biriktirmiştir. Çalışma, kooperatifleşme süreçlerinde işçilerin birbirleriyle, araziyle, fabrika yönetimleriyle, merkezi ve yerel yönetimlerle ve teknik uzmanlarla kurduğu ilişkileri ve bu ilişkilerin Beykoz ve Paşabahçe’deki işçi yerleşim alanlarının kurulması ve sürdürülmesine etkisini ele almaktadır. Arşiv belgeleri, sendikal yayınlar, harita ve görsel materyallerin yanı sıra saha gözlemleriyle desteklenen araştırma, bu iki semtte işçilerin kendi yaşam çevrelerini kurma yönündeki faillik kapasitelerini ve karşılıklı dönüştürücü rollerini görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: Beykoz, Paşabahçe, mekân, işçi-fail, fabrika, yapı kooperatifi

ABSTRACT

This study examines workers’ early housing cooperatives established between 1950 and 1965 by the workers of three factories that operated in Beykoz and Paşabahçe between the 1930s and the 2000s: Beykoz Sümerbank Leather and Shoe Factory, Paşabahçe Şişecam Glass Factory and Paşabahçe Tekel Alcohol Factory. The year 1950 marks one of the turning points at which workers were able to participate in housing production through credit mechanisms within the social security system. In response to the long-standing and growing housing problem for the low-income, workers’ housing cooperatives offered qualitatively significant, if not quantitatively widespread, experiences in seeking solutions under changing conditions. The study explores the relationships forged by workers during the cooperative processes—with each other, with land, with factory administrations, with central and local governments, and with technical experts—and how these relationships influenced the establishment and continuity of workers’ residential areas in Beykoz and Paşabahçe. Supported by archival documents, union publications, maps, visual materials, and field observations, this research aims to make visible the active role of workers’ agency in shaping their own living environments, as well as the mutually transformative dynamics involved.

Keywords: Beykoz, Paşabahçe, space, worker's agency, factory, housing cooperative

Received: 22.05.2025 Revised: 10.07.2025 Accepted: 22.07.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Hande Ceylan

E-mail: handeceylan@gmail.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş ve Konuya Yaklaşım

Bu çalışma, Beykoz ilçe sınırları içindeki Beykoz ve Paşabahçe semtlerinde² 1930'lar ile 2000'ler arasında faaliyet gösteren üç fabrikada-Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Paşabahçe Şişecam Fabrikası ve Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası'nda- çalışan işçilerin, yaşam çevrelerini kolektif biçimde örgütlenme girişimlerine odaklanır. Özellikle 1950-1965 yılları arasında etkin olan üç işçi yapı kooperatifi aracılığıyla inşa edilen dört farklı konut yerleşimi üzerinden Beykoz ve Paşabahçe'nin işçi semti katmanlarından birinin izini sürer.

Mekânın hem morfolojik/biçimsel hem de toplumsal boyutunu birlikte düşünmek, çalışmanın temel yaklaşımını oluşturur. Buna göre, mimarlık, şehircilik, sosyal bilim alanlarının disiplinler ayrımının ötesinde yerleşimlerin nasıl kurulduğu, sürdürüldüğü ve dönüştüğüne mekânsal bir bakış, tarihsel-toplumsal olanı da içerecektir. Metin boyunca yerleşimlerin betimlenmesinde kullanılan alan, süreklilik, sınır, eşik, bağlantı, geçirgenlik gibi kavramlar³ mekânın morfolojik içerimine olduğu kadar, toplumsal içerimine de karşılık gelir. Sözgelimi, işyeri ve konut alanları, üretim ve yeniden üretim süreçlerinin ayrılmış mekânları olarak değil; topoğrafyanın ve toplumsal ilişkilerin, kesintileri de barındıran sürekliliği içinde birbiriyle bağlantılı mekânlar olarak düşünülmektedir. Beykoz ve Paşabahçe'nin işçi yapı kooperatifleri ise, işçiler açısından işyeri ve konut arasındaki geçişliliğin doğrudan deneyimlendiği ve bu deneyimin arazide belki de en görünür olduğu örneklerden biridir. Burada, bir dönemin sembol fabrikalarına ev sahipliği yapan Beykoz ve Paşabahçe, bu süreklilikler boyunca bir işçi semti peyzajı (*landscape*)⁴ olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımlardan hareketle çalışma mekâna, belirli bir tarihsel-toplumsal bağlamda, her biri kendi etkinlik kapasitesiyle birbirleriyle karşılaşan farklı faillerin etkileşiminden taşınan birikim olarak bakmayı dener. Bunun için, Beykoz ve Paşabahçe'de yaşam çevrelerini kurmak üzere işçi yapı kooperatiflerinde bir araya gelen semtli işçilerin; **birbirleriyle, araziyle, fabrika yönetimleriyle, merkezi ve yerel yönetimlerle ve teknik uzmanlarla** hangi koşullarda karşı karşıya geldiklerini, bu koşulları nasıl deneyimlediklerini ortaya koymayı hedefler. Zira işçiler, zaman içinde bu karşılaşmalara verdikleri yanıtlarla yaşadıkları çevreyi dönüştürürken, faillik kapasitelerini genişletecek ve kendileri de dönüşecektir. Çalışma boyunca bu bakış açısıyla, mekânın nasıl örgütlendiğine ilişkin bir çerçeve çizilirken, Beykoz

ve Paşabahçe'nin bugüne aktarılan birikimi ve 'fabrikalar sonrası' işçi semti peyzajının nasıl dönüştüğü de değerlendirilmektedir. Öte yandan işçiler arasında, işyerinden konut alanına taşınan söz konusu yapı kooperatifi deneyimlerinin, dönemin toplumsal mimarlık/shircilik deneyleri arasındaki yeri tartışılmaktadır. İşçinin konutu, hem Türkiye hem de Beykoz ve Paşabahçe bağlamında niceliksel olarak geçekundu biçiminde öne çıkmasına karşın, çalışmada işçi yapı kooperatifleri işçinin kurumsal mekanizmalarla ve mekân üretiminde mimar, mühendis gibi uzmanlarla da karşılaştıkları bir örnek olarak ele alınmaktadır.

1950 yılı Türkiye bağlamında çeşitli kırılmalara işaret etmekle birlikte⁵, bu çalışma için bir tarihsel eşik olarak belirlenme nedeni, işçi konutu konusunda yasal yönetsel düzeydeki düzenlemelerin uygulamaya geçmesi ve Beykoz'daki ilk işçi yapı kooperatifinin kurulmuş olmasıdır. 1965 yılına gelindiğinde Beykoz ve Paşabahçe'deki ilk işçi yapı kooperatifleri, ürünlerini vermişlerdir. Çalışmanın üçüncü bölümünde detaylandırılacağı üzere, 1949'da kabul edilen İşçi Sigortaları Kurumu (İSK) düzenlemeleri, 1950 yılının Nisan ayı itibarıyla yürürlüğe girmiş ve sigortalı işçilere belirli koşullar altında kredi olanakları tanımıştır⁶. Beykoz ve Paşabahçe'deki işçiler de bu değişimi takiben, ilki 1950'de olmak üzere bir dizi işçi yapı kooperatifi kurar. Üstelik işçiler, sadece yeni düzenlemelerin hedef kitleleri olarak kalmaz; bu düzenlemelerin olduğu koşulları şekillendiren ve müzakere eden etkin failler olarak sürecin taşıyıcısı olur. Massey'in (2005) ifadesiyle mekân, yalnızca merkezden çevreye doğru bir itkiyle tek yönlü kurulamaz. Yer ve o yerin sakinleri de, karşılaşma anlarında aktiftir, kimi durumlarda ise karşılaşma öncesi koşulların oluşumuna zemin hazırlarlar (Massey, 2005). Bu çerçevede işçilerin örgütlülüğü, devletin ya da kurumların yönlendirmesiyle ya da yasal düzenlemelerin belirlenmesi üzerinden değil, yerinden yükselen bir talebin, mücadelenin ifadesi olarak ele alınır.

Çalışma, bu nedenle, Beykoz ve Paşabahçe peyzajının katmanlarından biri olarak erken dönem işçi yapı kooperatiflerini incelerken, anlatının ağırlık merkezini devletin/kurumların etkinliğinden, işçilerin etkinliğine kaydırır. Tarihsel veriye de bu tercihle yaklaşır. Bu çerçevede kullanılan başlıca kaynaklar; sendikal yayınlar⁷, işçilerle yapılan röportajları içeren haber metinleri, yerel ve ulusal gazete arşivleri ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde (Metnin devamında ve Kaynakça'da BCA kısaltması ile kulla-

mlacaktır) yer alan belgelerden oluşur. Tekeli'nin (2012) Türkiye bağlamında konut ve özellikle 'dar gelirliye konut' meselesindeki yasal ve yönetsel düzenlemelere ilişkin analizleri ile Koçak'ın (2014a) 1950-1965 dönemi Paşabahçe'de işçi sınıfının oluşumunu incelediği çalışmasına temel ikincil kaynaklar olarak başvurulur. Öte yandan arazinin kendisi ve temsilleri -uydu görüntüleri, fotoğraflar ve yerleşim planları⁸ - aracılığıyla, işçi semti peyzajının kooperatif konut katmanı ve zaman içindeki dönüşümü takip edilir. Alanda yapılan gözlemler ve saha görüşmeleri aracılığıyla ise doğrudan deneyimin ya da kuşaklararası aktarımın bilgisi çalışmaya dahil edilir⁹.

Çalışmanın devamında, ikinci bölümde Beykoz ve Paşabahçe semtleri, Boğaziçi'ndeki özgün konumu ile tanıtarak, geçirdikleri dönüşüm tarihsel olarak veriliyor. Bu tarihsellik işyeri ve konut birlikteliğinde, çalışmanın girişinde altı çizildiği üzere semt peyzajının devamlılığında aktarılıyor. İşçi konutunun önce gecekondular ve ardından yapı kooperatifi olarak ortaya çıktığı bağlam sunuluyor. Üçüncü bölümde kooperatifçilik ve işçi konutu meselesinin Türkiye bağlamındaki seyri ve araştırmaya konu semtlerdeki tezahürü ele alınıyor. Dördüncü bölümde söz konusu üç fabrika çevresinde faaliyet gösteren ilk işçi yapı kooperatiflerinin kuruluşu, etkinliği ve ürettikleri konut yerleşimlerine yakından bakılırken, yeni karşılaşmalarla genişleyen deneyimin, birikimin bugüne nasıl taşındığı değerlendiriliyor. Mekânı örgütleyen karşılaşmalardaki yer yer uyum yer yer çelişki/çatışma hatlarının da vurgusuyla, mekân okumasının genişletilmesi bekleniyor. Bu bölümde tarihsel malzemeye dayanarak kooperatiflerin kuruluşu, arsa edinimi, projelendirme ve uygulama süreçleri ile kısmen sürdürülme koşulları ve bugüne nasıl taşındıkları detaylı olarak serimleniyor. Hem yerleşim planları hem de güncel olarak alanda yapılan görüşme ve gözlemler üzerinden yerleşimlerin ve yapıların mekânsal organizasyonu ile bu yaşam çevresinin bir bütün olarak geçirdiği dönüşüm değerlendiriliyor. Beşinci ve son bölümde, semtlerin karakteristik bir katmanına işaret ettiği düşünülen erken dönem işçi yapı kooperatifleri bir arada değerlendiriliyor. Beykoz ve Paşabahçe'nin bugün içinden geçmekte olduğu dönüşümde, yerleşimin bu katmanı, bir arada bulunduğu diğer katmanlarla birlikte, mekânın/emeğin hafızasının taşıyıcı unsurları olarak, mekânın örgütlenme dinamiklerinin anlaşılacağı potansiyel bir zemin de sunuyor. Böylelikle, Beykoz ve Paşabahçe'deki örgütlü işçi topluluklarının ürettiği konut alanlarının

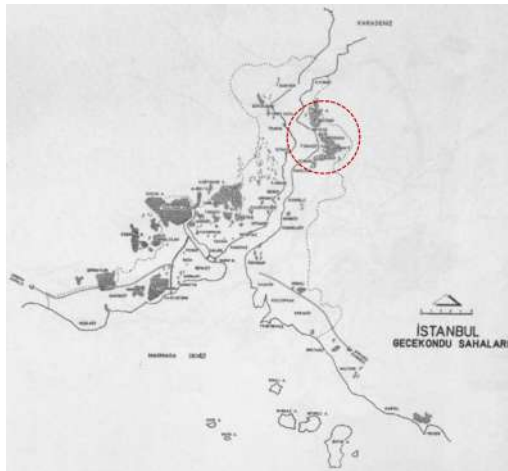
örneklenmesi üzerinden, güncel olarak mimarlık ve şehircilik pratiklerinin toplumsal içerimi konusundaki tartışmalara da katkı sağlanması bekleniyor.

Boğaziçi'nin İşçi Semtleri Olarak Beykoz ve Paşabahçe

Beykoz ve Paşabahçe semtleri tarihsel olarak farklı bir Boğaziçi görünümünü sergiler. Hâkim anlatıda Boğaziçi doğal güzellikleri, kıyıda 18. yüzyıl mirası özgün sivil mimari örnekleri olan yalılar; iç kesimlerde ise geniş bağ, bahçe ve koruluklar içindeki köşkler ile, Osmanlı devlet elitlerinin sayfiyesi ve kendi kültürel kodlarını üreten bir mekân olarak, Hisar'ın (2022) '*Boğaziçi Medeniyeti*' ifadesinde karşılık bulur. Ancak Boğaz'ın Anadolu yakasında ve kuzeyinde yer alan uzak Boğaz köyleri Beykoz ve Paşabahçe'de, bu katmanlarla birlikte 19. yüzyılda Geç Osmanlı döneminde gelişen bir fabrikalar katmanı da bulunur. 20. yüzyıl başlarında, savaşlar ve rejim değişikliği sonrası bir bütün olarak Boğaziçi eski canlılığını yitirirken Beykoz ve Paşabahçe'de de nüfus azalır, birkaç istisna dışında fabrikalar kapanır, yalılar ve köşkler kısmen boşalır. Suat Derviş'in 1936 yılında yayınlanan '*Çöken Boğaziçi*' başlıklı yazı dizisi, bu mekânsal dönüşümü yansıtır (Derviş, 1936). Öte yandan 1930'lar Boğaziçi'nin, özellikle Beykoz ve Paşabahçe'nin başka türlü bir canlılıkla yeniden dönüşümünün de başlangıcı sayılabilir. 19. yüzyıl fabrikalar katmanının bir anlamda devamı, fakat yeniden örgütlenmesi olarak değerlendirilebilecek bir sanayi peyzajı, bu kez araziye yayılarak yeniden görünürlük kazanır. İlerleyen yıllarda fabrikaları başka fabrikalar ve atölyeler takip eder, imalat süreci tüm bir peyzaja yayılır.

Geçmişin çok odalı yalı ve köşklarinin odaları semte ilk gelen işçiler ve işçi haneleri için eve dönüşürken (Derviş, 1936), sözelimi, Paşabahçe Şişecam Fabrikası'nın üzerine kurulduğu alanda bulunan Saip Molla Köşkü de fabrikanın ilk işçi yatakhaneğine dönüşür. Ancak fabrika yatakhanelerinde kalabilen işçilerden çok daha fazlası 1930'larda ağaç kovuklarından, barakalara kadar uzanan geçici çözümlerle yere tutunmaya çalışır. Böylelikle, fabrikaların büyümesini takip eden (ve bunu mümkün kılan) yeni göç hareketleriyle araziye çekilen işçiler, yaşam alanlarını da kendileri örgütlemek durumunda kalır. Zira yeni rejimin sanayiye dayalı kalkınma programı, üretim tesislerinin kurulmasını öncelerken, buralarda çalışacak işçilerin konut meselesi programa dahil değildir. Özellikle 1950'lere kadar bu alandaki

boşluk, göçle gelen işçileri, büyük sanayi tesislerine yakın yerlerde, henüz yapılaşmamış arazilerde, kendi kendine ve kendi arasında konut sorununu çözmek durumunda bırakır. Fabrikalarda çalışan işçi sayısı arttıkça ortaya çıkan konut sorununun acil çözümü de yine bizzat işçilerin kendisinden gelir ve işçilerin bu duruma tekil ya da kolektif olarak ürettiği yanıt gecekondudur. Bu ortamda tekil kondulardan gelişen daha büyük kümeler olarak gecekondular mahalleleri, Beykoz ve Paşabahçe semtlerinin de yerleşim dokusunu karakterize etmeye başlar. Öyle ki Beykoz 1930'ların sonlarına doğru İstanbul'un ilk gecekondular mahallelerinden biri olarak genişlemeye başlar. Türkiye bağlamında 1940'ların sonlarından itibaren işçi konutu konusunda yapılan düzenlemelerse uzun vadede yeterli ve sürekli olamadıkça, gecekondular, geçici bir çözüm olmaktan çıkarak işçilerin kuşaklararası yere tutunma stratejilerinden biri olmaya doğru evrilecektir. Gecekondular aynı zamanda devlet ve fabrikalar açısından işçinin yeniden üretim maliyetini düşürdüğü ölçüde araçsallaştırılır. Üstelik fabrikaların kurulduğu dönemlerdeki en önemli sorunlardan biri kabul edilen yüksek işgücü devrinin düşmesi de ancak fabrika çevresindeki gecekondular yerleşimlerinin artması ve giderek daha fazla sayıda işçiyi yere tutundurmasıyla mümkün olacaktır¹⁰. 1963-1964 verilerine göre İstanbul'daki gecekondular alanlarının dağılımı Resim 1'den takip edilebilir. Buna göre Avrupa yakasında Bakırköy-Zeytinburnu-Kazlıçeşme hattı, Haliç çevresi ile Kağıthane bölgesi; Anadolu yakasında ise Beykoz koyu etrafı, gecekondular kümelenmeleri olarak görülür. Gecekonduların belirgin bir şekilde yoğunlaştığı bu alanlar, aynı zamanda o dönemlerde kentin önemli sanayi alanlarıdır.

Resim 1. 1963-1964 verilerine göre İstanbul genelinde gecekondular alanlarının dağılımı (İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi, 1964)

Beykoz ve Paşabahçe'de işçiler yaşam çevrelerinde, özellikle 1947 yılından itibaren kurdukları sendikalar üzerinden, çalıştıkları fabrikalarla ve devletin farklı kurumlarıyla müzakere ve mücadele içinde semtin mekânsal gelişiminde giderek daha etkin olurlar. Örneğin Boğaziçi'nin ilk İşçi Sigortaları Hastanesi, burada aktif olan sendikaların uzun yıllara dayanan ortak girişimleri ile 1962 yılında Paşabahçe'de açılacaktır (Koçak, 2014a, s. 431-432; Ceylan, 2025, s. 116-128). Söz konusu semtler de bu hareketlilik içinde giderek işçi semti karakteri kazanır.

Burada işçilerin 1950 sonrasında fabrika/sendika çevreleri içinde kurduğu işçi yapı kooperatifleri de hem kendi konut sorunlarına yeni yasal düzenlemeleri uygunlaştırarak geliştirdikleri alternatif (ve ayrıcalıklı) konut üretiminin gerçekleştiği örgütlenme zemini oluşu, hem de semtin konut dokusuna yeni bir katman olarak eklenmesi açısından, gecekondular ile birlikte işyeri ve konut sürekliliğinde semtin sanayi peyzajındaki önemli bir birikime işaret eder. Beykoz/Paşabahçe'de 1983 sonrası Boğaziçi koruma alanı sınırları içinde kalan işçi yapı kooperatif evleri, yine bu sınır içindeki gecekondularla, az sayıdaki 18. yüzyıl sivil mimari örnekleriyle birlikte varlığını sürdürerek bugüne taşınır. Dolayısıyla yıkıcı kentsel dönüşüm süreçlerinden bir ölçüde korunmuş durumda olan kısıtlı alandaki bu farklı konut katmanları, girişte de vurgulandığı üzere, mekânın/emeğin hafızasının taşıyıcı unsurları olarak, mekânın örgütlenme dinamiklerinin anlaşılabilirliği potansiyel bir zemin de sunuyor.

Türkiye Bağlamında Kooperatifçilik ve İşçi Konutu Konusundaki Gelişmeler ile Beykoz-Paşabahçe'deki Görünümleri

Erken Cumhuriyet döneminde kooperatifçilik uygulamaları çeşitli dönemeçlerden geçtiyse de Türk Kooperatifçilik Cemiyeti'nin 1931'deki kuruluşuyla işlerlik kazanır. Zira, 1929 ekonomik buhranı ile ekonomik daralmaya çözüm arayışlarında devlet girişimciliği ile birlikte kooperatif modellerine de özel bir önem verilmeye başlanır (Tekeli, 2012, s. 68-69). Türkiye örneğinde yapı kooperatifçiliği uygulamaları ise, 1935 yılında Ankara'da Bahçelievler Yapı Kooperatifi ve hemen ardından Güneşler Yapı Kooperatifi'nin kuruluşu ile başlar. Ancak her ikisi de ekonomik sermayesi yanında sosyal sermayesini de bu alana yönlendirebilecek üst düzey bürokratların bir araya gelerek kurduğu kooperatiflerdir. Koope-

ratif üyeleri, kooperatif aracılığıyla düşük faizli yüksek miktarlardaki kredilerden faydalanmış, sosyal konut standartlarının üzerinde lüks konutlardan oluşan bir yerleşim planlamış, inşaatın tamamlanmasının ardından bireysel mülkiyete geçmişlerdir. Avrupa’da düşük gelirli kesimlerin konut sorununu çözmek üzere gelişen kooperatiflerin temel ilkeleri, o dönemde Almanya’da önemli konut kooperatif örneklerinden birini gerçekleştiren Kessler’in ifadesiyle ‘müştereken tasarruf etmek, müştereken kredi sağlamak, müştereken yapılmış binalar ve iskân sahalarına müştereken sahip olmak’ tır (Kessler, 1934; akt. Tekeli, 2012, s. 69). Türkiye bağlamında ise yapı kooperatifçiliği, takip eden yıllarda dönüşen yasal yönetsel çerçeveye karşın Kessler’in tarifindeki gibi bir ‘ortaklık’ zemini kuramamış görünür. Türkiye’de kent tarihi yazınında kooperatifçiliğin toplumsallaşamaması bu yönüyle eleştirilir ve erken dönemlerdeki bu kooperatifçilik uyarlaması geniş halk kesimlerinin konut sorununu çözmekten uzak kaldığı ölçüde, Türkiye için kaçırılmış bir fırsat olarak değerlendirilir (Keleş, 2012).

Bu ortamda dar gelirli kesimin mesken sorununda kurumsal ve uygulama düzeyindeki boşluğu, dar gelirli kesim büyük oranda kendi kendine ürettiği çözümlerle doldurma yoluna gitmek mecburiyetinde kalır. Bu çözüm, 1930’larda önce yeni başkent olarak hızla büyüyen Ankara’da, ardından İstanbul ve diğer büyük kentlerde özellikle sanayi alanları çevresinde, göçle gelen işçilerin kurduğu gecekondu alanları olarak ortaya çıkacaktır. II. Dünya Savaşı döneminde ekonomik koşullar zorlaşırken ucuz mesken sorunu giderek büyür ama sorunun çözümü, merkezi idare için öncelik olmaz. 1940’ların ikinci yarısı, savaş sonrası dönem, mesken buhranının da farklı düzlemlerde tartışıldığı zamanlardır. Hürbilek gazetesinde yayınlanan bir yazıda da, mesken buhranı ve gecekondu evleri başlığı altında İstanbul’un sanayi alanları olan Kazlıçeşme, Beykoz/Paşabahçe gibi semtlerde, gecekondu alanlarında halkın kendi kendine yaptığı evler anlatılır ve yönetimin, halkın kendi imkanlarıyla ürettiği çözümleri sistematikleştirmesi adına destekleyici mekanizmalar geliştirmesi gereğinden bahsedilir (Barkin, 1948).

Artan gecekonduyla birlikte ucuz mesken sorunu farklı düzlemlerde uzun yıllar boyunca tartışılmasına rağmen işçi konutu meselesi, sigortalı çalışan işçiyi kapsayan düzenlemelerle ancak 1949 yılından itibaren yasal bir zemine kavuşabilecektir. İşçi konutu konusunda temel

kurumlar bu dönemden itibaren İşçi Sigortaları Kurumu (İSK) ve yeniden yapılandırılan Türkiye Emlak ve Kredi Bankası (TEKB) olacaktır. 1946 yılında 4792 sayılı yasayla kurulmuş olan İşçi Sigortaları Kurumu, başlangıçta işçi konutu sorunuyla doğrudan ilgilenmez. 2 Haziran 1949 tarihinde çıkarılan 5417 sayılı İhtiyarlık Sigortası Kanunu’nun 31. maddesi ile, bu sigorta koluna ilişkin primlerin en çok yüzde 20’sinin ipotek karşılığında işçi konutları yapımına ayrılmasına olanak veren düzenleme yapılır¹¹ (Tekeli, 2012, s. 135). Düzenlemenin uygulamaya geçtiği 1 Nisan 1950 tarihi için Hürbilek gazetesindeki bir yazıda "memleketimizin sosyal sigorta alanında mühim ve ileri bir adımın daha atıldığı bahtiyar bir gün olarak daima anılacaktır" denir (Hürbilek, 1950). Zira bu tarihten itibaren, İSK, kooperatifleşme koşuluyla kredi sağladığı ölçüde konut üretiminde yeni bir tür kooperatifçilik üretim yöntemi de getirmiş olur. Dolayısıyla genel bir yapı kooperatifçiliği modeli içinde, işçi yapı kooperatifleri uygulanma olanağı bulabilir¹². Bu düzenlemelerden sonra genel olarak yapı kooperatiflerinde belirgin bir artış görülür. Artış içindeki en büyük pay ise İSK fonlarıyla üretilen işçi yapı kooperatiflerinin olur¹³. Öte yandan Tekeli, konut yapımının gerçekleşme oranlarına göre de işçi kooperatiflerinin, konut yapımını gerçekleştirmekte diğer kooperatiflere göre daha başarılı olduğunu tespit eder (Tekeli, 2012, s. 158). Dolayısıyla burada işçilerin örgütlenme, bir arada hareket etme kapasitesinin etkili olduğunun da altını çizmek yerinde olur.

İşçi yapı kooperatiflerinin 1950’lerden başlayarak konut üretiminde artan etkinliğine karşın Türkiye’de farklı konut sunum biçimlerinin 1965 yılındaki paylarına bakıldığında; gecekondu sunumu yüzde 35, bireysel üretim yüzde 30, yapsatçı üretimi yüzde 26, kooperatif sunumu yüzde 2, devlet sunumu yüzde 2 olarak görülür (Tekeli, 2012, s. 162). Dolayısıyla 1950-1965 arasında yapı kooperatifleri ve onun da özel bir formu olarak işçi yapı kooperatiflerinden bahsedildiğinde nicelik olarak oldukça kısıtlı bir konut üretimi söz konusudur. Beykoz ve Paşabahçe örneklerinde de bu anlamda işçi yapı kooperatiflerinin sınırlı olduğunu, hâkim konut dokusunun yukarıda anılan bağlamda gecekondu olduğunu hatırlamak gerekir.

Beykoz ve Paşabahçe’de ilk işçi yapı kooperatiflerinin kurulması da kooperatifçilik ve çalışma mevzuatlarının yeniden düzenlenmesi ile İSK aracılığıyla işçilerin ucuz arsa temin

mekanizmalarının uygulamaya geçmesinden sonra olacaktır. Bölgenin üç büyük fabrikasında çalışan işçiler önce tüketim kooperatifleri¹⁴, ardından sendikalar ve nihayet işçi yapı kooperatiflerinde örgütleneceklerdir. Bu örgütlenmeler erken dönemlerde, fabrikalarca (merkezi yönetim aracılığıyla fabrikalar üzerinden) teşvik edilmektedir. 1947’de kabul edilen 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları kanunu ardından Beykoz ve Paşabahçe’deki fabrikalarda Beykoz Deri Mamulleri Sanayii Sendikası¹⁵, Paşabahçe Cam Sanayii İşçileri Sendikası¹⁶, İstanbul İçki ve İspirto Sanayii İşçileri Sendikası¹⁷ kurulur. Bölgede etkin olan sendikalar arasında bu dönemde Beykoz, Paşabahçe ve Çubuklu’daki akaryakıt ve gaz depolarında örgütlü bulunan (sonraki adıyla) Petrol-iş Sendikası da yer alır. Ancak Petrol-iş bünyesinde kurulan işçi yapı kooperatifleri İstanbul genelinde konut alanları üretmişse de Paşabahçe’de bu türden bir uygulama alanı olmamıştır. Ayrıca, yerel bir sendikal birlik olarak bu sendikaların da dahil olduğu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) 1948 yılında kurulur. İİSB ilerleyen zamanlarda işçi yapı kooperatifleri konusunda önemli rol üstlenecek ve uygulama alanlarından biri de Paşabahçe’de bulunacaktır.

Burada önemli bir konu, işçilerin çoğunlukla göçle geldikleri Beykoz ve Paşabahçe’de çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlarla eşzamanlı bir barınma meselesi sorununu, bir çeşit hayatta kalma mücadelesi olarak başından beri deneyimledikleridir. Ev ve işyeri bu anlamda birbirinin içine geçen mücadele alanları olarak ortaya çıkar. Erken dönem çözümü geçeköndü olarak cisimleşen barınma mücadelesinin, işçiler açısından bir örgütlenme kapasitesinin ilk birikim alanı olduğunun altını çizmek gerekir. Ancak özellikle 1947 sonrasında yasal zemine kavuşan işçi örgütü olarak sendikalar, barınma meselesinin de farklı araçlarla çözümü konusunda fikir yürütülen ortak bir zemin sağlar. Henüz İSK aracılığıyla işçiler arasında konut kooperatifleri kurulabilmesinin önünü açacak 1949 tarihli düzenleme yapılmadan önce, sendika üyeleri çalışma ve yaşam şartlarını iyileştirme konusunda ortak fikir yürütür, talep geliştirirler:

... Geçen kongremizde tuğla harmanı işleterek ev yapacak üyelerimize ucuz fiyatla (tuğla) temini ve balık tutacak bir teşkilat kurulması temenni edilmişti. Yönetim kurulumuz bu iki konuyu inceden inceye tetkik etmiş ve şu neticeye varmıştır: Gerek tuğla harmanı işletmek gerek balıkçılık sermayeye muhtaçtır. Halbuki biz sen-

dikayı 11 lira nakit para ve 700 lira alacak ile devir almıştık. Emanette olan bu 700 lirayı 5 ay sonra tahsil edebildik. ... Diğer taraftan tuğla harmanı ve balıkçılık büyük teşkilat isteyen dağdağlı ve ticari işlerdir. Bunlara teşebbüs etmek maddi bakımdan tehlikeli olduğu kadar sendikanın diğer faaliyetleri bakımından da köstekleyici bir netice doğurabilir. (Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşçileri Sendikası, 1948)

Sendika Yönetim Kurulu’nun 1947-1948 yılı çalışma raporundan aktarılan yukarıdaki alıntıda, yönetim kurulu ikinci çalışma yılı sonunda yapılan kongrenin açılışında bir önceki kongreden kendilerine iletilen iki talebi ve bunlarla ilgili tetkiklerinin sonucunu açıklıyor. Henüz fabrikada işçi yapı kooperatifi kurulmuş değilken işçilerin gündemlerinde barınma meselesi olduğunu, bir işçi örgütü olarak sendikanın barınma meselesi için dolaylı ya da doğrudan kaynak yaratıp yaratamayacağı konuları tartışılıyor. Özellikle sendikadan, bir tuğla harmanı işletilerek buradan piyasa koşullarından ucuza, üyelerine temel yapı malzemesi olarak tuğla temin etmesi bekleniyor/ talep ediliyor. Öte yandan balıkçılık yine Paşabahçe ve Beykoz’daki ekonomik faaliyet alanlarından biri olarak konu ediliyor. Dolayısıyla işçiler, kendi konut sorunlarını arazinin özgün koşullarını uygunlaştırarak çözmenin yollarını arıyor, işyeri örgütünü bu alanda etkin kılmak için olanaklarını tartışıyor. Ancak diğer yandan sendika yönetiminin eldeki kaynakları değerlendirerek çalışma yaşamındaki sorunların çözülmesini önceleyecek faaliyetlere yönelmeyi tercih ettiği, daha doğrusu erken dönemlerinde buna mecbur kaldığı görülebilir. Dolayısıyla sendika, bir işçi örgütü olarak, Beykoz Deri Kundura İşçileri örneğinde olduğu gibi başından beri çalışma koşullarından bağımsız olmayan bir barınma koşulları meselesinin de tartışma yeri olarak ortaya çıkar. Ancak gerek kaynakların gerek mevzuatın gerekse de deneyimin henüz yeterli düzeye ulaşmadığı bu ortamda işçi konutu meselesinin çözümü için yeni düzenlemelerin uygulamaya geçmesi gerekecektir.

Bu dönemde Beykoz’un (ilçe) genel nüfusu ile işçi nüfusunun takibi, alandaki konut ihtiyacının anlaşılması açısından önemlidir (Tablo 1). 1950-1965 yılları arasındaki 15 yıllık sürede Beykoz ve Paşabahçe’de işçi yapı kooperatifleri aracılığıyla uygulamaya geçen evlerde bağımsız bölüm sayısı yaklaşık 500 adet olmuştur. Dar gelirli işçinin konut sorunu karşısında devlet ve sermayenin yeterli etkinlik göstermemesi, hat-

ta mevcut durumu araçsallaştırması, gecekondunun ülke genelinde olduğu gibi Beykoz ve Paşabahçe’de de artışını sürdürmesine yol açar. Başka bir ifadeyle, konut üretiminde kooperatifçilik benzeri uygulamaların yaygınlaşmasından sonra dahi gecekonduların alanlarının genişlemesi sürer. Bu ortamda işçilerin konut için örgütlenmesinin karşılığı, borçlanmayı karşılayabilenler için kooperatifler olurken, karşılayamayanlar için gecekondular olarak kalır. Dolayısıyla konut kooperatifleri, işyerindeki tabakalaşmanın, konut alanlarında ve semtteki tezahürü olarak da cisimleşir.

Ayrıca bir fikir vermesi açısından, semtte bulunan üç fabrikadaki işçi sayısı ve işçiler arasındaki en düşük ile en yüksek saat ücreti koşulları da, farklı kaynaklardan derlenerek Tablo 1’de sunulmaktadır. Buradan, fabrikaların kurulmasını takip eden 1930’lardan başlayarak bu çalışmanın odaklandığı 1950-1965 arasındaki durum takip edilebilir. Çalışmanın devamında işçi konutlarının maliyetine atıfta bulunulurken, işçi ücretlerinin ortalaması ile birlikte okunabilir. Burada karşılaştırmayı sağlayan kendi içinde tutarlı veri 1960 yılı için temel olarak Seferoğlu’nun (1960) Beykoz ve Paşabahçe’de yaptığı çalışmaya dayandırılmaktadır.

Buraya kadar işaret edilen çerçevede, takip eden bölümlerde, Beykoz ve Paşabahçe işçilerinin işçi yapı kooperatiflerindeki örgütlenme deneyimleri ve konut üretim süreçleri üzerinden semtin oluşumundaki etkinlikleri ortaya konacaktır. Boğaz’da, Beykoz ve Paşabahçe kıyı peyzajındaki işçi yapı kooperatifleri ve ilişkili oldukları üç büyük fabrika Resim 2’de şematik olarak bir arada takip edilebilir. Kıyı peyzajında, fabrikalar çevresinde 1950-1965 arasında uygulanmış bulunan ve kısmen bugüne taşınan bu farklı kooperatif konut yerleşimlerinin mekânsal organizasyonu da takip eden bölümde, yerleşim planları, fotoğraflar ve uydu görüntüleri üzerinden aktarılacak, yerleşimlerin bugünkü durumuyla ilgili gözlem ve değerlendirmeler paylaşılacaktır.

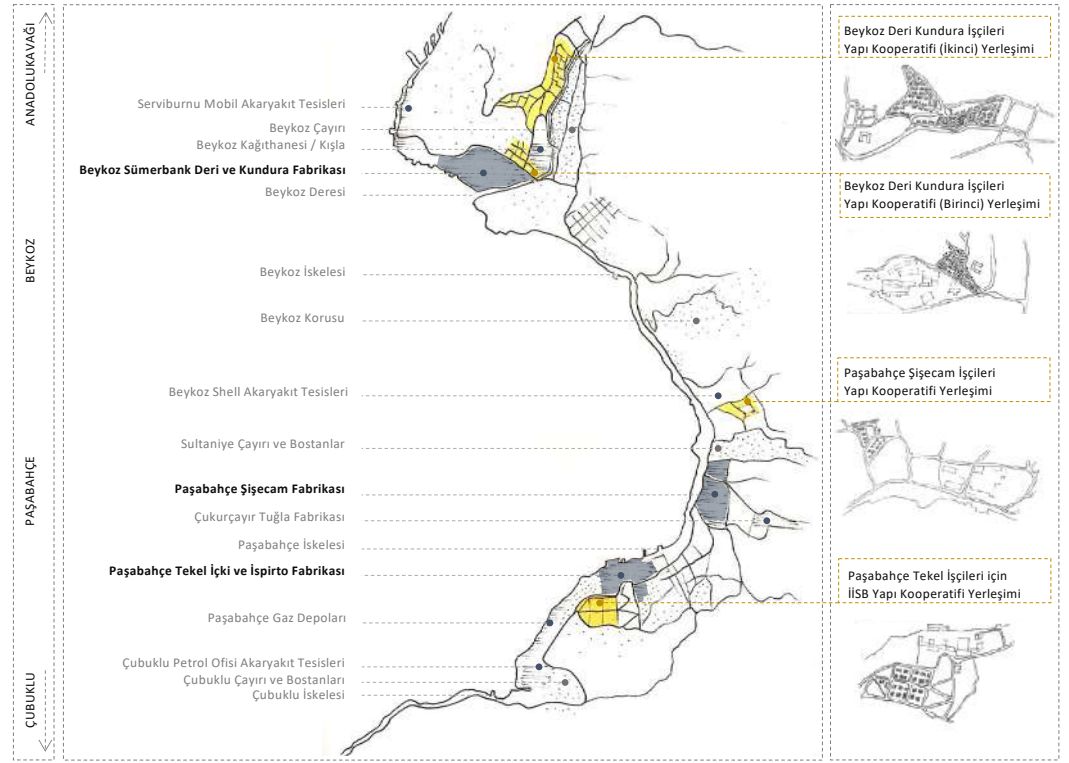
Beykoz ve Paşabahçe’nin İlk İşçi Yapı Kooperatifleri

Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi; Yalıköy ve Çamlıbahçe Mahalleleri

Hudutlu Sorumlu Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi, 1950 yılında ortaklarına ev ve iş yeri yaptırmak için 30 yıl süre ve en az 3500 Türk Lirası sermaye ile

Tablo 1. 1930-1965 arasında Beykoz kentsel ve toplam nüfusu ile 3 fabrikada çalışan işçi sayıları, 1960 yılında 3 fabrikadaki işçi sayıları ve saat ücretleri karşılaştırması. (Açıklama: Beykoz nüfus verileri DİE’den akt. Şahin, 2013; 1935 ve 1940 yılları Şişecam Fabrikası verisi, Koçak, 2014a, s. 153’den uyarlanarak; 1951 yılı verisi Koçak, 2014a, s. 212; 1955 yılı Tekel Fabrikası verileri, Güneysu, 1956; 1960 yılı üç fabrikanın verileri Seferoğlu, 1960; 1960 ve 1965 yılı Beykoz Deri Kundura işçileri ortalama saat ücreti verisi Gürses, 1978)

	Beykoz İlçe Nüfusu		Beykoz Deri Kundura			Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki			Paşabahçe Şişecam		
	Kentsel Nüfus	Toplam Nüfus	İşçi	Ücret min	Ücret max	İşçi	Ücret min	Ücret max	İşçi	Ücret min	Ücret max
1930						200		-	-	-	
1935	10.315	21.308	750						385	Ort. 13 krş	Ort. 13 krş
1940	25.970	41.492	1330								
1945	25.611	32.813									
1950	29.628	37.122	1322						1110		
1951										Ort. 67 krş	Ort. 67 krş
1955	36.859	48.832				800	Ort. 100 krş	Ort. 100 krş	1446		
1960	45.679	58.317	1700	85 krş (Ort. 265 krş)	85 krş (Ort. 265 krş)	975	90 krş	450 krş	2000	105 krş	350 krş
1965	51.689	67.758	2126	Ort. 360 krş	Ort. 360 krş						

Resim 2. 1950'den 1965'e fabrikalar ile ilişkisi içinde Beykoz Deri Kundura, Paşabahçe Şişecam ve Paşabahçe Tekel (İİSB) İşçileri Yapı Kooperatifleri aracılığıyla üretilen dört farklı öncü işçi evi yerleşimi: Evler, 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Beykoz-Paşabahçe kıyı peyzajına tek/iki katlı ve müstakil/ikiz/sıra ev düzenlerinde bahçeli ev tipolojisiyle dahil oluyor (Yazar tarafından üretilmiştir)

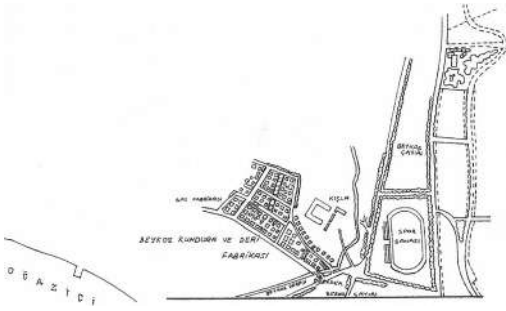
kurulur (BCA, 1950a). Bu kooperatif, Beykoz ve Paşabahçe sınırları içinde kurulan ilk yapı kooperatifi olur. Kooperatifin kuruluşunu takiben, 1950 Kasım'ında basına yansıyan habere göre, kooperatifin temsilcileri Vali ve Belediye Başkanı'nı ziyaret eder, Beykoz civarındaki arsa tahsis taleplerini iletirler (Yeni İstanbul, 1950). Dolayısıyla kooperatif kurulur kurulmaz ilk iş uygun arsa arayışı için yetkililerle görüşmek olur.

Civardaki ilk yapı kooperatifinin bir Kamu İktisadi Teşekkülü (KİT) olan Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası'nda çalışan işçiler tarafından kurulması şaşırtıcı değil şüphesiz. Sümerbank Ereğli, Karabük, Kayseri, Hereke, Sivas ve İzmit fabrikalarında, kendi inşaat fen heyeti eliyle kapsamlı işçi mahalleleri planlar¹⁸. Öte yandan Beykoz Deri Kundura Fabrikası yerleşkesi içinde zamanla az sayıda memur ve teknisyen lojmanı inşa edilmesine, bekar erkek işçiler için 200 yataklı bir yatakhane bulunmasına karşın, yukarıda anılan örneklerde olduğu gibi bir işçi evi yerleşimi bulunmaz¹⁹.

Dolayısıyla Beykoz Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi'nin yapımına girişeceği evler, Beykoz'daki fabrikanın ilk işçi yerleşimi olur. Fab-

rika yönetimi, doğrudan kendi bünyesinde sağlamadığı işçi evlerinin çözümünde destekçi rolünü alır. Zira konut meselesinin bu dönemdeki halinde Sümerbank, Etibank gibi KİT'lere de pay biçilir. Bu kurumlar yönetim kurulu kararıyla kendi işçilerine ikinci derecede ipotek karşılığı tamamlayıcı krediler verir. Örneğin Sümerbank Yönetim Kurulu 1951 yılında inşaat değerinin yüzde 15'ini geçmemek üzere kendi işçilerinin konut kooperatiflerine 15 yıl vadeli yüzde 5 faizli kredi açılabileceği kararını vermiştir (Tekeli, 2012, s.136-137). Bu dönemde Beykoz Fabrikası'ndaki işçilerin de bu uygulamadan yararlanıp yararlanmadığı kesin olmakla birlikte Deri-iş Sendikası eski başkanlarından Beykoz Deri Kundura işçisi Yener Kaya, Sümerbank'ın kooperatif kurdurarak, bunlar aracılığıyla fabrika çevresinde evler yaptırdığını ifade eder. 1952 yılında fabrikanın, çevresindeki geniş arazi içinden bu işçilere sembolik fiyatla arsa sağladığını anlatır (akt. Yerlitaş, 2013, s. 93).

Bu dönemde ekonomik konut bölgeleri için, İstanbul Belediyesi Mesken Planlama Müdürlüğü bünyesinde mevzi imar planları oluşturulur²⁰. Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçi Yapı Kooperatifi evlerinin inşa edileceği alanın

Resim 3. Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçi Yapı Kooperatifi (Birinci) İşçi Evleri, Mevzii İmar Planı, 1954. (Öymen-Gür & Gür, 2001'den akt. Akbulut & Akay, 2012. Bu plan, anılan kaynakta Paşabahçe Ucuz Evler Mahallesi Mevzii İmar Planı olarak geçmektedir)

mevzi imar planı da bu kapsamda oluşturulur ve 1954 yılında onaylanarak yürürlüğe girer (Resim 3). Bu plan “Mesken Planlama Müdürlüğü teknik üyelerinin yardımlarıyla” Seyfi Arkan Hımar Plan Yapı Müessesesince hazırlanır²¹ (Arkan, 1956; akt. Akbulut & Akay, 2012).

1903 doğumlu Seyfi Arkan, Cumhuriyet rejiminin öncü mimarlarından biri olarak modernist çizgide çok sayıda ürün vermiştir. Güzel Sanatlar Akademisi'nden (GSA) mezun olduktan sonra çağdaşları gibi yurtdışına giden Arkan 1933'te Türkiye'ye dönüşünde GSA'da Şehircilik Kürsüsü'nde çalışmaya başlar. Bu dönemde özellikle mimari uygulamaları ile anılsa da şehircilik alanında da çok sayıda ürün verir. Akbulut & Akay'ın (2012) ifadesiyle Arkan, hem devlet, hem de işçiler ve dar gelirli için tasarlamış mimar, akademisyen ve teknokrattır. Kendi bürosunda çalışmalarını sürdüren Arkan, 1955'te şehir planlarında ucuz mesken siteleri ve evleri raporunu hazırlar. Şehircilik alanındaki çalışmaları ve ucuz evler yerleşim planları kapsamındaki bazı örneklerde yapıların tasarımı da kendisine aittir. Ancak Beykoz'da uygulanan ucuz evler yerleşimindeki yapıların üretiminin Arkan'ın bürosunca yapıldığını düşünmek için henüz yeterli kanıt bulunmamaktadır. Öte yandan 1956 yılında Arkan'ın kendi üretimlerini yayınladığı broşürde de Beykoz'daki bu evlerin projelerine ilişkin bilgi bulunmaz.

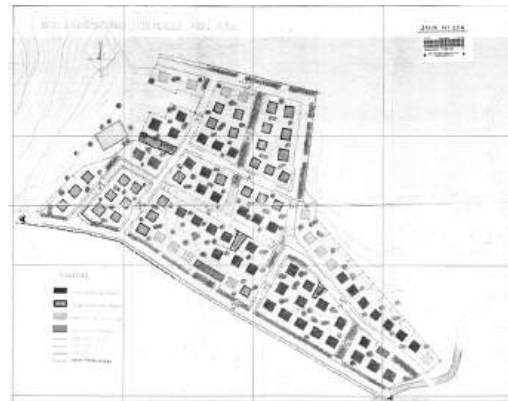
Yerleşim bugün Yalıköy mahallesi sınırları içinde, Deri Kundura Fabrikası arazisi ile yerleşimin inşa edildiği dönemlerde planda Kışla²² olarak gösterilen iki 19. yüzyıl sanayi yapısı arasında yer alır (Resim 4). Tarihsele Beykoz Çayırı'nın devamlılığında, Beykoz Deresi'nin Boğaz çıkışında bulunur. Yerleşimin planlandığı arsa üzerinde 1950 hava fotoğrafından takip edilebildiği kadarıyla bir yapılaşma bulunmaz. Yakın çevresinde de o dönemde belirgin bir

Resim 4. Eski Kağıthane/Kışla yapısı önünden geçen yoldan Deri Kundura Fabrikası istikametine bakarken; Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi (birinci) Evleri (Fotoğraf: Ceylan, 2024)

konut dokusu yoktur. Bu anlamda kooperatif evleri, fabrikanın bitişiğindeki ilk yerleşim olur. Zira yazının girişinde anılan ilk Beykoz gecekonduları daha çok, gözden ve dolayısıyla denetimden uzak bulunan Ortaçeşme mahallesi yamaçlarında kurulu bulunur. İşçi evleri ile Deri Kundura Fabrikası arasından bugün Süreyya İlmen Caddesi olarak anılan cadde geçer. Bu yakınlık mahalleyi fabrikanın devamlılığında algılamayı sağlar.

5 Ağustos 1954 onay tarihli plan, yerleşim alanında bu tarihlerde inşaatın çeşitli aşamalarındaki evlerin, yerleşkede mevcut bulunan yol izleri ve yeni önerilen yolların takibine olanak verir (Resim 5). Söz konusu bu uygulama İmar Planı'nda sokak dokusunun oluşumuna dair duyarlılık da okunabilmektedir. Yapı adalarını çevreleyen iç sokaklarda ağaçlandırma cepleri önerilir. Bir yapı adasının ortasında yer alıp doğrudan yola cephesi olmayan evler için girişler belirtilmiştir. Öte yandan yine bu planda Karakol için bırakılmış bir alan ile Deri Kundu-

Resim 5. Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Mahallesi, 1/500 Ölçekli Uygulama İmar Planı, Onay Tarihi: 05.08.1954 (İBB, 1954)

ra Fabrikası tarafında bugünkü Süreyya İlmen Caddesi cephesinde sıra dükkanlar da önerilmiştir.

89 evden oluşan yerleşim ayrıntı düzende tek katlı bahçeli evler olarak planlanmış ve inşa edilmiştir. 10 yapı adasına yerleştirilen evler, topoğrafyanın gerektirdiği biçimde yollar ve merdivenli sokaklar ile birbirinden ayrılır. Merdivenli bir sokak bugün hala Deri Kundura Sokakı olarak geçer. Özgün yapılar tek katlı olup çoğunlukla bugüne aktarılırken, daha az sayıda kimi yapılara ek katlar çıkıldığı görülebilir. 1968 yılında Deri Kundura işçileri ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada aktarıldığı üzere özgün evler 2 ve 3 odalı olmak üzere iki tiptir. Hepsi tek kat üzerine olup banyo, mutfak, hol ve bahçe gibi kısımlardan oluşur. 2 odalı evler 6500 liradan 3 odalı evler 7500 liradan, %4 faizle 20 sene vade ile işçilere verilmiştir (Aydın, 1968, s. 32).

Evlerin yerleşiminde, yoldan çekme mesafeleri dolayısıyla, ön, yan ve arka bahçeler, süreklilik halinde bir yeşil alan olarak algılanır. Bugün de oldukça bakımlı bulunan bahçelerde çeşitli meyve ağaçları, çiçekler bulunur. Beykoz Deri Kundura Fabrikası için bir dönüşüm senaryosunun tartışıldığı kapsamlı bir çalışmada bu ilk dönem kooperatif evlerinin yapı tespit durumları da detaylı olarak yer alır (Tolga, 2006, Ek-16). Ancak bu anlamda oldukça önemli belgeler sunan çalışmada söz konusu evler mimari olarak niteliğini kaybetmiş olduğu ve mimari bir değer taşımadığı yönünde değerlendirilir (Tolga, 2006, s. 96). Akbulut & Akay (2012) ise dönemin ucuz evler mahalle yerleşim planlarından biri olarak bugüne büyük ölçüde korunarak gelmiş olan bu yerleşimin bütüncül olarak değerini vurgular.

Bu yerleşim, Deri Kundura Fabrikası işçilerinin örgütlediği yapı kooperatifi tarafından, dönemin yasal ve yönetsel koşulları içinde üretilmiş ve bugüne taşınmış bir işçi evleri yerleşimidir. Üstelik bugün de yapılar kısmen el değiştirmiş olmakla birlikte çoğunlukla konut işlevini sürdürmektedir. Tek yapı ölçeğinde dönemin işçi evi yaklaşımını örneklerken, yerleşimin bütüncül olarak korunarak bugüne taşınmış olması da onun tarihsel bir belge olarak okunabilmesini sağlar. Burada kooperatif yönetimi ve üye işçilerin, merkezi ve yerel idareyle, fabrikayla ve teknik uzmanlarla karşılaşmalarında kurdukları ilişkiye dair henüz çok az veri bulunuyor. Ancak bu kooperatifin, ilk evlerin tamamlanması ile başarıya ulaşmasını takiben kısa sürede yeniden faaliyete geçmiş olması, biriken deneyimin hızlı alana dönmesi açısından başlı başına önemli

bir gösterge olarak görülmelidir.

Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi'nin İkinci Girişimi

Beykoz Deri Kundura işçilerinin 1950 yılında kurduğu aynı kooperatif yaptırdığı 89 evlik ilk uygulamada başarılı olunca, talep üzerine bu kez 249 ev daha yapmak üzere bir kez daha faaliyete geçer. Bu ikinci girişimin çeşitli aşamalarını, 5 Ekim 1964 tarihli İşçi Postası Gazetesinde Rıfat Ekinci imzasıyla yayınlanan fotoğraflı bir röportaj metnine dayanarak daha detaylı takip etmek olanağı bulunur²³ (Resim 6).

Sahada kendi gözlemlerini ve kooperatif üye ve yöneticileriyle yaptığı görüşmeleri Savaş Dik'in fotoğrafları eşliğinde aktaran Ekinci (1964), bu ikinci girişim için kooperatif tarafından yine fabrikaya yakın 103 bin metrekareselik bir arsanın satın alındığı ve projelerin hazırlandığı bilgisini paylaşır. Beykoz Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi'nin ikinci yerleşimi, ilk yerleşimin kuzeydoğusunda, o dönemde üzerinde yapılaşma bulunmayan arazi üzerinde planlanır. 1960 ocak ayında plan onaylanır. Ancak Ekinci'nin aktarımına göre süreç, 27 Mayıs 1960 darbesini takiben bir sene boyunca kesintiye uğrar. İnşaat ancak bundan sonra başlayabilecektir.

Beykoz Deri Kundura işçileri, 1967-68 yılları arasında yürütülen bir çalışmada aktarıldığı kadarıyla, yapı kooperatifinde üyeliği belirli şartlara göre yürütür:

Önce üye olan işçiden 110 lira kayıdiye parası alınmaktadır. Bu fabrikada çalışan her işçi istediği zaman bu kooperatife üye olabilir. Mesken yapımı için alınan arsanın bedelleri her üyeye eşit olarak bölünür ve çıkan bu paranın peşin olarak üye işçiler tarafından ödenmesi şarttır. Meskenlerin tesliminden sonra ev taksitleri yıllara göre tesbit edilerek, ödenmesi Emlak Kredi

Resim 6. Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri ikinci kooperatif yerleşimi inşaat aşamasında (Fotoğraf: Savaş Dik, içinde: Ekinci, 1964)

Bankası'na devredilmektedir. Yıllık olarak tesbit edilen taksitler, bir yılı geçmemek şartıyla bir yıllık süre içinde işçi istediği zaman 1, 2, 3 veya 4 taksitte ve her ay taksit olarak da ödeyebilir (Ay-dın, 1968, s.34).

Kooperatif Başkanı Basri Yavuz, kooperatifin yapım sürecini, kooperatif yönetimi ve üyeleriyle kooperatifçilik mesailerini, inşaatın devam ettiği sırada sahada Rıfat Ekinci'ye verdiği röportajda anlatır: "İzinlerimiz burda geçer. Her şeyin en ucuz fakat en iyisini almak için elimizden gelen gayreti esirgemeyiz. Yine kontrol mühendisimiz Mehmet Dışşar fabrikamızda senelerce çalışan bir arkadaşımızın oğludur. Mimarımız Nurdoğan Özkaya da onun kadar işçiden yana idealist bir arkadaşımızdır²⁴. Onlar da bizlerle beraber gecesini gündüzüne katarak çalışıyorlar" (Ekinci, 1964). Bu vurgu, işçilerin kooperatif çatısı altında birbirleriyle ve teknik uzmanlarla ortak çalışmalarının altını çizmesi adına önemlidir.

Mahallenin altyapısı da ölçeği itibarıyla kooperatife yüklenir. Önceden yapılan 89 ev ve yeni yapılan 249 evle birlikte mahalle 338 evlik bir yerleşim olarak, yaklaşık 1500 nüfusu²⁵ barındıracaktır. Bu büyüklükteki bir yerleşimin kamusal ihtiyaçları da programa dahil edilir. Dolayısıyla işçiler, sosyal ve ekonomik kaynaklarını sadece tekil evlere değil, kurulacak olan mahallelerine de aktarırlar. Buna karşın uygulamada karşılaştıkları güçlükleri Basri Yavuz anlatır:

Bizleri en çok üzen resmi müesseselerle olan münasebetlerimizdir. Kurumun bu konuda yetkili bütün kurullarından gereken anlayışı görüyoruz. Fakat mevzuat ve Belediye karşımıza çıkınca su gibi para gidiyor. Evleri bu kadar ucuz mal etmiş olmamıza rağmen Belediye yolları yapmayı kooperatife yükleyince 250 bin lira civarında bir masraf çıkıyor. Çünkü 7782 metrekaare arayol, 888 metrekaare parsel dahili yol, 190 metrekaare merdiven yapmamız gerekiyor. Denize kadar uzanan kanalizasyon 244 bin 828 lira tutuyor. Mahalleye su temini için ... bin lira harcıyoruz. Mahalle elektriği 226 bin 89 lira tutuyor. Elektrik muhavvile tevzi 135 bin liraya mal oluyor. Hükümet gecekondulara mani olmak, sıhhi halk evleri yapmak politikası güderken Belediye bu işi yapan kooperatimize 1 milyon lira civarında yük taahhül ediyor. Hele kendi kurumumuzdan (İşçi Sigortalı Kurumunu kastederek) kendi paramızı almak için Emlak Bankası'na faiz vermek... Kurumun ekspertizleri yanında banka ekspertiz masraflarını da ödüyoruz. (Ekinci, 1964)

İşçiler, kendi kaynaklarını harekete geçirerek

henüz çevrede eksik olan kentsel hizmetlerle birlikte alanı sıfırdan imar ve inşa ederler. Bu, bir yanı sıra merkezi ve yerel yönetimlerle girdikleri müzakere ve mücadele süreçlerinin de sonucudur. İşçiler maliyeti düşürmek için malzeme, mühendislik ve mimarlık hizmeti konularında yukarıda da işaret edildiği üzere ilişki ağlarını devreye sokarlar. Eski Deri-iş Sendikası başkanlarından Yener Kaya'nın tanıklığıyla Beykoz'un bugünkü görünümünde Beykoz Deri Kundura işçileri etkilidir (akt. Yerlitaş, 2013, s. 93). 1960'ların ortasında inşaat tamamlandığında aynı kooperatifin yaptırdığı ilk 89 ev ile ikinci 249 ev, birlikte Deri Kundura İşçi Evleri Mahallesi olarak anılacaktır. Bu mahalle, çağdaş bir yerleşimin gereksindiği hizmetlere sahip olarak modern şehircilik ilkelerine göre hayata geçer.

Ayrıca yerleşim içinde hem bu mahallenin sakinlerine hem de civar mahallelerde oturanlara hizmet vermek üzere 18 dükkanlı bir çarşı planlanır. Evlerin tamamlanması ardından çarşı birimlerinin inşasına geçilir. Yine ölçeği itibarıyla kendi kendine yeterli olması beklenen bu yeni mahalledeki hanelerin 500'ü aşacak çocukları için planda bir ilkokul binası yeri ayrılarak Milli Eğitim Müdürlüğü'ne verilir (Ekinci, 1964). 1971 yılında, bu alanda okulun arsa bedeli işçi ortakları tarafından ödenerek 1979-1980 döneminde Deri Kundura İlkokulu olarak hizmete açılır²⁶. Evlerin inşaatının 1960'ların ortalarında tamamlandığı düşünüldüğünde 1971 tarihinde kooperatifin hala aktif olması ve mahallenin ortak alanlarının hayata geçirilmesi konusundaki rolünü sürdürmesi dikkate değerdir.

Bu yeni mahallenin topoğrafyadaki yerleşme koşullarına bakıldığında; yerleşimin Doğu sınırını Beykoz Deresi'nin oluşturduğu, Batı'da ise arazi eğimi artarken yerleşimin tepelere doğru uzandığı görülür. Derenin karşı kıyısında tarihsel Beykoz Çayırı bulunur. 30 Ocak 1960 onaylı yerleşim planına bakarak, açık bir mahalle sistemi²⁷ planlandığı takip edilebilir (Resim 7). Beykoz çayırı yakınında ve Beykoz deresine cephesi olan yerleşimin en alçak ve en yüksek yerleri arasında yaklaşık 50 metrelik kot farkı bulunur. Araziye yerleşimde dereye paralel konumlanan kısım, aynı zamanda arazinin en az kot farkı bulunan kısmıdır. Bu kısımda yerleşimin, 2, 3 ve/veya 4 evden oluşan sıra ev kümelerinin bir iç avlu oluşturacak şekilde planlandığı ve bu şekilde uygulandığı görülür. Dereye paralel planlanan ana cadde ile okul ve çarşı arasından geçen iç cadde arasında kalan yapı adalarında uygulanan bu düzenle yarı kamusal ortak alan kullanımı özendirilirken, komşuluk birim-

Resim 7. Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi (İkinci) İşçi Evleri Yerleşim Planı, Plan Onay Tarihi: 30.01.1960 (İBB, 1960)

leri oluşturulmuştur. Çayır ve dere kıyısını takip eden sürekli bir yeşil alan planlanmış, yerleşim iç sokakları dere üzerindeki kaya köprüleriyle de Beykoz merkezden Ortaçeşme ve Tokatköy yönüne uzanan ana güzergaha bağlanmıştır. Dere yolu kesiti dahil 3 farklı sokak kesiti uygulama imar planına eklenmiştir. Bu kesitlerden tek katlı evlerin sokakla kurması planlanan ilişki görülebilir (Resim 7).

İç sokakların avlular oluşturduğu komşuluk birimi düzeni, Kuzeybatı yönünde arazinin artan eğimiyle birlikte değişir. 2, 3 veya 4 birimin bitişik düzende gruplandığı sıra evler yamaca yerleşir. Topoğrafyanın farklılaştığı dere boyu ve yamaç kısmı arasında yerleşimin merkezi olarak okul ve çarşı birimleri bulunur. Bu anlamda mekânın organizasyonunda açık bir mahalle sistemi benimsenmiş, avlulaşan iç sokaklarda yarı-kamusal bir kullanım öngörülmüştür. Bir işçi yapı kooperatifinin yerleşim planlanmasındaki açıklık ve geçirgenlik anlayışı bu dönemde mimarlık ve şehircilik alanındaki sosyal ve mekansal arayışlarla da örtüşür görünür²⁸.

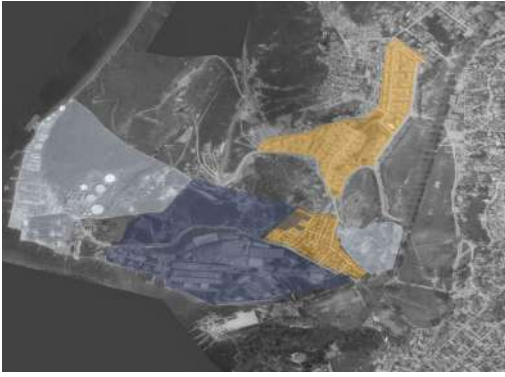
Kooperatif evleri kısmen bitişik düzende kümelenmiş olmakla birlikte her birinin özel kullanımında bahçesi bulunur. Alçak duvarlarla birbirinden ayrılan bahçeler de özel ve kamusal kullanım arasındaki kademelenmenin izlerini taşır. Evler ise yapıldığı dönemde tek katlı olarak planlanmış ve uygulanmıştır (Resim 8). Ekinci'nin aktardığı üzere 2 ve 3 odalı iki tip evden ilki 56 metrekarede iki oda bir hol, mutfak, tuvalet ve banyodan oluşur. Kalabalık

Resim 8. Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi (ikinci) Evleri yerleşiminde tek katlı dokudan kalan ve kat eklemeleriyle dönüşen örnekler bir arada (Fotoğraf: Ceylan, 2024)

olmayan bir aile için ferah ve modern olarak değerlendirilen evin maliyeti 19 bin 663 liradır. Benzer düzendeki ikinci tip 71 metrekarede 3 odalı olup 24 bin 867 kuruşa malolmuştur. İkinci, bütün evlerde sıhhi ve medeni tesisler bulunduğu ve her birinin sabah ve akşam güneşi aldığı ile birer villa kadar güzel ayrıca malzeme bakımından sağlam olduğu değerlendirmelerini paylaşır (Ekinci, 1964).

Bugün Çamlıbahçe Mahallesi sınırları içinde bulunan Beykoz Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifinin bu ikinci yerleşimi, kendisinden sonra gelen dokunun üretiminde de kısmen etkili olur. İlk yerleşimle birbirine oldukça yakın olmasına karşın, topoğrafyanın eğimli yamaçları ile ve eski Kağıthane/Kışla yapısının varlığıyla ayrılırlar (Resim 9). Takip eden yıllarda iki yerleşim

Resim 9. 1968 yılı ortofoto görüntüsü üzerinde Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi birinci ve ikinci yerleşimleri bir arada, yakın komşuluğunda Beykoz Sümerbank Deri Kundura Fabrikası, Eski Kağıthane/Kışla yapısı ve Anadolukavağı'na doğru kıyıda Mobil Gaz Depoları⁸

arasında kalan araziye askeri lojmanların inşa edilmesiyle, bu ayırım arazide belirginleşir. Yerleşimin tamamlandığı yıllarda, Beykoz deresi bu yeni kooperatif işçi evleri ile Ortaçeşme gecekonduarı arasında doğal bir eşiktir. Ancak zamanla yeni gecekondu alanları bugünkü adıyla Çamlıbahçe Mahallesi'nin sınırlarına doğru da genişler.

Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası 1980 sonrası Sümerbank'ın özelleştirme ve küçülme tartışmaları ortamında işçi alımını yavaşlatırken, fabrikanın özelleştirilmemesi için Deri-İş Sendikası öncülüğünde işçi eylemlilikleri de gelişir ancak 1999'da fabrika üretimi durdurur. 2003 yılında üzerindeki taşınmazlarla birlikte satış gerçekleştirilen fabrika yerleşkesi 2005 yılından itibaren dizi ve film projelerine plato olarak hizmet vermeye başlar ve Beykoz Kundura adıyla markalaşır. Zamanla, plato kullanımına ek olarak, yerleşkedeki endüstri mirası kısmen korunarak yeniden işlevlendirilir. Beykoz Kundura bu çerçevede kültür-sanat-araştırma programlarını da barındıran özel bir işletme olarak varlığını sürdürmektedir (Beykoz Kundura, t.y.). Eski Kağıthane/Kışla yapısı ise uzun yıllar metruk halde kaldıktan sonra 2011 yılında özel bir üniversiteye devredilir ve restore edilerek 2018 yılında kullanıma açılır (Bezmialem Vakıf Üniversitesi, 2018). Bu iki kullanım değişikliğinin de yakın çevresinde soylulaşmayı ve dönüşümü tetikleyeceği öngörülebilir. Ancak her iki yapının komşuluğundaki işçi kooperatif evleri mahallesinde bu anlamda keskin bir sosyal-mekânsal dönüşüm gerçekleşmemiştir. Kooperatif evlerinin ilk sahiplerinin ya da sonraki kuşakların kullanıma devam edip etmediği, el değiştirme süreçleri ile yerleşim bünyesinde kurulan ilişkilerin nasıl olduğu ve nasıl dönüş-

tüğü gelecek çalışmalarda incelenilebilecek temalardır. Fabrika kapanmasını takiben alandaki varlık koşulları zayıflayan eski işçi komünitesinin ve onların çocuklarının alanla kurduğu ilişkinin değişmiş olması olasıdır. Ancak konut dokusunda gözlenen değişimler daha çok yapılar kat eklenmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu da bir anlamda gecekondu yıllara ve kuşaklara yayılan mekânsal örgütlenme biçimiyle kooperatif evlerinin birbirine benzeştiği yönünde değerlendirilebilir. Ancak bugüne gelindiğinde özellikle Tokatköy Mahallesi'nde süren büyük ölçekli kentsel dönüşüm uygulamalarının kooperatif işçi evleri yerleşimi sınırına kadar uzandığı görülür (Resim 10). Burada incelenen ilk kooperatif evleri Boğaziçi öngörünüm bölgesinde bulunmasına karşın ikinci kooperatif evleri, etkilenme bölgesinde bulunur. Tokatköy'den Çamlıbahçe'ye uzanan kentsel dönüşüm uygulamaları ile birlikte düşünüldüğünde ikinci kooperatif evleri mahallesinin uzun vadede tehdit altında olduğu görülür.

Ölçeği itibarıyla Beykoz ve Paşabahçe'de üretilen en geniş işçi evleri yerleşimi olarak birinci ve ikinci Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi Evleri, bir arada düşünüldüğünde, belli kentsel donatıları bünyesinde barındıran yeni bir mahalle dokusu geliştirmiştir. Bugün, tekil olarak evler çoğunlukla özgünlüğünü yitirmiş görünse de, yerleşim alanında hala özgünlüğünü koruyan az sayıda tek katlı evler bulunuyor. Üstelik bu ikinci yerleşimin çarşı ve okul yapısı da geçirdikleri dönüşümlere karşın işlevini sürdürüyor. Dolayısıyla yerleşim, özgün mekânsal organizasyonundan izleri bünyesinde taşıyor. Üstelik yakın çevresindeki büyük ölçekli eski sanayi yapılarının işlev değişikliklerine karşın hala bir anlamda sosyal-ekonomik dokusunda keskin değişiklik izlenmiyor. Beykoz Deri Kundura işçilerinin birbirinin peşi sıra hayata geçirdiği bu iki işçi yerleşimi, önerdiği mekânsal ve sosyal yaşam örgütlenmesiyle, yapıldığı dönemi değerlendirmeye olanak verdiği ve bugüne taşındığı

Resim 10. Tokatköy Kentsel Dönüşüm Alanı'nda 2024 itibarıyla tamamlanan blok (Beykoz Olay, 2024)

ölçüde, bu yerleşimlerin modern mimarlık ve şehircilik mirası olarak kabul edilmesi önemli görülmektedir.

Burada anılan deneyimi biriktiren Beykoz Deri Kundura işçilerinin takip eden yıllarda yakın çevrede başka bir kooperatif girişimi, şimdilik bilebildiğimiz kadarıyla, bulunmuyor. Kısmen fabrikanın küçülme ve özelleştirme süreçleri, Sümerbank üzerinden, bölgedeki diğer iki fabrikadan önce gerçekleştiği için, işçi etkinliği ve eylemliliklerinin bu alana yoğunlaştığı düşünülebilir. Öte yandan takip eden bölümlerde yine erken dönem işçi yapı kooperatif örnekleri üzerinden ele alınacak Paşabahçe Tekel ve Şişecam işçileri, ilk kooperatif denemelerinden sonra 1965 sonrası değişen yasal çerçeveye birlikte farklılaşan biçimlerde hem Paşabahçe ve Beykoz'da hem de İstanbul'un çeşitli semtlerinde yapı kooperatif uygulamalarına devam edeceklerdir.

Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası İşçileri için İİSB İşçi Yapı Kooperatifi; Karagözsırtı/Çiğdem Mahallesi

Paşabahçe semtindeki ilk işçi evleri, Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası arkasındaki arsada, bugün Çiğdem Mahallesi sınırları içinde kalan alanda 1954-1959 yılları arasında inşa edilir. 81 evlik bu yerleşim, bugün kısmi olarak varlığını sürdüren az sayıdaki özgün konut yapısıyla birlikte Tekel İşçi Evleri olarak anılır. Ancak bu evlerin yapımına önayak olan örgütlenme doğrudan Paşabahçe Tekel Fabrikası işçilerinin kurduğu bir yapı kooperatifi değildir. Bu evler, aralarında Paşabahçe Tekel, Paşabahçe Şişecam ve Beykoz Deri Kundura işçi sendikalarının da bulunduğu sendikaların yerel bir üst örgütlenmesi olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) organizasyonu ile gerçekleştirilir. Birlik, 1947'de 5018 sayılı Sendikalar Kanununa göre kurulan işkolu sendikalarının İstanbul'daki çatı örgütü olarak 1948 yılında kurulur²⁹. Kuruluşundan itibaren de işçi konutu sorununu gündeminde tutacaktır.

Benzer zamanlarda, Tekel Bakanı Dr. Fazıl Şerafettin Bürge, İİSB yayın organı olan Hürbilek muhbirinin sorusuna istinaden işçi evleri konusu ile özellikle ilgilendiğini; Büyükdere Tekel Kibrit Fabrikası ve Paşabahçe İspirto Fabrikası'nda işçi evleri için hazırlanmış projeler bulunduğunu, fabrika müdürleri ile görüştüğünü ve kısa zamanda projelerin uygulanacağını aktarır. Bu ilk proje ve uygulama deneyiminden hareketle işçi mesken davasını halledeceklerini

ifade eder (Hürbilek, 1949).

1950 yılında, İİSB'nin, İstanbul genelindeki işçi evi girişimlerini organize etmesini sağlayacak İİSB Yapı Kooperatifi'nin 'ortaklarına sıhhi ve ucuz birer ev ve iş ve sanatlarının icrası için ihtiyaçları bulunan birer dükkan yaptırmak amacıyla' kuruluşu onaylanır (BCA, 1950b). Bu tarihten sonra İİSB Yapı Kooperatifi, üyelerine ucuz mesken inşası için çalışmalarını hızlandırır. Kooperatif, birliğin 1962 yılında kendini feshetmesine kadar olan dönemde İstanbul genelinde çeşitli işçi evi yerleşimlerini hayata geçirecektir. 1959 yılında bu evlerle ilgili olarak, İİSB Yapı Kooperatifi Genel Sekreteri Rauf Güldelen imzasıyla dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e gönderilen yazıda, İstanbul genelinde o tarih itibarıyla 900 işçiyi ev sahibi yaptıkları, son evlerin de tamamlanmasıyla 8 Kasım 1959'da toplu bir açılış planlandığı belirtilir ve Başbakan törene davet edilir. Soru üzerine Güldelen'den edinildiği ifade edilen bilgilere göre; Paşabahçe'de 81 adet bina tamamlanmıştır. Tamamlanan diğer projeler Şehremini'nde 132 daire, Darülaceze'de 104 daire, Koşuyolunda 164 daire, Kartal'da 20 bina, Mecidiyeköyde 10 bina, Üsküdar'da 22 daire, Bakırköy'de 40 bina ile muhtelif yerde 20 bina iken; inşası devam edenler ise Üsküdar'da 112 daire, Bakırköy'de 30 daire ve Koşuyolu'nda 50 daire olarak sayılmaktadır (BCA, 1959).

İİSB Yapı Kooperatifi'nin Paşabahçe'de Tekel Fabrikası üzerindeki alanda inşa faaliyeti, kooperatifin kuruluşundan yaklaşık 3 yıl kadar sonra başlamıştır. Fabrikanın arkasında uzanan yamaç üzerinde Boğaz'a yönelimli arsanın elde edilmesi ardından araziye göre planlama faaliyetlerine girilir. 1953'te Paşabahçe işçi evleri temeli atılır (Gece Postası, 1953). 1953 Ağustosunda temeli atılan bu evlerin ilk etabı, olasılıkla 1954 yılında tamamlanır. İlk inşa edilen 14 ev, 7 çatı altında ikiz ev düzenindedir (Gece Postası, 1954). İİSB Yapı Kooperatifi ayrıca 1954 Mayısında Paşabahçe İspirto Fabrikası üstündeki arsalar bu kez 4 tip olmak üzere 24 işçi evi (50 lojman diye de geçer) inşaatı için açık ihaleye çıkacağını duyurur (İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifi, 1954). Bu duyuruda arsanın Tekel Paşabahçe Fabrikası'na göre konumunun işaret edilmesi ve lojman ibaresi geçmesi de kooperatifin öncelikli hedefinin Tekel Paşabahçe Fabrikası işçileri olduğunu düşündürür. Ancak kısmen Paşabahçe Şişecam işçileri de kendi sendikalarının üst örgütü olan İİSB bünyesinde yapılmakta olan bu evlere girmek için başvuruda bulunur. Türkiye Şişecam

Fabrikaları Anonim Ortaklığı 1955 yılı çalışma raporunda ‘İstanbul İşçi Sendikaları Yapı Kooperatifine dahil olan 17 işçimizin müracaatı üzerine her birine uzun vade ile üçer yüz lira avans verilmiştir’ denmektedir (akt. Koçak, 2014a, s. 430). Paşabahçeli işçilerin, gerek Şişecam gerek Tekel fabrikalarında çalışanlar açısından, sendika ve kooperatif faaliyetlerinde birbirleriyle daha sıkı iletişimde olduğunu belirtmek gerekir. Zira semtte, aynı hane ya da eş, dost, akraba içinde her iki fabrikada çalışan kişiler çoğunluktadır. Öte yandan, Paşabahçe’de kooperatif faaliyetlerinin hız kazandığı 1955 yılındaki bu belge 17 işçinin bir araya gelerek fabrikadan destek talep etmek üzere kendi aralarında organize olduğuna işaret eder. Ancak talebin onayı olan bu belge aynı zamanda, Koçak’ın (2014a, s. 430) dikkati çektiği üzere, özel sermayeli bir işletme olan Paşabahçe Şişecam Fabrikası’nın, konut konusunda bünyesindeki işçilere verdiği desteğin kısıtlılığını da gösterir.

Paşabahçe’de İİSB Yapı Kooperatifince inşa edilmekte olan ilk etap 14 evin kurası Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası lokalinde düzenlenen etkinlikte çekilir. Etkinlikte Paşabahçeli işçilerle birlikte Beykoz noteri, İİSB Yapı Kooperatif Müdürü Seyfi Aşuroğlu ile Kooperatif Genel Sekreteri Hüseyin Moran bulunur. İki ayrı ada üzerinde inşa edilen 7 çift (14 ev) için işçiler aynı çatı altında bitişik düzende yaşamak üzere komşularını kendileri seçeceklerdir. Böylece eşleşen 14 işçinin evleri ise noter huzurunda Kooperatif Müdürü Aşuroğlu tarafından kura ile belirlenir (Gece Postası, 1954). 14 işçi arasında adı geçen tek kadın işçi Fahrünnisa Yücegel’in kura sonuçlarıyla ilgili durumu da habere yansır. Fahrünnisa Yücegel, ilk önce ‘evvelden gönül verdiği evin kendisine isabet ettiğini sanmış ve sevinmiştir. Az sonra harita üzerinde yapılan incelemede, kademeli bir evin kendisine isabet ettiğini, evvelce kendisine düşeceğini ümid ettiği evin başkasına çıktığını anlayınca inkısar hayale uğramışsa da yemek esnasında teessürü izale edilmiş, icabında iki kat halinde kullanılacağı anlaşılmışta memnuniyeti tazelenmiştir’ denilmektedir (Gece Postası, 1954). Evler aynı tipin eğimli araziye uyarlandığı örnekler olup kendi içinde farklılıklar barındırır. Burada ‘kademeli ev’ ifadesi, farklı kotlardan giriş imkanı bulunmasına işaret eder. Böylelikle evin müstakbel sahibinin, evi ileriye dönük olarak nasıl düzenleyip kullanabileceği, her iki kottaki yaşam alanının ihtiyaca göre nasıl dönüştürülebileceği üzerine bilgisinin aktarıldığı görülür. Alanda yapılan görüşmelerde de, yapıldığı dönemde

bazı evlerin arazideki kot farkı dolayısıyla bodrum kat üzerinde bir kat olarak uygulandığı ifade edilmiştir. Bu evler sonradan iki kat şeklinde düzenlenebilmiştir (Yusuf, 4 Temmuz 2025 tarihli kişisel görüşme). Bu yanı sıra evlerin yapım süreci, kura sürecindeki bir araya gelişler, işçilerin bu ‘tip evleri’ nasıl uygunlaştırabilecekleri konusunda fikir edindikleri, uzmanlarla diyaloga geçebildikleri zeminler olarak da işlev görür.

Bu diyalogun diğer tarafında bulunan kooperatif müdürü, bu erken örnekte işçiler arasından biri değil, kooperatifçilik konusunda uzmanlığı bulunan Mimar Seyfi Aşuroğlu’dur. Demiriz’in (2013), kendisi hakkındaki kısıtlı izleri takip ederek yaptığı araştırmasında aktardığı üzere, 1902 doğumlu Aşuroğlu, 1926-1929 arasında Almanya’da Bauhaus Sanat ve Tasarım Okulu’nda eğitimini tamamladıktan bir süre sonra Türkiye’ye döner. Bauhaus’ta kooperatifçilik üzerine dersler de alan Seyfi Aşuroğlu, ülkeye dönüşünde yoğun olarak ucuz mesken, işçi evleri konusunda çalışmalara başlar³⁰(Demiriz, 2023). 1949’da Aşuroğlu’nun İstanbul’da Yuva Yapı Kooperatifi ile İnşaatçılar Küçük Sanat Kooperatifi Başkanı olduğunu da öğreniriz (Vâ-Nû, 1949). Bu dönem, girişte de belirtildiği üzere ucuz mesken konularının yasal yönetsel düzeyde tartışılmaya başlandığı dönemdir. Henüz ‘yeni olan’ kooperatifçilik uygulamalarına yönelik eleştiriler getirilir. Suistimale açık bulunan yapısının halkı zarara uğrattığı konusunda gazetelerde görüş yazıları yayınlanır (Vâ-Nû, 1949). Mesken ihtiyacının çözümü için faydalı olabilecek kooperatiflere bu tür yazılar ile engel olunmaması adına, işin uzmanı olarak işaret edilen Seyfi Aşuroğlu ile yapılan bir röportaj yayınlanır. Henüz İşçi Sigortaları Kurumu’nun işçi yapı kooperatifçiliği konusundaki rolü yasal bir zemine kavuşmadan önce yapılan bu röportajda Aşuroğlu, dönemin mesken darlığı içinde, örnek teşkil edebileceği düşüncesiyle, başkanı olduğu ve o dönem için yeni bir tipte olan Yuva Yapı Kooperatifi hakkında bilgi verir:

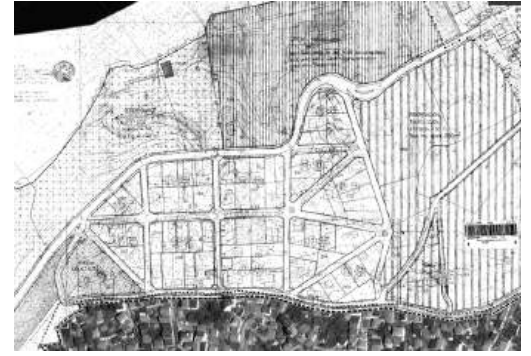
Bizde âza adedi mahdud değildir. Muayyen bir arsa üzerinde ev yapmak gayesi de yoktur. Yâni ortaklarımızın mevcut arsaları üzerine ve yahut muhtelif semtlerde tedarik edilecek arsalar üzerine inşaat yapılmaktadır. Finans sistemimize gelince: Evi olmıyan ortaklara, bina bedelinin yüzde 40’ını peşin vermeleri şartıyla; evi olanlar ise, yüzde 60’ını yine peşin vermeleri şartıyla, evleri derhal yapılır. Bu % 40’ı veya 60’ı peşin temin edemeyen ortaklar, İngiltere ve Amerika’da büyük muvaffakiyetlerle tatbik edilen ‘Kolektif para biriktirme’ sistemiyle ev sahibi olurlar. Ve

bu şekilde, ayda ancak 635 kuruş verebilen bir yurddaşın önünde de ev sahibi olmak imkânı açılır. (Vâ-Nû, 1949)

1947 yılında kurulan bu kooperatif, Aşuroğlu'nun 1925'ten itibaren, ucuz mesken konusunun çözümü için üzerinde durduğu yapı tasarruf sisteminin hayata geçirilebildiği ilk oluşumdur (Demiriz, 2023). Bauhaus yıllarından itibaren üzerinde durduğu ucuz mesken üretiminin yaygınlaşması ise İİSB bünyesinde 1950 yılında kurulan İİSB Yapı Kooperatifi ile birlikte olacaktır. Zira bu tarihte artık yasal yönetsel çerçevede bu üretimi teşvik edecek şekilde devreye girmiştir.

Bu birikimle kurulan İİSB Yapı Kooperatifi bünyesindeki işçi evlerinden biri olan Paşabahçe (Tekel) evleri de bu imkanlar dahilinde, işin uzmanı bir mimarın desteği ile gerçekleşmiştir. Bu örnek, yapıyı tasarlayanlar ve kullanacaklar (bu örnekte Paşabahçe işçileri) arasındaki diyalogu göstermesi açısından da önemlidir. Sonrası için buradaki deneyimin Paşabahçe işçilerine yol gösterici olduğu düşünülebilir. İİSB yapı kooperatifi 1953-1959 arasında Paşabahçe'deki faaliyetine devam eder; 81 ev 1959'da tamamlanır. Bu süreç devam ederken Paşabahçe Tekel İşçileri Yapı Kooperatifi kongre duyurusu yayınlanır (Cam-iş, 1955). Bu kooperatifin Paşabahçe Tekel bünyesinde kurulan yeni bir kooperatif olup olmadığı ya da faaliyete geçip geçmediğine ilişkin henüz yeterli bilgiye sahip olmamakla birlikte, bu girişim sonuçlanmadıysa dahi işçi yapı kooperatifi örgütlenmesi konusunda Paşabahçe Tekel Fabrikası işçileri arasında da bir hareketlilik olduğu görülebilir³¹.

1954 yılında inşasına başlanan ve Paşabahçe semtinde tamamlanan ilk işçi evleri olan İİSB Tekel Evleri de aynı dönemlerde Beykoz'da inşa edilen Beykoz Kundura İşçi Yapı Kooperatifi'nin ilk yerleşimine benzer biçimde, tek katlı (kimisi araziye oturumu dolayısıyla bodrum kat üzeri tek kat olacak şekilde) bahçeli evler olarak planlanmıştır (Resim 11). Bahçeler erken dönemin kooperatifçilik uygulamalarından başlayarak işçi hanesine ekonomik bir katkı sağlayacağı gerekçesiyle mekânsal örgütlenmenin merkezindedir. Örneğin, henüz 1940 yılında Tan Gazetesinde 'Ucuz evler nasıl yapılmalı?' başlığı altında Seyfi Aşuroğlu, bahçeli ev tipinde kazancın yüzde kırkının evlerin faiz ve taksitine tahsis edilebileceğini yazar. Zira ona göre kişi başına 50 metrekarelik bahçe 'o ailenin sebze, meyva, yumurta ihtiyacını tamamen, et ihtiyacını da kısmen temin etmiş olur. Bu masraflar da aile bütçesinde, kazancın

Resim 11. Paşabahçe Tekel Fabrikası İşçileri için İİSB İşçi Yapı Kooperatifi Evlerinin Yerleşimi (İlk yerleşim planına ulaşılamadığı için, 22.07.1983 Boğaziçi Öngörünüm, Geri Görünüm, Etkilenme Bölgeleri Uygulama İmar Planı'ndan takip edilmiştir) (İBB, 1983)

en aşağı yüzde yirmisini teşkil eder' (Aşuroğlu, 1940). Öte yandan ilk etapta tamamlanan İİSB Tekel evleri, bahçe içinde müstakil evden farklı olarak, yukarıda aktarıldığı üzere ikiz ev düzeninde tasarlanmış ve uygulanmıştır. Aşuroğlu, Tan gazetesindeki aynı yazısında, tek evlerin en 'ideal' fakat pahalı, sıra evlerin en 'kötü' fakat ucuz çözümler olduğunu, bu iki yapı tipinin arasında bir yerde 'çift ev' çözümünün bulunduğunu ve buraya yönelmek gerektiğini yazar (Aşuroğlu, 1940). Aşuroğlu'nun, bu anlayışı Paşabahçe'de de sürdürdüğü görülür³². Alanda yapılan görüşmelerde, ilk yapılan evlerin ikiz ev olduğu ancak sonradan inşa edilenlerin bir kısmının müstakil tek ev ile üçlü sıra ev şeklinde yapıldığı ifade edilmiştir (Yusuf, 4 Temmuz 2025 tarihli kişisel görüşme).

Ayrıca bu alanda kooperatif binası olarak yapılmış iki katlı bir yapı da bulunmakta olup, kooperatif lağvedildikten sonra içindeki dokuz dairenin satıldığı aktarılmıştır (Yusuf, 4 Temmuz 2025 tarihli kişisel görüşme). Bu yapının kooperatif örgütlenmesinin devamı öngörülebilmektedir. Yine işçi evleri yerleşim alanı içinde okul yapılmak üzere yer bırakılmış olmasına rağmen 12 Eylül 1980 darbesini takiben bu alanın da parsellenecek satıldığı ifade edilmiştir (Yusuf, 4 Temmuz 2025 tarihli kişisel görüşme). Bu anlamda planda öngörülen ortak kullanım alanlarının hayata geçemediği izlenmektedir.

Paşabahçe Tekel İİSB işçi evleri araziye yerleşimi açısından; Kuzeyde Çubuklu-Paşabahçe Sahil Yolu ile Güneyde Karagözsırtı Caddesi arasında bulunur. Burası sırtını Karagözsırtı Caddesi'nin oluşturduğu tepenin, Kuzeye ve dolayısıyla Boğaz'a bakan yamacıdır. Daha önce de vurgulandığı gibi bu alan, Tekel Fabrika yer-

leşkesinin yakın komşuluğunda yer alır. Ayrıca yakın çevresinde Osmanlı döneminden aktarılan Belediye Gaz Depoları alanı ile Cumhuriyet döneminde kurulan Çubuklu Petrol Ofisi tesisleri de bulunur (Resim 12).

Yerleşim gridal düzendedir, bu haliyle Çiğdem Mahallesi'ndeki gecekondu konut dokusundan ayırt edilebilir. Çiğdem Mahallesi, takip eden bölümde ele alınacak Gümüşsuyu Mahallesi gibi, Paşabahçe semtinde daha geç gelişen bir gecekondu mahallesidir. İİSB kooperatif evleri inşa edilmeden önce bu alanda az sayıda evler bulunsada mahalle denebilecek bir yerleşim henüz yoktur. Bu alanda yerleşim dokusu zamanla İİSB işçi evlerini takip ederek gelişir. Öte yandan komşu gecekondu evleri, İİSB işçi evlerini doku anlamında kısmen takip ederek gelişirken, İİSB evleri de zamanla içinde bulunduğu gecekondu mahallesinin mekânsal örgütlenme süreçlerini tekrarlayarak dönüşür (Resim 13).

Delaysıyla 1930'lardan başlayarak hakim yerleşim dokusu gecekondu olarak gelişen semtte, erken dönemde üretilen kooperatiflerin çeşitlilik değilse de esneklik anlamında gecekonduyla benzerliği olduğunu söylemek gerekir. Bahçe içinde tek ya da iki katlı olarak üretilen erken dönem işçi kooperatif evleri Paşabahçe'de zaman içinde kat eklemek, bölüm eklemek süreçlerinden geçer. Yusuf da İİSB Tekel evlerinden birini nasıl aldıkları ve 3 nesil nasıl genişlettiklerini aktarır:

Dedem Tekel'e girdiği zaman, Tekel'in sendika yöneticilerinden biri almıştı, dedem ondan almıştı (1970 gibi). Hatta taksitleri ödemeye ömrü yetmiyor, bu yokta kalp krizinden vefat ediyor. Babam onun yerine Tekel'e giriyor... Bu Tekel işçi evleri tek kat, 80 metrekare 2+1 evdir.

Resim 12. 1968 yılı ortofoto görüntüsü üzerinde İİSB Yapı Kooperatifi Tekel işçi evleri, yakın komşuluğunda Paşabahçe Tekel İspirto ve İçki Fabrikası ve Çubuklu'ya doğru kıyıda Belediye Gaz Depoları⁸

Resim 13. İİSB Tekel İşçi Evleri, sokak-bahçe-konut ve Boğaz ilişkisi, Karagözsırtı/Çiğdem Mahallesi (Fotoğraf: Ceylan, 2019)

Hepsi aynı, standarttır. Burası sonradan ek olarak 1975'te yapıldı. Biz kiraya çıkacaktık. 3 aile bir evde oturuyorduk. Zor olur bahçeye bir ev yapalım dedik. 3 odalı bir ev yaptık. Sonra bir oda ilave ettik. Sonra ağabeyim evlenecekti, 1994'te de en üst katı yaptık. Beykoz'da böyle gidiyor bu evler. (Yusuf, 9 Aralık 2019 tarihli kişisel görüşme).³³

Gecekondu, mekânsal örgütlenmesi bakımından bireysel ve kolektif bir yaratıcı çözüm sürecine işaret eder. Öte yandan bahçe içinde tek katlı konutlar olarak tasarlanıp uygulanan ilk dönem kooperatif evlerinin mekânsal yapısı da ihtiyaca göre farklılaşma esnekliğini barındırır. Paşabahçe'de mekânın örgütlenmesinin belirgin unsurlarından olan ve özellikle gecekondu cisimleşen esneklik ve dönüştürülebilirlik, farklı koşullarda üretilen bu yapı kooperatif konutlarında da kısmen izlenebiliyor. El değiştirme olmayan yapılarda da zaman içinde kuşaklararası ihtiyaca yönelik kat eklemeleri ve Yusuf'un aktardığı üzere bahçe içine yeni yapı inşa etmek şeklinde genişlemeler görülüyor.

Alanın bugünkü dönüşümü ise, diğer örneklerden farklılık gösterir. Deri Kundura işçi kooperatif evlerinde, yapılara kat ekleri yapıldıysa da yerleşim, ana karakterini sürdürmektedir. Ancak İİSB Tekel işçi evleri, sahil yolu üzerinde, doğrudan Boğaz'a bakışı bulunan ve bu anlamda Beykoz örneğine göre daha 'göz önünde' bulunan bir yerdedir. Bu alanın tepe sınırını oluşturan Karagözsırtı Caddesi aynı zamanda Boğaziçi Öngörünüm sınırındır. Ancak alan, öngörünümde bulunmasına rağmen daha keskin bir dönüşüm geçirmektedir.

1980'lerden itibaren Boğaziçi'ni kapsayan yasal düzenlemelerle birlikte sanayinin Boğaziçi'nden taşınması ve sanayi alanlarının turizm işleviyle planlara işlenmesiyle başlayan

süreçte Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası alanı ve Paşabahçe Çubuklu arası kıyı hattında farklı dönemlerde inşa edilmiş bulunan depolama alanları da dönüşüme konu olur. 1990'ların ortalarına gelindiğinde eski Paşabahçe gümrük ve depolarının turizm, eğlence işlevine dönüşümü tamamlanır. Çubuklu'da Petrol Ofisi tarafından işletilen depoların bulunduğu kısım ise, Petrol Ofisi'nin özelleştirilmesini takip eden birkaç yıl içinde İBB meclisinde turizm işlevi ile satışa çıkartılmak üzere gündeme alınır (Yaman, 2011). Ancak bu girişim, itirazlar ve hukuki süreç dolayısıyla kesintiye uğrar. 2019 yılında İBB yönetiminin değişmesinin ardından İBB Miras eliyle başlatılan girişim sonucunda eski Petrol Ofisi dolum tesisleri korunarak, kamusal kullanıma açık bir rekreasyon alanı olarak yeniden işlevlendirilir ve 2024 yılında Çubuklu Silolar adıyla açılışı yapılır (İBB Miras, 2024). Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası ise görece daha uzun bir zamana yayılan çetrefilli bir özelleştirme ve dönüşüm sürecinden geçer. Tekel'in alkollü içkiler bölümünün satışı 2004 yılında gerçekleştirilir ve Paşabahçe Fabrikası'nda küçülmeyle birlikte üretim Mey İçki adı altında sürdürülür. Ancak yeniden el değiştiren tesislerde 2006 yılında üretim bu kez tamamen durdurulur (Sol, 2007). Ardından Paşabahçe'deki Tekel arazisi, üzerindeki taşınmazlarla birlikte, bu kez turizm ve konaklama işlevi doğrultusunda ihaleye açılır ancak bu sürecin tamamlanması da 2012 yılına uzanır (Cumhuriyet, 2012). İhaleyi kazanan firma, 2013 yılı itibarıyla fabrika tesislerini yıktırır ve Paşabahçe Tekel arazisi üzerinde otel inşaatını başlatır. Ancak yıkımın ardından geçen 10 yılı aşkın sü-

rede inşaat, hafriyat aşamasında kalır. 2025 yılı itibarıyla ise bu alandaki inşaat çalışmalarının yeniden başladığı gözlenmektedir.

Yukarıda kısaca değinilen süreçlerin sermaye açısından kesintili ve çetrefilli işleyişine karşın, eski Paşabahçe Tekel Fabrikası ile devamında Paşabahçe ve Çubuklu arasında uzanan gümrük ve gaz depolarını barındıran bu alan, Boğaziçi'ni kapsayan planlardaki turizm ile işlevlendirme kararlarının, 1980'lerin ortalarından başlayarak uygulamada karşılık bulduğu ilk alandır. Buna paralel olarak buradaki konut alanlarında arsa spekülasyonu ve el değiştirmelerin daha yoğun gerçekleşmiş olması da olasıdır. Bugün, eski işçi evleri dokusu içinde, kapısında güvenlik kulübesinin bulunduğu yüksek duvarlı müstakil lüks konutlarla karşılaşmak mümkün (Resim 14). Başka bir deyişle burada aynı yapı adasında kooperatif evi, zaman içinde eklenmiş ihtiyaca yönelik birimler ve güvenli müstakil evler birlikte bulunuyor. Kooperatif evleri yerleşiminin devamında ise eski Tekel Fabrikası'nın işçilerini hala barındıran Karagözsırtı/Çiğdem gecekondı mahallesi uzanıyor. Bu mahalle de tıpkı Tokatköy Mahallesi gibi kentsel dönüşüm alanı olmasına karşın burada henüz büyük ölçekli bir dönüşüm başlamış değil. Kentsel dönüşüm alanı olan Çiğdem Mahallesi'nde, mahallelinin, dernek çatısında örgütlenerek buna karşı etkin bir mücadeleyi sürdürüyor oluşu, belki de yarıbaşlarındaki fabrika ve depolama alanlarının uzun zamana yayılan dönüşümüne an be an tanıklık etmiş olmalarındandır. Mahalleli, yaşam çevresinde kalmak iradesini korumaktadır.

Paşabahçe Şişecam Fabrikası

Resim 14. Bugün üzerinde otel inşaatı devam eden eski Tekel Fabrikası alanı, ve arkasında yükselen yamaçta kısmen İİSB Tekel İşçi Evleri, aralarda el değiştirerek yenilenen ve yüksek duvarlarla çevrelenen tekil villa konutlar (Fotoğraf: Ceylan, 2019)

İşçileri Yapı Kooperatifi; Gümüşsuyu Mahallesi

Paşabahçe Şişecam Fabrikası, bu çalışmada anılan diğer iki fabrikadan farklı olarak kamu destekli, imtiyazlı ve fakat özel bir girişim olarak İş Bankası eliyle kurulmuştur. Burada işçilerin çalışma ve sosyal hakları ise 1960'lara dek, KİT statüsündeki fabrikalardan daha aşağıda seyreder. Sendikaların grev hakkını elde etmesinden sonra ise fabrika, ilki 1966 yılında olmak üzere çok sayıda greve sahne olur. Dolayısıyla burada sendikal etkinlik bir tür hayatta kalma meselesi gibi işler. Sendikal alanda mücadele yürüten işçilerse özellikle erken dönemlerde kooperatif örgütlenmelerinde de etkin olurlar.

Fabrika işçileri arasında ilk yapı kooperatifinin kuruluşu İstanbul Cam Sanayii İşçileri Yapı Kooperatifi adıyla 1954 yılında gerçekleşir (BCA, 1954). O dönemde sendikanın yayın organı olan Cam-iş gazetesinde de yapı kooperatifinin kuruluşu, Cemil Gider imzasıyla ve 'ferdin yapamadığını cemiyet halinde yapmak' temasıyla işçilere müjdelendir (Gider, 1954). Kooperatif içinde adı geçen kişiler aynı zamanda sendikacılar; kooperatif başından beri sendika ile organik bağ içinde kurulur, gelişir. Kuruluş aşamasında kooperatif yöneticilerine suçlamalar da yöneltilir. Bunun üzerine Cam-iş gazetesinin aynı sayısında, kooperatif başkanı Cemal Altınay'ın suçlamalara cevap olarak yazılmış mektubu yayınlanır (Altınay, 1954). Kooperatifçilik ilk zamanlarından başlayarak spekülasyona açık bir mekanizma olacaktır. Tam da bu sebeple, sendikanın yayın organı olarak Cam-iş gazetesi bu çatışmanın izlerini takibe olanak verir. Buradan da görülecektir ki yapı kooperatifinin vereceği ilk sınav, işçiler arasındaki meşruiyetini sağlamak yönünde olur.

Öte yandan cam işçilerinin bu ilk yapı kooperatifi, işçiler arasındaki çatışma yanında, faaliyete geçme süresince ekonomik, bürokratik birçok engelle karşılaşır. Yapım süreci kolaylıkla ve pürüzsüz ilerlemeyecektir. Burada değinilen Beykoz Kundura ve İİSB Tekel kooperatiflerinden farklı olarak Cam İşçileri Yapı Kooperatifi, doğrudan kurum, fabrika, ya da İİSB desteği olmaksızın çalışmalarına başlar. 1954 yılında kuruluşu onaylanan kooperatif, kısa sürede üyelikleri topladıktan sonra uygun arsa arayışına başlar:

Bir müddetten beri kanuni formalitelerini tamamlamakta olan kooperatifimiz idare heyeti son aldığı bir kararla işçi evleri inşaatı için arsa meselesini ele almış ve tetkiklerine başlamış-

tır. Umumi kanaat alınacak arsaların fabrika civarında ve Paşabahçe içinde olmasıdır. Tetkik yapılmakta olan arsalar Mektep çayırı, sinema bahçesi karşısındaki bağ, Fıstıklı, Şel civarındaki arsalar ve yine yakın civarda birkaç arsa-dır. Bu arsaların tetkikinden sonra kooperatif ortakların vereceği karar üzerine arsalar alınmış olacaktır. (Cam-iş, 1954)

Yukarıda sendika yayın organında yayınlanan bu kısa haber metninde, İdare Heyeti ortak kararın Paşabahçe içinde kalınması olduğunu söylerken arsa seçeneklerinin bu minvalde inceleneceğini ve ortakların kararına sunulacağını duyurur. Henüz kuruluşunda suçlamalara cevap yazmak durumunda kalan kooperatif yöneticilerinin süreci şeffaf yürütmek istediği düşünülebilir. Eylül 1954'te kooperatifin İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Yapı Kooperatifi adıyla 40 üyesi ile tescillendiği duyurulur. Sendika da, kooperatifin başlangıç faaliyetleri için maddi destek sağlar (İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası, 1954). Kooperatif 27 Mart 1955'te sendika binasında ilk kongresini gerçekleştirirken ana gündem tetkik edilen arsalar olur. Arsanın satın alınması ise Nisan 1957'yi bulacaktır. Fabrika yakınında, 20.269 metrekare büyüklüğünde Sultaniye Çayırı mevki Beykoz Shell arazisi yanındaki şahsa ait bahçe, 1957 yılı sonlarında kooperatif tarafından İşçi Sigortalı Kurumu'ndan temin edilen kredi ile alınır (Cam-iş, 1958a). Ocak 1958'de, Tapu dairesi işlemleri, parselasyon ve ev planları hazır olduğunda inşaat başlanacağı duyurulur (Cam-iş, 1958b). Nisan 1958'de, başlangıçta 40 olan üye sayısının 60'a çıktığı görülür. Öncelikle 60 ortağa ev yapılacağı ve yine arsa bulunması halinde, müracaatı bulunan sigortalı kimselere de ev yaptırılabilmesi ilan edilir (Cam-iş, 1958a).

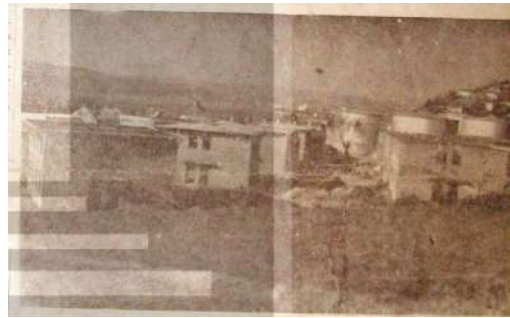
1960 yılına gelindiğinde, nihayet yapı kooperatifinin kuruluşundan yaklaşık 6 yıl sonra, ilk etap evlerin temeli atılır. Burada Şişecam Fabrikası'nın desteği, fabrika bünyesinde çalışan İnşaat Mühendisi Şükrü Harsa'nın işçi evleri'nin inşaat kontrol amiri olarak görevlendirilmesi aracılığıyla olur. Takip eden yıllarda farklı kooperatifler için de fabrika mühendisleri kontrol işlerinde görevlendirilebilecek, fabrikanın depoları kooperatifin inşaat malzemeleri için kullanılacak ve dönemin fabrika müdürleri, umum müdürleri temel atma ve kura çekme törenlerinde görüleceklerdir.

Şükrü Harsa, fabrikada mühendis olarak görevi yanında şirketin Şişe-Cam dergisinde yazar, fabrikanın eski mensuplarıyla yaptığı röportajları burada düzenli olarak yayınlar. Daha sonraları

ise sendikanın yayın organı Cam-iş Gazetesinde yazmaya başlar. Harsa, Cam-iş'te yayınlanan bir yazısında, yıllar sonra inşaatına başlanmış ve evler yükselmeye başlamışken ekonomik zorluklar nedeniyle durma noktasına gelen işçi evlerinin sürecini hicveder. Bu yazı aracılığıyla ilgisizlikleri dolayısıyla Sigorta Teşkilatı ile Emlak Bankası'nı eleştirir ve inşaatına başlanan evlerin tamamlanabilmesi için çağrıda bulunur (Harsa, 1960). Cam-iş'in aynı sayısında, 1960 yılı Aralık ayı itibarıyla inşaat aşamasında kalan söz konusu ilk etap işçi evlerinin fotoğrafı da ilk sayfada yer alır (Resim 15).

İnşaat, temelde ekonomik zorluklar, tamamlayıcı kredi alımında yaşanan sorunlar dolayısıyla 3 yıla yakın sürer ve nihayetinde ilk etap evler tamamlanarak sahiplerine kura ile teslim edilir. Diğer iki örnekteki desteği görmeyen bu kooperatifin kuruluşu ile ilk etap inşaatların tamamlanması arasında 9 yıl gibi bir süre geçecektir. Ardından diğer etapların inşaatına da başlanır. İnşaat sahasının halihazırda yaşadıkları yere yakınlığı ile işçiler ve işçi aileleri uygulama sürecini takip edebilmektedir. İnşaat sahası, çocuklar içinse oyunu da içeren heyecanlı bir bekleyişin alanı olmaktadır. Resim 16'da kooperatif ortağı işçilerden birinin oğlu, ilk etabın tamamlanmasının ardından başlayan inşaatla, sonradan oturacakları evin temel betonunu döken usta ile beraber görülmektedir.

Paşabahçe Şişecam Fabrikası işçileri kooperatif evleri nihayet, Beykoz Deri Kundura işçileri ikinci kooperatif yerleşimi ile eş zamanlı tamamlanmış olur. Burada Sümerbank'ın arsa ediniminde destek verdiği ve fabrikanın hemen yanında uygun arsaların bulunduğu Deri Kundura İşçi Yapı Kooperatifi örneğinden farklı olarak uygun arsanın kooperatif idare heyeti tarafından aranıp bulunması, parselasyon benzeri idari işlemlerin tamamlanmasının

Resim 15. Cam-iş gazetesinde yayınlanan fotoğrafta Şişecam İşçileri Kooperatif Evleri inşaat sahasının Aralık 1960 itibarıyla durduğu işaret ediliyor, arka planda Beykoz Shell Depoları sahası görünüyor. (Cam-iş, 1960)

Resim 16. 1960'larda kooperatif ortağı işçinin oğlu, sonradan oturacakları evin inşaat sahasında şantiyede görevli usta ile. Arkada ilk etapta tamamlanan evler, onun arkasında Beykoz Shell Depoları ve onun da arkasında Karlıtepe sırtlarında gecekondular. (Fotoğraf: Anonim. Bülent Gür Arşivi'nden izinle kullanılmıştır)

daha uzun sürdüğü görülür. Takip edilebildiği üzere, İşbankası iştiraki olan Paşabahçe Şişecam Fabrikası'nın işçi yapı kooperatifine desteği çok sınırlı kalmıştır. Paşabahçe Tekel Fabrikası da kamu işletmesi olmasına karşın işçi evleri konusundaki desteği Şişecam Fabrikası gibi oldukça sınırlıdır. Bu durum, Paşabahçe'nin her iki fabrikasının da bitişğinde, sınırların ev-işyeri arasında silikleştiği mahallelerin, esasında tüm bir Paşabahçe semtindeki yeriyile ilişkilendirilebilir. Fabrikalar, işçinin yeniden üretim maliyetinin taşıyıcısı olarak Paşabahçe'deki gecekondularından ve buradaki ilişki ağlarından azami ölçüde yararlanırlar.

Şişecam işçilerinin kooperatifi, Gümüşsuyu Mahalle sınırları içinde Sultaniye mevkiinde, Paşabahçe-Beykoz sahil yolundan, kuzeydoğu yönüne doğru ayrılan, bugünkü adıyla Şehit Bülent Kocabıyık Caddesi ile Sultaniye Caddesi arasındaki geniş alanda yerleşir. Diğer örneklerde olduğu gibi kooperatif arsası, üye işçilerinin işyeri olan fabrikanın, Şişecam Fabrikası'nın, yakın komşuluğunda bulunur. Fabrikayla arasında, mevkiiye de adını veren tarihsel geniş Sultaniye Çayırı yer alır. Arsanın Kuzeybatı komşuluğunda, kooperatif kurulduğunda işler durumunda olan eski Beykoz Shell Depoları bulunur. Bu arsa, diğer örneklerden farklı olarak,

Resim 19. Şişecam İşçileri Yapı Kooperatifi ilk etap (alt kota yerleşen) evleri (Fotoğraf: Ceylan, 2022)

çeği itibarıyla farklılaşsa da benzerine yine Deri Kundura İşçilerinin ikinci yerleşiminde rastladığımız merkezi bir ortak alan vurgusu bulunur. Buradaki ortak alan yapı bloklarının ortasında bir park olarak düzenlenir (Resim 20). Bu park farklı kotlara yerleşen yapı kümeleri arasındaki geçişi sağlar. Arsayı çevreleyen yollardan ortak park alanına bağlanan tali yollar bu yerleşimin, çevresindeki doku ile ilişkisini ve geçişliliğini artırır.

Araziye bu türden bir mekânsal düzende yerleşen Şişecam işçileri kooperatif evleri de Beykoz Kundura işçileri ikinci evlerinde olduğu gibi, yerleşim ölçeğinde özgünlüğünü büyük ölçüde koruyor. Boğaziçi öngörünüm bölgesinde yer alan bu evler Beykoz Kundura işçi evlerine göre daha bakımsız görünse de, evlere yaklaşıldığında mekânsal organizasyondaki çeşitlilik arayışı fark ediliyor. Yapıların oranı, bahçe ve sokak ile kurduğu ilişki, araziye yerleşimi ile bir duyarlılık taşıdığı görülebiliyor. Diğer örneklerde olduğu gibi bu evlere de zaman içinde ihtiyaca yönelik çok sayıda tali ekleme yapılır. Ancak öngörünüm bölgesinde bulunmanın kısıtları dolayısıyla

Resim 20. Parkın alt kottan görünüşü (Fotoğraf: Ceylan, 2018)

kat eklemesi görülmez. Yine de, eski cam işçilerinden, kooperatif üyesi Nadire, 1960'ların sonundaki emekliliğinin hemen ardından evini genişletmek üzere bir usta bulur. Belediyedekilerin tüm engellemelerine ve bitişik komşusunun itirazlarına karşın yol cephesine doğru evini genişletir (Nadire, 14 Aralık 2018 tarihli kişisel görüşme). Eklèmeler geniş bahçe içindeki tek katlı ayrı nizam evlerdekine göre, buradaki gibi ortak açık alan etrafında düzenlenmiş bir mekânda birbirini de seyreden evlerde daha büyük çatışma konusu olabilmektedir. Yine bu evlerde yaşayan Halis de bugün aynı yapı kümesinde özel kullanımda ve duvar ya da çit benzeri elemanlarla ayrılmış bulunan alanların özgün hallerinde böyle bir ayrım olmadığını vurgular (Halis, 5 Kasım 2024 tarihli kişisel görüşme). Genel kanı, özellikle aynı çatı altında altlı üstlü oturup, ortak girişten ulaşılan özel ön ve arka bahçe kullanımlarında anlaşmazlıkların/çatışmanın daha çok olduğu yönündedir. Dolayısıyla planlama ve tasarımda öngörülen ortak yaşam alanlarının, tek başına, planlama aşamasında arzulanan ortak yaşamı inşa etmesi mümkün olmamış görünür.

Öte yandan yazının girişinde Kessler'den alıntılanan, kooperatifçiliğin müşterek tasaruf, müşterek yapım, müşterek arsa mülkiyeti ilkeleri işlemeyen, bu türden bir ortaklığın sürdürülmesinin de mümkün olamayacağı anlaşılabılır. Zira inşaatın tamamlanmasının ardından kooperatif lağvedilerek bireysel mülkiyete dönüldüğünde, kooperatifin kuruluşundaki ortaklık zemini de dağılmış olur. Oysa kurulan kooperatif örgütlenmesinin devamlılığı, burada anılan türdeki çatışmaların müzakere edilebileceği, sosyal yaşam çevresini dönüştürebilecek imkanları da barındırır.

Yine de işçi yapı kooperatiflerinde, diğer yapı kooperatiflerinden farklı olarak, hele de Paşabahçe gibi işyeri ve konutun arazinin sürekliliğinde konumlandığı, işçilerin işyerinde ve sendikalarda yan yana bulunduğu koşullarda bu türden bir müşterek zeminin kurulmasının görece daha mümkün olduğu düşünülebilir. Ancak burada da fabrika kapanmaları ardından konut alanlarındaki el değiştirmelerin arttığını hatırlamak gerekir. Burada dikkati çeken başka bir durum, şüphesiz tek koşul olmamakla birlikte, geniş bahçe içinde ayrı düzendeki evlerin, ister kooperatif ister gecekondular olsun, kuşaklararası ihtiyaçlara göre genişlemeye imkan verdiği ölçüde alanda yaşamın sürebildiği, el değiştirmenin daha az olduğudur.

Şişecam işçileri yapı kooperatifi yerleşimine bugünden bakıldığında, yerleşimin çoğunlukla özgün karakterini koruduğu, konut işlevini de sürdürdüğü görülür. Alanın yakın komşuluğundaki Şişecam Fabrikası 2002 yılında burada üretimin durdurulmasından bu yana herhangi bir uygulamaya konu olmamış, görünürde kendi haline bırakılmıştır. Fabrika yapıları ise harabeleşerek varlığını sürdürmektedir (Resim 21). Yine alanın komşuluğunda bulunan ve özel mülk olan eski Çukurçayır Tuğla Fabrikası, Şişecam Fabrikasından çok daha önce kapanmış ve harabeleşme sürecinde neredeyse tamamen yıkılmış olmasına karşın görünürde o da kendi haline bırakılmıştır. Eski Beykoz Shell Depolarının olduğu alan ise bugün semtin idari merkezine dönüşmüş olarak Beykoz Belediye binası ve bağlı birimlerini barındırmaktadır. Şişecam işçilerinin kooperatif evleri arasından işlev değişikliğine uğramış az sayıda birim de harita ve hukuk bürosu gibi işlevlerle kullanılmaktadır. Alanda bu anlamda el değiştirmeler olmakla birlikte, eski işçilerin çocuklarından da bu alanda yaşamaya devam eden kişiler bulunmaktadır. Bu bölümde anılan eski fabrika işçisi Nadire, kooperatifin üyesi ve oturduğu evin ilk sahibidir. Halis ise kendisi de fabrikadan emekli olmakla birlikte, oturduğu ev esas olarak babasının kooperatif üyeliğiyle edindiği evdir.

Bu anlamda kısmen bugüne taşınan sosyal, ekonomik ve mekânsal bir süreklilikten bu örnekte de bahsetmek mümkündür. Beykoz Kundura işçi evlerinde olduğu gibi Paşabahçe Şişecam işçi evleri de araziye yerleşim, açık, ka-

palı ve özel, yarı kamusal alanlarının dengesi ile üretildiği dönemin özgün örneklerinden biri olarak çevresindeki sık gecekondü dokusu ile birlikte varlığını sürdürmektedir.

Sonuç

Kooperatifler, tüketim ve üretim kooperatiflerinden, konut kooperatiflerine dek uzanan ‘müşterek’ etkinliklerin kurulabileceği zeminlerdir. Güçsüz kesimlerin, çalışmada alıntılandığı gibi ‘ferdin yapamadığını cemiyyet halinde yapmak’ (Gider, 1954) üzere bir araya gelerek kurduğu örgütlenme modelleri olarak ortaya çıkan konut kooperatifleri, Türkiye bağlamına daha çok halihazırda belirli sermayesi olan üst-orta gelir grubu tarafından ayrıcalıklı konut üretimi için tercüme edilmiştir. Özellikle göçle büyük kentlere gelen işçilerin artan konut sorununa çözüm olarak, sigortalı işçiler için ucuz konut üretiminde yapı kooperatifçiliğini özendirecek düzenlemeler 1950 yılından itibaren uygulamaya konur. İşçi yapı kooperatifleri de, sigortalı işçiler tarafından birer birer uygulamaya geçirilir. Kooperatifçilik bu dönemde bir yandan işçi meskeni meselesine bulunacak bir çözümdür; fabrikaların işgücü devrini çözmesinin, işçi denetiminin aracı olarak araçsallaştırılır. Öte yandan işgücü devrinin çözümü konusunda daha erken dönemlerden başlayarak benzer işlevi gören gecekondü alanları, kooperatiflerin yaygınlaşmadığı ölçüde genişleyerek büyümeye devam eder.

Kent yazınında gecekondü söz konusu olduğunda, gecekonduyu üreten, onu kullanan, dönüştüren, onun için çeşitli düzeylerde mücadele ederken çatışma ve dayanışmayı bir arada deneyimleyen gecekondücünün etkinliği vurgulanır. Zira bir çeşit mimarsız mimarlık, plansız şehircilik örneği olarak kabul edilen gecekondü, mekân üretimi tartışmalarında bu yanıyla fail etkinliğinin daha belirgin olarak altının çizilebildiği bir olgudur. Yapı kooperatifleri açısından ise daha geçerli yaklaşım, belirli bir nitelik, üslup, dönem özelliği gösterenlerin özellikle mimar ya da plancılarının yaratıcı etkinliğine vurgu yapılarak ele alınmasıdır.

Oysa yapı kooperatifleri, meselelerin ‘müşterekeken’ çözülmesi adına potansiyel bir zemin sunar. Ve bu kooperatif örgütlenmesinde, kooperatif üyeleri konut üretim sürecinin çe-

Resim 21. Paşabahçe Şişecam Tesislerinin 20 yıla yayılan 'harabeleşme'si; sahil yolundan fabrika alanına bakış, arka yamaçlarda geç dönem Paşabahçe gecekonduları (Fotoğraf: Ceylan, 2022)

şitli aşamalarında birbirleriyle, araziyle, çeşitli kurumlarla, teknik uzmanlarla, işyerleriyle kurdukları ilişkilerle etkinlik gösterirler. Kooperatif çatısı altında kimi zaman dayanışarak, kimi zaman çatışarak, belli ölçülerde müzakere ve mücadele yürütürler. Burada, konutta yaşayacak olanlar konutu tasarlayan ve uygulayan teknik uzmanlarla bir araya gelirler. Bu yanı sıra konut üretiminde kooperatif modeli, planlama, tasarım ve uygulamada dar gelirli gruplar için katılımcılık ilkelerinin hayata geçirilebileceği bir potansiyel de sunar. Bu potansiyelin gerçekleşmesi, Türkiye bağlamında sınırlı olmuştur. Kurlanç (2024), konut sorununa toplumsal bir sorun olarak yaklaşan kısıtlı örneklerden 1970’lerde hayata geçirilen iki proje üzerinden, konut kooperatiflerinin dar gelirli için adil ve demokratik bir konut üretim modeli olma potansiyelini tartışır. Bu toplumsal mimarlık deneylerinden hareketle kooperatifçiliği bugünün koşullarında yeniden düşünmek, potansiyelini hatırlamak ve uygunlaştırmak önemli görünmektedir.

Bu yazı Boğaziçi’nde Beykoz ve Paşabahçe’nin, fabrikalar etrafında gelişen yerleşimler olarak, giderek işçi semti karakteri kazandığı tarihsel-toplumsal bağlam içinde, işçi semti katmanlarından birinin -erken dönem işçi yapı kooperatiflerinin- izini sürmek üzere kaleme alındı. 1950-1965 yılları arasında hayata geçirilen bu kooperatifler, bu dönemde bölgede faaliyette bulunan üç büyük fabrikanın işçileri tarafından ya da bu işçiler için örgütleniyordu. İşçilerin, konut üretimi için örgütlendiği kooperatiflerde, sürecin diğer failleriyle karşılaşma koşulları ve bu koşulları nasıl uygunlaştırdıkları dönemin süreli yayınlarından takip edildi. İşçi yapı kooperatifleri deneyimi, bu kaynaklar aracılığıyla, odağındaki işçi faillerin etkinliğini takip edebilmeye olanak verdi. Bu deneyim üzerinden işçiler dönüştürücü faillik kapasiteleri ile ele alındı. Böylelikle Beykoz ve Paşabahçe’de hem işçilerin hem de mekânın birbirini nasıl etkilediği ve dönüştürdüğü üzerinden bir değerlendirmeye kapı açıldı. İncelenen üç yapı kooperatifi tarafından üretilen dört işçi konut yerleşimi, çeşitli özellikleri açısından Tablo 2’de bir arada verilmektedir. Beykoz ve Paşabahçe’nin erken dönem yapı kooperatifleri katmanının ele alınmasında

bir başlangıç olarak görülen bu tablonun, yeni tarihsel malzemelerle genişletilmesi ve benzerleriyle karşılaştırılabilecek bir zeminin oluşması beklenmektedir. Olası gelecek çalışmalarda burada bir serimi yapılan erken dönem işçi yapı kooperatifleriyle ilgili yeni malzemeleri ortaya çıkarmak, buralarda kurulan ve dönüşen toplumsallıkları farklı kavramlar üzerinden tartışmak mümkün olabilir. Buralardaki dönüşüm, yapı tespitleri ile detaylı olarak belgelenebilir. Öte yandan erken dönem örneklerinden sonra Paşabahçe Şişecam ve Tekel işçilerinin yine bu semtlerde ve kentin farklı yerlerinde kurduğu işçi yapı kooperatiflerinin takibi semtten başlayan fakat kent mekânına doğru genişleyen bir konut üretimi sürecinde, eski fabrika işçilerinin etkinliğini görmek açısından da ufuk açıcı olabilir. Bu durum, işyerinde başlayan örgütlenme sürecinin, konut odağında semte ve kente doğru genişlemesini de anlatır.

Çalışma boyunca işaret edilen karşılaşmalar ve ilişkilenmeler, işçilerin yaşantısında ve yaşam çevresinde birikmekte, mekân böylelikle örgütlenmektedir. Özellikle Beykoz ve Paşabahçe’deki gibi büyük fabrika kapanmalarını ard arda deneyimleyen ve işyeri-konut ilişkisinin alışlagelmişin dışında kesintiye uğradığı durumlarda, halihazırda peyzajın farklı katmanlarını oluşturan birikime yeniden bakmak, onun nerelerde kesintilendiği, nerelere evrildiği üzerine tartışmak, bu mekânların gelecek tahayyülleri için de önemli görünüyor. Bugün işçi yerleşimlerinin bir bütün olarak yıkıcı kentsel dönüşüm tehdidi altında bulunduğu Beykoz ve Paşabahçe’de, işçi yapı kooperatifleri, gecekonduyla beraber mekânın/emeğin hafızasının taşıyıcı unsurları olarak varlıklarını sürdürüyorlar, kısmen de olsa eski işçiler ve onların çocuklarının yaşamaya devam ettiği alanlar olarak.

Bu çalışmada anılan türden bir faillik kapasitesini hatırlamak, bugün içinden geçilen ve toplumun geniş kesimlerinin toplumsal eşitsizlikler karşısında kendisini güçsüz duyumsadığı koşullarda da anlamlı görünüyor. Bu anlamda tarihsel olarak farklı deneyimlerin izini sürmek ve incelenen malzemeyi çeşitlendirmek de yeni bağlantılar kurarak tartışmayı genişletmeyi sağlayacaktır.

Tablo 2. Beykoz ve Paşabahçe'nin erken dönem işçi yapı kooperatifleri: İşçi semtinin 1950-1965'ten bugüne taşınan katmanı (Yazar tarafından metinde kullanılan bilgiler kullanılarak hazırlanmıştır)

		Beykoz Deri Kundura İYK-Yerleşim I	Beykoz Deri Kundura İYK-Yerleşim II	Paşabahçe Tekel işçileri için İİSB İYK	Paşabahçe Şişecam İYK
Ön Hazırlıklar		Fabrika ve Sümerbank ile Vali ve Bld. Bşk. ile görüşmeler		İİSB dahil	Fabrika
Örgütlenme ve Sosyal siyasal Ağlar	Kuruluş İşyerinde konut örgütlenmesi	1950 Fabrika işçileri arasında	1950 Fabrika işçileri arasında (Koop. Bşk. Basri Yavuz)	1950 İİSB çatısı altında üye sendika işçileri için (Koop Bşk. Y. Mimar Seyfi Aşuroğlu)	1954 Fabrika işçileri arasında (Koop. Bşk. Cemal Altınay)
	Arsa Edinimi	Milli Emlak ve ayrıca Sümerbank desteği		İİSB ve Tekel aracılığıyla	Şahsa ait arazinin satın alınması
	Kredi	İSK (Emlak Bankası)	İSK (Emlak Bankası)	İSK (Emlak Bankası)	İSK (Emlak Bankası)
	Teknik destek: Mimarlık/Mühendislik/Planlama	Mevzi İmar Planları Türk Himark Bürosu (Seyfi Arkan)	Mimar Nurdoğan Özkaya / Mimar Turgut Uyaroglu / Mühendis Mehmet Dipşar	İİSB Yapı Koop. Bşk. Y. Mimar Seyfi Aşuroğlu	Fabrikada görevli İnş. Mühendisi Şükrü Harsa
Planlama ve Projelendirme Aşamaları	Konum	Beykoz/Yalıköy; Fabrikanın bitişiğinde // Topoğrafik süreklilik	Beykoz/Çamlıbahçe; Fabrikanın yakın komşuluğunda // Topoğrafik eşik	Paşabahçe/ (Karagözsırtı) Çiğdem; Fabrikanın yakın komşuluğunda // Topoğrafik eşik	Paşabahçe/ Gümüşsuyu; Fabrikanın yakın komşuluğunda // Topoğrafik süreklilik
	İşlev	Konut alanı ve dükkanlar	Konut alanı ve çarşı ile ilkokul ve dereboyu rekreasyon alanı	Konut alanı ve ortak merkezi yeşil alan	Konut alanı ve okul
	Yapı düzeni	Ayrık düzende bahçeli tek katlı müstakil 2 Tip //	Bitişik düzende kümelenmiş bahçeli tek katlı 2 Tip //	Bahçeli tek, ikiz, üçlü sıra evler	Tek çatı altında 2 katlı bloklarda 4-8 bağımsız bölümden oluşan bahçeli evler
	Bağımsız bölüm sayısı	79	269	81	80
	Ortak Kullanım	Projede dükkan ve karakol bulunmasına karşın, uygulamada ortak alan bulunmuyor	Sıra dükkanlardan oluşan çarşı ile okul ve dere boyu açık yeşil alan düzenlemesi	Projede kooperatif binası, okul alanı bulunmasına karşın uygulamada ortak alan bulunmuyor	Yapı adaları arasında ortak bir park alanı
Uygulama sonrası	Konutu sürdürme	Aynı ailenin hayat döngüsü içinde mekanı genişletme	Aynı ailenin hayat döngüsü içinde mekanı genişletme	Aynı ailenin hayat döngüsü içinde mekanı genişletme	Daha katı bir mekansal düzende kısıtlı hareket alanı, bahçeler konusunda çatışma
	Komşuluk ilişkileri	Müstakil bahçelerde ayrı hayatlara olanak	Müstakil bahçelerde ayrı hayatlara olanak	Müstakil bahçelerde ayrı hayatlara olanak	Çatışmalı ortak alan kullanımı
	Semte etki	Fabrikaya komşu alanın imara açılması	Önerilen çarşı ve okul ile ve bir önceki İYK ile birlikte yeni bir mahalle oluşumu	Civarındaki gecekondu dokusunun öncüsü	Kısmen, eski gecekondu katmanı ile çatışma, üzerine yerleşme // parkın kullanımı
Bugün	Konut alanı işlevi	Çoğunlukla sürekli	Çoğunlukla sürekli	Çoğunlukla sürekli	Çoğunlukla sürekli
	Yerleşim dokusu	Sürekli	Sürekli	Kesinti	Sürekli
	El değiştirme örüntüsü	Kısmi	Kısmi	Alt kotlarda yoğun	Kısmi
	Yapı düzeyinde	Çoğunlukla özgün yapılar	Çoğunlukla kat eklenmiş yapılar	Çoğunlukla kat eklenmiş yapılar ile daha alt kotlarda yıkılıp yeniden yapılmalar	Çoğunlukla özgün yapılar

Kaynaklar

- Akbulut, M. R. & Akay, Z. (2012). Halk için tasarlamak: Seyfi Arkan'ın şehirciliği ve "ucuz konut" projeleri. A. Cengizkan, M. Cengizkan, D. İnan (Ed.), *Modernist Açılımda Bir Öncü: Seyfi Arkan içinde* (s. 231-248). Mimarlar Odası Yayınları.
- Altınay, C. (1 Ocak 1954). Yapı kooperatifi: Cemal Altınay'ın mektubu. *Cam-iş*, Sayı 15, s1.
- Aşuroğlu, S. (12 Mart 1940). Ucuz evler nasıl yapılmalı? *Tan*, s5.
- Aydın, A. (1968). Sümerbank-Beykoz deri ve kundura fabrikası kundura işletmesi işçileri ile kundura yapımında lüzumlu maddeleri imal eden lastik solüsyon ve bağ atölyesi işçilerinin nüfus, mesken, ekonomik, sağlık, sosyal ve iş durumlarının araştırılması [Yayınlanmamış mezuniyet tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Barkın, R. (17 Nisan 1948). Mesken buhranı karşısında gecekonducuların durumu. *Hürbilek*, Sayı 1, s1.
- BCA. (1935). Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İstihlak Kooperatifi sözleşmesinin tasdiki. *BCA 30-18-1-2 / 60-91-11*, 29.11.1935.
- BCA. (1950a). Merkezi İstanbul Olmak üzere Hudutlu Sorumlu Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi'nin kurulmasına izin verilmesi. *BCA 30-18-1-2 / 124-82-9*, 27.10.1950.
- BCA. (1950b). Hudutlu Sorumlu İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifi'nin kurulmasına izin verilmesi. *BCA 30-18-1-2 / 121-111-10*, 15.02.1950.
- BCA. (1954). İstanbul Cam Sanayii İşçileri Yapı Kooperatifi'nin kurulmasına izin verilmesi. *BCA 30-18-1-2/134-115-12*, 27.01.1954.
- BCA. (1959). İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifi'nin düzenleyeceği açılış törenine Başbakan A. Menderes'i davetleri. *BCA 30-1-0-0 / 123-791-8*, 20.09.1959.
- Beykoz Kundura. (t.y.). Tarihçe. Erişim tarihi May 22, 2025, <https://beykozkundura.com/tarihce/>
- Beykoz Olay. (15 Haziran 2024). Beykoz Tokatköy Kentsel Dönüşüm Projesi hızla tamamlanıyor. <https://www.beykozolay.com/2024/06/15/beykoz-tokatko-y-kentsel-donusum-projesi-hizla-tamamlaniyor/>
- Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşçileri Sendikası. (27 Kasım 1948). 1947-1948 yılı çalışma raporu. *Hürbilek*, Sayı 29, s3.
- Bezmialem Vakıf Üniversitesi. (2018). Biyoteknoloji Enstitüsü, Tarihi Beykoz Kışlasında Hayata Geçirildi. <https://bezmialem.edu.tr/tr/Sayfalar/HaberDetay/1201/%E2%80%8BBiyoteknoloji-Enstit%C3%BCs%C3%BC-Tarihi-Beykoz+K%C4%B1%C5%9Flas%C4%B1nda+Hayata+Ge%C3%A7irildi>
- Birik, M., Aksoyak Ö. D., & Çalışkan Ö. (2018). Modern mahallenin öğrettikleri: Açık geçirgen mahalle birimi. İstanbul 1. Konut Kurultayı, Güvenli Yaşam Alanları ve Erişilebilir Konut, 490-519.
- Cam-iş. (1 Şubat 1954). Yapı kooperatifimiz faaliyete geçti. *Cam-iş*, Sayı 16, s1, 3.
- Cam-iş. (1 Mayıs 1955). Paşabahçe Tekel işçileri yapı kooperatifi kongresi. *Cam-iş*, Sayı 31, s4.
- Cam-iş. (1 Nisan 1958a). Kooperatif ilk fırsatta 60 ortaga ev yaptıracak. *Cam-iş*, Sayı 63, s1.
- Cam-iş. (1 Ocak 1958b). Yapı kooperatifi başarı yolunda. *Cam-iş*, Sayı 60, s4.
- Cam-iş. (29 Aralık 1960). İşçi evleri. *Cam-iş*, Sayı 92, s1.
- Ceylan, H. (2025). Boğaziçi'nde bir işçi semtinin görünümüleri: Farklı faillik eksenlerinde Beykoz/Paşabahçe'de mekânın örgütlenmesi [Yayınlanmamış doktora tezi], Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Cumhuriyet. (16 Ocak 1998). Mimarlar Odası'nın ilk başkanıydı: Özkaya bugün toprağa veriliyor. *Cumhuriyet*, s3.
- Cumhuriyet. (29 Mart 2012). Tekel'in Paşabahçe'deki arazisine 355 milyon lira. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tekelin-pasabahcedeki-arazisine-355-milyon-lira-331096>
- Daysal, M. (24 Mart 1950). Beykoz Deri ve Kundura Fabrikasında: İşletme şefi Enver Atafırat ile röportaj. *Hürbilek*, Sayı 88, s2.
- Demiriz, A. (2023). Yüksek Mimar Seyfi Aşuroğlu. *Skop Dergi: Bauhaus'ta bir Türk*. Sayı 23. <https://www.e-skop.com/skopdergi/yuksek-mimar-seyfi-asuroglu/6635>
- Deriteks Sendikası. (t.y.). Tarihçe. Erişim tarihi 22 Mayıs 2025, <https://deriteks.org.tr/kategori/tarihce.html>
- Derviş, S. (8 Mayıs 1936). Çöken Boğaziçi 11: Paşabahçe Niçin Söndü? Son Posta, s7.
- Ekinci, R. (5 Ekim 1964). Hudutlu Sorumlu Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifinin yarattığı büyük mucize. *İşçi Postası*, s4.
- Erbil, T., Yalçın, M. C., Öngel, S., İngin, B., Ökdemir, E. S., Ceylan, H., Ak-Yıldırım, A. H., Hatipoğlu, İ., Odman, A. & Ercan, F. (2021). Beykoz gecekondu mahallelerinde sanayi ve emek coğrafyasının dönüşümü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projesi. (Proje No: 2019-24, 2019)
- Gece Postası. (3 Ağustos 1953). Paşabahçe işçi evleri temeli atıldı. *Gece Postası*.
- Gece Postası. (30 Kasım 1954). Paşabahçe, Bakırköy işçi evleri bitirildi. *Gece Postası*.
- Gider, C. (1 Ocak 1954). Kooperatif kuruluşu minasebetiyle. *Cam-iş*, Sayı 15, s4.
- Gürses, A. (1978). İstanbul'daki Sümerbank tesislerinde çalışanların konut yerleri ve coğrafi kökenleri. (Yayınlanmamış mezuniyet tezi), İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.
- Harsa, Ş. (29 Aralık 1960). Ayda bir: Bizim evler. *Cam-iş*, Sayı 92, s3.
- Hisar, A. Ş. (2022). Boğaziçi yalıları. İstanbul: Everest.
- Hürbilek. (16 Mart 1949). Tekel Bakanı Dr. Fazıl Şerafettin Bürge'nin gazetemize beyanatu. *Hürbilek*, Sayı 44, s1.
- Hürbilek. (7 Nisan 1950). İhtiyarlık Sigortası uygulanmaya başladı. *Hürbilek*, Sayı 90, s1, 3.
- İBB Miras. (2024). Boğaziçi'nde örnek bir dönüşüm hikâyesi: Çubuklu Silolar. <https://web.archive.org/web/20241211024947/https://www.marmara.gov.tr/tr/bogazicinde-ornek-bir-donusum-hikayesi-cubuklu-silolar>
- İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesi. (1964). 13 Büyük Şehirde Gecekondu. Ankara.
- İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifi. (31 Mayıs 1954). İnşaat İlanı: İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yapı Kooperatifinden. *Cumhuriyet*.
- İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası. (1 Eylül 1954). 1953-1954 devresi bir senelik faaliyet raporu. *Cam-iş*, Sayı 23, s4.

Keleş, R. (2012). Kentleşme Politikası. İmge Kitabevi Yayınları.

Kırlangıç, Ö. (2024). Demokrasi arayışı olarak konut kooperatifleri ve katılımcı mimarlık: 1970'li yıllar Türkiye'sinden iki örnek. İstanbul Kent Araştırmaları ve Düşünce Dergisi, 11, 14–19

Koçak, H. (2014a). Camın işçileri Paşabahçe işçilerinin sınıf olma öyküsü. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, H. (2014b). İşçi Hareketinin Örgütsel Kapasitesi ve Ölçeksel Strateji Bağlamında İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Örneği 1948-1962. Çalışma ve Toplum, 4(43), 53–102.

Kristal-iş Sendikası. (t.y.). Tarihçe. Erişim tarihi 22 Mayıs 2025, <https://www.kristalis.org.tr/hakimizda/tarihce/>

Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (2. Baskı). (Çev: Işık Ergüden). Sel Yayıncılık.

Lynch, K. (2010). Kent imgesi. (Çev: İ. Başaran). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Massey, D. (2005). For Space. Sage Publications.

Seferoğlu, T. O. (1960). Beykoz kazasında sanayi faaliyetleri [Yayınlanmamış mezuniyet tezi]. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü.

Sol. (26 Aralık 2007). TEKEL İçki nasıl Teksaslının oldu? <https://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=27156>

Şahin, V. (2013). Nüfus coğrafyası açısından bir değerlendirme: Beykoz'da nüfus artışının seyri ve mekânsal dağılışı. Marmara Coğrafya Dergisi, 28(28), 319–330.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul/Beykoz Sadettin Gökçepinar İlkokulu. (t.y.). Tarihçe. Erişim tarihi 22 Mayıs 2025, <https://sadettinogkcepinarilkokulu.meb.k12.tr>

Tekeli, İ. (2012). Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923–1980). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekgıda-iş Sendikası. (t.y.). Tarihçe. Erişim tarihi 22 Mayıs 2025, <https://www.tekgida.org.tr/tarihce/>

Tolga, H. B. (2006). Endüstriyel alanların dönüşümü, kentsel mekâna etkileri: Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası için bir dönüşüm senaryosu [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Vâ-Nû. (30 Mart 1949). Akşamdan akşama: Yapı kooperatilerine dair. Akşam, s3.

Wylie, J. (2007). Landscape, production and labour. Landscape içinde (99-108). London: Routledge.

Yaman, Z. (17 Aralık 2011). Çubuklu koyuna turizm imarı. <https://www.sabah.com.tr/yasam/cubuklu-koyuna-turizm-imari-2092291>

Yeni İstanbul. (18 Kasım 1950). Beykoz işçileri kooperatif mümessilleri valiyi ziyaret etti. Yeni İstanbul, s4.

Yerlitaş, O. (2013). Osmanlıdan Cumhuriyete Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Notlar

1. Bu yazı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Şehircilik Bölümü'nde Murat Cemal Yalçın'tan danışmanlığında hazırlanan 'Boğaziçi'nde bir işçi semtinin görüntüleri: Farklı faillik eksenlerinde Beykoz/Paşabahçe'de mekânın örgütlenmesi' başlıklı tez çalışmasına dayanmaktadır. Tezde yer alan Beykoz/Paşabahçe işçileri yapı kooperatifleri alt bölümü, bu yazı kapsamında yeni kaynaklar, araştırma materyalleri ve görseller ile genişletilerek yeniden kurgulanmıştır.

- Boğaziçi'nde bugün Beykoz ilçe sınırlarının kentsel kıyı alanında yer alan Beykoz ve Paşabahçe semtleri tarihsel olarak kendi iskeleleri etrafında gelişen yerleşimlerdir. İki semt, bir yandan topoğrafik bir sınır olan Beykoz Korusu ile ayrılırken sosyal doku olarak da birbirinden farklılaşır, burada yaşayanlar da bu farkın altı çizilerek anılır. Bu çalışmada Beykoz semti, Beykoz Merkez, Yalıköy, Çamlıbahçe, Ortaköy ve Tokatköy Mahallelerini; Paşabahçe semti, Paşabahçe Mahallesi ile birlikte İncirköy, Gümüşsuyu, Çiğdem ve Soğuksu Mahallelerini kapsar şekilde kullanılıyor.
- Bu kavramlar, fiziki çevrenin algılanmasında/okunmasında başvurulan kavramlar olup Lynch'e (2010) atıfla kullanılmıştır.
- Peyzaj, Mitchell'in (1998) tanımına yakın bir yerden, hem 'iş' (work) hem de 'iş yapan'dır (does work) (akt. Wylie, 2007, s107). Peyzaj, bir yandan arazinin/topoğrafyanın görünümünü çağırırken, diğer yandan onun, bu görünümü oluşturan aktif rolüne işaret eder. Peyzajın bu yorumu ise, daha soyut bir düzeyden, Lefebvre'nin (2014) mekânın toplumsal olarak üretildiği ve aynı zamanda toplumu ürettiği savı ile de örtüşür.
- Bu dönem, İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarda yeniden yapılanma, Anadolu'dan kitlesel göçlerin başlaması ve büyük kentlerde konut sorununun giderek büyümesi, tek parti döneminin sona ermesi ve siyasal iktidarın Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) Demokrat Parti'ye (DP) geçmesi gibi çok sayıda kritik eşiğe işaret eder. 1950-1965 arasında, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile bu kez değişen koşullarda yeniden yapılanmaya gidilecektir. 1950-1965 arasındaki bu gelişmelerle birlikte konut konusunda ve çalışma yaşamında yapılan düzenlemeler, Beykoz ve Paşabahçe'deki mekân üretimi süreçleri üzerinden de takip edilebilmektedir.
- Her ne kadar, işçi yapı kooperatifleri, DP'nin iktidara geldiği 1950 yılı sonrasındaki ilk yıllarda kurulmaya başlandıysa da bu çalışmada değinilen İSK düzenlemelerinin bu tarihten önce kabul edildiği ifade edilmelidir. İşçi yapı kooperatiflerinin gelişiminde siyasal iktidarların program ve uygulamadaki tutumlarının değerlendirilmesi, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.
- İstanbul İşçi Sendikaları Birliği (İİSB) yayın organı Hürbilek (1948-1950) ile Paşabahçe'de kurulan Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası aylık yayın organı Cam-iş (1952-1963) gazeteleri bu kapsamda başvuru temel kaynaklardır. Her iki yayının ilgili sayılarına TÜSTAV (Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı) arşivi aracılığıyla ulaşılabilir: <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/hurbilek/> ve <https://www.tustav.org/sureli-yayinlar-arsivi/cam-is-gazetesi/>
- Uydu görüntüleri T.C. Harita Genel Müdürlüğü (HGM)Arşivi'nden, tez kapsamında yapılan yazışmalar neticesinde, sayısal formatta edinilmiştir. Sayısal verinin işlenebilir görüntü formatına dönüştürülmesini Hilmi Yenikurtuluş gerçekleştirmiştir. Kendisine teşekkürlerimi sunarım. Dönüştürülen uydu görüntüleri yazar tarafından işlenmiş olup ilk kez bu makalede kullanılmıştır. Yerleşim planları İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Plan Arşivi'nden edinilmiştir. Çalışmada kullanılan güncel fotoğraflar, aksi belirtilmediği sürece, yazar tarafından 2018-2024 yılları arasında yapılan saha ziyaretlerinde çekilmiştir.
- Burada yer verilen görüşmeler tez çalışması kapsamında yapılan görüşmelerin kısıtlı bir kısmıdır. Tezin odağı işçi yapı kooperatifleri olmadığı için, çok daha az sayıda görüşmede, kendisi ya da yakınları burada yaşayanlar açısından belirli gözlemlerin, kıs-

men de doğrudan deneyimlerin aktarıldığı kadarıyla seçilmiş görüşmeci anlatılarına bu metinde de yer verilmiştir. Öte yandan dördüncü bölümde ele alınan üç işçi yapı kooperatifinden yalnızca ikisi (Paşabahçe Tekel ve Paşabahçe Şişecam işçilerinin yapı kooperatifleri) bu anlamda 5 görüşmecinin anlatılarını barındırır. Görüşmecilere, tez çalışmasında isimleri değiştirilerek yer verilmiştir. Bu yazıda da görüşmeci isimleri konusunda tez çalışması ile süreklilik korunmuştur. Görüşmecilerle ilgili detaylı tablo için bkz. Ceylan, 2025, s. 277-278.

10. 1950'lerde İş ve İşçi Bulma Kurumu İstanbul Müdürlüğü'nün yaptığı bir araştırmada Şişecam Fabrikası'nda vasıf aranmayan işlerde çalışanlar arasında önceki senelerde büyük işçi hareketi olduğu, fabrika civarında gecekondu alanları kuruldukça bu hareketin azaldığı aktarılır (Zadil 1951; akt. Koçak, 2014a, s. 174).
11. Bu düzenleme ile sigortalılara konut inşası için verilebilecek kredi, bu konutların ipotek değerinin yüzde 50'sinin karşılığı olacaktır. Öte yandan sosyal sigorta fonlarına ilişkin düzenlemelerin takip eden on yıllık süre içindeki gelişimi boyunca bir yandan sürekli olarak konuta ayrılan fonlar artırılmış, öte yandan verilen kredinin toplam konut maliyetini karşılama oranı sürekli olarak yükselmiştir. (Tekeli, 2012, s. 135)
12. Sosyal Sigortalar Kurumu işçilere yirmi yıl vadeli, yüzde 4 faizli krediler açmıştır. Sosyal Sigortalar Kurumu işçi konutlarına kredi vermek için ayırdığı fonların, başlangıç tarihi olan 1952 yılından 1962 yılına kadar Türkiye Emlak ve Kredi Bankası aracılığıyla kullanmıştır. Bu krediden yararlanabilmeleri için işçilerin Kooperatifler Kanunu'na uygun biçimde konut kooperatifleri halinde örgütlenmeleri öngörülmüştür. Bir işçinin böyle bir kooperatife üye olarak krediden yararlanabilmesi için yurt içinde kendisinin, karısının ve velayeti altındaki çocuklarının konutu bulunmaması, bu tür bir başka konut kooperatifinin üyesi olmaması, işçi konut kredisinden daha önce yararlanmamış olması, kooperatifin bulunduğu ilde en az iki yıldan beri bir sigortalı işyerinde çalışması ve 400 gün prim ödemiş olması gerekmektedir (Tekeli, 2012, s. 136).
13. 1950-1965 yılları arasında kooperatif yoluyla yapılan konut sayısı 32,862'dir. Bunlardan yüzde 80'ini oluşturan 26,252 konutun finansmanı İşçi Sigortalı Kurumu fonlarıyla karşılanmıştır. Bunlardan 2,227'si İşçi Sigortalı Kurumu'nun, talebi kooperatifler halinde örgütleyerek doğrudan kendisinin yaptırdığı konutlardır (Tekeli, 2012, s. 156).
14. Kooperatifçiliğin Beykoz/Paşabahçe'de yeni rejimin fabrikalarındaki ilk tezahürü de Sümerbank Beykoz Deri Kundura Fabrikası'nda olur. "Ortaklarının istihlak ihtiyaçlarını ucuz ve bir elden temin etmek ve ortaklar arasında karşılıklı yardım işleri görmek amacıyla merkezi Beykoz olmak üzere 30 sene müddet ve 500 TL sermaye ile teşkiline başlanan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası İstihlak Kooperatifi" kuruluşu 29 Kasım 1935'te onaylanır (BCA, 1935). Sadece fabrikadaki değil, yeni rejimin semtteki ilk resmi işçi örgütlenmesi de bu tüketim kooperatifi olur.
15. 1948 yılında, Kazlıçesme tabakhane işçileri ile Beykoz Kundura Fabrikası işçilerinin ayrı ayrı kurmuş olduğu sendikalar birleşerek Türkiye Deri-İş Sendikası adını alır. Deri-İş günümüzde Deriteks Sendikası adıyla varlığını sürdürmektedir (Deriteks Sendikası, t.y.)
16. Paşabahçe Cam Sanayii İşçileri adıyla kurulan ilk sendikanın, uzun yıllar sendika başkanlığı yapan Hasan Türkay'ın aktarımıyla çetrefilli kuruluş hikayesi için bkz. Koçak, 2014a, s. 181-184. Sendika kuruluşundan itibaren etkinlik alanını önce İstanbul ardından Türkiye geneline taşıyacak ve ismi de bu genişlemeye atfen değişecektir. Bu çalışma kapsamında Paşabahçe Şişecam Fabrikası işçilerinin bu ilk sendikası, 1952-1963 arasında çıkardıkları Cam-İş gazetesiyle de paralel olarak Cam-İş sendikası olarak anılacaktır. 1965 yılında Paşabahçe'de bugünkü Kristal-İş Sendikası kurulur, 1967 yılında Cam-İş Sendikası kendisini feshederek Kristal-İş Sendikasına katılır (Kristal-İş Sendikası, t.y.). Dolayısıyla fabrikada sendikal rekabetin bulunduğunu, bu durumun, kooperatif faaliyetlerine de yansımaları hatırdaki tutmak önemlidir.
17. 13 Nisan 1952'de Müskirat Federasyonu olarak kurulan ilk sendika, 1968'de Tümçıda-İş ile birleşerek Tekçıda-İş adını alır (Tekçıda-İş Sendikası, t.y.).
18. "Ancak bu hizmetler sadece hünarlı emekçilere dönüktür. Civar köylerden fabrikada çalışmak üzere gelen ve ihtisası olmayan amelelere ait pavyonlar ise mahallelerin mümkün olduğu kadar kuytu bir yerinde inşa edilmektedir" (Tekeli, 2012, s. 74)
19. Henüz yapı kooperatifi kurulmadan önce, Beykoz Deri Kundura Fabrikası'nın işletme şefi Enver Atafır, Hürbilek Gazetesi muhabirine verdiği röportajda, işçiyi ev sahibi yapmanın onu fabrikaya bağlamak açısından önemini vurgulayarak; "müteaddit kereler genel müdürlükten memurine lojman için tahsisat verilmek istendiği halde biz kabul etmedik. İlk olarak işçi ev sahibi olacak, eğer lüzumlu ise memur için yapılacak lojmanlar da paralel inşa edilecektir. Bugün en az 500 işçi evine ihtiyaç vardır" der. Bu işçi evlerinin inşası için gereken meblağın fabrikadaki yardım sandığından ve İSK'dan temin edilerek ilk olarak 200 evin yapımına kısa zamanda başlanabileceğini ifade eder (Daysal, 1950). Her ne kadar işçi evlerinin yapımı burada değinildiği şekilde gerçekleşmemişse de fabrikanın, yapı kooperatifi kurulduktan sonra da farklı biçimlerde destekçi rolünü sürdürdüğü görülecektir. Bu durum Paşabahçe'deki diğer iki fabrikanın konumundan farklılık gösterir.
20. 1950'li yılların başlarında belediyelerin kendi arazilerini "ucuz ve basit" konut yapımı için kullanabilmelerine olanak veren düzenlemelerle paralel olarak İstanbul Belediyesi de konut üretiminde sorumluluk üstlenerek, bir dizi konut projesi uygulamaya koyacaktır (Akbulut & Akay, 2012).
21. Aynı dönemde Mesken Planlama Müdürlüğü'nce Seyfi Arkan'a sipariş edilen çeşitli ucuz evler mevzii imar planları bulunur. Bunlar arasında Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçi Yapı Kooperatifi İşçi Evleri Mevzii İmar Planı'nın da (1954) aralarında bulunduğu üç plan uygulamaya geçer. Diğer ikisi ise Koşuyolu Ucuz Evler Mahallesi (1954-1955) ile Üsküdar Selamsız Ucuz Evler Mahallesi (1954-1955) Mevzii İmar Planlarıdır (Akbulut & Akay, 2012).
22. 19. yüzyılın başlarında Eski Kağıthane ve Askeri Dikimevi olarak kullanılmış, ardından Kışla olarak kullanılmış ancak sonra metruk halde varlığını sürdürmüştür. Bugün üniversite yerleşkesi olarak kullanılmaktadır.
23. Bu bölümün yazılmasında kullanılan temel kaynak olan İşçi Postası Gazetesi'nin 5 Ekim 1964 tarihli sayısına, Kundura Hafıza Derneği bünyesinde hazırlanmakta olan Beykoz Kundura Fabrikası Kurum Tarihi kitabına yönelik arşiv araştırması esnasında ulaşılmıştır.
24. Kooperatif başkanının değiştiği Mimar Nurdogan Özkaya, olasılıkla GSA'dan mezuniyetini takip eden ilk yıllarda bu kooperatifin mimarlık hizmetlerini yürütmüştür. Basri Yavuz'un aktarımından, Özkaya'nın uygulama aşamasında faal olduğu anlaşılrsa da planlama-projelendirme aşamasındaki rolüne ilişkin daha

detaylı bir araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Özkaya, Beykoz'daki erken dönem faaliyetlerini takiben meslek örgütünde aktif görevler alır. 30 yıl boyunca Mimarlar Odası şube kurullarında bulunur, genel merkez ve şubelerde yöneticilik yaparken, mimarlık politikası üzerine çalışmalarını sürdürür (Cumhuriyet, 1998). Öte yandan Beykoz Deri Kundura (İkinci) İşçi Evleri Mahallesi'nin 1960 yılı Ocak ayında tasdik edilen ve bu çalışmada sunulan yerleşim planında, A. Turhan Uyaroglu'nun el yazısıyla imzası da bulunur. Uyaroglu 1955 yılında İTÜ'den mezun olmuş, 1963'te Mimarlar Odası İstanbul Şube yönetimine girmiştir. Çağdaş Özkaya ile de Mimarlar Odası faaliyetlerinde yolları kesmiştir. Şu hâlde 1960 yılında onaylanan yerleşim planının Uyaroglu tarafından da hazırlanmış olduğu düşünülebilir. Hal böyle ise kooperatif başkanının İşçi Postası Gazetesine verdiği röportajda özellikle adını andığı Nurdogan Özkaya'nın kontrol mimarı olarak 1960 sonrası sahada çalışmaya başlamış olması da olasıdır.

25. 1967-68 yıllarında yapılan araştırmada Beykoz Deri Kundura işçileri arasında ortalama hane büyüklüğü 4,6 kişi olarak tespit edilmiştir (Aydın, 1968, s. 23-24).
26. 2003 yılında yıktırılan okul bu kez hayırsever desteği ile yeniden inşa edilir. Yeniden inşa sürecinde Deri Kundura İlkokulu'nun adı, Saadettin Gökçepinar İlkokulu olarak değiştirilmiştir. (T. C. Milli Eğitim Bakanlığı İstanbul/Beykoz Sadettin Gökçepinar İlkokulu, t.y.)
27. Açıklık, potansiyel olarak, içine yerleştiği halihazır-daki doku ya da kendinden sonra gelecek doku ile keskin sınırlarla ayrılmayan, aksine içiçe geçebilen, geçişten bir yerleşim dokusunu ifade etmek için kullanılmıştır.
28. Açık geçişten modern mahalle sisteminin tartışıldığı daha geç dönem bir işçi yapı kooperatifi örneği için bkz. Birik vd, 2018.
29. İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin sendikal tarih içindeki özgün yeri üzerine bkz. Koçak, 2014b.
30. Aşuroğlu, Bauhaus'ta iken Hannes Mayer'in derslerini alır. Demiriz (2023) fikir yürütmesinde, Aşuroğlu'nun Mayer'in kooperatif uygulamasında da bulunmuş olabileceğini aktarır.
31. İİSB Yapı Kooperatifi uygulamaları, işçi yapı kooperatifleri içinde özgün bir yer tutar. Yukarıda aktarıldığı üzere uzman bir kooperatifçi kadrosu bulunur.

Burada sonradan fabrika işçileri arasında kurulan yapı kooperatiflerinde kooperatif yöneticileri de işçilerin kendi içinden olacaktır. Tez çalışmam kapsamında Paşabahçe'de yürüttüğüm saha çalışmasında, Paşabahçe'de doğrudan Tekel İşçi Yapı Kooperatifi tarafından üretilen ilk evlerin temelini 1966'da atıldığı, yapımının ise 1968 yılında tamamlandığı bilgisine ulaştım. 3'er katlı 3 bloktan oluşan apartman tipi bu evlerde 18 daire bulunuyordu. Burada halihazırda yaşayanlardan Özcan, bu kooperatifin kurucu başkanı ve Tekel muhasebe servisi çalışanı İzzet'in oğluydu. Özcan'ın aktarımına göre İzzet'in yöneticiliğini üstlendiği 5 yapı kooperatifi 1966-1994 arasında Paşabahçe, Beykoz-Akbaba, Kanlıca ve Büyükdere'de uygulamaya geçecektir. Paşabahçe'deki diğer kooperatiflerin de babasının hazırladığı sözleşmeleri değiştirerek kullanmak üzere istediklerini anlatır, sözleşmelerin inceliklerle hazırlandığını vurgulayarak (Özcan, 13 Ocak 2024 ve 22 Ocak 2024 tarihli kişisel görüşmeler). Dolayısıyla burada da olduğu gibi 'başarılı' bulunan kooperatifçilerin peşi bırakılmaz ve evleri kısa sürede bitirebilenler için bu iş zamanla neredeyse ikinci bir mesleğe dönüşür. Öte yandan yapım süreci çok uzayan örnekler de bulunur. Kooperatifçilik uygulamaya geçtiği ilk zamanlardan başlayarak suistimale açık bulunmakla birlikte, dönüşen yasal yönetsel çerçevede üretim koşulları da değişen bir örgütlenme biçimi olarak işçiler açısından sürekli bir uygunlaştırmaya tabi tutulur. Öte yandan Tekel işçileri, Tekel'in İstanbul genelindeki fabrikaları ve sendika geniş camiası üzerinden yapı kooperatifi örgütlenmelerini sürdürür. Bu sınırlar Paşabahçe'yi de aşarak Kartal'a kadar genişler örneğin. Bu örgütlenme biçimi bir yanıyla, geçmiş kuşakların göçmen işçilerinin ve çocuklarının, işyerinde kooperatif borçlanmasını karşılayabilecek konumda olanları açısından Paşabahçe'nin de ötesinde kentte tutunma stratejilerinden biri olarak işlev görür.

32. Yapı düzeni tartışmaları, takip eden dönemlerde farklı yayınlara yansır ve giderek yapı ekonomisi içinde ucuz evler için ayrıntı nizamı karşı bitişik nizam vurgusu öne çıkar (Manson, 1953 raporundan akt. Tekeli, 2012, s. 164).
33. Yusuf ile burada anılan 9 Aralık 2019 tarihli ilk görüşme Mimar Sinan Üniversitesi'nde yürütülen Bilimsel Araştırma Projesi (Erbil vd., 2021) kapsamındaki proje ekip üyeleri ile birlikte gerçekleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Kamunun Modern Yüzü: İstanbul Belediye Sarayı'nda Uluslararası Üslup'un Temsili

The Modern Face of the Public: Representation of the International Style in Istanbul City Hall

● Meltem Çetinel Ak,¹ ● Murat Gül²

¹Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi Programı

²Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

ÖZ

II. Dünya Savaşı sonrası dönem dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de köklü sosyal, siyasi ve ekonomik değişikliklere sahne olmuştur. Dünya Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği merkezli iki kutba ayrılmış ve çok uzun süre devam edecek olan Soğuk Savaş döneminin başlaması ile birlikte yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Savaşın dışında kalmayı başaran Türkiye ise bu yeni dönemde Batı Blok'unun içerisine dahil olmuş ve hem siyasi hem de sosyal alanlarda köklü değişimler geçirmiştir. 1946 yılında çok partili demokratik sisteme geçilmiş, ABD ile başta askeri olmak üzere hemen her konuda ilişkiler kurulmuş ve tüm bu gelişmelerin ışığında toplumsal hayatta ciddi değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Mimarlık alanında yaşanan en göze çarpan gelişme ise mimarlık mesleğinin devletten bağımsızlaşması ile serbest ekonomik düzende özel mimari ofislerin yavaş yavaş kurulması ve 1940'larda tercih edilen tarihselci yaklaşımların terk edilerek savaş sonrası dönemde yeni adıyla Uluslararası Üslup olarak ivme kazanan modernist yaklaşımların popülerlik kazanması şeklinde olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarlık pratiğinin ana omurgasını oluşturan eğitim ve kamu yapılarına özellikle 1950'li yıllarda otel, banka, ofis, konut ve fabrika gibi ticari yapı tipleri de eklenmiştir. Bu makalede yukarıda kısaca özetlenen sürecin en göze çarpan ürünlerinden biri olan İstanbul Belediye Sarayı'nı incelenmektedir. 1952 yılında açılan bir ulusal mimarlık yarışması sonucunda Tarihi Yarımada'nın merkezinde inşa edilen İstanbul Belediye Sarayı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşümün okunabildiği önemli bir yapı olması nedeniyle Türkiye'deki modern mimarlık mirasının en önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Anahtar sözcükler: Uluslararası Üslup, İstanbul Belediye Sarayı, Modern Mimarlık.

ABSTRACT

The post-World War II era witnessed profound social, political, and economic transformations across the globe, including in Türkiye. As the world became polarized around two superpowers—the United States and the Soviet Union—a new global order emerged with the onset of the Cold War, which would endure for decades. Although Türkiye managed to remain outside the direct conflict of the war, it soon aligned itself with the Western Bloc in the ensuing geopolitical landscape, undergoing significant political and social transformations. In 1946, the country transitioned to a multi-party democratic system, established extensive relations with the United States—particularly in military affairs—and, in light of these developments, began to experience notable changes in everyday life. In the field of architecture, one of the most striking developments was the gradual separation of the architectural profession from state control and the emergence of private architectural practices within a liberal economic framework. This period also witnessed a shift away from the historicist approaches favored during the 1940s, in favor of modernist architectural paradigms—then gaining momentum globally under the label of the "International Style. In the early years of the Republic, educational and public buildings formed the backbone of architectural practice; however, by the 1950s, commercial building types such as hotels, banks, offices, residential buildings, and factories were increasingly incorporated into the architectural agenda. This article examines the Istanbul City Hall, one of the most prominent architectural products of the aforementioned period. Constructed in the heart of the Historic Peninsula following a national architectural competition held in 1952, the building should be regarded as a key component of Türkiye's modern architectural heritage, as it embodies the political, social, and economic transformations that defined the post-war era.

Keywords: International Style, Istanbul City Hall, Modern Architecture.

Received: 12.05.2025 Revised: 12.06.2025 Accepted: 27.06.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Meltem Çetinel Ak

E-mail: meltemcetinel90@gmail.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Modern mimari fikri Kıta Avrupası'nda farklı koşullar altında gelişmiş olsa da II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni dünya düzeninde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) büyük bir siyasi güç haline gelmesi ve ekonomisinin dünyayı yönlendirmesiyle birlikte, modern mimarlığın da merkezi haline gelmiştir. 1930'larda Nasyonal Sosyalizm'den kaçarak ABD'ye yerleşen modern mimarlığın öncülleri yeni dünyada bir yandan mimarlık eğitiminin Avrupa'dan getirdikleri birikimlerle yeniden şekillenmesini sağlamış, öte yandan da modern mimarlığın liberal bir ortamda vücut bulması ile meslek pratiğinde de köklü değişikliklere imza atmışlardır.

Bu sürecin ilk ciddi göstergesi New York'ta 1930'lu yılların başında düzenlenen bir sergi ile ortaya çıkmıştır. Modern Sanat Müzesi (MoMA), 1932 yılında mimarlıkla ilgili düzenleyeceği ilk sergisini 'Modern Mimarlık: Uluslararası Sergi ('Modern Architecture: International Exhibition')' başlığı ile olarak duyurmuştur. Sergi için hazırlanan 'Uluslararası Üslup: 1922'den Sonra Mimarlık ('The International Style: architecture since 1922')' başlıklı kitabın adıyla anılmaya başlanan sergi, 20. Yüzyıl mimarlık tarihinin en etkili etkinliklerinden biri olmuştur. Serginin direktörü, aynı zamanda müzenin danışma komitesinin üyesi olan Philip Johnson'du. Henry-Russell Hitchcock ve Alfred Barr da serginin hazırlanmasında ve özellikle kitabın yazılmasında yer almışlardır (MoMA, 1932).

Sergi, 10 Şubat 1932'de halkın ziyaretine açılarak ABD'de altı yıl boyunca gezmiştir. Amaç, mimarlık tarzını sınırlamak ya da bir stereotip oluşturmak olmasa da sergi bazı açılardan daha sonraki çalışmalar için mimarlık pratiği adına bir çerçeve çizmiştir. Uluslararası Üslup'un düşünsel temeli, diğer mimari yaklaşımlardan oldukça farklıydı; zira bu üslup, belirli formüllere ya da değiştirilemez kurallara dayanmak yerine kısa, genel ve değiştirilebilir bir kılavuz niteliği taşıyordu. Johnson, Hitchcock ve Barr'ın hem sergiye hem de sergiye eşlik eden kitaba ilişkin amacı, kendi kurallarını koydukları yeni bir mimari üslup yaratmak değildi. Küratörlere göre zaten dönemin teknolojik gelişmeleri ve ortak ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuş ortak bir mimari dil mevcuttu. Dolayısıyla onların hedefi Avrupa'daki mimarların yüzyıl başından beri geliştirdikleri ve yukarıda zikredilen ortak özellikleri taşıyan çalışmalarını ABD'de bir araya getirmek ve ülkelerindeki mimarlık çevrelerine tanıtmaktı.

Johnson ve Hitchcock, Uluslararası Üslup'un ilkelerini üç başlık altında tanımla-

mıştır. İlk iki ilke betonarme iskelet sisteminin sunduğu olanaklara dayanmaktadır. Birincisi "hacim olarak mimarlık" başlığını taşımaktaydı ve daha hafif, ince kolonlar sayesinde daha özgür bir planlama olanağı sağlıyordu. İkinci ilke ise "düzene dair" olarak tanımlanmış, sistemin sunduğu ızgara düzeni ile estetik bir anlayışı da beraberinde getirmişti. Üçüncü ve son ilke ise "süslemeyi kaçınma" bir amaca hizmet etmeyen dekoratif elemanların kullanılmasını sınırlandırmayı ve malzemenin karakterini koruyarak tasarım yapmayı öneriyordu. Tüm bu özellikleri sayesinde "Uluslararası Üslup" terimi, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren mimarlık literatüründe "Modern Mimarlık" ile eş anlamlı olarak kabul görmüştür (Doordan, 2001).

Mies van der Rohe tarafından tasarlanan Lake Shore Drive Apartmanları (1949-51), Seagram kulesi (1958) veya Skidmore, Owings & Merrill tarafından tasarlanan Lever House (1950-52) gibi binalar Uluslararası Üslup'un Amerika'daki özellikle büyük ölçekli örnekleri arasında sayılabilir. Benzer bir şekilde Oscar Niemeyer'in Brezilya'da tasarladığı Eğitim ve Sağlık Bakanlığı Binası (1936-43), Gio Ponti tarafından Milano'da tasarlanan Pirelli Binası (1956-60), Le Corbusier'in Marsilya ve Berlin'de tasarladığı Unité d'Habitation konut yapıları (1952 ve 1958), Kenzo Tange imzalı Hiroşima'daki Barış Merkezi (1952) ve Marcel Brauer ve Pier Luigi Nervi'nin ortaklaşa tasarladıkları Paris'teki UNESCO Merkez Binası (1958) da çeşitli ülkelerdeki özgün bir örnekler olarak verilebilir. Öte yandan İstanbul Hilton Oteli ve İstanbul Belediye Sarayı'nın, Türkiye'de Uluslararası Üslup'un popüler bir mimari yaklaşım halini almasına öncülük eden yapılar arasında yer aldığı söylenebilir. Ancak, İstanbul Hilton Oteli'ne kıyasla İstanbul Belediye Sarayı, savaş sonrası döneme ait çalışmalar içerisinde daha az yer bulan bir yapı olmuştur. İstanbul Belediye Sarayı'nın Uluslararası Üslup'un Türkiye'deki kamusal bir yapı örneği olarak önemli bir değeri bulunmaktadır. İstanbul Belediye Sarayı'nı incelemeye geçmeden önce bu çalışma, Uluslararası Üslup'un Türkiye'de nasıl yaygın bir mimari tercih hâline geldiğini anlamaya çalışmaktadır. Mimarlık pratiğini şekillendiren toplumsal, ekonomik, politik ve kültürel atmosferi kavramak bu bağlamda büyük önem taşır. Erken Cumhuriyet döneminin sonlarından 1950'li yıllara kadar uzanan süreçte bahsedilen parametreler ile ele alınmaktadır. Ardından İstanbul Belediye Sarayı için açılan

ulusal mimari yarışma ve bu yarışmayı kazanan proje sonucunda inşa edilen yapı incelenmektedir. Metnin değerlendirme ve sonuç kısmında ise İstanbul Belediye Sarayı ve Uluslararası Üslup'un Türkiye'deki mimarlık pratiklerine etkileri ortaya konulmuştur.

1950'ler Türkiye'sinde Mimarlık Pratikleri ve Uluslararası Üslup

1950'li yıllar, Türkiye'de mimarlık alanında önemli kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde Türkiye Batı bloğuna dahil olmuş; bu yönelim yalnızca siyasi düzlemde değil, mimarlık pratiği dahil olmak üzere kültürel ve ekonomik alanlarda da etkili olmuştur (Gül, 2017). Bu dönemin belki de en belirleyici gelişmesi Türk-Amerikan ilişkilerinin başlaması ve gittikçe ivme kazanan bir şekilde gelişmesi olmuştur. Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet modernleşmesinde Batı kavramının temsili büyük ölçüde Fransız ve Alman ağırlıklı Avrupa imgesi ile örtüşürken bu yeni dönemde Batı dünyasının en güçlü sembolü, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ABD olmuştur. Yeni sistemde tek parti rejimi terkedilerek 1946'dan itibaren çok partili hayata geçilir. Savaşa katılmamış olmasına rağmen Marshall Fonu'na dâhil edilen Türkiye başta tarımsal üretimin modernizasyonu ve askerî müttefiklik kapsamında Amerikan teknik ve mali desteğini almaya başlar (Zürcher, 2024). 1948'de Amerikan Karayolları İdaresi'nden gelen bir teknik heyetin çalışmaları sonucunda Türkiye ve ABD arasında karayollarının iyileştirilmesini içeren bir anlaşma imzalanır. Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e göre bu anlaşma "Orta Avrupa ve Balkanları Orta Doğu'ya yaklaştırmakla" kalmayacak, aynı zamanda Birleşik Devletlerin "Avrupa'daki komünizm tehlikesine karşı çıkabilmek için taşıdığı yükü" de hafifletecekti (The New York Times, 17 Ocak 1948). Zaten Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'e göre Türkiye yakında bölgesinde "küçük bir Amerika" olacaktı (Cumhuriyet, 20 Eylül 1949).

'Küçük Amerika' olarak tahayyül edilen yeni Türkiye'de artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Cumhuriyet'in ilanından beri sıkı bir şekilde uygulanan politikalarla, nüfus, kültür, ekonomik düzen başta olmak üzere siyasal ve toplumsal alanın hemen her bileşeninde köklü değişiklikler yaşandı (Zürcher, 2024). Yapılı çevrenin şekillenmesi ve mimarlık da bu süreçte ciddi değişimler geçirdi. Cumhuriyet'in ilanını

takip eden dönemde, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hâkim siyasi anlayış olan Türkçülük ile paralel gelişen ve Türk mimarlık tarihi yazınında "ulusal mimarlık" olarak tanımlanan Osmanlı Canlandırmacılığı bir süre yeni başkent Ankara'da da tatbik edilse de sonraları terk edilmiş; bunun yerine, Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme ideolojisini destekleyen mimari yaklaşımlar benimsenmiş ve devlet tarafından da teşvik edilmişti. 1930'lu yıllarda öne çıkan bu yeni anlayış, "Yeni Mimari" olarak adlandırılmış ve cumhuriyet Türkiye'sinde modern mimarlığın yabancı mimarlar eliyle ilk kez deneyimlendiği dönem olmuştur (Bozdoğan, 2002). Ancak bu modernist açılım uzun soluklu olamamış, Kıta Avrupası'nda 1930'larda gelişen siyasi gelişmelerin yarattığı atmosfer ile birlikte birçok devlet tarafından teveccüh gören tarihsel unsurlardan beslenen mimarlık ülkemizde de 1940'lı yıllarda millî referanslara yönelerek yankılanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise değişen siyasi ve sosyal tercihler ışığında tarihe öykünen bu mimari üslup kısa sürede terk edilmiş ve modern mimarlığın uluslararası bir yorumu olan ve sadeleştirilmiş geometrik formları, cephede süslemeye yer vermemeyi, yeni yapı teknolojilerini kullanmayı ve fonksiyonelliği esas alan Uluslararası Üslup benimsenmeye başlamıştır (Gül, 2017; Bozdoğan, 2011). Gelişen ekonomik koşullar ve liberal atmosfer mimarların devletten bağımsız olarak mesleklerini icrasına imkân vermiş ve mesleki örgütlenme de Mimarlar Odası'nın 1954 yılında kurulması ile Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk olarak gerçekleşmiştir (Tanyeli, 1998).

Yaşanan diğer bir gelişme de şirircilik alanında gerçekleşmiştir. Erken Cumhuriyet Döneminde Ankara ve Anadolu kentleri ön planda yer alırken, 1950 sonrası dönemde İstanbul yeniden bir odak hâline gelmiş ve eski Osmanlı başkentinin modernleştirilmesi, 1950 seçimlerinde iktidarı devralan Demokrat Parti'nin (DP) en popüler ve en önemli siyasi stratejilerinden biri olmuştur (Gül, 2013). Gelişen Türk-Amerikan müttefikliğine paralel olarak otomobiller, elektrikli ev aletleri ve Hollywood filmleri gibi Amerikan popüler kültürünün sembolleri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'yi de etkisi altına almıştı. Mimarlık da diğer tüm alanlarda olduğu gibi bu 'Amerikanlaşma' etkisi altına girmişti. Amerikan üniversiteleri örnek alınarak yine Amerikalı uzmanlarca kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ndeki mimarlık okulu, Fullbright bursları ile Amerika'ya giden Türk mimarları mimarlık alanında Amerikan pratiği ile birinci elden tanışma fırsatı elde

ediyorlardı. İstanbul Hilton Otel'i ise bu sürecin siyaset, toplum ve mimarlık kültürü noktasındaki bir eşiği niteliğindedir. Hilton otelleri, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin Avrupa ve Orta Doğu'daki hakimiyetini temsil eden yapılar olarak işlev görmekteydi. Bu oteller, Batı'da olduğu kadar Doğu'da da ABD'nin ekonomik gücünü ve turizm faaliyetleri aracılığıyla ekonomik büyüme olasılığını temsil eden yapılar olarak talep edilmişlerdir. Diğer bir ifade ile Hilton otelleri, lüks ve yüksek teknolojiyle donatılmış bir mekân olarak Amerikan gücünün temsilcisi halini almıştır. 1949 ile 1966 yılları arasında ABD dışında 17 Hilton Otel'i inşa edilmiştir. Hilton otelleri'nin büyük bir kısmı, bulundukları şehirlerde inşa edilen "ilk önemli modern yapı" olma özelliğine sahiptir (Wharton, 2001). NATO'nun Sovyet sınırındaki üyesi Türkiye'nin en büyük şehri İstanbul da böyle bir mimari gösteri için ideal bir yer olarak öne çıkıyordu. Türkiye'nin de dahil edildiği Marshall Fonu'nun koordinasyonu ile sorumlu Uluslararası İşbirliği İdaresi tarafından yürütülen uzun soluklu araştırma ve pazarlıklar sonucunda İstanbul Hilton Otel'i, deyim yerindeyse ABD'nin yarı-resmî mimarlık ofisi olarak nitelendirilebilecek Skidmore, Owings and Merrill tarafından tasarlanmıştır. Harbiye'de daha önceleri park olarak ayrılmış, Boğaziçi'ne hâkim bir konumda bulunan bir yerde, pilotiler üstüne yükselen dikdörtgen prizma şeklindeki kütlesi, cephe sistemindeki modüler kurgu ve süslemelerden arı yalın mimarisi ile modern mimari dile sahip yapının yerelle olan ilişkisi ise Sedat Hakkı Eldem'in dokunuşları ile şekillenmiştir. İlk pro-

jelendirme aşamasından tamamlanmasına kadar her adımı basında geniş yer bulan otel Haziran 1955'te diğer bir Amerikan ikonu Pan American Hava Yolları'nın özel uçaklarla İstanbul'a getirdiği Hollywood yıldızlarının da katıldığı görkemli bir törenle kullanıma açılmıştır. Hem otelin inşasının arka planındaki siyasi ve ekonomik süreç hem de yapının Uluslararası Üslup'un tüm özelliklerini barındıran kurgusu salt modern bir konaklama yapısı olmasının ötesinde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde geçirdiği serüvenin adeta sembolü haline gelmiştir. Bu yazının konusunu oluşturan İstanbul Belediye Sarayı da Hilton Otel'i ile eş zamanlı projelendirilen bir kamu yapısı olması bakımından bu sürecin en dikkat çekici ürünlerinden bir olarak öne çıkmaktadır (Resim 1).

İstanbul Belediye Sarayı Binası Yarışması

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, mimarlık ortamını canlandırmak amacıyla yarışmalar çok daha popüler hâle gelmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında 1949 tarihli İstanbul Adalet Sarayı yarışması, Türkiye'de mimarlık açısından bir eşik olarak kabul edilebilir. Yarışmayı kazanan Sedat Hakkı Eldem ve Emin Onat daha önce II. Ulusal Mimarlık Akımı olarak adlandırılan canlandırıcılık ekseninde eserler üretmekle beraber, bu defa, tarihsel referanslardan uzaklaşarak gelecek on yılda Türk mimarlığını etkisi altına alacak olan Uluslararası Üslup özelliklerinin habercisi olacak bir tasarım gerçekleştirmişlerdir (Sözen, 1996; Gül 2017).

Resim 1. İstanbul Hilton Otel'i genel görünüş (<http://www3.hilton.com/en/hotels/turkey/hilton-istanbul-bosphorus-ISTHITW/about/60-years.html>)

Mimarlık pratiğinde meydana gelen köklü dönüşüm, İstanbul Adalet Sarayı ve İstanbul Belediye Sarayı gibi kamu yapıları için açılan yarışmalara sunulan projeler üzerinden takip edilebilmektedir. Önceki yılların tarihselci yaklaşımlarının ardından, bu yarışmalara katılan tüm mimarların Uluslararası Üslup'un genel karakterini yansıtan tasarımları benimsedikleri görülmektedir. Bu durum, değişen siyasi ve ekonomik şartların mimarlık üretimi üzerindeki etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

İstanbul Belediye Sarayı'nın tasarımı da, 1952 yılında düzenlenen ulusal bir mimari yarışma sonucunda belirlenmiştir.¹ Sayar'ın (2004) belirttiği üzere, bu süreçte kamu yapılarının yarışmalar aracılığıyla tasarlanması giderek yaygınlık kazanan bir uygulama haline gelmiştir. Özellikle Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında rejimin başarısını görselleştirmek amacıyla, devlet tarafından yabancı mimarların görevlendirilmesi karşısında, Türk mimarlar da daha mütevazı sivil yapılar aracılığıyla mesleki varlıklarını ve yeterliliklerini kanıtlamaya çalışmışlardır. Erken Cumhuriyet Döneminde yapıların işvereni devlet iken sivil mimarlığı destekleyecek bir burjuvazi henüz oluşmamıştı. Ayrıca 1930'lu yıllarda devletçilik ve milliyetçilik fikirleri daha da güç kazanmış; bu ideolojik yönelimin bir sonucu olarak, ulusal ve devrimci mimarının yabancı mimarlar tarafından geliştirilemeyeceğine dair inanç mimarlık ortamında karşılık bulmuştur (Mortaş, 1944; Sayar, 1938a; Sayar, 1938b; Sayar, 1946a; Sayar, 1946b). Bu bağlamda, II. Dünya Savaşı sonrasında mimarlık alanında ulusal kimliğin inşasıyla doğrudan ilişkili bir dönüşüm yaşanmıştır. Bunun sonucunda kamu yapılarının tasarımı için yabancı mimarlara doğrudan görev verilmesinden, yarışma açılması uygulaması daha yaygın hale gelmiştir (Sayar, 2004).

İstanbul Belediye Sarayı için açılan yarışma, 8 Aralık 1952 tarihinde ilan edilmiş ve yarışmacılara projelerini tamamlamaları için dört aylık bir süre tanınmıştır. Dönemin gazete haberlerine göre, birincilik ödülü 8.000 lira, ikincilik ödülü 6.000 lira, üçüncülük ödülü ise 3.500 lira olarak belirlenmiş; mansiyonların her biri ise 1.500 lira olarak açıklanmıştır. Yarışma jürisi şu isimlerden oluşmaktaydı: Prof. Dr. Gökay, Yüksek Mimar Orhan Alsaç, Prof. Dr. Enver Berkman, Prof. Dr. Mukbil Gökdoğan, Prof. Dr. Kemal Ahmet Aru, Ordinaryüs Prof. Dr. Emin Onat, Yüksek Mimar Asım Mutlu, Yüksek Mimar Samim Oktay ve Prof. Dr. Turgan Sebis (Anonim, 1952).

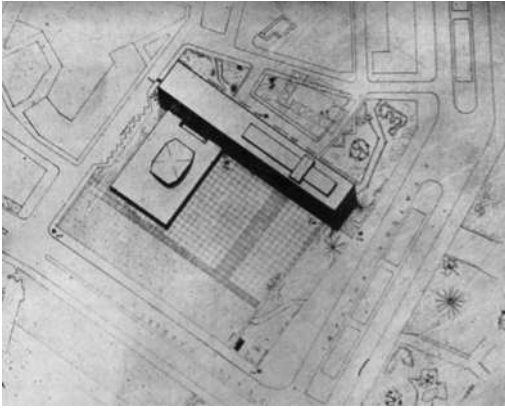
Jüri üyeleri, yarışma projelerinin değerlendirilmesinde dikkate alınacak bazı kriterleri belirlemişlerdir:

- Belediye Sarayı, biri meclis işlevine diğeri ofis kullanımına hizmet edecek iki ana bloktan oluşmalıdır;
- Bu iki blok, kütle, plan ve işlev açısından birbirinden ayrışmalı; ancak aynı zamanda birbirleriyle ilişki içinde olmalıdır;
- Belediye Sarayı tasarlanırken hem bloklar arası ilişki hem de yapının çevresiyle kurduğu ilişki, kentsel tasarım ilkeleri doğrultusunda ele alınmalıdır;
- Şehzadebaşı yönünde konumlanacak olan meclis bloğunun tasarımında, yakın çevredeki cami silueti ve yüksekliği dikkate alınmalıdır; ve
- Deniz yönünde yer alacak olan ofis bloğu, meclis bloğundan daha yüksek tasarlanmalıdır.

Jürinin temel odak noktası, yapı bloklarının organizasyonu olmuştur; zira İstanbul Belediye Sarayı'nın konumu, tarihi kentin iki ana arteri olan caddelerin kesişim noktasında yer almaktadır. Bu temel ilkeler doğrultusunda, blokları yollara çok yakın ya da paralel yerleştiren, belirlenen ölçütlere uygun biçimde dağıtmayan ya da çevresel faktörleri göz ardı eden projeler jüri tarafından elenmiştir.

Kaynaklarda kesin bir sayı bulunmasa da yapılan çalışmalar yarışmaya 26 projenin katıldığını göstermektedir. Birinci eleme aşamasında, üç proje (numaraları: 20, 21, 25), şartnameyi, mimari programı, tasarım olgunluğunu, kompozisyon bütünlüğünü ya da bütüncül yaklaşımı yeterince karşılamadığı gerekçesiyle değerlendirme dışı bırakılmıştır. İkinci aşamada ise, on beş proje (numaraları: 2, 4, 5, x, 7, 8, 9, 11, 13, 16, 17, 19, 22, 23, 24), yaklaşımın konuyla ilgisiz olması, mimari program ve şartname ile tutarsızlık, bloklar arasındaki uyumsuzluk ve işlevsel olmayan plan organizasyonları gibi nedenlerle elenmiştir.

Yarışma sonucunda birincilik ödülü, 26 numaralı projesiyle Nevzat Erol'a² verilmiştir. İkincilik ödülünü 18 numaralı projeyle Kemali Söylemezoğlu, Mesadet Adaş ve Harika Söylemezoğlu kazanmıştır. Üçüncülük ödülü ise 1 numaralı projeleriyle Turhan Ökeren ve İlhan Filmer'e verilmiştir. Mansiyonlar ise, birinci mansiyon 3 numaralı projeleriyle Rüknettin Güney ve Ertuğrul Menteşe'ye, ikinci mansiyon ise 14 numaralı projesiyle Mesut Evren'e tak-

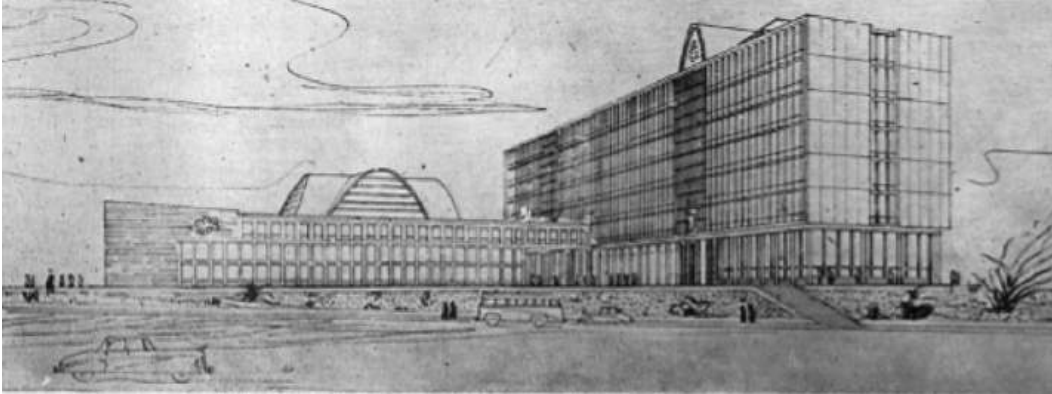
Resim 2. Nevzat Erol'un projesinin arazi yerleşim planı (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88)

dim edilmiştir. Jüri, değerlendirme raporunda projelerin olumlu ve olumsuz yönlerini ayrıntılı biçimde açıklamıştır.

Nevzat Erol'un projesi, meclis ve ofis bloklarının net bir biçimde ayrıştırılmış olması nedeniyle jüri tarafından olumlu bulunmuştur. Arsa yerleşimi ve çevreyle kurduğu ilişki de olumlu yönler arasında değerlendirilmiştir (Resim 2).

Proje, kütle organizasyonu ve bütünsel kompozisyon açısından en başarılı çalışma olarak görülmüş ve bu nedenle birincilik ödülüne layık görülmüştür. Öte yandan jüri, projede bazı olumsuz yönler tespit etmiş ve çeşitli çözüm önerilerinde bulunmuştur.

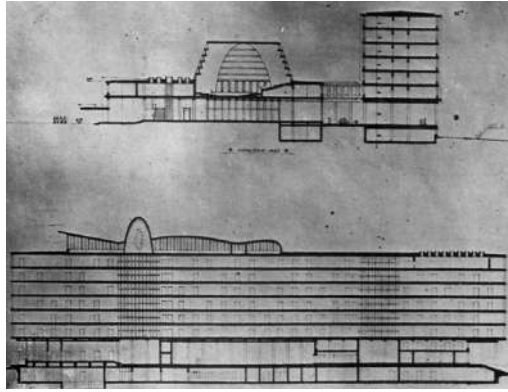
Erol'un projesinde meclis salonunun yüksekliği uygun bulunmuştur. Ancak, yapının üst kısmında konumlanan restoranın mimari dili, genel tasarımıyla uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, ofis bloğunun giriş holünün daha belirgin hale getirilmesi önerilmiştir. Diğer eleştirilen noktalar arasında, meclis bloğunun ofis bloğuna üst kottan bağlanması ve kabul salonlarının girişe yakın konumlandırılması yer almaktadır. Jüriye göre, kabul salonları ya birinci katta ya da zeminle doğrudan ilişkili olmayan bir kotta yer almalıdır. Tüm bu değerlendirmeler ışığında jüri, projede 10 odanın eksik olmasına rağmen, işlevsel plan organizasyonu ve mimari programa en uygun öneri olması gerekçeleriyle birincilik ödülünün verilmesine karar vermiştir (Resim 3; Resim 4; Resim 5).

Resim 3. Nevzat Erol'un projesinin genel görünümü (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88)

Resim 4. Nevzat Erol'un projesinin maketi (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88)

Resim 5. Nevzat Erol'un projesinin kesitleri (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arki- tekt, 5-6, pp. 71-88)

İkincilik ödülüne layık görülen Kema- li Söylemezoğlu, Mesadet Adaş ve Harika Söylemezoğlu'na ait projede ise jüri meclis ve ofis bloklarının açık bir biçimde ayrıştırılmış olmasını olumlu karşılamıştır. Kütle organizas- yonu ile meclis bloğunun sadeliği ve yüksekliği tatmin edici bulunmuştur. Plan organizasyonu ve işlevlerin birbiriyle ilişkisi uygun olarak de- ğerlendirilmiş, ancak plan ile cephe arasındaki ilişki jüri tarafından eleştirilmiştir. Projenin bir diğ er olumlu yönü ise kamuyla ilişkili ofislerin konumu ve bu mekânların yarattığı atmosfer ol- muştur. Bununla birlikte, projede geri çekilmiş bazı cephe parçalarının cephe düzenini bozdu- ğu gerekçesiyle olumsuz bir unsur olarak de ğer- lendirilmiştir. Mimari programa göre 12 odanın eksik olmasına rağmen, proje ikincilik ödülüne de ğer görülmüştür (Resim 6; Resim 7).

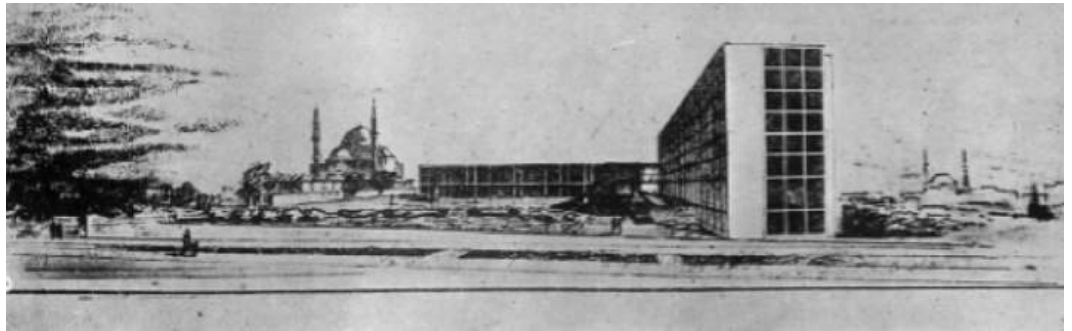
Turhan Ökeren ve İlhan Filmer tarafından tasarlanan ve üçüncülük ödülüne layık görülen proje de diğ er ödül alan projelerde olduğu gibi, iki bloğun belirgin şekilde ayrılması olumlu bir yaklaşım olarak de ğerlendirilmiştir. Ancak, mec- lis salonunun oldukça yatay bir formda tasar- lanmış olması, çevreyle kurduğu ilişkinin zayıf

olması ve ofis bloğunun büyük bir bölümünü kapatması nedeniyle jüri tarafından eleştirilmiş- tir. Plan organizasyonu olumlu bulunmuş, fakat kamuyla ilişkili olması gereken ofislerin daha alt katlara yerleştirilmesi önerilmiştir. Bu nedenle proje, temel kriterlere yaklaşmış olmakla birlik- te, barındırdığı eksiklikler nedeniyle üçüncü- lük ödülüne layık görülmüştür (Resim 8 ve 9) (Anonim, 1953).

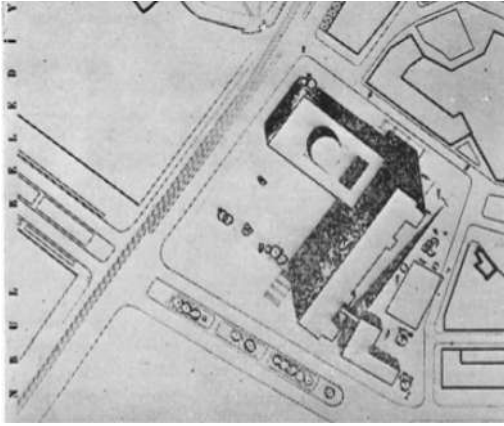
İstanbul Belediye Sarayı'nın Mimari Özellikleri

İstanbul Belediye Binası, Saraçhane Parkı'nın güneyinde, Atatürk Bulvarı ile Şeh- zadebaşı Caddesi'nin kesişiminde konumlan- maktadır. Bu nedenle, her iki önemli yola cephe veren kütle organizasyonu, tasarımda belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Belediye bi- nası, Şehzade Camii, Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi ve 18 Sekbanlar (Kadı Hüsameddin Çamaşırcı Hacı Mustafa Efendi) Camii gibi tarihî yapıları içeren bir alanda yer almaktadır (Resim 10). İstanbul Belediye Binası'nın inşa- sına, yarışma sürecinin tamamlanmasının ardın- dan 1953 yılında başlanmış; yapı, NATO Kon- seyi toplantısı için ev sahipliği yapacağı 2 Mayıs 1960 tarihinde kullanıma açılmıştır (Anonim, 1965) (Resim 11).

Yapı arsası toplamda 40.000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. İstanbul Belediye Sara- yı, her biri kendi meydanına sahip iki dikdört- gen blok, yapılar arasında yer alan bir havuz ve arka kısımda konumlanan bir bahçe olarak ta- sarlanmıştır. Büyük blok yedi katlı olarak inşa edilmiştir (zemin kat ara katlı ve iki kat yüksek- liğinde olup iki bodrum katı da içermektedir) ve 21.600 metrekarelik bir alanı kaplamakta- dır. Daha küçük olan blok ise dört katlıdır ve 12.500 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Kompleks toplamda 417 oda ve dokuz salon içermekte olup, 200 araç kapasiteli bir otoparkı da bünyesinde barındırmaktadır. İki blok ara-

Resim 6. İkinci olan projenin genel görünümü (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arki- tekt, 5-6, pp. 71-88)

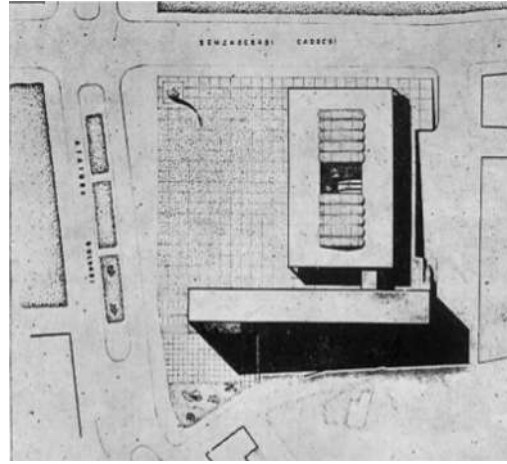
Resim 7. İkinci olan projenin arazi yerleşim planı (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88)

sında, 60 metreye 24 metre boyutlarında bir havuz yer almaktadır. Yapının inşa maliyeti yaklaşık 21 milyon Türk lirası olmuştur.

Projenin tasarım ve inşa sürecinde çeşitli güzel sanat dallarını da içerecek şekilde disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiştir. Ressam Nuri İyem'e ait iki pano, ressam Ferruh Başağa'nın bir freski, heykeltıraş Sadi Çalık'ın "Eti Güneş Diski", heykeltıraş Hüseyin Gezer'in Atatürk büstü ve dekoratör Nazım Koşkan'ın vitray çalışmaları bu sanatçı iş birliğine örnek olarak verilebilir (Anonim, 1965).

İstanbul Belediye Sarayı'nın cephe tasarımı, Hilton Oteli'nde olduğu gibi, modüler parçalarla oluşturulmuştur. Hilton Oteli ile bir diğer ortak özellik, her iki yapının da zemin üzerine pilotilerle yükseltilmiş olmasıdır. Ofis bloğunun cephesinde pencerelerle birlikte düzenli betonarme ızgara sistemi öne çıkar. Ofis bloğunun planı ise tipik bir plan şemasını takip eder. Bu şemada, odalar ana koridorun her iki yanına yerleştirilmiştir (Resim 12; Resim 13). Dikey dolaşım alanları ve servis birimleri ise tek bir merkezde gruplanmıştır.

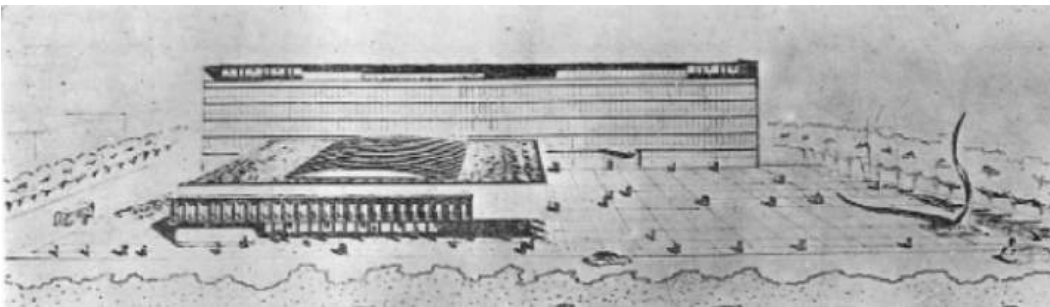
Ayrıca, meclis salonunun üzerinde parabo-

Resim 8. Üçüncü olan projenin arazi yerleşim planı (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88)

lik kesitli bir tonoz yer almakta, ana bloğun üzerindeki restoranda ise parabolik kabuk bir örtü bulunmaktadır (Resim 14). Modern mimarlığın öncü isimlerinden Felix Candela'nın tasarımlarını çağrıştıran ve geleneksel Osmanlı çinilerini hatırlatan turkuaz renkli mozaiklerle kaplı bu iki tonozun Belediye Sarayı'nın hemen karşısında yer alan Şehzadebaşı Camii'nin kubbesel üst örtüsü ile görsel bir ilişki kurduğu söylenebilir. Bu noktada diğer dikkat çekici bir sap-tama ise, yarışmada ikinci ve üçüncülük ödülü alan projelerde de benzer üst kabuk örtülerinin kullanılmış olmasıdır. Bu da yarışma şartnamesinde yer alan projelerin cami silüetinin dikkate alınması şartını sağlamak amacıyla tasarlandığı düşünülebilir.

Meclis salonu işlevine ayrılmış olan alçak blok, mimari özellikleri bakımından farklılaşmaktadır. Bu blok; ofis odaları, servis birimleri gibi tekrarlayan unsurlardan oluşan genel programdan ayrılan özgün bir öge niteliğindedir. Bu nedenle, meclis salonu mimari ifadesiyle ayrı bir biçimde tasarlanmıştır. Yatay doğrultuda daha büyük olan ofis bloğu ile alçak kütle

Resim 9. Üçüncü olan projenin genel görünümü (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88.)

Resim 10. Yapının tarihi çevre ve anıtsal Osmanlı yapıları ile ilişkisi ve tören bloğunun çatısı üzerindeki parabolik tonoz (Yazarların arşivinden, 2019)

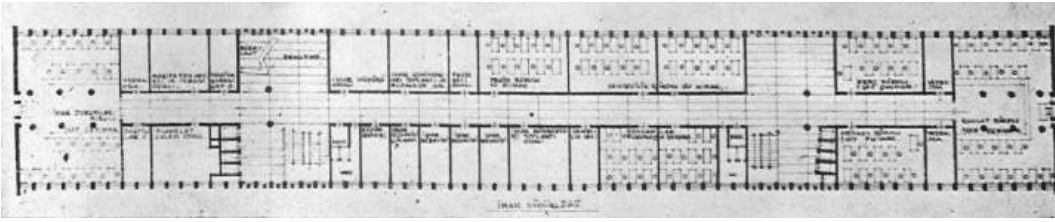
Resim 11. Yapının inŖaat süreci (İstanbul Valiliği (1957). İstanbul'un Kitabı, İstanbul)

olan meclis salonu bloğu birbirine bağlanmakta; bu bağlantı açık bir meydan ile desteklenmektedir. L biçimindeki organizasyon sayesinde

de iki blok arsa çevresini sarmaktadır. Bağlantı iki farklı noktada gerçekleşmektedir ve her iki bağlantı da blokları üst kat seviyesinden bir-

Resim 12. Ofis bloğunun cephesi (Yazarların arşivinden, 2011)

Resim 13. Nevzat Erol'un projesinin kat planı (Anonim (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası, Arkitekt, 5-6, pp. 71-88.)

Resim 14. İstanbul Belediye Sarayı genel görünüm (<https://www.imar.istanbul/tr/proje/istanbul-buyuksehir-belediyesi-binasi>)

leştirmektedir. Bu bağlantılar pilotilerle yerden yükseltilmiştir (Resim 10; Resim 15). Meydan, içerisinde bir havuz barındırmakta olup kamu-

sal yapılar için gerekli olan ortak bir alan işlevi görmektedir.

Resim 15. İstanbul Belediye Sarayı'nın kamusal meydanı (Yazarların arşivinden, 2011)

Resim 16. Tören bloğunun giriş saçağı (Yazarların arşivinden, 2017)

Meclis salonunun girişi, geniş ve eğrisel bir saçakla vurgulanmıştır (Resim 16). Sedat Hakkı Eldem tarafından tasarlanan Hilton Oteli'nin giriş saçağının bu projede de bir benzerinin uygulanması dikkat çekicidir. Sadece dönemin baskın mimari eğilimleri değil, aynı zamanda betonarmenin avantajları ve teknolojik gelişmeler, bu benzerliklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan, ofis bloğunun ana girişi, alçak bloğun girişinden farklı olarak daha keskin hatlar içermektedir. Bu giriş, birbirine bağlı üç dikdörtgen saçaktan oluşmaktadır. Ortadaki saçak, binaya erişimi sağlar. Hol cephesi üze-

rinden bakıldığında, girişin bulunduğu bölüm diğer bölümlerden farklıdır. Bu giriş aksı, aynı zamanda merdiven holü olarak tasarlanmıştır. Hem dışarıdan hem de içeriden farklı deneyimlemek mümkündür (Resim 17).

Değerlendirme ve Sonuç

Uluslararası Üslup'un Türkiye'de ortaya çıkışı, modernleşme ülküsü doğrultusunda ortaya çıkan kesintisiz bir mimarlık pratiğinin sonucu olmaktan ziyade, büyük ölçüde alınan siyasi kararların yarattığı sosyal ve ekonomik ortamın bir yansıması olarak şekillenmiştir. Erken Cum-

Resim 17. Ofis bloğunun giriş saçağı ve cephesi (Yazarların arşivinden, 2017)

huriyet Döneminden itibaren her siyasi değişim hem fiziksel çevreyi hem de toplumsal yapıyı biçimlendirmek amacıyla kendi mimari yaklaşımını da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet, yeni başkentin inşasında ilk olarak Osmanlı canlandırmacılığını benimsemiş olsa da daha ilerleyen yıllarda rejimin kurumsallaşmaya başlamasıyla birlikte bu anlayıştan vazgeçilerek Orta Avrupa modernizmi temel alınmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında, yeni kurulan dünya düzeni ise başka bir Türkiye'nin temellerinin atıldığı bir dönemdir. Mimarlık da yaşanan bu köklü değişimden nasibini alır ve özellikle DP hükümetleri döneminde, Uluslararası Üslup en çok tercih edilen mimari anlayış haline gelir; otel, konut ve kamu yapıları gibi farklı yapı türlerine uygulanır. Kuşkusuz Batı'da ve etkisini hissettirdiği geniş coğrafyanın hemen her noktasında olduğu gibi bu dönemde Türkiye'de de Uluslararası Üslup'un rağbet görmesi büyük ölçüde ABD'nin başat güç olması ile ilişkilidir. Türk ABD ilişkilerinin hemen her alanda etkisini hissettirdiği bir dönemde ekonomik yapı, siyaset ve toplumsal değişimin bir yansıması olarak hem mimarlık hem de şehirlerin ele alınışı yaşanan bu değişimin bir anlamda ete ve kemiğe bürünmüş halidir denilebilir.

Diğer bir açıdan bakılacak olursa, Uluslararası Üslup'un, Türkiye'deki mimarlık pratiğine pek çok yeni kavram kazandırmış olduğunu; gelişmiş inşaat teknikleri ve malzemelerin kullanılmaya başlandığını ifade etmek mümkündür.

Erken Cumhuriyet döneminde yabancı mimarların gölgesinde kalan, II. Dünya Savaşı şartlarında ise gerekli mali ve teknik destekten mahrum kalan Türk mimarları 1950'li yıllarda dünya mimarlığındaki gelişmeleri daha yakından takip edebilme ve daha rahat koşullarda mesleklerini icra edebilmeleri fırsatını yakalamışlardır. Nitekim bu dönemde inşa edilen büyük ölçekli hemen her projenin Türk mimarlarca tasarlanmış olması bir sürpriz değildir. İstanbul Belediye Sarayı ile birlikte İstanbul Hilton Otel, İstanbul'daki Uluslararası Üslup'un en önemli iki örneğidir. Dikdörtgen prizmatik kütleleri, pilotilerle yükseltilmiş zemin katları, ızgara düzeninde cephe kurgusu ve teras çatıları ile birçok yapıya ilham kaynağı olmuştur. İstanbul'da yer alan Çınar Otel (1958), Büyük Tarabya Otel (1957-65), Büyükkada Anadolu Kulübü (1951-57), Eskişehir'deki Porsuk Otel (1950-58), ve İzmir'deki Büyük Efes Otel (1957-64), bu mimari yaklaşımın önemli örnekleri arasında sayılabilir.

Ayrıca İstanbul Belediye Sarayı örneği, Uluslararası Üslup'un yalnızca özel sektör yapılarıyla sınırlı kalmadığını, kamu yapılarında da etkili olmaya başladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu durum, birkaç yıl öncesinde açılan Adalet Sarayı yarışmasında da benzer biçimde gözlemlenmektedir. Her iki yapının yarışma süreçlerinde, önceki yılların ulusalcı mimari yaklaşımlarına karşın, tüm katılımcıların modern çizgiler taşıyan projeler üretmiş olmaları, mimarlık ortamında yaşanan dönüşümün niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu değişim yalnızca estetik değil, aynı zamanda ideolojik bir karakter de taşımaktadır; zira mimarlık üretimi, dönemin devlet politikaları ve uluslararası ilişkiler bağlamında yeniden tanımlanmıştır.

Belediye Sarayı yarışmasında ödül alan projelerin tamamı, Uluslararası Üslup'un temel ilkelerini yansıtmaktadır. Erol'un projesi de dahil olmak üzere yarışmaya katılan projelerin neredeyse tamamı, Belediye Sarayı tasarım sorununa biri daha yüksek olan ana ofis bloğu, diğeri ise onunla ilişkilendirilen daha alçak meclis bloğu olmak üzere iki bloklu bir organizasyonla yanıt vermiştir. Yarışmacılar tarafından önerilen bu blokların tümü, benzer cephe düzenlemesine sahip, saf prizmatik formlarda tasarlanmıştır. Projelerin hiçbirinde geleneksel ya da tarihsel unsurlara yer verilmemiş, bunun yerine serbest zemin kat planları ve işlevsel ayrışmalar ön plana çıkarılmıştır.

Yarışmaya katılan ve ödül alan projelerin cephe karakterleri değerlendirildiğinde de çok

benzer bir yaklaşım sergiledikleri görülmektedir. Cephe, bir yapının kamusal alana bakan ve kamuyla doğrudan ilişki kuran kısmıdır. Çeşitli dönemlerde öne çıkan üsluplarda olduğu gibi yapının işlevi göz önünde bulundurulmadan, hatta plan şeması farklı olsa dahi, benzer cephele tasarlamak ya da yapıyı zeminden yükseltmek gibi yöntemler bir kimlik inşa etme aracına dönüşmüştür. Öte yandan, bu tavrın bir kimlik yaratıp yaratmadığı ya da aksine bir kimlik kaybına mı neden olduğu tartışmalıdır. Buradaki ikilem, farklı işlevlere sahip olmalarına rağmen yapıların birbirine benzemesidir. Bu nedenle bir açıdan bu durum bir kimlik kaybı olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, fiziksel çevrede ortak bir dilin benimsenmiş olması, döneme ait bir yüzey (veya dönemsel bir karakter) yaratır. Kamusal yapılar için ortak bir mimari dilin kullanılması hem bir yöntem hem de bir modernleşme göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1950'li yıllarda mimari üretimde yarışmalar önemli bir rol oynamıştır. Bu döneme ait yarışmaların büyük çoğunluğunda, projeler yalnızca fiziksel görünümleri bakımından değil, aynı zamanda mimari çözüm yaklaşımları açısından da birbirine oldukça benzemektedir. Türkiye İş Bankası Anafartalar İşhanı (Banka, Otel ve Sinema Binası) (1955), İstanbul Adalet Sarayı (1949), İstanbul Belediye Sarayı (1953), Sakarya Hükümet Konağı (1955), Elazığ Hükümet Konağı (1955), Konya Belediye Binası (1957) ve Urfa Hükümet Konağı (1958) yarışmaları bu savı destekleyen örnekler arasında yer almaktadır.

Bu dönemde benimsenen mimari yaklaşımlar, ileriki yıllarda çoğunlukla birbirine benzeyen, tekrarlayan ve tekdüze yapılar üretmeleri nedeniyle eleştirilmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de 1960'lı yıllarda mimarlıkta yer ile kurulan ilişki meselesi önemli bir husus olarak öne çıkmıştır. Aslında 1950'li yıllarda gerçekleştirilen çalışmalarda da bu konu yapı tasarımında yerelden ilham alan sanat eserlerine yer vermeye yönelik girişimlerle ele alınmaya çalışılmıştır denilebilir. Sanat ile mimarlığın iş birliği, modernizmin evrensel hedefleriyle yerel kültürel ifadeleri uzlaştırma çabasının bir yansımasıdır. Bu dengeyi kurmak adına, modern yapıların cephelerinde sıklıkla Anadolu kültürüne referans veren motifler, figürler ve bezeme unsurlarına yer verilmiştir. Ancak bu öğelerin kullanımı, erken dönem ulusal mimarlık akımlarındaki gibi geçmişe yönelik milliyetçi bir söylemle değil, daha çok dönemin evrensel olma kaygısını taşıyan yaklaşımı çerçevesinde şekillenmiştir.

Paylaşılan tarihsel semboller aracılığıyla yerle daha güçlü bir bağ kurulması hedeflenmiştir.³ Nitekim İstanbul Belediye Sarayı'nda yer alan duvar panoları, mozaik kompozisyonları, vitray uygulamaları ve heykel çalışmaları, yapının tasarım sürecinde bağlamla kurulan ilişkinin ve kimlik arayışının yarışma aşamasından itibaren öncelikli bir tasarım ilkesi olarak ele alındığını ortaya koymaktadır.

1950'li yılların sonlarına gelindiğinde tarihselci yaklaşımların sarsılmaz addedilen kaide-lerine karşı oluşan modern mimarlığın zaman içerisinde kabuk bağlayarak kendi değiştirilemez görülen katı kurallarını ve kentleşmeye dair ilkel-lerini oluşturması Avrupa ve ABD başta olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde sorgulanmaya başlanmıştır. Her yerde aynı biçimde, işlevden bağımsız, tekrar eden ve tekdüze olarak görülen mimari kurgularla inşa edilen yapılar yetersiz ve bir anlamda sıkıcı bulunmuş ve birçok mimarın tasarımında alternatif eğilimlere yönelmesine neden olmuştur. Bu süreçte bağlam, iklim ve kimlik gibi kavramlar önem kazanmaya başlamıştır. Batılı genç mimarlar bu doğrultuda, yapılı çevreyi biçimlendirmede yeni yollar aramış ve Modernizmin katı kuralları ile ilkeleri aşamalı olarak terk edilmiştir. Türkiye'de ise Uluslararası Üslup'un popülaritesi, bu sorgulamaların dışında yine önemli bir siyasal gelişmeyle ani bir şekilde sona ermiştir. 1960 yılında hükümetin askerî bir darbeye devrilmesi sonrası yaşanan yoğun siyasal iklimin etkisiyle, DP ile ilişkilendirilen pek çok unsur gibi Uluslararası Üslup'un da birçok Türk mimarı tarafından hızla terk edilmesine yol açmıştır. Yaklaşık on yıl gibi kısa süreli bir hakimiyeti olsa da uygulandığı dönemdeki ekonomik şartların elverişliliği ve görece liberal bir siyasal atmosferin varlığı Türkiye'de bir kısmı yukarıda zikredilen çok sayıda ürünün bu üslupta yapılmasını mümkün kılmıştır. Bazıları kendi öz işlevlerini yitirmiş olsa da başta İstanbul Belediye Sarayı olmak üzere 1950'li yıllara tarihlenen bu yapılar günümüz Türkiye'sinin modern mimarlık mirasının en önemli örnekleri arasındadır.

Bu makale İTÜ Mimarlık Tarihi Programı'nda Meltem Çetinel tarafından 2017 yılında hazırlanan yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynaklar

- Anonim. (1952). Belediye Sarayı Proje Müsabakası, Cumhuriyet, 2.
- Anonim. (1953). İstanbul Belediye Binası Proje Müsabakası. Arkitekt, 5-6, 71-88.
- Anonim. (1965). Proje Tatbikat: İstanbul Belediye Sarayı. Mimarlık, 15, 7-9.
- Bozdoğan, S. (2002). Modernizm ve Ulusun İn-

şası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür. Metis Yayıncılık.

Bozdoğan, S. (2011). Democracy, Development, and the Americanization of Turkish Architectural Culture in the 1950s. In Isenstadt, S., Rizvi, K. (Eds.), *Modernism and the Middle East: Architecture and Politics in the Twentieth Century* (pp. 116-138). University of Washington Press.

Doordan, D.P. (2001). *Twentieth Century Architecture*. Laurence King Publishing.

Gül, M. (2013). *The Emergence of Modern Istanbul: Transformation and Modernisation of a City*. I.B. Tauris.

Gül, M. (2017). *Architecture and the Turkish City: An Urban History of Istanbul since the Ottomans*. I.B. Tauris.

Hilton Istanbul Bosphorus. (n.d.). Making hotel history in Istanbul since 1955. https://www.hilton.com/en/hotels/isthitw-hilton-istanbul-bosphorus/hotel-history/https://www.moma.org/d/c/press_releases/W1siZiIsIjMyNDk2NSJdXQ.pdf?sha=0938af207cd83701

İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (n.d.). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Binası. <https://www.imar.istanbul/tr/proje/istanbul-buyuksehir-belediyesi-binasi>

İstanbul Valiliği. (1957). *İstanbul'un Kitabı*. İstanbul İli Neşriyat ve Turizm Müdürlüğü.

Kayım, E.S. (2010). 1920 – 1960: İstanbul – Stuttgart Hattı Kemali Söylemezoğlu'nun Kariyeri Üzerinden Türk – Alman Mimarlık ilişkilerini Okumak [Yüksek Lisans Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

MoMA. (1932) *Museum of Modern Art, New York City, Announces Exhibition of Modern Architecture*.

Mortaş, A. (1944). *Proje Müsabakaları*. Arkitekt, 145-146, 1-2.

Sayar, Y. (2004). *Türkiye'de Mimari Proje Yarışmaları 1930-2000: Bir Değerlendirme*. Mimarlık, 2004, 320.

Sayar, Z. (1938a). *Yerli ve Yabancı Mimar*. Arkitekt, 86, 65.

Sayar, Z. (1938b). *Yabancı Mimara Verdiğimiz Servet*. Arkitekt, 87, 89.

Sayar, Z. (1946a). *Mimarlık Politikamız*. Arkitekt, 169-170, 3-4.

Sayar, Z. (1946b). *Yabancı Mimar Problemi*. Arkitekt, 177-178, 201-202.

Sözen, M. (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. İş Bankası Yayınları.

Tanyeli, U. (1998). *1950'lerden Buyana Mimari Paradigmaların Değişimi ve Reel Mimarlık*. 2011, 357.

Wharton, A.J. (2001). *Building the Cold War, Hilton International Hotels and Modern Architecture*. The University of Chicago Press.

Yavuz, D. (2008). *Mimarlık-Sanat Birlikteliğinde 1950-70 Aralığı*. Mimarlık, 2008, 344.

Yavuz, E. (2017). *Toplumla Yeni Bir Uzlaş Alanı Tasarlama: Türkiye'de Mimarlığın Sanatla Kurduğu Diyalog*. Mimarlık, 2017, 394.

Yılmaz, Z.Ö. (2004). *Yarışmalar Dizini 1930-2004*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

Zürcher, E. (2024). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İletişim.

Notlar

1. (İstanbul Belediye Sarayı'nın tasarımı için açılan ulusal mimarlık yarışmasından önce, bazı girişimlerde bulunulmuştur. 1945 ile 1947 yılları arasında, Lütfi Kırdar, İstanbul Belediye Sarayı ile birlikte bir halk evi inşa ettirmek amacıyla Paul Bonatz ile bir proje süreci yürütmüştür. Proje için belirlenen alan, Saraçhane'deki mevcut Belediye Sarayı yerleşkesinin doğu kısmında yer almaktaydı. Paul Bonatz bu projede Kemali Söylemezoğlu ile birlikte çalışmış ve Şubat 1946'da bir maket ile dört şematik plan alternatifi sunmuştur. Bu alternatiflerden biri, Saraçhane Parkı'nın içine yerleştirilmiş olup Fatih Anıtı'na yönelmiştir. Plan düzeni, üç sıra hâlinde ve U biçiminde kurgulanmıştır. Yapı, Şehzadebaşı Camii'ne arkasını dönmüş ve geniş revaklarıyla meydana açılmıştır. Yarışma şartnamesinde yer almayan bazı işlevler, örneğin tiyatro ve halk evi, bu projede önerilmiştir. Bu işlevler, parkı çevreleyecek şekilde alanın batısına yerleştirilmiştir. Diğer bir alternatifte ise halk evi, belediye binasının sınırına yerleştirilmiştir. Bu alternatifte de plan kurgusu birinciyle aynıdır. Tüm alternatiflerde ortak olan unsur, anıtsal ve tarihsel nitelikleriyle Alman kamu mimarlığının yansımalarının görülmesidir. Bir süre sonra, mimarlar projeyi geliştirmeye devam etseler de, bütçeyle ilgili yaşanan sıkıntılar nedeniyle süreç sona ermiştir. Bonatz ve Söylemezoğlu'nun tüm çabalarına rağmen, proje belediye başkanı tarafından iptal edilmiştir (Kayım, 2010). Bununla birlikte, birkaç yıl sonra yarışma açıldığında, Kemali Söylemezoğlu'nun yeniden sürece dahil olduğu görülmektedir.
2. Yarışmanın galibi Nevzat Erol, 1942 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuştur. İstanbul Belediyesi arşivinde yer alan kişisel dosyasından, mezuniyetinin ardından Bayındırlık ve Mühendislik Dairesi'nde çalışmaya başladığı anlaşılmaktadır. Burada başmimar ve proje müdürü olarak görev yapmıştır. 1 Haziran 1963 tarihinde Milli Saraylar Dairesine geçiş yapmış, ancak 20 Haziran 1963'te bu görevinden ayrılmıştır. Erol, 1965 – 1967 yılları arasında Mimarlar Odası İstanbul Şubesi başkanlığı görevini üstlenmiştir. Mimarlar Odası'nın üye arşivlerinde Erol'a dair yalnızca adı, mezuniyet tarihi, adresi ve tek gerçekleştirilmiş yapısı olan İstanbul Belediye Sarayı'nı içeren tek bir belge dışında herhangi bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Mimarlık bürosuna dair herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bilindiği kadarıyla, İstanbul'da Belediye Sarayı dışında Erol'un inşa edilmiş başka bir yapısı bulunmamaktadır. Çeşitli mimari yarışmalara katıldığı bilinmektedir ve bunlar arasında belgelenmiş olanlar şunlardır: Ankara Teknik Üniversitesi Fizik ve Kimya Fakültesi (1946), ikincilik ödülü; İstanbul Belediyesi Park Gazinosu No. 2 (1948), birinci mansiyon; İstanbul Adalet Sarayı (1949), ikincilik ödülü; Karayolları Genel Müdürlüğü (1955), dördüncü mansiyon; İstanbul Manifatura ve Kumaşçılar Çarşısı (1958), birinci mansiyon; Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi (İbn-i Sina) Öğretim Hastanesi (1967), ikinci mansiyon; ve Sayıştay Ek Binası (1968), satın alma ödülü. Ayrıca 1959 yılında düzenlenen Taksim Turistik Otel yarışmasına da katılmış ancak ödül alamamıştır (Yılmaz, 2004).
3. Benzer uygulamalara Marmara Otel, Ankara (1953); Levent Konut Blokları (1947-57); Brüksel Uluslararası Fuarı'ndaki Türkiye Pavyonu (1958); Samatya İşçi Sigortalı Kurumu Hastanesi (1959-60); İzmir Büyük Efes Otel (1957-64) ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısı (1960-67) gibi yapılarda da sanat ve mimarlığın bir aradalığına dair çeşitli örnekler bulunabilir. Sanat ve modern mimarlık ilişkisi üzerine detaylı okuma için bkz: Yavuz, 2008; Yavuz, 2017.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Saraçhane Arkeoloji Parkı: Süreklilikler, Kesintiler - Çok Katmanlı Bir Arkeolojik Alanın Kentsel Morfoloji Bağlamında Değerlendirilmesi

Saraçhane Archaeological Park: Continuities, Disruptions - Evaluation of A Multi-Layered Archaeological Site in The Context of Urban Morphology

 Pelin Doğan Nergiz

Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Bölümü

ÖZ

Saraçhane Arkeoloji Parkı, İstanbul'un çok katmanlı tarihini mekânsal süreklilikler ve kesintiler üzerinden okunabilir kılan nadir kentsel alanlardan biridir. Bu çalışmada, Erken Bizans dönemine ait Polyuktos Kilisesi'nden başlayarak, Osmanlı dönemine ait cami ve hamamlar ile Cumhuriyet dönemi imar faaliyetlerine kadar uzanan süreçte alanın geçirdiği dönüşüm detaylı olarak incelenmiştir. Arkeolojik kazı verileri, mimarlık tarihi araştırmaları, Osmanlı arşiv belgeleri ve 19.-20. yüzyıl haritalarının çakıştırılmasıyla hazırlanan analizler sayesinde hem yapısal hem morfolojik süreklilik ve kopuşlar değerlendirilmiştir. Özellikle Henri Prost'un plan kararları ve Menderes dönemi uygulamaları, Saraçhane'nin tarihî dokusunda radikal değişimlere yol açmış ancak bu yıkımlar aynı zamanda toprak altındaki Bizans katmanlarının da fark edilmesini sağlamıştır. Bu bağlamda çalışma, sadece geçmişe ait yapıların belgelenmesini değil, bu yapıların mekânsal bağlam içindeki konumlanışlarını ve birbirleriyle kurdukları ilişkiyi de göz önüne alarak, çok katmanlı kentsel peyzajın dönüşümünü bütüncül bir yaklaşımla ele almayı hedeflemiştir. Saraçhane Arkeoloji Parkı'nda yapılan kentsel morfolojik analizler; kazı alanı ve park alanı olmak üzere iki ölçekte gerçekleştirilmiş, tarihsel haritaların güncel kent dokusuyla üst üste çakıştırılmasından elde edilen sentezler, bölgenin kent belleğindeki sürekliliklerini ve kesintilerini açıkça ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, alanın hem arkeolojik hem de kentsel gelişim açısından korunması, sunulması ve yeniden yorumlanması gerektiğini vurgulamakta; bu yönüyle Saraçhane'nin, İstanbul'un çok katmanlı tarihinin temsil mekânlarından biri olarak ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Kent Arkeolojisi, Kent Morfolojisi, Çok Katmanlı Kentler, Saraçhane Arkeoloji Parkı, Polyuktos Kilisesi.

ABSTRACT

Saraçhane Archaeological Park is one of the rare urban spaces in Istanbul through which the city's multilayered history can be read via spatial continuities and ruptures. This study examines in detail the area's transformation from the Early Byzantine period—marked by the Church of St. Polyuktos—to the Ottoman-era mosques and baths, and finally to the urban planning interventions of the Republican period. The study evaluates structural and morphological continuities and disruptions by synthesising data from archaeological excavations, architectural history research, Ottoman archival documents, and the overlay of 19th-20th century historical maps. In particular, the planning decisions of Henri Prost and the interventions during the Menderes era caused radical transformations in Saraçhane's historical fabric. However, these demolitions simultaneously enabled the rediscovery of Byzantine layers previously buried underground. Rather than merely documenting historical structures, this study adopts a holistic approach to analyse their spatial configurations and interrelations, aiming to interpret the transformation of the multilayered urban landscape. The urban morphological analyses conducted in Saraçhane Archaeological Park—at the scales of the excavation and park areas—reveal, through the superimposition of historical maps with the contemporary urban fabric, the continuities and discontinuities embedded in the city's memory. The findings emphasise the necessity of conserving, presenting, and reinterpreting the site from an archaeological and an urban development perspective, underlining Saraçhane's significance as one of the key representational spaces of Istanbul's stratified urban history.

Keywords: Urban Archaeology, Urban Morphology, Multi-layered City, Saraçhane Archaeological Park, Church of St. Polyuktos.

Received: 14.05.2025 Revised: 27.06.2025 Accepted: 07.07.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Pelin Doğan Nergiz

E-mail: pelindogan91@gmail.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Çok katmanlı bir kent olarak İstanbul, araştırmacılara arkeolojik veri ile modern kent morfolojisinin iç içe geçtiği kritik bir okuma zemini sunar. Tarihi yarımada'daki merkezi konumuyla Saraçhane; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde kesintisiz yerleşim görmüş olması, kentin yüzyıllar boyunca ana aksı olan Bizans Mese'si daha sonrasında ise Osmanlı Divanyolu olarak anılan aksın bir bölümünü tanımlıyor olması (Cerasi, 2006), Cumhuriyet Dönemi'nde yürütülen kentsel dönüşüm ve müdahale süreçlerinin belirgin izlerini taşıyan bir bölge olması gibi ayırt edici özellikleriyle farklı dönemlerin kesişiminin en çarpıcı odaklarından biridir. Bu makale kapsamında Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen ve imparatorluk seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'ne ait kalıntıların yer aldığı alan ve bugün Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak tanımlanan yakın çevresinin kentsel süreklilik ve kopuş dinamikleri irdelenerek bölgenin çok katmanlı yapısının bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu değerlendirmeyi mümkün kılan kent morfolojisinin tanımlanmasını ve çok katmanlı strüktürün açığa çıkarılmasını hedefleyen bir dizi analiz çalışmasıdır. Analizlerin veri seti içerisinde; bölgenin farklı detay ve kapsamdaki tarihi haritaları, alanda bulunan ya da bulunmuş olan yapılara yönelik mimarlık tarihi araştırmaları, 1960'larda alanda yürütülen kurtarma kazısının belgeleme verileri, alan hakkında yapılmış olan geçmiş araştırmalar ve alanın morfolojisinde değişime sebep olmuş olan yapım ve yıkım faaliyetleri/kararları, alan hakkındaki arşiv belgeleri yer alır. Bu analizlerin üst üste çakıştırılmasıyla elde edilen sentezlerde Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın süreklilikleri ve günümüz kent dokusunun morfolojik kökenleri okunurken, alanda bulunan yapıların saptanmasında birincil kaynak olarak kullanılan tarihi haritalar ve yakın tarih araştırmaları ise kesintileri anlaşılır kılmıştır.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Tarihsel Topoğrafyası

Bizans kentinde Sarayburnu'ndan Kara Surlarına giden ve Haliç'ten Marmara Denizi'ne ulaşan yolların tam ortasında bulunan Polyeuktos Kilisesi ve Saraçhane Arkeoloji Parkı tarihi yarımada'daki merkezi konumunun yanı sıra İstanbul'un UNESCO Dünya Miras Alanlarından Süleymaniye Koruma Alanı'na komşu oluşu ile de dikkat çeker. Kuzeydoğusunda Macar Kardeşler Caddesi, kuzeybatısında Horhor

Caddesi, güneydoğusunda Atatürk Bulvarı ve güneybatısında Kavalalı Sokağı ile sınırlanarak tanımlanan yapı adasının bütünü Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak adlandırılmıştır. Yapı adasında güneyde 1964-1968 yılları arasında yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan Polyeuktos Kilisesi kalıntıları (Harrison vd., 1968), kuzeyde ise 1970'lerde tasarlanmış bir park alanı yer almaktadır. 2010 Avrupa Kültür Başkenti etkinlikleri kapsamında bölge için üretilmiş olan "Polyeuktos Kilisesi hala olsaydı?" ve "Çandarlı Hamamı hala olsaydı?" çalışmaları bu kent parçasının morfolojik ilişkilerini görselleştirerek kentliye sunmuştur (Kozar vd., 2010). Günümüzde alanda İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nce yürütülen bir kazı çalışması ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütülen sunum çalışmaları devam etmektedir.

Alanın tarihsel gelişim süreci morfolojik açıdan ele alındığında mevcut çalışmaların sunduğu en erken tarih olan MS 5. yüzyıl ile başlamak gerekir. Theodosius Hanedanlığına mensup imparatoriçe saraylarının bulunduğu bilinen bölgede Anicia Iuliana tarafından 524-527 tarihleri arasında aynı isimli daha küçük bir kilisenin yerinde kendi sarayına bitişik olarak yaptırılmış olan Aziz Polyeuktos Kilisesi (Mango & Ševčenko, 1961), döneminin kentsel dokusunun tanımlayıcı öğelerindendir. Dönemin sokak dokusuna dair ipuçları ise dolaylı olarak okunabilir durumdadır. Kilise kalıntılarının batısındaki açılı yüzeyi takip eden aks Valens Su Kemerine dik olarak bağlanan bir sokağı (Harrison, 1986) ve parkın kuzeyinde yol açma çalışmaları sırasında bulunmuş olan yapının (Harrison & Firatlı, 1966) yönlenmesi Valens'e paralel bir sokağa işaret eder ve birbirlerine dik bu iki sokağı birlikte değerlendirmek bunların gridal bir yol sistemine ait olabileceğini düşündürür. Bununla birlikte ilgili verilerin kısıtlı ve kopuk oluşu kent morfolojisine yönelik genel bir değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Öyle ki, kentin yüzyıllar boyu en önemli aksı olmuş Mese'nin tam konumunun saptanabilmesi henüz mümkün olmamıştır. Bu durum, kentin tarihsel gelişimini daha derinlemesine anlayabilmek için kapsamlı kentsel arkeoloji araştırmalarına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

Kilisenin devamlılığına dair okumalardan Müller-Wiener'in (2001) eserinde bahsettiği üzere 7. yüzyılda kilisenin kubbeli mahzenlerinin moloz yığınları ile doldurulduğu ve ikonakiricilik döneminde figüratif kabartmalarına zarar verildiği bilinmektedir. İmparatorluk genelinde 7. yüzyıl ortasından 8. yüzyıla kadar

süren bir bunalıma işaret eden Haldon (2017), bu bunalımın ardından 1204'teki Latin İstilasına kadar kentin hem nüfus hem de inşaat etkinlikleri bakımından bir artış yaşadığını aktarır. Polyuktos Kilisesi'nin ise Mango & Şevçenko (1961)'nın 10. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Anthologia Palatina*'dan aktardıkları üzere bu dönemin sonuna kadar varlığını devam ettirdiği bilinmektedir. Söz konusu yüzyıllar hakkında kiliseyi çevreleyen kentsel dokunun nasıl değiştiğine dair kesin bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak 1960'larda kilisenin kalıntılarının ortaya çıkarıldığı kazı çalışmalarından anlaşıldığı üzere kiliseye zarar verdiği düşünülen 1010 depremi (Harrison vd., 1968) kilisenin çevresindeki kentsel dokuyu da etkilemiş olmalıdır. Harrison (1986) ayrıca 12. yüzyıl başında kilisenin atriumunun yağma edilerek mezarlık olarak kullanıldığından ve kuzeyindeki yapının ise sarnıca çevrildiğinden bahseder. 13. yüzyılda ise yarım yüzyıllık Latin egemenliğinin yıkıcı etkileri -İmparatorluk Sarayı ve *Mese* ile kentin yoğun yerleşim gösterdiği kuzey ve doğu bölgelerinin yakılması- hem kentsel dokuyu etkiler hem de nüfusun azalmasına yol açar; Polyuktos Kilisesi de bu dönemde yağma edilerek özellikli kimi parçaları Venedik'te *San Marco Bazilikası*'nın inşasında kullanılırken diğer yapı parçaları İstanbul'daki yapılarda yeniden kullanılır (Müller-Wiener, 2001).

Kentin 1453'te fethine kadar geçen iki yüzyıllık zaman zarfında Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi için kentin genelinde olduğu gibi kentsel dokuda bir gelişimden ziyade var olan kentsel dokunun çözüldüğü bir süreçten bahsedilebilir (Kuban, 2017). Ousterhout (2010) Osmanlı'nın egemenliğine giren kenti, surlarla çevrili alan içinde dağılmış, nüfusça küçülmüş ve çoğu boş kalmış kırsal yerleşimlerin oluşturduğu bir yapı olarak betimler. 15. yüzyıl ise Saraçhane için bir yeniden yapım çağı olarak adlandırılabilir. Çalışma alanı özelinde 1486'da Mimar Ayas Camisi (Özgüven, 1993), 1489'da Karagöz Camisi (Ayvansaraylı, 1987), 1494'te Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı (Eyice, 2000) inşa edilmiştir. Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'nın temellerinde kilise kalıntılarının devşirme malzeme olarak kullanıldığı görülmüştür. Alandaki inşa edilen konakların temellerinde ve Karagöz Camisi inşasında tam üzerine inşa edildiği Polyuktos Kilisesi'nin temellerinin de altında bir seviyeye inilmiş böylece katmanlaşmada Erken Bizans öncesi döneme dönerek farklı bir hizalama yapıldığı görülmüştür (Harrison, 1986). Bu uygulama alanın stra-

tigrafisinin kronolojik olarak ilerlemediği tespit edilen ilk durumdur. Ayrıca Erken Osmanlı Dönemi'nde alanın morfolojisi, altındaki katmanları kısmen de olsa sıyrarak yeniden inşa edildiğini ortaya koyar.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Osmanlı Dönemindeki morfolojisi yukarıda bahsedilen küçük ölçekli sayılabilecek iki cami, hamam ve onları çevreleyen bir Osmanlı kent dokusu - topografyaya uyumlu, plansız gelişen sokak sistemi ve ahşap konut yapıları- ile beraber düşünülmelidir. Sonraki yüzyıllarda alanı etkilediği bilinen birçok yangın ve deprem sebebiyle bu doku pek çok kez yıkılıp yeniden inşa edilmiştir. Cezar (1963)'ın çalışmasından özetle çalışma alanını etkilediği düşünülen doğal afetler ve yılları şu şekildedir; 1590 Saraçhane'de küçük bir yangın, 1633 Büyük Yangın, 1716 Saraçhane'de büyük olmayan bir yangın, 1718 Büyük Yangın, 1756 Cibali Yangını, 1766 Depremi, 1833 Cibali Yangını, 1856 Aksaray Yangını, 1894 Depremi, 1908 Çırcır Yangını, 1911 Uzun Çarşı Yangını ve 1918 Yangını. Elbette bunlar dışında yapı adasındaki morfolojik durumu etkileyebilecek yangın ve depremler gerçekleşmiş olabileceği de düşünülmelidir.

Reform hareketleri ve batılılaşmanın yüzyılı olarak tanımlanabilecek 19. yüzyılda şehir yönetimi ile kentsel dokunun düzenlenmesinde köklü Avrupaî değişimler yaşanmış; Şehremaneti makamının (1855-1930) oluşturulması, 6. Daire-i Belediye'nin (1857) kurulması ve İntizam-ı Şehir Komisyonu gibi girişimler, İstanbul'un güzelleştirilmesi, temiz tutulması, yollarının genişletilmesi, sokaklarının aydınlatılması ve inşaat yöntemlerinin geliştirilmesi gibi ihtiyaçlara karşılık vermek amacıyla hayata geçirilmiştir (Çelik, 2016). 1839 İmar Yönetmeliği, 1848 Ebniye Nizamnamesi, ilki 1869'da çıkarılan Asar-ı Atika Nizamnamesi gibi düzenlemeler (Kuban, 2017) kentsel morfolojinin nasıl düzenleneceğine dair ipuçları sunar. Ayrıca kentin planlama çalışmalarının öncülü olarak da kabul edilen 1837 Moltke Haritası, 1843 Hellert Haritası, 1882 Stolpe Haritası gibi haritalama çalışmaları kentsel morfolojiyi anlamak açısından önemlidirler.

Bu yüzyılda Saraçhane Arkeoloji Parkı hakkında yapılan genel taramada Osmanlı arşiv belgelerinde; 1852'de Şehzadebaşı'nda Acemoğlu ve Bozdoğan kemerinde yanan mahallerin inşasına dair, 1855'te Şehzadebaşı'ndaki İbrahim Paşa Hamamı arkasındaki evin yıkılan duvarının tamir ettirilmesine dair, 1874'te Şehzadebaşı'nda bulunan Direklerarası ile İbra-

him Paşa Hamamı Caddesi'nin genişletilmesine dair, 1882'de Şehzadebaşı'nda, İbrahim Paşa Hamamı Caddesi üzerindeki Melek Hanım'ın tasarrufunda bulunan konutun doğrultusu üzerinde kalan, kamulaştırılması ve yola terk edilmesi gereken yerlerin bedellerinin ödenmesine dair, 1884'te Şehzadebaşı'nda İbrahim Paşa Caddesi'nin genişletilmesi ve düzene sokulmasına dair, 1890'da Aksaray Horhor'da çıkan yangında 141 evin yandığı ve yangının kontrol altına alındığına ve Horhor'daki yangın yerinin düzenlenmesiyle ilgili işlemlere dair, 1896'da yeniden inşasına başlanan Saraçhane başındaki Mimar Ayas Camisi'nin temel duvarı yanında ortaya çıkan mahallin bir yol ve caminin bodrumu olduğuna dair, 1910'da Aksaray Horhor'da, Demokrat Kulübü'nün himayesinde "Mürebbiye-i Sanayi-i Nefise" adıyla, gündüzlü ve yatılı olarak eğitim verecek bir rüştiye okulunun açılmasına dair ve 1914'te Saraçhane Caddesi'nde tramvay hattı için yapılan yol genişletme çalışmaları kapsamında kamulaştırılması gereken yapılarla ilgili işlemlerin hızlı bir şekilde sonuçlandırılmasına dair bulunan belgelerden alanın 1808-1918 yılları arasındaki değişimi parçalı olarak da olsa izlenebilmektedir (Doğan, 2019).

Kaldırım düzenleme çalışmaları yapı adası boyutlarında yaşanan değişiklikleri de işaret ediyor olduğundan Osmanlı arşiv belgeleri bu kapsamda ayrıca araştırılmıştır. Arşivde bulunan; 1808'de Aksaray Sebili, Horhor Çeşmesi ve Kıztaşı Hamamı önünden Arasta Kapısı'na kadar uzanan kaldırımların yapılan keşif doğrultusunda onarılmasına dair, 1809'da Şehzadebaşı, İbrahim Paşa Hamamı, Saraçhane Kapısı ve Fatih Camii'nin Boyacı Kapısı'ndan Dürriade Konağı önüne kadar kaldırım yapılması amacıyla Hassa Başmimarı Mehmed Emin Efendi tarafından yapılan keşif çalışmasına dair, 1825'te Saraçhane çevresinde, Canfeda Hatun Sebili önünden başlayarak Horhor üzerinden Ağa Yokuşu'na ve oradan Yalnız Bakkal'a kadar uzanan sokaklarda kaldırım yapılmasına dair, 1825'te Saraçhane başındaki Sepetçiler Yokuşu Caddesi ile Horhor Çeşmesi'nden Hindiler Tekkesi önüne, ayrıca Kırkdört Kapısı önünden Ağa Yokuşu ve Katip Camisi önüne kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair, 1880'de Saraçhane başında yer alan Mimar Ayas Camisi'nden, Şehzade Karakolu yakınındaki On Sekiz Sekbanlar Kabristanı'na kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair, 1889'da Saraçhane başından başlayıp Horhor Yokuşu'nun sonuna kadar uzanan kaldırımların onarılmasına dair ve 1892'de

Şehzadebaşı, Saraçhanebaşı, İmarek Sokağı ve Unkapanı yollarındaki kaldırımların onarılması ve yeniden inşasına dair evraklarla alanı çevreleyen yollarda gerçekleşen sokak çalışmaları tespit edilmiştir (Doğan, 2019).

19. yüzyılda üretilmiş olan haritalardan sokaklar, yapı adaları ve kamusal yapıları barındırmasıyla kentin ve Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın 19. yüzyılın sonundaki morfolojik durumunu ortaya koyan Ayverdi (1958)'nin 19. Asırda İstanbul Haritası, Mühendishane-i Berri Hümayun mezunu asker haritacıların 1875-1882 tarihlerinde çizdiği haritayı temel alır. Haritada Mimar Ayas Camisi, Karagöz Camisi ve İbrahim Paşa Hamamı işlenmiş, yapı adasının günümüzdekinden az farklı boyutları Karagöz Camisi'nin güneyinden geçen Karagöz Cami Sokak ile tanımlanmış, batısındaki cadde Horhor Caddesi olarak, kuzeyinde bugün Macar Kardeşler Caddesi olan cadde İbrahim Paşa Caddesi olarak işlenmiş, yapı adasını Mimar Ayas Camisi ve İbrahim Paşa Hamamı'nın hemen güneyinden ikiye bölen ve bu yapıların arasından geçen sokakların ismi belirtilmemiştir.

1894 Depremi alanın morfolojisinde bir kırılma yaratmış, bu depremle Mimar Ayas Camisi tamamen yıkılmıştır. Ayverdi (1973)'ye göre zevksiz bir şekilde ihya edilmiş bu caminin duvarları olması gerekenden yüksek yapılmış, kubbesi sağır bırakılmış ayrıca camiye iki katlı bir son cemaat yeri de eklenmiştir. 1911 Çırçır Yangını da alanda önemli bir etki bırakmıştır. Yangının sebep olduğu boş alanların bir cadde olarak düzenlenmesiyle çalışma alanının kuzeyindeki Macar Kardeşler Caddesi 1917'de açılmış ve zamanla Şehzade Camisi yönünde ilerletilmiştir (Kıranlar & Çelik, 2022).

20. yüzyılda çalışma alanı özelindeki morfolojik durumu ortaya koyan iki önemli harita Alman Mavileri Haritasıyla Pervititch Haritaları hazırlanmıştır. Fransız Topograf Cemiyeti (Société Française de Topographie)'nin 1910-13'te yaptığı nirengi sistemiyle ölçülen harita, 1914'ten sonra adı Société Anonyme Ottomane d'Etude et D'Enterprises Urbaine olarak değişen Deutsches Syndikat für Staedtebauliche Arbeiten Firması tarafından hazırlanmaya başlamış, söz konusu haritalar 1913-1919 yılları arasındaki morfolojik durumu sokak dokusu ve kamu yapıları üzerinden ortaya koymuştur (Tekeli, 1993). Daha sonraki yıllarda Alman Mavileri (Dağdelen, 2006) olarak anılan bu haritalar üzerindeki yapıların isimleri Türkçe'nin Fransızca duyum ile yazılmasıyla eklenmiştir. Bu haritada Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın konu-

mu incelendiğinde alanı tanımlayan sokaklar ile alanda bulunan kamusal yapıların işlenmiş oldukları görülür. Bunlardan başka yer yer bahçe duvarlarının, yapı başlangıç izlerinin eklenmiş olmasıyla kentsel dokuya dair birtakım ipuçları işlenmiş olsa da buradaki kentsel verilerin anlaşılabilmesi için yeterli olmamaktadır. 1922-1945 yılları arasında ise topograf mühendis Jacques Pervititch ve ekibi tarafından Türkiye Sigortacılar Daire-i Merkeziyesi'nce kullanılmak üzere oldukça detaylı haritalar hazırlanmıştır (Akın, 2001). Güçlü bir grafik anlatımı olan haritalarda; yapı malzemesi, yapım sistemi, kat adedi, örtü sistemi ve yapı girişi gibi yapıya dair teknik bilgilerin yanı sıra yapının işlevi, sahibinin ismi gibi bilgiler de not edildiğinden (Batur, 2001) ayrıca yalnızca kamusal yapılara ve sokaklara değil, sivil mimarlık örnekleri konaklara, bahçe duvarlarına, ağaçlara yollara işlenmiş tramvay hattı bilgilerine de yer verildiğinden Pervititch Haritaları o zamana kadar oluşturulmuş temsiller arasından zihinlerde bir 20. yüzyıl Osmanlı kent dokusu kurgusunu canlandırmaya olanak sağlamasıyla öne çıkar.

Bir taraftan Tarihi Yarımada'nın yangınlarla yitirilen yapı stoku ve buna bağlı olarak azalan nüfusu değerlendirildiğinde burada halihazırda kentsel dokunun da yitirilen dokuyla benzer bir sonu olacağı düşünülebilir ancak söz konusu kentsel boşluklar dönemin ekonomik şartlarında hızlı sayılabilecek aksiyonlarla yeni planlama ve yapılaşma alanlarına evrilmişlerdir.¹ Yeni planlanan sokakların dönemin ulaşım araçlarından olan tramvaya uygun genişliklerde düzenlendikleri görülmektedir. Tekeli (2010) İstanbul'da kent içi toplu taşımanın ilk modern örneklerinden biri olan tramvayın, 19. yüzyılın son çeyreğinde atlı olarak başlayarak, ardından elektrikli tramvaylar ile yaygınlaştığını, özellikle 1930'lu ve 40'lı yıllarda tramvayın şehir içi ulaşımın belkemiğini oluşturduğunu ancak 1950'lerden itibaren otomobil ve otobüs ulaşımına öncelik verilmesiyle, tramvay hatlarının giderek kaldırıldığını aktarır. Fatihten Harbiye'ye giden bir tramvayın başlangıç durağının Macar Kardeşler Caddesi'nde olduğu bilinmektedir (Göncüoğlu, 2010). Tramvayın yarımada boyunca uzatılabilmesi için Macar Kardeşler Caddesi'ni Edirnekapı'ya bağlayan Fevzipaşa Caddesi açılmış böylece Fatih-Edirnekapı tramvay hattının açılışı 1929 yılında yapılmış ancak tramvay hattı yol çalışmaları sebebiyle 1958'e kadar kademeli olarak kaldırılmış ve yollar araç trafiğine uygun hale getirilmiştir (İlter & Pilehvarian, 2018).

20. yüzyılda İstanbul'un kentsel morfolojisini bütüncül olarak en çok etkileyen çalışmaların başında Henri Prost'un imar planı gelir. 1935 yılında Atatürk'ün doğrudan talimatıyla İstanbul Belediyesi tarafından kent planlamasını yürütmek üzere davet edilen Prost bu görevini 1950 yılının sonuna kadar devam ettirir (Bilsel, 2010). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın bulunduğu alan ise söz konusu planlama kararlarının uygulamalarının getirdiği kentsel morfolojik değişimlerin izlenebildiği örneklerden olmuştur. Çalışmalarında tarihi dokulara karşı müdahaleci bir tutum izleyen Prost kentin morfolojisini tamamen dönüştürmeye/modernleştirmeye yönelik stratejisini çevre sağlığı ve ulaşım ölçütlerine dayandırmış, bu bağlamda Taksim ve Tarihi Yarımada'yı birbirine bağlayacak ve yarımada'daki kısmını Atatürk Bulvarı'nın oluşturduğu bir omurganın açılmasını birinci derece öncelikli bir kentsel operasyon olarak tanımlamıştır (Bilsel, 2010). 1943 yılındaki bulvar yapım çalışmaları sırasında zaten harap halde olan Karagöz Mescidi (Müller-Wiener, 2001) ile Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'nın 1941'de önce sıcaklık kısımları (Göncüoğlu, 2008) ardından tamamı hamam hakkındaki Eski Eserleri Koruma Encümeni'nin koruma kararına (Hasan, 1995) rağmen yıkılmıştır. Yerel seçimleri kazanan Demokrat Parti Prost'un sözleşmesini yenilememiş ve kent planını yürütülmesi sorumluluğu önce Prost'un planını yenileyen Türk mimarların, ardından da 1956 yılında bizzat Adnan Menderes'in olmuştur (Akpınar, 2023). Söz konusu yıllarda yapılan imar faaliyetleri *Menderes Yıkımları* olarak anılır. Alanda bulunan ahşap konakların tamamı Resim 1'de görülürken, Resim 2'de görülmemektedir. Resim 2'deki fotoğrafta yola çıkıntı yaptığı görülen Mimar Ayaş Camisi de yıkımlardan payını alır. Ayanoglu (1969), caminin 1959 yılında belediye ekipleri tarafından yıkıldığını aktarır. Konakların bulunduğu alanın GEEAYK'nın 30.09.1962 gün 1928 sayılı "... ilerde kazı yapmak üzere bu alanın yeşil alan olarak değerlendirilmesine." kararı uyarınca tesviye edilerek, alanda açık alan düzenlemesi yapıldığı görülmektedir. Yapı adasının güneyindeki okul yapısı ise, araç trafiğinde yaşanan sıkışıklığın önlenmesi amacıyla Atatürk Bulvarı'nın yol altına alınması çalışmaları başlayıncaya kadar varlığını birkaç yıl daha sürdürür.

1960 yılında alandaki yapıların yıkımından kalan molozlar arasında bulunan kalıntıların Mango & Ševčenko (1961) tarafından incelenmesiyle bu kalıntıların o zamana kadar yeri

Resim 1. Şehzade Camisi'nden Sarayhanı Arkeoloji Parkı'na bakış, 1944 (Göncüoğlu, 2008).

Resim 2. Sarayhanı Belediyesi inşaatını gösteren hava fotoğrafı, 1954-59 (İBB, t.y.).

tam olarak bilinmeyen Polyeuktos Kilisesi'nin parçaları oldukları yayınlanmıştır. Konumu belirlenmiş olan kilisenin sistematik bir kazıyla ortaya çıkarılabilmesi için kamulaştırılıp bekletilen alanda Atatürk Bulvarı'nın yol altına alınmasıyla ilgili çalışmaların da başlayacak olması sebebiyle bir kurtarma kazısı olarak planlanan çalışma 1964'te başlamıştır (Harrison & Firatlı, 1965). Yapımına 1964'te başlanıp 1966'da bitirilen Sarayhanı Geçidi'ne 1968'deki vefatı ardından 1963-1968 yılları arasında İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevini birlik-

te yürütmüş olan Haşim İşcan'ın adı verilmiştir (Güneş, 2024). Bu geçidin açılmasıyla eş zamanlı yapılan kazılarda ortaya çıkan yapının ölçeği ve karmaşıklığı sebebiyle çalışmalar ancak 1969'da tamamlanabilmiştir. Yol çalışmaları yapının güneydoğusunda tahribata sebep olmuş ayrıca yine bu alanda bir istinat duvarı yapılarak üzerine beton dökülmüş ve alan sonraki yıllarda otopark olarak kullanılmıştır. İstinat duvarını takip ederek altgeçidi yapı adasının güneyinden Horhor Caddesi'ne bağlayan sokak olan Kavalalı Sokağı'nın kotu kazılarla ortaya çıkarılmış

olan Polyeuktos Kilisesi'nin kotundan daha aşağıdadır. Söz konusu durum ise alanın stratigrafisinin kronolojik olarak ilerlemediği tespit edilen ikinci durumdur.

Kazılarda ortaya çıkan malzemenin uzun süreli depolanması sorunu alana yapılan geçici depolarda çözülemeyeceğinden 1968'de kilisenin kuzey koridor altyapısının içine bir betonarme depo inşa edilmiş ayrıca Saraçhane malzemesinin Arkeoloji Müzesi'nde bir odada sergilenmesi; alanın ise bir arkeolojik park olarak düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Harrison, 1986). Bu doğrultuda, çalışmaları arasında Atina Agorası Arkeolojik düzenlemesi de olan Griswold (1967) alanı ziyaret edip ayrıntılı peyzaj çizimleri yapmış ve bu çizimler³ 1968 yılında belediye tarafından kabul edilmiştir. Harrison (1986) kazı kitabında sade, yaratıcı ve gerçekçi olarak nitelendirdiği önerilerin hala uygulama ihtimali olduğundan bahseder ancak 1970'lerden (Resim 3) günümüze parkın morfolojisinde belirgin bir değişim yaşanmamıştır.

Kazı çalışmaları tamamlandığında alanın kuzeyinde yapılan park alanının düzenlenmesinde Griswold'un çizimlerinin etkisi olup olmadığı bilinmemektedir. Süreçte alanın kuzeybatısına bir çocuk parkı ve kuzeyine yer altına gömülü bir umumi tuvalet eklenmiştir. Bu eklemeler dışında 2022 yılında parkın İBB ve İstanbul Arkeoloji Müzesi tarafından yeniden kazılmasına

kadar park 1970'lerdeki halini korumuştur. İBB Miras (2022) "Kent arkeolojisinin en önemli alanlarından Saraçhane'de arkeolojik kazı ve ziyaretçi merkezi çalışmalarını başlattık." açıklamasıyla yapılacak çalışmaları duyurmuştur. Çalışmalar halen (Nisan 2025) devam etmektedir. Bu süreçte alanda geçici bir kazı evi ve kitaplık açılmış, çalışmalar kuzeydeki park alanına doğru genişletilmiştir.

Buraya kadar Polyeuktos Kilisesi, Mimar Ayas Camisi ve mektebi, Karagöz Camisi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı, Kız Rüştüye Mektebi, Gül Atiye Çeşmesi ve sayısız konaklara ev sahipliği yapmış olan Saraçhane Arkeoloji Parkı'na dair MS 5. yüzyıldan günümüze alanın tarihsel gelişim süreci ve alanı morfolojik olarak şekillendiren kırılma noktalarının kısa bir özeti sunulmuştur.⁴

Kentsel Morfolojik Analizler

Alana dair kentsel morfolojik analizlerde 1964-68 Saraçhane Kazıları çizimleri, 19. Asırda İstanbul Haritası, Alman Mavileri Haritası, Pervititch Haritası ve yukarıda bahsedilen Osmanlı arşiv belgeleri ile mimarlık tarihi araştırmalarından faydalanılmıştır. Çalışma alanında 1960'lar kazı alanı ve arkeoloji parkı sınırlarıyla tanımlanan iki ölçekte bir dizi morfolojik analiz yapılmıştır.

Resim 3. Saraçhane 1970'ler (İBB, t.y.).

Kazı Alanı Analizleri

Kazı alanına yönelik analizler 1960'lar kazı çalışmalarının belgeleme verisi ile diğer dönem haritaların verilerinin karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir.

Resim 4A, 2022 kazıları öncesi alanın durumunu gösterir bir haritadır. Mavi kesikli çizgi 60'lar kazı sınırınıdır. 60'lar kazı belgelemesi Harrison (1986) tarafından bütün veriyle tek bir siyah beyaz çizimle yayınlanmıştır. Söz konusu çizim Doğan (2019) düzenlemesiyle Resim 4B'de verilmiştir. Mavi renkle temsil edilen kilise öncesi döneme dair veriler ve bulgular çok kısıtlıdır. Polyeuktos Kilisesi'nin altyapısı ve duvar kalıntıları ile vaftizhane yapısının kalıntıları kırmızının tonlarıyla temsil edilmiştir. 2022 kazıları öncesinde yapının batısındaki vaftizhanenin durumu 60'larda ortaya çıkarılan kısımlarıyla karşılaştırıldığında yapının neredeyse yarısının yoğun toprak akması sebebiyle tekrar gömüldüğü görülmektedir. Kilise terkedildikten sonraki atriumun mezarlık olarak kullanıldığı katman sarı renk ile temsil edilmiştir.

Yazılı ve çizili belgelemede hangi yapı ya da dönemlere ait oldukları tanımlanmaksızın Türk dönemi kalıntıları genel ifadeyle aktarılan katmana dair başka bir açıklama mevcut değildir. Bu

katman Resim 4B'de yeşil renkle gösterilmiştir. Bu kalıntıların hangi yapılara ait olduklarının anlaşılabilmesi için kazı belgelemesinde gösterilen Türk dönemi kalıntıları ayrıştırılıp Resim 4C'de Alman Mavileri haritasıyla, Resim 4D'de Pervititch haritasıyla karşılaştırılmıştır. Bu karşıştırmalar sonucu Müller-Wiener (2001)'in haritasında yeri olduğundan daha güneyde çizilen Karagöz Camisi'nin tam konumu saptanmıştır ve doğrulanmıştır. Kuzeyde bulunan duvar kalıntısının Alman Mavileri haritasında bulunan ve Pervititch haritasında beş metre yüksekliğinde eski duvar olarak yazılan bahçe duvarı hattını takip ettiği görülmüş ve batıdaki kalıntıların Kız Rüştüye Mektebi (56. İlk Mektebi) olarak yazılmış olan yapı ile ilgili olabileceği düşünülmüştür. Güneydoğudaki duvar kalıntıları Pervititch haritasında yarı harap olarak yazılmış olan bir ocak ve harap olarak yazılıp işlev belirtilmeyen bir yapıyla örtüşmüştür. Kuzeybatıda görülen kalıntılar ise Pervititch haritasında Neyir Bey Konağı olarak işlenmiş olan yapının bahçesine denk geldiği görülmüş ancak detaylı bilgi bulunamamıştır.

Polyeuktos Kilisesi'nin 1960 kazılarıyla ortaya çıkarılmasından 2022 Kazıları öncesine kadar geçirdiği değişimlerin, öncesi ve sonrası fotoğraflarıyla karşılaştırmalı incelemesi için bkz. (Doğan, 2019).

Resim 4. A. Kazı alanı 2019 durumu B. 1964-68 Saraçhane Kazıları Dönem Analizi C. Alman Mavileri Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile karşılaştırılması D. Pervititch Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile karşılaştırılması (Doğan, 2019).

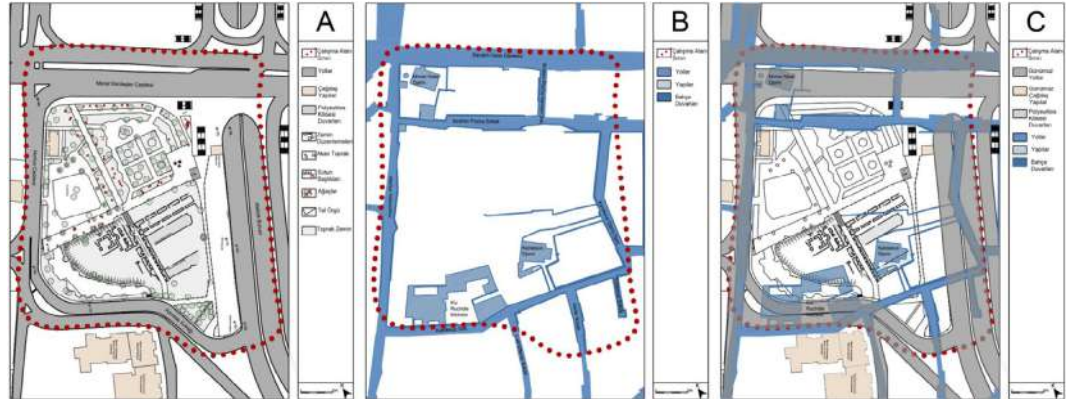
Park Alanı Analizleri

Saraçhane Arkeoloji Parkına dair analizler, mimarlık tarihi araştırmalarının sunduğu verinin parkın 2019'daki durumu ile diğer dönem haritalarının karşılaştırılmasıyla elde edilmiştir.

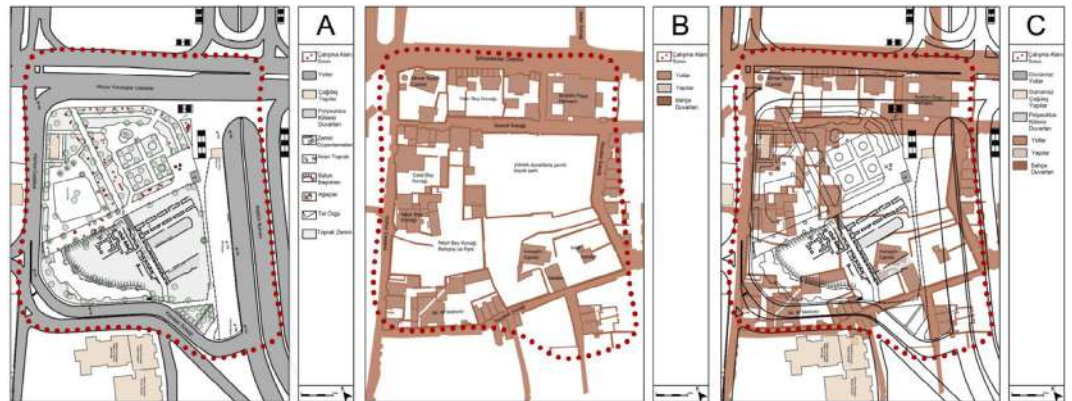
Alman Mavileri haritasıyla günümüz kent dokusunun karşılaştırması Resim 5'te sunulmuştur. Analiz sonucunda alanın kentsel dokusuyla ilgili olarak mimarlık tarihiyle desteklenen saptamalar yapılmıştır. Bunlardan morfolojik olarak alanı tanımlayan sokaklar incelendiğinde; *Saraçhane Caddesi*'nin zaman içinde genişletilerek günümüzdeki Macar Kardeşler Caddesi halini aldığı, günümüzde mevcut olmayan *İbrahim Paşa Sokak* ve *İbrahim Paşa Hamam Sokak*'ın konumları görülmüştür. *Karagöz Cami Caddesi*'nin günümüzde Atatürk Bulvarı'nın geçtiği alanda olduğu, *Karagöz Sokak*'ın hattının bir kısmının yok olduğu batısındaki kısmının da bugün Kavalalı Sokak olarak tanımlandığı anlaşılmıştır. *Karagöz Sokak*'tan güneye inen çıkmaz sokak

ve *Yaver Sokak*'ın artık bulunmadığı ancak *Lütfi Efendi Sokak*'ın günümüzde de aynen korunduğu, *Horhor Yokuşu Caddesi*'nin batı yönünde bir miktar genişleyerek günümüzde Horhor Caddesi olarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

Alandaki yapısal veriler günümüzle karşılaştırıldığında; Mimar Ayas Camisi'nin bugün Macar Kardeşler Caddesi'nin tam üzerine denk gelen konumu tespit edilmiştir. Harita yalnızca kamu yapılarını içeriyor olduğundan aynı bahçedeki yapının Sönmez (1991)'in aktardığı Mimar Ayas Mektebi olabileceği düşünülmüştür. Sokağın karşısındaki küçük yapıya dair veri okunamamıştır. Karagöz Camisi'nin kazı ölçeğinde yapılan analiz ile tespit edilen konumu ve bir ölçek daha yukarıdan bakıldığından yaya yollarıyla bağlandığı kentsel doku içerisindeki yeri anlaşılmıştır. Günümüze ulaşmayan *Kız Rüştüye Mektebi* yapısının konumunun, bir kısmının kazı alanının içinde bir kısmının da mevcut Kavalalı Sokağın yerinde olduğu görülmüştür. *İbrahim Paşa Hamamı*

Resim 5. A. Park alanı 2019 durumu B. Alman Mavileri Haritası C. 2019 hâlihazır ile Alman Mavileri Haritası karşılaştırması (Doğan, 2019).

Resim 6. A. Park alanı 2019 durumu B. Pervititch Haritası C. 2019 hâlihazır ile Pervititch Haritası karşılaştırması (Doğan, 2019).

Sokak var olmasına rağmen hamam yapısı bilgisine rastlanmamıştır.

Pervititch haritasıyla günümüz kent dokusunun çakıştırması Resim 6'da sunulmuştur. Analiz incelendiğinde alanın kentsel dokusuyla ilgili olarak saptamalar ve Alman Mavileri haritasıyla saptanan durumlar için doğrulamalar yapılmıştır. Yapı adasını tanımlayan sokaklar incelendiğinde *Şehzadebaşı Caddesi*'nin (Alman Mavileri Haritasında *Saraçhane Caddesi*) zamanla genişletilerek günümüzdeki Macar Kardeşler Caddesi halini aldığı, *Serezli Sokağı* (Alman Mavileri Haritasında İbrahim Paşa Sokak) ile bu sokağı *Şehzadebaşı Caddesine* bağlayan isimsiz sokağın (Alman Mavileri Haritasında İbrahim Paşa Hamam Sokağı) günümüzde mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Alanın hem güney hem de doğudaki sokakların *Kavalalı Sokağı* olarak yazıldığı, doğudakinin yerinden bugün Atatürk Bulvarı'nın geçtiği; güneydekinin ise bugün bir kısmının yerinde bulunan günümüz Kavalalı Sokak ile aralarındaki kot farkından tespit edildiği üzere sadece isim benzerliği taşıdığı anlaşılmıştır. Güneye uzanan sokaklardan biri olan *Papağan Sokağı*'nın (Alman Mavileri haritasında Yaver Sokak) günümüzde varlığını sürdürmediği, yanı sıra *Lütfi Efendi Sokağı*'nin hem konum hem de isminin bugün de aynı olduğu, *Horhor Caddesi*, biraz genişletilmiş olsa da aynı adı ve konumu korunarak günümüze ulaştığı görülmüştür.

Kamusal yapılara ilişkin veriler günümüzle karşılaştırıldığında; Mimar Ayas Camisi'nin konumu doğrulanmış, Alman Mavileri haritası analizlerinde Mimar Ayas Mektebi olabileceği düşünülmüş olan yapının Serezli Sokağı'ndan giriş alması haricinde işlevine dair bir veriye rastlanmamıştır. Serezli Sokağı'nın Horhor Caddesi ile kesiştiği noktada yer alan küçük çeşmenin (Alman Mavileri haritasında isimsizdir) Encümen Arşivi araştırmasında Gül Atiye Çeşmesi olduğu anlaşılmıştır. Bugün bir kısmı Macar Kardeşler Caddesi'ne bir kısmı da kaldırılma denk geldiği belirlenen İbrahim Paşa Hamamı'nın konumu tespit edilmiş ve 56. *İlk Mektebi* yapısının (Alman Mavileri haritasında Kız Rüştüye Mektebi) günümüze ulaşmadığı görülmüştür.

Özellikle kentsel dokunun ayrıntılı olarak işlenmiş olduğu haritada sivil yapılar özelinde inceleme yapıldığında; Mimar Ayas Camisi ile İbrahim Paşa Hamamı arasındaki bitişik nizam-

da yer alan dükkan sıralarının, Serezli Sokağı üzerindeki çeşitli konakların yanı sıra yüksek duvarlarla çevrili geniş bir park alanının, Horhor Caddesi'ne bakan konakların ve doğudaki Kavalalı Sokağı'nın doğusundaki bitişik nizamdaki yapıların bugün ne kendilerinden ne oluşturdıkları kentsel dokudan ne de bu yapıların gündelik yaşam pratiklerine mekânsal olarak nasıl karşılık verdiklerine dair bir iz bulmak mümkündür.

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın barındırdığı tarihsel veriler, alandaki çok katmanlı yapının yalnızca kronolojik bir birikim değil, aynı zamanda mekânsal süreklilikler ve radikal kesintiler yoluyla oluştuğunu göstermektedir. Bu bağlamda çok katmanlılık, yalnızca ardışık dönemlerin izlerinin fiziksel birikimiyle değil, kimi zaman üst katmanların alt katmanları yok ederek, kimi zaman ise onları koruyarak ya da dönüştürerek varlığını sürdürmesiyle ortaya çıkar. Süreklilikler, çoğunlukla yapıların izlerini ya da sokak dokusunu yeniden üretim yoluyla günümüze taşıırken; kesintiler, yangın, deprem, savaş, kamulaştırma ya da imar faaliyetleri gibi ani ve yapısal müdahalelerle kent dokusunda kopmalara neden olmuştur. Bu bağlamda, alanda gözlemlenen süreklilik ve kesintilerin birlikte okunması, mekânsal dönüşümün ardındaki dinamikleri daha bütüncül bir bakışla kavramayı mümkün kılar.

Değerlendirme

Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın tarihsel gelişimi hem zamansal hem de mekânsal düzlemde okunabilen çok katmanlı bir yapıya işaret etmektedir. Yapılan arkeolojik kazılar, tarihi haritaların çakıştırılması ve mimarlık tarihi araştırmaları ışığında yürütülen bu çalışma, bölgedeki süreklilikleri ve kesintileri birbirine bağlayan karmaşık bir dönüşüm sürecini göz önüne sermiştir. Bu dönüşüm, yalnızca fiziksel yapılarda değil, aynı zamanda kent belleği, kullanım biçimleri ve planlama kararlarında da izlenebilmektedir. Alanın bilinen en eski katmanı olan Polyeuktos Kilisesi, yalnızca bir Bizans anıtı değil, aynı zamanda mekânsal sürekliliğin başlangıç noktalarından biridir. Bu kilisenin üzerine 15. yüzyıldan itibaren yerleşen Osmanlı dönemine ait cami, hamam ve konak yapıları hem yer seçiminde hem de temel düzeylerinde kullanılan devşirme malzemelerle bu erken yapının izlerini taşımaktadır. Ancak bu süreklilik, 19. yüzyıl yangınları ve

depremleriyle, 20. yüzyılın ortasındaki planlı yıkımlarla ve Atatürk Bulvarı'nın açılması gibi müdahalelerle yer yer kopmuş, parçalanmış ve yeniden biçimlenmiştir. Bu durum, alanın stratigrafisinin yalnızca ardışık değil, aynı zamanda dönüştürücü nitelikte katmanlaştığını göstermektedir. Sürekliliğin izlenebildiği nadir öğelerden biri olan sokak yönelimleri ve yapı adası sınırları, bazı alanlarda 19. yüzyıl haritalarından bugüne dek varlığını sürdürebilmiştir. Örneğin alanı tanımlayan Horhor Caddesi ve Saraçhane Caddesi gibi yolların bugünkü kent dokusuyla örtüşmesi, geçmişten bugüne mekânsal sürekliliğin izlerini taşır. Öte yandan, Mimar Ayas Camisi, İbrahim Paşa Hamamı gibi yapıların tamamen ortadan kalkması ve yerlerinin yeni açılan yollarla tahrip edilmesi, tarihsel kopuşların açık göstergesidir. Alanın kent morfolojisinde önemli bir kırılma noktası ise Henri Prost'un plan kararlarıyla başlamış, 1950'li yıllarda Menderes döneminde hız kazanmış ve Atatürk Bulvarı'nın açılmasıyla mekânsal anlamda radikal bir kesinti yaşanmıştır. Bu kesinti yalnızca fiziksel yıkımı değil, aynı zamanda Saraçhane'nin çok katmanlı belleğinin silinmesini ve dönüştürülmesini de beraberinde getirmiştir. Ancak bu yıkımlar aynı zamanda, Polyeuktos Kilisesi'nin keşfi gibi yeni katmanların fark edilmesine de zemin hazırlamış ve alanın arkeolojik değeri görünür hâle gelmiştir.

Bugün Saraçhane Arkeoloji Parkı hem geçmişin sürekliliklerini hem de kesintilerini içinde taşıyan nadir kent parçalarından biri olarak İstanbul'un çok katmanlı tarihinin temsil mekânlarından biri olma potansiyeline sahiptir. Alanın hem arkeolojik hem de morfolojik katmanları, koruma, sunum ve yeniden düşünme açısından çok disiplinli yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynaklar

- Akın, N. (2001). İstanbul Kent Tarihi Açısından Önemli Bir Kaynak. Cumhuriyet Kitap, 607, 7–10.
- Akpınar, İ. (2023). Bugünden Düne Bakmak: 1937 Henri Prost Planı. Mimarist, 78, 57–61.
- Ayanoğlu, F. (1969). İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire. Vakıf Dergisi, 8, 329–346.
- Ayvansaraylı, H. H. (1987). Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevami). Tercüman.
- Ayverdi, E. H. (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası. İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886 [1451-1481]. Baha Matbaası.
- Batur, A. (2001). Pervititch Haritaları ya da... Bir

Kenti Okumak. Cumhuriyet Kitap, 607, 3–5.

Bayülgen, B., & Saner, T. (2024). İstanbul'daki Bizans kalıntılarının mimari anlatımı: Sur içindeki kazılar ve yüzey araştırmaları (1927-2021). Koç University Publications.

Bilsel, F. C. (2010). Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951): Nazım Planlar ve Kentsel Operasyonlarla Kentin Yapısal Dönüşümü. İçinde C. Bilsel (Ed.), İmparatorluk Başkentinden Cumhuriyet'in Modern Kentine: Henri Prost'un İstanbul Planlaması (1936-1951). İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Çelik, Z. (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul. İş Bankası Kültür Yayınları.

Cerasi, M. (2006). Divanyolu (A. Özdamar, Trans.). Kitap Yayınevi.

Cezar, M. (1963). Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler. Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, 1, 327–409.

Dağdelen, İ. (2006). Alman mavileri: 1913-1914 I. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları. İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü.

Doğan, N. P., & Eres, Z. (2023). Arkeolojik ve Kentsel Veriler Işığında İstanbul Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın MS 5. yy'dan Günümüze Kadar Geçirdiği Değişimler Üzerine Bir Değerlendirme. Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı, 2023, 507–517.

Doğan, P. (2019). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın kent arkeolojisi bağlamında incelenmesi ve koruma önerisi [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Eyice, S. (2000). İbrahim Paşa Külliyesi. İçinde TDV İslam Ansiklopedisi (Vol. 21). Türkiye Diyanet Vakfı.

Göncüoğlu, S. F. (2008). Yitik Mirasın Peşinden. İstanbul Şehri Kültür Tarihi Araştırma Merkezi.

Göncüoğlu, S. F. (2010). İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: "Saraçhane". Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 22, 27–82.

Griswold, R. E. (1967). Sarachane. https://historipittsburgh.org/islandora/object/pitt%3AUS-PPIU-ais200110/viewer#aspace_ref825_uuy

Güneş, S. (2024). Haşim İşcan'ın Hayatı ve İstanbul Belediye Başkanlığı (1898-1968) [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

Haldon, J. (2017). Bizans Tarih Atlası. Alfa Yayınları.

Harrison, R. M. (1986). Excavations at Sarachane in Istanbul, Vol 1. Princeton University Press.

Harrison, R. M., & Firatli, N. (1965). Excavations at Saraçhane in Istanbul: First Preliminary Report. Dumbarton Oaks Papers.

Harrison, R. M., & Firatli, N. (1966). Excavations at Saraçhane in Istanbul: Second and Third Preliminary Reports. Dumbarton Oaks Papers.

Harrison, R. M., Firatli, N., & Hayes, J. W. (1968). Excavations at Saraçhane in Istanbul: Fifth preliminary report, with a contribution on a seventh-century pottery group. Dumbarton Oaks Papers.

Haskan, M. N. (1995). İstanbul Hamamları. İçinde: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

İBB Miras. (2022). Saraçhane Arkeoloji Parkı. https://www.instagram.com/tv/CejjurMjC4y/?utm_source=ig_web_copy_link&igsh=MzRlODBiNWFlZA

İBB. (t.y.). Belediye Tarihçesi ve Binalar. <https://>

www.ibb.istanbul/ibb/belediye-hakkinda/belediye-tarihcesi#binalar---galeri

İlter, F., & Pilehvarian, N. K. (2018). Fatih Fevzipaşa Caddesi'nin açılışı ve İstanbul'un kentsel gelişimindeki yeri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 11, 263–291.

Kıranlar, S., & Çelik, M. B. (2022). The Trace Of Turkish-Hungarian Friendship: The Opening Of 'Macar Kardeşler Caddesi' [Türk-Macar Dostluğunun Nişanesi: Macar Kardeşler Caddesinin Açılması]. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 1–17.

Kozar, C., Ünal, I., & Saner, T. (2010). Hayal-et Yapılar. PATTU.

Kuban, D. (2017). İstanbul Bir Kent Tarihi. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mango, C., & Ševčenko, I. (1961). Remains of the church of St. Polyeuktos at Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 15, 243–247.

Müller-Wiener, W. (2001). İstanbul'un tarihsel topografyası.æ Yapı Kredi Yayınları.

Ousterhout, R. (2010). Bizans Konstantinopolisi'nden Kalan Mimari Miras. İçinde: Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkent 8000 Yılı (sf. 124–135). Sakıp Sabancı Müzesi.

Özgül, B. (1993). Ayas Bin Abdullah. İçinde Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 1). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Sönmez, Z. (1991). Ayas Ağa. TDV İslam Ansiklopedisi, 4, 201.

Tekeli, İ. (1993). Haritalar. İçinde Dünden Bugüne

İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 3, pp. 556–560). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tekeli, İ. (2010). İstanbul ve Ankara için Kent İçi Ulaşım Tarihi Yazıları. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Notlar

1. Söz konusu değişim; Alman Mavileri haritası ardından 1918 tarihli Necip Bey Haritası, 1923 Şehremaneti Haritası, 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası ve 1936 Pervititch Haritalarının ardışık incelemeleriyle çalışma alanının çeperindeki dokularda kendini göstermektedir. Makalenin kapsamı gereği çalışma alanını tanımlayan yapı adası dışındaki alanlara dair analizler ya tamamen konu dışı bırakılmış ya da genel gözlemlerle özetlenmiştir. Çalışma alanının çevresini de inceleyen kentsel doku analizleri için bkz. (Doğan, 2023).
2. Resim 2'deki fotoğrafın tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fotoğrafta görüldüğü üzere Saraçhane Belediye Binası'nın henüz inşaat halindedir bu 1953-1960 tarihleri arasına işaret eder. 1959'da yıkıldığı bilinen Mimar Ayas Camisi'nin de fotoğrafta görüldüğünden 1959'dan önce çekilmiş olmalıdır. Bu verilerden çıkarımla fotoğraf 1954-1959 aralığına tarihlenmiştir.
3. Araştırmalarda söz konusu çizimlere Pittsburgh Üniversitesi kütüphanesi kataloglarında ve Arkeoloji Müzesi arşivinde rastlanmıştır (Bayülgen & Saner, 2024).
4. Söz konusu yapıların detaylı incelemeleri için bkz. (Doğan, 2019).

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Turabdin Bölgesi'nde Kırsal Kültürel Peyzajın Dönüşümü: Anıtlı (Hah) Köyü Örneği Üzerinden Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kıllıt) Köyleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz

Transformation of Rural Cultural Landscape in the Turabdin Region: A Comparative Analysis of the Example of Anıtlı (Hah) Village with Haberli (Basibrin) and Dereiçi (Kıllıt) Villages

 Leyla Aslan

Dr., Mimar, Restorasyon Uzmanı

ÖZ

Bu çalışma, Turabdin bölgesindeki üç Süryani kırsal yerleşimi -Anıtlı (Hah), Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kıllıt)- kültürel peyzaj bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Anıtlı köyü, tarihsel süreklilik taşıyan yapısı ve hâlen yaşayan Süryani nüfusuyla kültürel peyzajın dönüşümüne dair derinlemesine bir analiz için merkezî bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, Anıtlı ile benzer tarihsel ve kültürel kökenlere sahip olmalarına karşın, farklı demografik yapılar ve koruma statüleriyle karşılaştırmalı analiz modelini destekleyen örneklerdir. Çalışmada, her üç yerleşimin mimari, sosyo-kültürel ve çevresel özellikleri kültürel peyzaj bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmiş; koruma tehditleri, kullanım sürekliliği ve yapılaşma baskıları açısından benzerlik ve farklılıkları ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, kırsal kültürel peyzajların korunmasında bağlama özgü, çok katmanlı ve katılımcı stratejilerin geliştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, kültürel mirasın somut ve somut olmayan bileşenlerinin sürdürülebilir biçimde korunmasını hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kıllıt), Haberli (Basibrin), kırsal yerleşim, koruma, kültürel peyzaj, Mardin, Şırnak, Turabdin.

ABSTRACT

This study undertakes a comparative analysis of three Syriac rural settlements in the Tur Abdin region—Anıtlı (Hah), Haberli (Basibrin), and Dereiçi (Kıllıt)—within the framework of cultural landscape. Anıtlı village, characterized by its historical continuity and the presence of an active Syriac community, has been selected as the primary case study for an in-depth examination of cultural landscape transformation. Haberli and Dereiçi, while sharing similar historical and cultural origins with Anıtlı, present divergent demographic structures and heritage protection statuses, thereby serving as complementary cases within the comparative model. The study evaluates the architectural, socio-cultural, and environmental characteristics of each settlement in relation to their cultural landscape integrity and identifies similarities and differences with respect to conservation threats, continuity of use, and development pressures. The findings underscore the necessity of developing context-specific, multilayered, and participatory strategies for the preservation of rural cultural landscapes. This approach aims to ensure the sustainable safeguarding of both tangible and intangible components of cultural heritage.

Keywords: Anıtlı (Hah), conservation, cultural landscape, Dereiçi (Kıllıt), Haberli (Basibrin), rural settlement, koruma, kültürel peyzaj, Mardin, Şırnak, Turabdin.

Received: 07.03.2025 Revised: 30.04.2025 Accepted: 14.05.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Leyla Aslan

E-mail: leyla@ninovaproje.com

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Kültürel Peyzaj Kavramı Üzerine

Kültürel peyzaj kavramı, insan ile doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi yansıtan çok katmanlı bir olgudur. Bu kavram, insanın mekânla kurduğu ilişkiyi yalnızca fiziksel değil, tarihsel, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele almakta olup, insan topluluklarının doğayla kurduğu uzun süreli ilişkinin izlerini taşıyan mekânsal örüntüler aracılığıyla görünür hale gelmektedir.

Kültürel peyzaj kavramının yaygın bir şekilde akademik literatürde yer bulması, özellikle UNESCO'nun 1992 yılında Dünya Miras Listesi kapsamında kültürel peyzajları resmi olarak tanımlamasıyla ivme kazanmıştır. UNESCO, kültürel peyzajları *"doğa ile insan arasındaki uzun ve dinamik etkileşimin ürünü olan, kültürel anlamlar taşıyan alanlar"* olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 1992). Bu tanımlama, kültürel peyzajın yalnızca fiziksel bir varlık olmadığını; aynı zamanda bir yaşam biçiminin, kolektif belleğin ve toplumsal kimliğin mekânsal temsili olduğunu ortaya koymaktadır.

Koruma bağlamında kültürel peyzaj yaklaşımı, sadece anıtsal yapıların ya da bireysel mimari değerlerin değil, aynı zamanda bu öğelerle birlikte var olan geleneklerin ve gündelik yaşam pratiklerinin de korunmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle yerleşim alanlarında bu yaklaşım, sadece yapı çevreyi değil, aynı zamanda topografya, bitki örtüsü, su kaynakları gibi doğal unsurlarla kurulan ilişkilerin de değer olarak ele alınmasına olanak tanımıştır.

Bu çerçevede ele alındığında, çalışmada incelenen yerleşimlerin sahip olduğu özgün değerlerin yalnızca mimari ya da kentsel biçim üzerinden değil, tarihsel süreç içinde şekillenmiş kültürel peyzaj karakterleri üzerinden okunması da mümkün hale gelmektedir.

Turabdin Kültürel Peyzajı

Turabdin bölgesi, tarihsel süreç içerisinde farklı halkların yaşadığı ve günümüzde de çok kültürlü yapısını sürdüren bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Bölgede tarih boyunca Kürt, Süryani, Ezidi, Arap ve farklı halklar bir arada yaşamış; bu kültürel etkileşim, bölgenin kırsal dokusunun şekillenmesinde ve yerleşimlerin biçimlenme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Farklı toplulukların bir arada varlık göstermesi, bölgenin kültürel çeşitliliğini zenginleştirerek mimari ve mekânsal organizasyonun özgün nitelikler kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu çeşitlilik, bölgedeki kültürel

dinamiklerin etkileşimi sonucunda farklı kültürel peyzaj alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. **"Turabdin Kültürel Peyzajı"** bağlamında değerlendirildiğinde, bölgedeki yerleşimler ortak bir tarihi mirası yansıtmakla birlikte, her biri kendine özgü karakteristik özellikler taşımaktadır. Bölgede yaşayan toplumlar, maddi ve manevi kültürel değerleriyle bu peyzajın oluşumuna katkıda bulunmuş ve bu yapı, yalnızca bölgenin kimliğini değil, aynı zamanda kültürel mirasını da biçimlendirmiştir. İnsan ve doğanın etkileşimiyle şekillenen bu yerleşimler, benzer coğrafi koşullara sahip olmalarına rağmen, farklı toplulukların özgün yaşam pratikleri nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir.

Özellikle Turabdin bölgesindeki Süryani köy yerleşimleri, farklı coğrafi konumlara ve özgün potansiyellere sahip olmakla birlikte, erken dönemlerden itibaren sürekliliğini koruyan ve ortak bir tarihi arka plana dayanan yerleşimlerdir. Her ne kadar bazı köyler zamanla terk edilmiş olsa da bölgedeki yaşam biçimlerinin çevre üzerindeki etkileri, ortak bir kültürel mirasa dayalı kırsal yerleşim tipolojilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut durumu ve yapısal özellikleri incelendiğinde, Süryani kültürünün mimariye yansımaları olarak benzer yapı tipolojileri, organik yerleşim dokusu ve yerel malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Terk edilmiş, bakımsız ve iklim koşullarının etkisiyle harap olmuş yapılar dışında, köylerin sivil ve dini mimari öğeleri, sokak düzeni ve genel yerleşim dokusu geleneksel kırsal mimari karakterini büyük ölçüde korumaktadır. Bu yerleşimlerin yapısal bütünlüğü, bölgenin tarihsel, kültürel ve çevresel unsurlarının bir yansıması olarak Turabdin kırsal mimarisinin özgün kimliğini ortaya koymaktadır.

Bulundukları coğrafyanın sunduğu olanaklar ve yapı teknolojilerinin gereksinimlere bağlı olarak şekillenmesiyle ortaya çıkan kırsal mimari yerleşimler, ortak tarihi mirası hem somut hem de soyut değerler bağlamında barındırmaktadır. İnsan ve doğanın etkileşimiyle biçimlenen bu yerleşimler, aynı coğrafyada benzer özellikler taşısa da yerel halkın özgün yaşam pratikleri doğrultusunda farklılaşmıştır. Antik Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler genel anlamda ortak karakteristiklere sahip olmakla birlikte, Anıtlı (Hah) köyü, tamamen terk edilmeden günümüze ulaşan nadir örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu köy, kendine yeten bir ekosistem oluşturarak özgün kırsal yerleşim kimliğini korumuş ve bu süreçte tarihsel, kültü-

rel ve doğal mirası bir arada barındırmıştır. Cemaatinin ve ilk kullanıcılarının hâlen aktif olarak yerleşimde bulunması, Anıtlı'yı bölgedeki diğer kırsal yerleşimlerin şekillenme dinamiklerini anlamada önemli bir referans noktası haline getirmektedir.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, ortak değerlere ve benzer sorunlara sahip olmakla birlikte, her biri kendine özgü potansiyeller barındırmaktadır. Bu farklı potansiyeller, yerleşimlerin karşı karşıya olduğu tehditlerin de çeşitlenmesine neden olmaktadır. Son yıllarda değişen toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar, turizm faaliyetlerinin artışı ve köye dönüş hareketleri, kırsal yerleşimlerin ortak koruma sorunlarını daha görünür hale getirmiştir. Bu bağlamda, Turabdin bölgesindeki diğer Süryani köyleri incelenerek, Anıtlı ile benzer özellikler taşıyan kırsal yerleşimler karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, kültürel peyzaj bütünlüğü üzerinden Anıtlı (Hah) köyünün mevcut yapısal, tarihsel ve sosyo-kültürel özelliklerini ayrıntılı biçimde incelemekte; bu yerleşimin dinamiklerini anlamak amacıyla, benzer bağlamlara sahip iki kırsal Süryani yerleşimi olan Haberli (Basıbrin) ve Dereiçi (Kıllıt) köylerini karşılaştırmalı analiz kapsamında değerlendirmeye dâhil etmektedir. Anıtlı köyü, hâlen Süryani nüfusun aktif biçimde yaşadığı nadir kırsal yerleşimlerden biri olması ve sahip olduğu katmanlı kültürel peyzaj öğeleri nedeniyle çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, benzer tarihsel kökenlere sahip olmakla birlikte farklı koruma statüleri ve demografik yapılarıyla, Anıtlı'nın dönüşüm dinamiklerinin karşılaştırmalı analizini mümkün kılan örnekler olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel araştırma sorusu, farklı kullanım biçimleri ve koruma yaklaşımlarına sahip söz konusu üç Süryani yerleşiminin kültürel peyzaj değerleri, benzerlikler ve farklılaşmalar ekseninde nasıl çözümlenebileceği ve bu çözümlenmenin yerel ölçekli koruma stratejilerinin geliştirilmesine nasıl bir kuramsal ve pratik katkı sağlayabileceği biçiminde şekillenmiştir.

Yöntemsel olarak çalışma, Anıtlı köyü üzerinden derinlemesine bir durum analizi gerçekleştirmekte; Haberli ve Dereiçi köyleriyle yapılan karşılaştırmalı değerlendirme ise, özellikle kültürel peyzaj tehditleri ve koruma potansiyelleri bağlamında ortak ve farklı yönlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu

çalışmada kültürel peyzajın dönüşümüne ilişkin ayrıntılı tehdit analizi yalnızca Anıtlı köyü özelinde yapılmıştır. Bunun temel nedeni, Anıtlı'nın araştırma kurgusunun merkezinde konumlanmasının yanı sıra, yerleşime ilişkin verilerin süreklilik arz etmesi sayesinde, sosyo-kültürel, politik, yasal-yönetimsel ve çevresel tehditlerin dört temel başlık altında sistematik ve katmanlı bir biçimde değerlendirilebilmesine imkân tanıyan yeterli tarihsel ve niteliksel veri derinliğine sahip olmasıdır. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, Anıtlı'nın analizini karşılaştırmalı olarak destekleyen tamamlayıcı vaka örnekleri olarak değerlendirilmiş; bu nedenle bu köylerdeki tehditler daha genel çerçevede ele alınmıştır.

Bununla birlikte, Haberli ve Dereiçi köylerine ilişkin yapılan gözlemler ve literatür değerlendirmeleri, koruma sorunlarının niteliği bakımından Anıtlı ile bazı ortaklıklar taşıdığını ortaya koymakta; ancak yerleşimlerin kullanım sürekliliği ve demografik yapılarındaki farklılıklar nedeniyle tehditlerin yoğunluk ve etkilerinde çeşitlilik gözlenmektedir.

Bu nedenle, çalışma kapsamında yalnızca Anıtlı köyü için detaylandırılan dört başlıklı tehdit analizi modeli, karşılaştırmalı yaklaşımın bir parçası olarak diğer iki yerleşimin değerlendirilmesini yönlendirici biçimde kullanılmıştır; doğrudan veri temelli değil, analitik karşılaştırma amacıyla sınırlı biçimde uygulanmıştır.

Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü

Anıtlı (Hah), Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin il sınırları içerisinde yer alan bir yerleşimdir. Köy, Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı olup, Mardin il merkezine yaklaşık 60 kilometre, Midyat ilçe merkezine ise yaklaşık 25 kilometre mesafededir. Süryani Köyleri haritasında Anıtlı (Hah), Haberli (Basıbrin) ve Dereiçi (Kıllıt) köyleri görülmektedir (Resim 1).

Resim 1. Süryaniköyleri haritasında Anıtlı (Hah, Haberli (Basıbrin), Dereiçi (Kıllıt) Köyleri (Keser, 2002).

Önceleri Dargeçit ilçesine bağlı olan Anıtlı köyü, 1995 tarihinde Midyat ilçesine bağlanmıştır. 1870'li yıllarda 81, 1915'te 100, 1981'de 52, 1994'te 20 ve günümüzde ise 18 aile (yaklaşık 110 kişi) tarafından ikamet edilen köyde belirgin bir nüfus azalması gözlemlenmektedir (Rabo, 2002).

Anıtlı'da koruma süreci, 2001 yılında Meryem Ana Manastırı'nın Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından 1. Grup olarak tescil edilmesiyle başlamıştır. 2009 yılında ise tüm yerleşim, Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından Hah Harabeleri olarak 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Anıtlı köyünde yer alan Mor Sobo Katedrali ile Meryem Ana Manastırı, 2021 yılında *"Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları"* başlığıyla UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapılar arasında yer almaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024).

Gernot Wiessner'e göre, Turabdin bölgesindeki en eski yerleşim yerleri vadiler ve yamaçlarda değil, savunulabilir tepeler üzerinde konumlanmıştır (Wiessner, 1995). Bu bağlamda, erken dönem yerleşimlerinin savunma amaçlı inşa edilmiş yapılar etrafında şekillendiği ve bu yerleşimlerin coğrafi bağlamda savunulabilir tepeler üzerinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Anıtlı köyü de savunma mimarisinin izlerini taşıyan bir yerleşim olarak, Hah Kalesi ve çevresindeki tepe etrafında yer almaktadır.

Köy, dağlık ve verimli topraklarla çevrili olup, son yıllarda özellikle 1980'lerden itibaren yaşanan ekonomik ve politik nedenlerle göçler yaşanmış ve bu durum köyün demografik yapısının değişmesine yol açmıştır. Tarihsel süreçte, köy Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında çok

kez el değiştirmiş olmasına rağmen, günümüzde köyün demografik yapısı tamamen Süryani nüfusundan oluşmaktadır. Bununla birlikte, köyde Müslüman ailelere ait ayrı bir mahalle bulunmakta ve bu mahallede yaklaşık 15 adet sivil mimari yapı yer almaktadır.

Anıtlı köyü, birçok dini ve sivil mimari harabe barındırmaktadır ve burada 40'a yakın kilise bulunduğu söylenmektedir. Ancak, bu kiliselerin birçoğunun tam olarak yerleri tespit edilememiştir. Köydeki kiliseler ve manastırlarda bulunan yazıtlar, bölgenin tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. Yerleşimdeki en eski tarihli yazıtlardan biri, Mor Yuhannon Manastırı'nda bulunan ve M.S. 740 yılına tarihlendirilen yazıttır (Rabo, 2002). Bu yazıt, Anıtlı'daki bilinen en erken tarihli somut kanıt olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Anıtlı köyündeki en erken tarih, M.S. 740 yılı olarak belirlenmiştir.

Köy, Ortaçağ'da önemli bir dini merkez olarak öne çıkmıştır ve büyüklüğü, içerdiği kilise, manastır, katedral, çan kuleleri ve inziva yapılarıyla, Turabdin'in ilk metropolitlik merkezi olarak kabul edilmektedir (Palmer, 1990).

Son yıllarda, özellikle yaz aylarında, turizmin gelişmesi ve Avrupa'da yaşayan Anıtlılılar ile Süryanilerin özel günlerini kutlamak amacıyla köylerine dönmeleriyle nüfus artışı gözlemlenmektedir. Özellikle Süryani toplumu açısından büyük dini öneme sahip olan 15 Ağustos Meryem Ana Günü, Meryem Ana Manastırı'nda düzenlenen ayin ve ritüellerle kutlanmakta; bu doğrultuda söz konusu tarihlerde köyde belirgin bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Bugüne ilişkin bir görsel, 2023 yılına ait Bünyamin Aydın Arşivi'nden alınmıştır (Resim 2).

Resim 2. 15 Ağustos Meryem Ana Günü (Aydın, 2023).

Anıtlı köyü peyzajı, yüzyıllar boyunca doğanın biçimlendirdiği doğal unsurlar ile burada yaşamış toplulukların kültürel izlerini bir arada barındırmaktadır. Köy çevresinde yer alan anıtsal ölçekli yapılar, mimarlık tarihi açısından önemli birer kültürel miras niteliği taşımakta olup, bu yönüyle Antik Turabdin bölgesinin özgün ve nadir alanlarından birini oluşturmaktadır. Yerleşimin verimli arazi kullanımı, geleneksel üretim teknikleri ve doğal topografya ile uyum içinde gelişen mimari unsurları, Turabdin bölgesinin kültürel peyzajını somut bir örnek üzerinden gözler önüne sermektedir. Günümüzde kırsal bir yerleşim olarak varlığını sürdüren Anıtlı, tarihsel süreçte özgün mimari dokusuyla kentsel planlama açısından da dikkat çekmektedir. Köyün peyzajı, çevresini saran meşe ve çam ağaçlarının oluşturduğu doğal örtüyle birlikte, yamaçlara ve vadilere yayılan tarım arazileriyle şekillenmektedir. Zeytin, üzüm, incir ve badem ağaçları geleneksel tarımsal üretimin temelini oluştururken, bu ögeler aynı zamanda köyün görsel peyzaj karakterini de belirlemektedir. Köyün etrafında yer alan bostan alanları, bağlar ve küçük ölçekli zeytinlikler, geçmişteki üretim pratiklerinin izlerini sürdürmekte ve kırsal peyzajın sürekliliğini sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, Anıtlı'nın kendine yeten bir kırsal ekosistem oluşturmasına olanak tanımış ve yerleşimin doğal çevreyle kurduğu ilişkinin mekânsal yansımalarını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu durumu görsel olarak destekleyen iki örnek, Anıtlı Köyü'nün geleneksel yerleşim dokusunu ve bu dokunun havadan görünümünü yansıtmaktadır (Resim 3; Resim 4).

Yerleşim alanındaki yapılar, farklı kültürlerin ritüel, gelenek, mimari ve sanatsal yaklaşımlarından etkilenerek, Turabdin bölgesinde kendine özgü bir kimlik ortaya koymuştur. Özellikle Bizans İmparatorluğu sınırları içinde yer alması ve Doğu Hristiyanlığının kırsal ve kentsel hiyerarşisini yansıtan katmanlı bir yapıya sahip olması, Anıtlı'nın tarihsel gelişim sürecine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bölgenin kadim dillerinden biri olan Süryanice, günümüzde hâlâ Anıtlı halkı tarafından konuşulmakta ve köydeki kilise ve manastırlarda ayin dili olarak kullanılmaktadır. Bu durum, Anıtlı'nın evrensel bir değer kazanmasını sağlarken, aynı zamanda köyün Süryani kültürüyle olan güçlü bağlarını da pekiştirmektedir.

Antik dönemden günümüze, Anıtlı'nın nüfusu çeşitli yıkımlar, savaşlar ve politik olaylarla azalmış; bu durum yerleşim alanı ve sınırlarının küçülmesine yol açmıştır. Ancak Anıtlı en büyük nüfus kaybını 1980'lerde yaşamıştır. Politik ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen bu kısmi terk, köydeki birçok dini ve sivil mimari yapının metruk hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, Süryani geleneksel yaşamına ait somut olmayan kültürel değerlerin de kaybına yol açmış ve köyün özgün ruhunun zayıflamasına sebep olmuştur.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, ortak değerlere ve sorunlara sahip olmakla birlikte, kendilerine özgü potansiyelleri barındırmaktadır. Bu potansiyeller, yerleşimlere özgü tehditlerin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Anıtlı özelinde Turabdin kültürel peyzajını teh-

Resim 3. Anıtlı Köyü geleneksel yerleşimi.

Resim 4. Anıtlı Köyü geleneksel yerleşim dokusu, hava fotoğrafı.

dit eden unsurlar, şu dört ana başlık altında incelenmiştir (Tablo 1) (Aslan, 2025).

- 1. Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler:** Değişen demografik yapılar, geleneksel yaşam biçimlerinin dönüşümü ve ekonomik faaliyetlerin azalması.
- 2. Politik Tehditler:** Bölgesel ve ulusal ölçekteki politik dinamiklerin yerleşim üzerindeki etkileri.
- 3. Koruma Alanında Yasal ve Yönetmelik Tehditler:** Yeterli olmayan mevzuat, uygulamada karşılaşılan yönetimsel sorunlar ve koruma süreçlerindeki prosedürel zorluklar.
- 4. Doğa ve Çevresel Tehditler:** İklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel bozulmalar.

2010'lu yıllardan itibaren Anıtlı'nın nüfusunda, özellikle yaz aylarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Avrupa ve büyük şehirlere göç eden eski köy sakinleri, yaz aylarını ve önemli günleri köyde geçirmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, köydeki dini yapıların kültürel ve tarihsel önemi ile UNESCO'nun yarattığı popülerlik, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmiş ve bu durum yaz aylarında Anıtlı'nın nüfusunun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Ancak bu nüfus hareketliliği, yerleşimin demografik yapısını değiştirmiş, turizm baskısı sonucu artan taleplerin karşılanamaması ise doğal kaynaklar üzerinde ciddi bir baskı yaratarak bölgenin ekosistemini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bununla birlikte, mevcut geleneksel konutların çağdaş yaşam ihtiyaçlarını karşılamadığı

gerekçesiyle, özgün yapı kurgusuna müdahale eden çeşitli eklentiler gözlemlenmektedir. Bu müdahaleler çoğunlukla avluya bakan cephelerde, betonarme taşıyıcı sistemle inşa edilen ve dış yüzeyleri yerel taşla kaplanarak geleneksel görünüme öykünen yeni revak ve eyvan biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yapılar, özgün plan şemasını ve mekânsal sürekliliği bozmakta; geleneksel mimariye ait olan taş kemer, tonoz gibi yapısal ve biçimsel öğeler yerine düz döşemeli betonarme çözümler kullanılarak, yerleşimin mimari kimliğinde belirgin bir yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu tür müdahaleler, yerel mimari dilin sürekliliğini kesintiye uğratarak hem estetik bütünlük hem de tipolojik süreklilik açısından yapı çevrede bozulmalara yol açmaktadır.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin kültürel peyzajını tehdit eden önemli unsurlardan biri de politik nedenler ve güvenlik sorunlarıdır. Bu faktörler, yerleşimlerin kimliklerinin değişmesine ve zamanla yok olmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, bölgedeki birçok yerleşim kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve korun(a)mamış arkeolojik kalıntılara dönüşmüştür. Anıtlı da bu olumsuz süreçten etkilenmiş olup, 1984 yılında köy içinde inşa edilen Karakol kompleksi, köyün kültürel peyzajına zarar veren unsurlardan biri olmuştur. 5.000 m² alana yayılan bu yapı, Meryem Ana Manastırı ve köy yerleşimine yakınlığı nedeniyle tarihi dokuyu olumsuz etkilemiştir. Öte yandan, son yıllarda köye dönüşlerle birlikte, kısa sürede özgün mimariyle uyumlu olmayan yeni

Tablo 1. Anıtlı (Hah) köyü kültürel peyzaj değerlerine yönelik tehditler (Aslan, 2025)

Tehditler	Anıtlı (Hah) Köyü Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Tehditler
Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler	-Nüfus Kaybı, Terk -Ekonomik kaynak yetersizliği -Altyapı ve ulaşım yetersizliği -İşsizlik -Tarımda Makineleşme -Sağlık, Eğitim ve Kültür hizmetlerinin yetersizliği -Mülkiyet Sorunları -Park ve ziyaretçi karşılama alanının bulunmaması -Alışveriş için aktif bir ticari alanın olmaması
Politik Tehditler	-Güvenlik gerekçesiyle köy içinde yapılan karakol yapısı -Köye dönüşlerle beraber hızlı bir şekilde yapılan kopya yapılar
Koruma Alanında Yasal ve Yönetmelik Tehditler	-Mitolojik ve arkeolojik öneme sahip olan ‘Parpuso tarlası’ının arkeolojik sit sınırları dışında bırakılması -1. grup yapıların koruma alanlarının belirlenmesinde yapılarla ilişkili doğal ve arkeolojik çevrenin göz ardı edilmesi -Son 20 yıl içinde, Mardin ve kırsal alanlarında kültürel varlıkların tespit ve tescil sürecinde 3 farklı Koruma Bölge Kurulu’nun değişmesi, yerel halkın ve ilgili paydaşların değişen uygulama ve kararlara uyum sağlamasında zorluklar -Tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanmamış olması -Bütüncül bir arkeolojik kazı yapılmamış olması -Yasal boşluklar ve denetim eksikliği -Kırsal dokuya uymayan yapım tekniklerinin uygulanması
Doğa ve Çevresel Tehditler	-Doğal afetler -Hava koşulları -Baraj etkisiyle iklim ve bitki örtüsünde değişim -Vandalizm

yapılaşmalar ve onarım süreci yaşanmıştır.

Sonuç olarak, güvenlik önlemleri kapsamında inşa edilen Karakol kompleksi ile geleneksel mimariden farklılaşan yeni yapılaşma süreci, Anıtlı’nın kültürel peyzajının özgünlüğünü tehdit eden başlıca unsurlar hâline gelmiştir. Bu durum, köyün tarihi dokusunun sürdürülebilir biçimde korunabilmesi için acil ve bilinçli bir koruma politikasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu gereklilik, mevcut karakol yapısı ile yakın çevresinde inşa edilen yeni yapıların görsel karşılaştırmasıyla da desteklenmektedir (Resim 5).

Şırnak İdil Haberli (Basıbrin) Köyü

Anıtlı köyü ile benzer özellikler gösteren ilk yerleşim, Şırnak İdil ilçesine bağlı Haberli (Basıbrin) köyüdür. Süryani Köyleri haritasında Haberli (Basıbrin) köyünün konumu görülmektedir (Resim 1). Bu köy, Antik Turabdin bölgesinin sınırları içinde yer almakta olup, tamamı Süryani Ortodoks nüfusuna sahip ve 164 kişilik bir nüfusa karşılık gelen 24 haneden oluşmaktadır. Anıtlı gibi terk edilmemiş olan bu köy, geleneksel taş yapılarla şekillenen mimari

Resim 5. Karakol yapısı ve yeni yapılan yapılar.

dokusuyla dikkat çekmektedir. Hem yerleşim içinde hem de yerleşimin dört çeperine yayılarak konumlandırılmış dini yapılarla benzerlik göstermektedir. Köyde bir manastır yapısı ve 23 kilise bulunmaktadır (Karakaş, 2011). Bu kiliselerin bir kısmı onararak aktif kullanımda devam etmektedir. Savunma amaçlı yüksek duvarlarla çevrili kuleleriyle dikkat çeken Mor Dodo Kilisesi, Anıtlı'daki "Hah Kalesi-Kasrı" ile benzer bir konumda, yerleşimin en yüksek noktasında yer almaktadır. Anıtlı'daki "Hah Kalesi"nde yer alan burçlar ve savunma kuleleri 20. yüzyılın başında yıkılmışken, Mor Dodo Manastır'ndaki yapılar günümüzde hala korunmaktadır. Haberli köyünün kırsal peyzajını yansıtan görsel kayıt, bölgenin doğal ve kültürel sürekliliğini ortaya koymaktadır (Resim 6).

Yerleşim peyzajı, köy çevresinde geniş bir alana yayılan tarım arazileri, meşe ve badem ağaçlarıyla şekillenen bağlar ve üzüm üreti-

miyle karakterizedir. Bu peyzaj, köyün çevresindeki tarım ve bostan arazileriyle desteklenen kendi kendine yetebilen bir ekosisteme sahiptir. Azalan nüfusuna rağmen, Anıtlı'daki gibi dinsel öğretiler doğrultusunda şekillenen üretim, gelenekler ve bayramlar, burada da aynı şekilde devam etmektedir. Ayrıca, bölgesel eğitim ve kültürel gelişim odağı olarak ün kazanan köy, tarihçiler, hattatlar, bilim insanları, öğretmenler, şairler, metropolitler, rahipler ve keşişler yetiştirmiştir (Hollerweger, 1999). Bu sebeple, geçmişten günümüze kadar somut ve soyut değerleriyle varlığını sürdüren bir yerleşim olarak, Anıtlı kültürel peyzajına benzer şekilde, Haberli de Süryani kültürünün sivil ve anıt mimarisine yansıyan özgün özelliklerini net bir biçimde sergilemektedir. Köyün doğal çevresi; geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçlarının oluşturduğu kırsal doku (Resim 7) ve köyün silüetini ortaya ko-

Resim 6. Haberli köyü kırsal peyzajı.

Resim 7. Geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçları.

Resim 8. Köyün silüeti.

yan karakteristik yerleşim düzeni (Resim 8) bu özgünlüğü destekleyen başlıca unsurlar arasındadır (Yazar, 2022).

Dini yapılar arasında yer alan Meryem Ana Kilisesi, Mor Kavme Kilisesi, Mor Barsavmo Manastırı, Mor Kuryakos Kilisesi, Mor İzozel ve Mor Yoreth Kiliseleri, Mor Şalito Kilisesi ve Mor Tuma Kilisesi, her biri tekil yapı ölçeğinde tescillenmiştir (D.K.V.K.B.K., 2017).

Anıtlı ile benzer kültürel peyzaj değerlerine sahip yerleşimlerde karşılaşılan koruma sorunları, tekil tescillerin ötesinde, yerleşime henüz bir koruma statüsü verilmemiş olmasında yatmaktadır. Anıtlı'da, köy yerleşimi içinde yer alan karakol kompleksi, Haberli (Basıbrin) köyünde yerleşimin girişinde konumlanmaktadır. Haberli'de günümüzde de ayakta olan bu karakol yapısı, kırsal yerleşim dokusu içinde dikkat çeken kamusal yapılardan biridir (Resim 9). Son yıllarda, Turabdin bölgesinde artan turizm baskısı ve Anıtlı'ya benzer şekilde köye kısa süreliğine dönen eski köy sakinlerinin yeni yapılaşma

Resim 9. Haberli Köyü içinde yer alan Karakol yapısı.

talepleri sonucunda, betonarme taş kaplamalı yapılar giderek daha görünür hale gelmiştir. Bu durum, terkedilmiş ve bakımsız geleneksel yapıların metruklaşmasını hızlandırmış ve yıkım süreçlerini tetiklemiştir.

Turabdin bölgesinin kırsal peyzajının gelişimi ve katmanlı yapısının günümüze nasıl ulaştığı bağlamında, Anıtlı gibi Süryani toplumunun dilini, dinini ve kültürünü yansıtan, tamamen Süryani nüfusuna sahip özgün bir yerleşim olan Haberli'nin kültürel peyzajının korunması büyük önem taşımaktadır. Bu koruma süreci, yerleşimin özgünlük ve bütünlüğünü tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmasını, tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanmasını ve kültürel peyzaj statüsüne uygun şekilde bütüncül bir yönetim anlayışının uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Mardin Savur Dereiçi (Kıllıt) Köyü

Mardin İli Savur ilçesine bağlı Dereiçi (Kıllıt) mahallesi, Savur-Midyat yolu üzerinde yer almakta ve ilçe merkezine yaklaşık 10 km mesafededir. Süryani Köyleri haritasında Dereiçi (Kıllıt) köyünün konumu görülmektedir (Resim 1). Dereiçi, tarihsel olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir Süryani köyüdür. Köy, Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri ile geleneksel mimari konutları bir arada bulundurmakta olup, üç mezhebin ibadet mekânları, çarşı, sarnıç, değirmenler ve homojen yoğun tarihi dokusuyla özgün bir yerleşim yeri özelliği taşımaktadır. Dereiçi köyüne ilişkin hem 1990'lı yıllarda kaydedilmiş görsel belgeler (Resim 10) hem de güncel durumunu yansıtan fotoğraflar (Resim 11), bu çok katmanlı yapının mekânsal sürekliliğini gözler önüne sermektedir.

Eski kayıtlarda "belde" olarak geçen Dereiçi köyü, 1914 yılı öncesinde 350 Süryani

aile ve 7 papazdan oluşan bir nüfusa sahipti (Akyüz, 1998). 1970'li yıllarda, Almanya'nın işçi alımına bağlı olarak köy sakinlerinin büyük bir kısmı köyü terk etmiştir. Bugün köyde, 4 Süryani ve 8 Müslüman aile olmak üzere toplam 12 aile yaşamaktadır. Avrupa'ya göç eden Dereiçi nüfusunun büyük çoğunluğu ise şu an İsveç'te ikamet etmektedir. Müslüman olan 8 aile, konar göçer olup, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürmek amacıyla köydeki konutlara yerleşmişlerdir. 1992 yılına kadar köyde tarımsal üretime devam edilmiş ve bu dönemde, göç etmeyen birkaç aile tarafından kurulan bir şarap fabrikası, 5 çeşit şarap ürünü ile üretim yapıyordu. Dereiçi köyü, doğal güzellikleri ve köyde yetişen bağ ve bahçelerle uyumlu geleneksel konutlarıyla bir kırsal kültürel peyzaj alanı değeri taşımaktadır. Köydeki sivil mimari yapılar, bu peyzajın fiziksel bileşenlerini oluşturarak yerleşimin özgün karakterini tanımlamaktadır (Resim 12). Köy etrafındaki Savur Çayı ve ormanlık alan, köyün doğal ve kültürel peyzajını oluşturan önemli unsurlardır. Bu doğal ekosistem, çok sayıda hayvan ve bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır.

Dereiçi (Kıllıt) köyü, sahip olduğu tarih, kültür, inanç ve doğa zenginlikleri ile hem kırsal kültürel peyzaj hem de kırsal mimari alanı özellikleri taşıyan bir yerleşimdir. Bu nedenle, köyün korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Köyde, yaşamış olan Süryani kültürünün öğelerini barındıran unsurlar bulunmakta olup, en büyük sorun, ilk kullanıcıların yerleşimi terk etmiş olmasıdır. Mevcut Süryani nüfus ve yaz aylarında Avrupa'dan gelen Süryani yaşlı nüfus, bayramlar ve özel günler gibi somut olmayan kültürel değerlerini kutlamaya çalışmakla birlikte, sürekli yerleşik bir nüfus bulunmaması nedeniyle bu değerlerin kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Mevcut Süryani nüfusu, dini öğretiler sonucu gelişen şarap üretimi kültürünü hâlâ yaşatmakta olup, üretimi kısmi olarak sürdürülebilmektedir. Köy, homojen mimari dokusu, arkeolojik alanları ve görsel peyzaj değerleriyle önemli bir kırsal turizmi potansiyeline sahiptir. Özellikle 2019 yılından sonra artan ilgi ile köy, turizm açısından odak haline gelmiş ve birçok tur şirketi tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bu hareketlilik çerçevesinde, Savur Belediyesi tarafından köy için "Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Fizibilitesi" hazırlanmış ve tescilsiz olan 33 yapının rölöve ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Dicle Kal-

Resim 10. Dereiçi Köyü ve çevresi (Hollerweger, 1999).

Resim 11. Dereiçi Köyü ve çevresi.

Resim 12. Dereiçi Köyü sivil mimari yapıları.

kınma Ajansı, 2020). Ayrıca, Savur Belediyesi tarafından köydeki çarşı aksı ve bazı yapılar üzerinde restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu belgeleme çalışmalarının etkisiyle ve Savur Belediyesi'nin girişimiyle, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (Ş.K.V.K.B.K., 2022) tarafından köydeki tespit ve tescil işlemleri başlatılmıştır. Şanlıurfa K.V.K.B.K.'nın 25.10.2022 tarihli ve 7556 sayılı kararıyla, Dereiçi köyü Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiştir ve 43 yapının tescili gerçekleştirilmiştir (Ş.K.V.K.B.K., 2022). Dereiçi köyünde yer alan Mor Abay Manastırı, 2021 yılında "Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları" başlığıyla UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapılar arasında yer almaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024). 2022 yılında Kültür Bakanlığı tarafından öneri yönetim plan sınırlarının belirlenmesi için incelemeler yapılmış ve Alan Yönetim Planı ile UNESCO dosyasının hazır-

lanması için çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca, 2023 yılında ise Kültür Bakanlığı tarafından kentsel sit ilanının ardından, Koruma Amaçlı İmar Planı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu olumlu gelişmeler, köyün doğru bir koruma politikası çerçevesinde ilerlediğini göstermektedir. Bu koruma çabalarına rağmen, köyün ilk kullanıcılarının büyük bir kısmının yerleşimi terk etmiş olması, yerleşimin kimliğinin ve somut olmayan değerlerinin korunması açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Terkedilmiş bir alanda, UNESCO'nun sağladığı popülerlik ve turizm baskısı kontrol edilmediği takdirde, bölge özgün ruhundan tamamen kopabilir. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, Dereiçi köyünde bir karakol yapısı ya da yerleşimin silüetini olumsuz yönde etkileyen herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Köyün özgün yerleşim dokusu, bozulmamış mimari silüetiyle dikkat çekmektedir (Resim 13). Bu da köyün özgünlüğünü koruma açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak, bu özgünlük ve bütünlük, yapılacak nitelikli restorasyon çalışmalarıyla korunmalıdır. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, köy sakinlerinin yeni yapı yapma isteklerinin olmaması nedeniyle, Dereiçi'nde çok az sayıda yeni yapı bulunmaktadır. Bu durum, köyde yapılan koruma çalışmalarının sürdürülebilirliği açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla, Dereiçi'nde gerçekleştirilen koruma çalışmaları, alanın kültürel ve doğal değerlerinin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Resim 13. Dereci (Kılıt) Köyü özgün dokusu.

Değerlendirme ve Sonuç

Anıtlı, Haberli ve Dereci köyleri arasında gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz sonucunda, üç yerleşimin hem fiziksel hem de sosyo-kültürel düzeyde önemli benzerlikler taşıdığı gözlemlenmiştir. Özellikle geleneksel yapı malzemesi kullanımı, organik yerleşim dokusu, dini mimari yoğunluğu ve tarımsal üretim odaklı kurgulanan yaşam biçimleri, bu benzerliğin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, her yerleşimin tarihsel gelişimi, güncel kullanım durumu ve karşı karşıya kaldığı koruma tehditleri bakımından özgün farklılıklar içerdiği de dikkate değerdir.

Anıtlı ve Haberli köyleri, hâlen aktif olarak kullanılan yerleşimler olmaları açısından benzer bir koruma potansiyeline sahipken, Dereci köyü ise büyük ölçüde terkedilmiş olması nedeniyle daha farklı bir koruma dinamiği barındırmaktadır. Anıtlı ve Haberli’de yeni yapılaşma taleplerinin artması, geleneksel dokuya müdahale eden betonarme yapılaşmaları beraberinde getirmiştir. Buna karşın, Dereci’nde yapılaşma baskısının daha sınırlı olması, özgün mimari bütünlüğün korunması adına bir avantaj teşkil etmektedir. Öte yandan, Dereci’nde sürekli yerleşimin bulunmaması, somut olmayan kültürel mirasın sürekliliğini tehdit eden başlıca unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üç yerleşime ilişkin koruma tehditleri, fiziksel yapı durumu ve kullanım sürekliliği gibi başlıklarda öne çıkan benzerlik ve farklılıklar, Tablo 2’de (Aslan, 2025) karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bu farklılaşmalar, her yerleşim için uygulanması gereken koruma stratejilerinin de farklılaşmasını zorunlu kılmaktadır. Anıtlı, aktif

kullanım ve hızlı dönüşüm baskısı altında geleneksel dokunun sürekliliğini tehdit eden yeni yapılaşmalarla karşı karşıya iken, Haberli benzer süreçleri daha sınırlı ölçekte yaşamaktadır. Dereci’nde ise fiziksel yapı bütünlüğü büyük ölçüde korunmuş olsa da terk edilmişlik nedeniyle kültürel süreklilik kesintiye uğramaktadır. Bu farklılıklar, kültürel peyzaj değerlerinin korunmasında yerleşim ölçeğinde farklı stratejilere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan üç Süryani yerleşimi, benzer kültürel peyzaj karakteristiklerine sahip olmakla birlikte, maruz kaldıkları tehditlerin niteliği ve bu tehditlerin mimari çevreye etkileri açısından farklılaşmaktadır (Tablo 3). Sosyo-kültürel ve ekonomik düzlemde, Anıtlı ve Haberli köylerinde sınırlı da olsa yerleşik yaşamın devam etmesi, geleneksel mimarinin kullanıcısı ile kurduğu ilişkinin sürekliliğini kısmen korumaktadır. Buna karşın Dereci’nde nüfusun büyük ölçüde terk etmiş olması, mimari yapıların işlevselliklerini yitirmesine ve fiziksel bozulma riskinin artmasına neden olmaktadır. Politik tehditler bağlamında, Anıtlı ve Haberli’de askeri yapılaşmaların köy silüetine ve kültürel peyzajın bütüncül algısına müdahale ettiği gözlemlenirken, Dereci’nde bu tür bir baskı unsuru bulunmamakta; ancak terk edilmişliğin yarattığı denetimsizlik, koruma açısından dolaylı bir tehdit oluşturmaktadır.

Yasal ve yönetsel düzeyde, Anıtlı’nın sit alanı ilanı ile kısmen yasal koruma altına alınmış olması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, yapı ölçeğindeki denetim eksiklikleri sürdürülebilir koruma uygulamalarını sınırlamaktadır. Haberli’de ise yerleşim düzeyinde bir koruma

kararı bulunmamakta, yalnızca bazı yapıların tescillenmiş olması nedeniyle bütüncül bir koruma yaklaşımı geliştirilememektedir. Dereiçi'nin kentsel sit ilanı almış olması önemli bir statü kazandırsa da fiili uygulamaların yetersizliği, geleneksel yapı stoğunun giderek daha savunmasız hale gelmesine yol açmaktadır.

Doğa ve çevresel etkiler açısından, Anıtlı'da

artan yaz nüfusu ve yeni yapılaşma eğilimleri hem tarımsal peyzaj hem de geleneksel yerleşim dokusu üzerinde baskı oluşturmaktadır. Haberli'de çevresel tehditler daha sınırlı olmakla birlikte, yeni yapılaşmaların kontrolsüz biçimde gelişmesi kültürel peyzaj bütünlüğünü tehdit etmektedir. Dereiçi'nde ise kırsal peyzaj büyük ölçüde korunmuş görünmekte; ancak

Tablo 2. Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kılıt) ve Haberli (Basebrin) köyleri karşılaştırma tablosu (Aslan, 2025)

Köy Künyesi	Köyün Silüeti	Kültürel Peyzaj Değeri	Koruma Sorunları	Öneriler
Anıtlı (Hah) Midyat, Mardin Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Karakol binası -Turizm baskısı -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
Haberli (Basıbrin) İdil, Şırnak Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Karakol binası -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
Dereiçi (Kılıt) Savur, Mardin Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Turizm baskısı -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması

Tablo 3. Anıtlı (Hah), Haberli (Basıbrin), Dereiçi (Kıllıt) Köylerinin Kültürel peyzajına yönelik tehditlerin karşılaştırmalı analizi

Tehdit Başlığı	Anıtlı (Hah)	Haberli (Basıbrin)	Dereiçi (Kıllıt)
1. Sosyo-Kültürel ve Ekonomik	Nüfusun büyük bir kısmı göç etmiş, yaşamın sürdüğü aile sayısı sınırlı. Yaz aylarında nüfus artışı geçici.	Nüfus az fakat cemaat yaşamı devam ediyor. Göçten etkilenmiş, ancak yerleşim hâlâ aktif.	Neredeyse tamamen terk edilmiş. Sürekli nüfus çok düşük, yaşam pratikleri zayıflamış.
2. Politik Tehditler	1980 sonrası karakol yapımı kültürel peyzajı olumsuz etkilemiş.	Köy girişinde karakol yer alıyor, görsel silüet üzerinde baskı oluşturmaktadır.	Güvenlik tehdidi bulunmamakta, ancak terk edilme nedeniyle kontrolsüzlük söz konusu.
3. Yasal ve YönetSEL Sorunlar	Sit alanı ilanı mevcut; ancak yapı bazında denetim ve uygulama eksiklikleri var.	Tekil yapı tescilleri dışında yerleşim bazında koruma kararı bulunmamakta.	Kentsel sit ilanı yapılmış; ancak etkin koruma uygulamaları henüz sınırlı düzeyde.
4. Doğa ve Çevresel Etkiler	Artan nüfus hareketi sonucu ekosistem üzerinde baskı oluşmakta. Yeni yapılaşmalar peyzajı bozmakta.	Tarım arazileri kullanılmakta, çevresel etki sınırlı; ancak yeni yapılaşmalarla tehditler görünür hâle gelmiş.	Doğal peyzaj korunmuş durumda. Tarımsal faaliyetler azalmış olsa da çevresel bozulma minimal düzeyde.

Not: Tablo Anıtlı köyünde ayrıntılı yapılan saha ve arşiv çalışmaları doğrultusunda hazırlanmış olup, Haberli ve Dereiçi köylerine ilişkin bilgiler, gözlemsel analizler ve mevcut literatür değerlendirmeleriyle sınırlıdır.

tarımsal faaliyetlerin azalması ve yapısal bakımın aksaması, geleneksel mimari varlığın uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından bir risk teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, her üç yerleşimin maruz kaldığı tehditler hem yapı çevre hem de peyzaj ölçeğinde çok katmanlı biçimde okunmalı; benzerlik ve farklılıklar üzerinden geliştirilecek bütüncül koruma politikaları hem fiziksel hem de kültürel sürdürülebilirliği hedefleyen yerel ölçekli stratejilere dönüştürülmelidir.

Aktif kullanımda olan köylerde koruma, yaşamla birlikte sürdürülebilirliği hedeflemelidir; terkedilmiş alanlarda ise kültürel mirasın belgelenmesi, farkındalık yaratılması ve yönetim planlarının etkin biçimde işletilmesi öncelik taşımaktadır. Dolayısıyla, kültürel peyzaj kavramı üzerinden yürütülen bu karşılaştırmalı analiz, hem benzerlikler hem de farklılıklar ışığında koruma politikalarının yerleşim ölçeğinde özgün olarak kurgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kültürel peyzaj kavramının devreye girmesi gerekliliği, kırsal yerleşimlerin yalnızca fiziksel varlıkları üzerinden değil, aynı zamanda tarihsel, sosyal, manevi ve çevresel katmanlarıyla birlikte değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu kavramsal yaklaşım, yerleşimlerin dinamik yapısını ve yerel halkla olan bağını göz önünde bulundurarak, koruma süreçlerinde daha bütüncül ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Özellikle Turabdin bölgesinde olduğu gibi çok katmanlı kültürel mirasa sahip kırsal yerleşimlerde, kültürel peyzaj kavramı sayesinde yalnızca mimari öğeler değil, aynı zamanda geleneksel yaşam pratikleri, dil, ritüeller ve doğayla kurulan ilişkiler de koruma kapsamına dâhil edilebilmektedir. Bu bağlamda, mevcut mevzuatın sınırlı fiziksel koruma perspektifinden ziyade, kültürel peyzaj odaklı yaklaşımlarla zenginleştirilmesi hem yerleşimlerin kimliğini güçlendirecek hem de yerel toplulukların bu sürece aktif olarak katılımını teşvik edecektir.

Turabdin köylerinde, köy sakinlerinin değişen ihtiyaçları, köye geri dönüşler, turizmin gelişimi ve kırsala yönelik artan ilgi gibi sosyal, ekonomik ve politik koşullardaki değişiklikler, koruma alanındaki önlemlerin sürdürülebilir bir planlama çerçevesinde alınmasını zorunlu kılmaktadır. Doğal ve kültürel değerlerin yerel halkla birlikte sürdürülebilir bir şekilde korunması, uzun vadeli koruma politikaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Birçok köy, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olup, bu köylerin bütüncül bir şekilde korunabilmesi için yasada önerilen kültürel peyzaj kavramının devreye girmesi gerekmektedir. Bu kavram, köy yerleşkelerinin uzun vadede sürdürülebilir bir koruma statüsüne ulaşmasını sağlayacaktır.

Kültürel peyzaj yaklaşımı, yalnızca yapıların restorasyonu ya da tesciliyle sınırlı olmayan, aksine yaşamın sürekliliğini esas alan bütüncül bir koruma anlayışını ortaya koymaktadır. Bu anlayışın benimsenmesi, Anıtlı, Haberli ve Dereiçi gibi yerleşimlerde koruma ve planlama süreçlerinin daha bütüncül, etkili ve katılımcı biçimde yürütülmesine olanak tanıyacaktır. Böylece hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurları korunarak bu alanların gelecek kuşaklara aktarımı güvence altına alınabilecektir.

Yasadaki bu eksiklik giderilene kadar, Koruma Bölge Kurulları'nın, yaşamın sürdüğü alanlarda arkeolojik sit derecelerini yeniden gözden geçirmesi, alanların insansızlaştırılmadan korunabilmesi için önemli bir adım olacaktır. Yerel halkla birlikte korumanın sağlanabilmesi için farklı koruma statülerindeki arkeolojik sit derecelendirmelerinin bilimsel araştırmalarla desteklenerek tespit edilmesi gerekmektedir. Yerleşimlerdeki tekil tespit ve tescil işlemleri, nitelikli bir biçimde ve kontrollü olarak yapılmalıdır. Ayrıca, kırsalda yaşayan halkın koruma konusunda bilinçlendirilmesi için Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) aracılığıyla eğitimlerin düzenlenmesi önemlidir.

Bunun yanı sıra, nitelikli bir denetim mekanizması oluşturularak alanlarda kontrolsüz yapılaşmanın önüne geçilmesi sağlanmalıdır. Terk, yalnızca kültürel varlıkların değil, aynı zamanda somut olmayan mirasın da yok olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, ilk kullanıcılar tarafından hâlâ kullanılan yerleşimlerin kültürel sürekliliği sürdürmesi büyük önem taşımaktadır. Bu birlikteliğin tarihsel bir süreklilik sağlaması için toplumda farkındalık yaratılması gerekmektedir.

Turizm kaynaklı nüfus değişimlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, altyapı, ziyaretçi yönetimi, eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve planlanabilir olması önemlidir.

Anıtlı, Haberli ve Dereiçi köyleri, benzer kültürel peyzaj karakteristikleri ve ortak tarihsel geçmişlerine rağmen, günümüzde farklı kullanım süreklilikleri ve koruma uygulamaları ile şekillenen özgün durumlar sergilemektedir. Bu çeşitlilik, söz konusu yerleşimlerin korunmasına yönelik yaklaşımların tek tip kalıplar yerine, bağlama özgü, esnek ve çok ölçekli modellerle ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Uluslararası düzeyde kırsal ve kültürel peyzajların korunmasına ilişkin güncel yaklaşımlar, bu gerekliliği desteklemektedir. Özellikle UNESCO'nun kültürel peyzaj kavramına ilişkin yönergeleri (UNESCO, 2008) ve ICOMOS'un yaşayan miras odaklı ilkeleri (ICOMOS, 2021) bu bağlamda önemli referans noktaları sunmaktadır. Ayrıca akademik literatürde de kırsal peyzajların korunmasında yerel katılımı esas alan bütüncül ve çok aktörlü planlama yaklaşımlarının önemi vurgulanmaktadır (Callegari & Valente, 2020; Taylor & Lennon, 2011). Yerel toplulukların aktif katılımını temel alan ve gündelik yaşam pratiklerini kültürel sürekliliğin yapıtaşı olarak gören bu yaklaşımlar, Süryani yerleşimlerinin hem fiziksel dokusunun hem de toplumsal hafızasının korunmasında sürdürülebilir ve bağlama duyarlı stratejiler geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Kaynaklar

Akyüz, G. (1998). Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi. Resim Matbaacılık.

Aydın, B. (2023). Bünyamin Aydın arşivi [Kişisel arşiv]. Mardin, Türkiye.

Aslan, L. (2025). Turabdin kültürel coğrafyasında Mardin Midyat Anıtlı Köyü, Meryem Ana Manastırı ve yakın çevresinde bulunan dini miras alanlarının kültürel peyzaj değeri ve koruma potansiyeli [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Callegari, F., & Valente, R. (2020). Preserving cultural landscapes in rural contexts: Community involvement and integrated planning. *Built Herit*, 4, 35–50.

Dicle Kalkınma Ajansı. (2020). Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Projesi Fizibilitesi. Dicle Kalkınma Ajansı.

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (D.K.V.K.B.K.). (2017). Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu İnternet Arşivi. <https://kvmmgm.ktb.gov.tr/TR-43053/diyarbakir-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlugu.html>

Hollerweger, H. (1999). Turabdin: Living cultural heritage: Where Jesus' language is spoken. Linz.

ICOMOS. (2021). ICOMOS Charter for Living Heritage. https://admin.icomos.org/wp-content/uploads/2023/01/International-Cultural-Heritage-Tourism-Charter_EN_FR.pdf

Karakaş, B. (2011). Süryani kırsal mimarisi üzerine bir araştırma: Midyat-Haberli (Basibrin) köyü örneği [Yüksek Lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.

Keser, E. (2002). Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi. Tarih Vakfı Yayınları.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2024). Dünya miras geçici listesi. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/tr-44395/dunya-miras-gecici-listesi.html>

Palmer, A. (1990). Monk and mason on the Tigris frontier: The early history of ur 'Abdin. Cambridge University Press.

Rabo, G. (2002). Benefizfest zur finanziellen Unterstützung des Mutter-Gottes-Klosters von Hah, 2000 2022. Tebe D'marhitho, 3-4, 31-34.

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (Ş.K.V.K.B.K.). (2022). Anıtlı Dosyası [Arşiv Belgesi]. Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Şanlıurfa, Türkiye.

Taylor, K., & Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: A bridge between culture and nature? Int J Heri Stud, 17(6), 537-554.

UNESCO. (1992). World Heritage cultural landscapes. UNESCO World Heritage Centre.

UNESCO. (2008). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre.

Wiessner, G. (1995). Erwägungen zur Siedlungsgeschichte des Turabdin: Zum Feldzug Assurnasirpals II. 879 v. Chr. Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte, 1, 22-35.

Notlar

1. Parpuso Tarlası: Meryem Ana Kilisesi'nin kuruluşunu İsa'nın doğumuna bağlayan bir efsaneye göre; 'Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunun müjdelendiğine inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki bilge kral, Ninova'dan yola çıkarlar. Kutsal çocuğa saygılarını sunmak için Hah kralı Hanna'ya vardıklarında içlerinden üçü Kudüse gider ve yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunarlar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini (? kefeni) Hah'a getirirler. Bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verdiklerinde, aleve atılan bez herbirininin üzerinde bir kral resmi olan on iki altın madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Kurtarıcının inancına dönüşerek Hah'ta Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıtı kurmaya karar verirler' (H. Parry, 1889). Bu mucizenin gerçekleştiğine inanılan yer, Hah göletinin yanı yani Meryem Ana Manastırı'nın kuzeybatısındaki tarla olup, günümüzde de köylüler arasında Süryanice 'Parpuso' yani paramparça olarak anılmaktadır.

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Modernleşme Pratikleri ve Yeni Prestij Mekânlarının Görünürlüğü: *Hayat Mecmuası* (1956-1960)

Modernization Practices and the Representation of New Prestige Spaces in Post–World War II Türkiye: *Hayat Magazine* (1956–1960)

 Doğa Hazal Günaydın

Arş. Gör., Fenerbahçe Üniversitesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

ÖZ

İkinci dünya savaşı sonrası, Türkiye ve dünya için siyasi, ekonomik ve kültürel yapının yeniden şekillendiği bir dönemdir. Türkiye, II. Dünya Savaşı ardından Amerika Birleşik Devletleri ile ittifak halinde olmuş ve Demokrat Parti iktidarıyla Batı'ya entegrasyonu hedefleyen yeni bir modernleşme çizgisi benimsemiştir. Bu süreçte mimari üretim, fiziksel çevrenin inşası ile birlikte modernleşme ideolojisinin bir temsil aracı olarak da konumlandırılmıştır. Hilton, Kervansaray ve Çınar Otel gibi yeni turizm ve rekreasyon yapıları, modern yaşam biçimi ve seçkin sosyal çevrelerin sahneye çıktığı mekânlar haline gelerek dönemin popüler yayını *Hayat Mecmuası* aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Söz konusu yapılar, çay saatlerinden yılbaşı balolarına kadar uzanan etkinliklerle, Batılı yaşam normlarının sembolü olarak dergide temsil edilmiştir. Bu makale, *Hayat Mecmuası*'nın 1956-1960 yıllarındaki sayılarında yer alan modern eğlence yapılarının kamusal temsillerini inceleyerek, Türkiye'nin mimari ve kültürel dönüşümü içinde değerlendirmeyi hedeflemektedir. Çalışma, mimarlığın form ve işlevle birlikte ideolojik ve sosyal aidiyet de üreten bir alan olduğunu vurgulamakta; bu bağlamda mimari mekânlar ile basın organları arasında kurulan temsil ilişkisinin Türkiye modernleşmesindeki rolünü tartışmaktadır.

Anahtar sözcükler: Hilton Otel, Yeni Prestij Mekânları, *Hayat Mecmuası*, Modernleşme

ABSTRACT

The period following the Second World War marked a time of significant political, economic, and cultural restructuring for both Türkiye and the broader world. In the aftermath of the war, Türkiye allied itself with the United States and, under the rule of the Democrat Party, adopted a new modernization trajectory aimed at integration with the West. During this process, architectural production was positioned not only as a means of constructing the physical environment but also as a medium through which the ideology of modernization was represented. New tourism and recreation facilities such as the Hilton, Kervansaray, and Çınar Hotels emerged as prominent venues where modern lifestyles and elite social circles were staged, gaining visibility through the popular periodical *Hayat* magazine. These structures, through events ranging from afternoon teas to New Year's Eve balls, were represented in the magazine as symbols of Western norms of living. This article aims to examine the public representations of modern entertainment venues featured in *Hayat* between 1956 and 1960, situating them within the broader architectural and cultural transformation of Türkiye. The study emphasizes that architecture, beyond its formal and functional dimensions, also produces ideological and social affiliations, and explores the role of representational relationships between architectural space and print media in the context of Turkish modernization.

Keywords: Hilton Hotel, New Prestige Spaces, *Hayat Magazine*, Modernization

Received: 16.05.2025 Revised: 22.06.2025 Accepted: 09.07.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Doğa Hazal Günaydın
E-mail: hazal.gunaydin@fbu.edu.tr

OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş¹

Modernleşme, çok katmanlı bir kavramdır ve belirli tarihsel bağlamlarda farklı anlamlar kazanabilmektedir. Türkiye’de Osmanlı’dan beri “Batılılaşma” şeklinde tezahür eden modernleşme ideali, 1950’li yıllarda özgün bir yönelim kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, ABD önderliğinde şekillenen yeni dünya düzeninin parçası haline gelerek Batı ittifakına dahil olmuştur. Bu dönemde “Batı” kavramının içeriği ise Avrupa merkezli bir hedef olmaktan çıkarak Amerikan yaşam tarzıyla ilişkili hale gelmiştir (Dağtaş, 2014). 1952’de NATO’ya üyelik ve Kore Savaşı’na asker gönderilmesi, Türkiye’nin Batı bloğuna entegrasyonunun göstergeleri olmuştur (Zürcher, 2004). Bu süreci, II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan sosyal bilim çevrelerinde şekillenen Modernleşme kuramı bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bu kuram, dünyanın her yerindeki toplumların, Amerika’yı model aldıkları sürece modernleşebileceğini varsayarak, Amerika’yı modernliğin temsilcisi olarak sunmaktadır (Altun, 2005).

Türkiye’de modernleşmenin Amerikanvareleşme ekseninde ilerlediği 1950’li yıllarda, Cumhuriyet Halk Partisi’nin devletçi modernleşme anlayışı yerini Demokrat Parti’nin serbest piyasa odaklı politikalarına bırakmıştır (Hershlag, 1968). Bunun en önemli sebeplerinden biri, ABD tarafından 1947’de başlatılarak Avrupa’nın II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik yeniden yapılanmasını destekleyen Marshall Planı’nın etkisidir. Marshall Planı kapsamında faaliyet gösteren ECA (Economic Cooperation Administration/Ekonomik İşbirliği İdaresi), Avrupa genelinde olduğu gibi Türkiye’de de turizmi kalkınmanın aracı olarak desteklemiş, yerli ve yabancı yatırımları teşvik edecek düzenlemeler önerilmiştir (Adalet, 2018). 1949 yılında ECA tarafından görevlendirilen Charles White, Türkiye’de ulaşımın iyileştirilmesi, vize kolaylıkları sağlanması ve yeni konaklama tesislerinin inşası için kapsamlı bir rapor hazırlayarak, özel sermaye katkısıyla otel yatırımlarının artırılmasını önermiştir (Adalet, 2018). Savaş sonrası dönemin uluslararası iş birlikleri ve kalkınma programları çerçevesinde, turizm sektörü hem ekonomik kalkınmayı hızlandıracak bir araç hem de modern yaşam biçimlerinin görünür olduğu bir alan olarak öne çıkmıştır. Turizm sektörü üzerinden ekonomik kalkınmayı hedefleyen bu yaklaşımlar, Türkiye’de modernleşmenin mekânsal karşılıklarını biçimlendiren politikalarla örtüşmüştür. Aynı zamanda yeni

bir kent imgesi oluşturulurken hizmet ekonomisinin mekânsal altyapısı tahkim edilmiştir.

Bu gelişmelerle birlikte, sosyal bilimlerde “modernleşme teorisi” mimarlıkta ise “uluslararası üslup” olarak adlandırılan iki temel anlayış, Türkiye’de demokrasi, modernlik ve “iyi yaşam” algılarını şekillendirmeye başlamıştır (Bozdoğan, 2008). Bunun bir sonucu olarak; otel, lokanta, gazino ve eğlence mekânlarıyla özellikle İstanbul, modernizmi kentsel dokuya taşıırken, yapılar da sosyal hayatın ve kentsel hafızadaki dönüşümün yeni referans noktalarını oluşturmıştır. Liberal politikalarla, ulusal ekonominin küresel pazarla bağlantı kurduğu bu yıllarda, sanayi ve altyapıya yapılan yatırımlar ve görece artan basın özgürlüğüyle beraber kentli modern yaşam biçimleri de ön planda görünür olmuştur (Kepek & Yentürk, 2001; Gül, 2009).

1950’li yıllar, Türkiye’de tüketim pratiklerinin toplumsal statüyü belirleyen yeni kültürel kodlara dönüştüğü bir değişim sürecinin başlangıcına işaret etmektedir (Bali, 2004). Demokrat Parti iktidarı (1950-1960), Türkiye’yi Batı ile ekonomik ve kültürel düzeyde bütünleştirmeye çalışırken; “Marshall Planı” çerçevesinde şekillenen kalkınma modelinin de etkisiyle “Amerikan yaşam biçimi”nin temsilleri gündelik yaşama taşınmıştır (Kayaoğlu, 2009). Bireysel özgürlük, tüketim ve kentli yaşamını yücelten modernleşme imgeleri yükselerek değişim geleneksel değerlerle dengelenmiştir. Dolayısıyla modernleşme, seküler çizgiden sapmaksızın ilerleyen tekil bir süreçten ziyade, geleneksel değerlerle uyumlu, çoğul ve çelişkili dinamikler barındıran bir dönüşüm olarak değerlendirilmektedir (Bozdoğan, 2008). Medya ise bu dönüşüm ve Amerikan tesirinin etkili araçlarından biri haline gelmiştir (Dağtaş, 2014).

1950’lerden itibaren gazete, özel dergi ve yayınevleri, toplumsal yapının meşrulaştırılmasında önemli roller üstlenmiştir. Dönemin en popüler dergilerinden *Hayat* Mecmuası, uçak ve otomobil gibi ulaşım araçlarına ve sinema gibi kültürel öğelere sık sık yer vererek, Amerikan yaşam biçiminin topluma tanıtılmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda Demokrat Parti’nin modernleşme politikalarının halka aktarılmasında da söz sahibi olmuştur. İstanbul’un yeni yüzü, mimarlık ve yaşam tarzı, derginin sayfalarında belgelendirilerek adeta idealize edilmiştir. Dolayısıyla derginin, kamuoyu nezdinde neyin bir imgeye dönüştüğü ve neyin ulaşılabilir kabul edildiğini belirlemede kritik bir rol oynadığını söylemek mümkündür (Okur, 2007). Diğer taraftan dönemin yeni modern otel ve rekreasyon yapıları, konaklama ve

sosyalleşme işlevlerinin yanı sıra modern yaşam tarzının sahnelendiği simgesel mekânlar olarak *Hayat* Mecmuası'nda öne çıkmıştır. Bu anlamda dergi, bir haber kaynağından öte, dönemin sosyal ve kültürel değişim dinamiklerini anlamada bir ayna görevi görmüştür.

Bu çalışma, mimarlık kültürüyle bütünleşen modernite anlatısının, dönemin önde gelen dergilerinden *Hayat* Mecmuası aracılığıyla nasıl kurgulandığını incelemektedir. Bu anlamda, modern yaşamın sergilendiği otel, kulüp ve eğlence yapıları ile bu mekânlardaki sosyal etkinliklerin, yalnızca mimari biçimleriyle değil, aynı zamanda dönemin görsel ve yazılı medyasında inşa edilen sınıfsal ve kültürel imgeler aracılığıyla nasıl temsil edildikleri incelenmiştir. Çalışma bu yeni mekânları; temsil anlamı, kent mekânlarında sergilenen yeni davranış repertuarı, boş zamanın pratiği ve kullanıcı profilleri yönünden irdelemiştir. Araştırma, modernleşmenin mekânsal görünürlüğü, yapı çevrenin sosyal bağlam içinde kazandığı anlam ve bu anlamların medya aracılığıyla dolaşıma girme biçimleri üzerinden çok katmanlı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. *Hayat* Mecmuası, dönemin kültürel dönüşümünü mimari temsiller üzerinden izleyebilme imkânı sunduğu için seçilmiş; mimarlık disiplini açısından yeterince ele alınmamış olması da bu tercihi desteklemiştir.

Bu araştırma, *Hayat* Mecmuası'nın 1956–1960 yılları arasındaki 220 sayısı taranarak modernleşme ideolojisinin kamusal mekânlar üzerinden temsiline odaklanan 46 haberin tematik ve bağlamsal ölçütlerle seçilmesiyle yürütülmüştür. İlgili yıllarda benzer mimari biçimleniş ve fonksiyonlarda başka yapılar olduğu bilinmekle birlikte, bu çalışmada sadece *Hayat* Mecmuası'nda yer verilen mekânlar üzerinde durulmuştur. Bu yapılar ağırlıklı olarak İstanbul'da yer almakla birlikte; Ankara, Bursa ve Balıkesir'den örneklerle de rastlanmaktadır. *Hayat* Mecmuası'nın 1956–1960 yılları arasındaki “Cemiyet Hayatından Fotoğraflar” bölümü başta olmak üzere ilgili haber ve görseller, nitel içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Özellikle 1956 yılından itibaren dergi, büyükşehir “sosyetesinin” yaşamına odaklanan bu bölüme düzenli olarak yer vermiş; haber dizisi istikrarlı bir biçimde sürdürülmüştür. Metinlerde tekrar eden temalar, toplumsal rollerin sunumu ve mekânların ideolojik bağlamda konumlanması değerlendirilmiştir. İnceleme kapsamına yalnızca mekân isminin açıkça belirtildiği haberler dâhil edilmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrası bu tür içeriklerin belirgin biçimde azalması

nedeniyle araştırma 1956-1960 tarih aralığına odaklanmıştır.

Hayat Mecmuası'nın seçili içeriklerinde yer alan yapılar, dergide daha çok sosyal pratiklerle öne çıkmış, dekoratif detaylar, mekânsal organizasyon, cephe görünüşü gibi mimari değerlendirmeyi mümkün kılan unsurlar bu haberlerde geri planda kalmıştır. Bununla birlikte, söz konusu yapıların mimari değerlendiriliş ve buna ilişkin sunumları haber içeriklerinde yer almamıştır. Bu nedenle içerik ve görsellerdeki sahneleme stratejileri, kullanıcı profilleri ve davranış repertuarları, mimariyi tamamlayan öğeler olarak bu analiz kapsamında değerlendirilmiştir.

1950'li Türkiye'sinde Modernleşme ve Amerikan Yaşam Biçiminin Kültürel Yansımaları

1950'li yıllarda Türkiye'de kültürel ve mimari modernleşme süreci belirgin biçimde Amerikanlaşma ekseninde şekillenmiştir. Bu dönemde ABD yalnızca askerî ve ekonomik nüfuzuyla değil, popüler kültürü ve tüketim alışkanlıklarıyla da gündelik yaşamı etkileyen bir “Yumuşak Güç” (Soft Power) olarak öne çıkmıştır. Soft Power (Yumuşak Güç), kültürel unsurların siyasal amaçlara hizmet edebileceğini ortaya koyan ve kültür-siyaset ilişkisini açıklayan bir kavramdır (Nye Jr, 2008). Zorlama yerine cazibe yoluyla etkili olan bu gücün başarısı büyük ölçüde hedef kitlenin ideolojik, kültürel ve siyasal olarak kaynağa yakınlık duymasına bağlıdır. Bu nedenle, Sovyetlere kıyasla Batı bloğu ülkelerinin Amerikan etkilerine daha açık olması anlam kazanmaktadır (Sarı Karademir, 2012).

Bu ideoloji çerçevesinde yazılı basın ve popüler dergilerde, Hollywood yıldızları, otomobiller, yaşam tarzı ve moda gibi Amerikan yaşam biçimine dair içeriklerin görünürlüğü artmış; Amerikan tarzı yaşam, modernliğin göstergesi olarak sunulmuştur (Nye Jr, 2004). Amerikan yaşam biçimi genellikle; çekirdek aile yapısı, ev ve banliyö yaşamı, tüketim kültürü, popüler kültür ve eğlence kültürünü kapsamaktadır. 1950'li yıllarda Amerikan yönetimi ve medyası, çekirdek aile modelini kapitalist düzenle bütünleştirerek kadınlara ev içi roller biçmiş; bu kurguda güzellik, zarafet ve ev idaresi, kadının temel nitelikleri olarak yüceltilmiştir (O'Keefe, 2014). Bu anlayış, tüketim kültürünü destekleyen geniş bir kadın ürünleri pazarını da beraberinde getirmiştir. Türkiye'deki yansımalarında ise sinema ve medya önemli olmuş, bu kapsamda Amerikan filmlerinin Türkiye'de yayılmasını denetleyen ve kolaylaştıran mekanizmalar oluşturulmuştur (Sarı

Kandemir, 2012). Türk film sektörü, Amerikan melodramının temel özelliklerini paylaştıran sinema filmlerinde; aşk ilişkileri ve aile bağlarına odaklanmış, ahlaki olarak muhafazakâr değerleri ve mevcut siyasi statükoyu destekleyerek, klişelere, aşırı duygulara ve ahlaki ikiliklere yer vermiştir (Sarı Karademir, 2012).

Oktay'a (1993) göre, Türkiye'de 1930-1950 yılları arasında yayımlanan dergiler, toplumu eğitme ve aydınlatma işlevi taşımakta, özellikle edebiyat ve sanat içeriklerine yer vermektedir. Bu anlamda Geç Osmanlı zamanındaki yayınlar, kadınlara becerilerini, bilgilerini ve görgülerini geliştirmeleri için yardımcı olmayı amaçlayan; saç/cilt bakımı, moda, giyim, ev dekorasyonu ve kadın sağlığı gibi çeşitli konuları işlemektedir (Dağtaş, 2005; Dağtaş, 2014). Ancak 1945 sonrasında eğitici işlevlerini yitirmeye başlayan popüler dergiler, 1950-1970 döneminde daha çok eğlence ve tüketim odaklı içeriklere yönelmiş; anti-komünist söylemler, cinsellik temsilleri ve kültürün magazinleşmesi öne çıkmıştır (Oktay, 1993). Bu dönüşüm içinde kadın, özellikle "okur" olarak tanımlanmış; Amerikan yaşam tarzı ve tüketim kültürü, kadının giyiminden aile yaşamına dek uzanan gündelik pratiklerde yeni bir modernlik anlayışı oluşturacak biçimde sunulmuştur (Oktay, 1993). *Hayat* Mecmuası, her sayısında kapığında yer verdiği kadın simalarıyla, yalnızca bir estetik tercih sunmakla kalmamış, aynı zamanda modern toplumda kadın kimliğinin temsilini de şekillendiren bir mecra haline gelmiştir. Örneğin, Batı modasının eğilimleriyle bireysel tarzın nasıl örtüşürülebileceğine dair öneriler, aile yaşamı ve eş seçimi gibi konularla birlikte, bu anlatıyı pekiştiren reklamlarla bütüncül bir çerçeveye oluşturmuştur. Hollywood yıldızları, geleneksel değerlere bağlılıkla modernliği uzlaştıran ideal kadın figürleri olarak sunulurken; erkekler, daha çok çalışma hayatı ve başarı bağlamında arka planda yer alan temsillerle aktarılmıştır. Böylece 1950'lerin Türkiye'sinde modernleşme söylemi, kadın temsilleri ve tüketim pratikleri ekseninde, medya aracılığıyla görünür kılınan Amerikan yaşam biçimiyle örtüşmüştür.

***Hayat* Mecmuası ve Haber İçeriği**

Demokrat Parti iktidarı döneminde (1950-1960) Türkiye'de basın, yeni siyasal düzenin oluşumunda ve toplumun yönlendirilmesinde etkili bir rol üstlenmiştir (Güven & Özkan, 2023). Bu bağlamda 1956'da Yapı Kredi Bankası sponsorluğunda yayımlanmaya başlanan

Hayat Mecmuası, kentleşme ve tüketim rejimlerine paralel bir medya stratejisinin parçası olmuştur (Okur, 2007). Şevket Rado editörlüğündeki dergi, *American Life*, *Paris Match* gibi Batılı örneklerden esinlenen görsel düzeni ve Tiefdruck baskı tekniğiyle, modern yaşamın imgelerini etkili bir biçimde yaygınlaştırmış; böylece Türkiye'de medya aracılığıyla şekillenen "modernleşmenin" önemli platformlarından biri hâline gelmiştir. Türkiye'nin en çok takip edilen haftalık yayınlarından biri olmayı başaran *Hayat*, 1992'ye kadar faaliyetini sürdürmüştür.

Haftalık çıkan ve 32 sayfadan oluşan *Hayat* sınırsız bir içeriğe sahiptir. Moda, kadın, astroloji, spor, tarih, sağlık, edebiyat, magazin ve seyahat anlatıları gibi geniş bir tematik yelpazeyi barındırmıştır. Magazin arka planı güçlü olsa da dergi, mimarlık ve şehircilik gibi disiplinlere de geniş yer verilmiştir. Dönemin imar projeleri ve bunlara ilişkin gelişmeler bilgilendirici ve gururlu bir üslupla okuyucuya sunulmuştur. Derginin editoryal stratejisi, kentleşme ve mekânsal dönüşüm pratiklerini estetik bir söylemle sunarken, Batılı ikonografiyi yerel motiflerle harmanlayarak modernleşmenin çelişkili dinamiklerini yansıtmıştır. Öyle ki kadın figürleri bir yandan kentli, sık ve dışa dönük bir profil çizerken, diğer yandan annelik, zarafet ve ahlaki ölçülülük gibi geleneksel rollerle bütünleştirilmiş, dini hassasiyet önemslenmiştir. Böylece dergi, modernlik ile muhafazakârlık arasında bir denge kurarak, geniş okur kitlesi nezdinde dönüşen yaşam biçimlerini meşrulaştıran bir temsil alanı oluşturmuştur. Rubens'in tablolarından, kutsal mekânlara, Hollywood yıldızlarından, dekorasyon tavsiyelerine dek çok katmanlı haber içeriklerini okuyucuyla buluşturmuştur.

***Hayat* Mecmuası'nda Modernitenin Mekânları**

Hayat Mecmuası'nda okuyucuyla buluşan yeni prestij yapıları çoğunlukla Hilton, Kervansaray, Barikan, Çınar Otel, Lido Gazinosu, Liman Lokantası², Klöb X, Yeniköy Boğaziçi Kulübü, Taksim Belediye Gazinosu vb. olarak geçmektedir.

1950'ler İstanbul'unda modern eğlence ve konaklama yapıları, uluslararası üslubu benimsyerek modernleşme ideolojisinin mimari temsillerine dönüşmüştür. İşlevsellik, yatay cephe düzeni, geniş cam açıklıkları, betonarme strüktür ve sade formlarla öne çıkan bu yapılar, lüks ve şeffaflık duygusunu pekiştirmiştir. Bu yaklaşımın en belirgin örneği Hilton Oteli olmuş; mimari dili, bağlamdan kopuk ve kolayca çoğaltı-

labilir bir şablon olarak kullanılması tartışmalara yol açmıştır. Özellikle prizmatik kütle yapısı ve ızgara düzenine dayalı cephe kurgusunun yarattığı yeni estetik dil, mimar Şevki Vanlı tarafından eleştirel bir bakışla değerlendirilmiş; Vanlı, bu yaygınlaşan tutumu “Hiltonculuk” şeklinde tanımlayarak, modernizmin yerel mimarlık ortamındaki sorgulanmamış kabullerine dikkat çekmiştir (Çetin vd., 2019). Nitekim Vanlı, bu yaklaşımın yalnızca otellerde değil, konutlarda ve kamu yapılarında da benimsendiğini 1958 yılında: “*Hiltonculuk dediğimiz zaman, Hilton gibi balkon dizilerinden oluşan cephe binaları anlıyoruz. Bunların bir kısmı Çınar Otel ve onun çocuklarıdır*” sözleriyle ifade etmiştir (Vanlı, 1958; Çetin vd., 2019).

Çınar Otel ise, betonarme strüktürü, prizmatik kütle ve ızgaralı cephesiyle Hilton’un mimari etkisini yansıtan örneklerden biridir; bu bağlamda Hilton’un, dönemin otel projelerinde hem gerçekleşmiş hem de tasarım aşamasındaki yapılar üzerinde belirleyici olduğu söylenebilir. Nitekim, “Hiltonvari” otellerin mimari biçimlenişlerindeki benzerliğe açıklık getiren Çetin vd. (2019), 1959 yılında *Hayat* Mecmuası’nın kapağında yer alan ve kamuoyunda İstanbul Hilton olarak algılanan yapının aslında Çınar Otel olduğunu vurgulamakta; bu karışıklığın, iki yapının mimari benzerliklerinden dolayı ayırt edilmelerindeki güçlüğü işaret etmektedir (Resim 1) (Çetin vd., 2019). Asıl

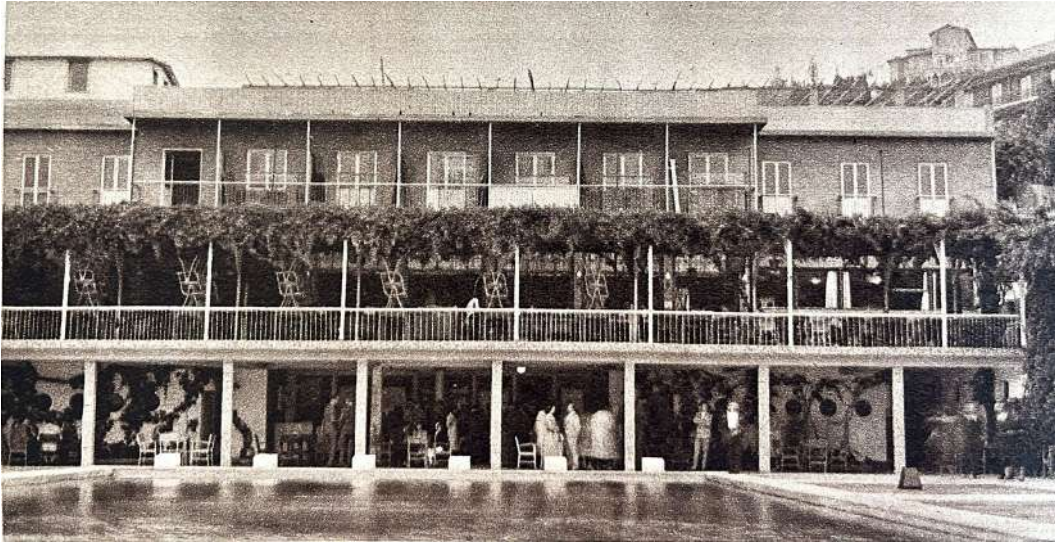
dikkat çekici unsur ise, kapakta yer alan görsele, uluslararası üslupta tasarlanmış modern bir yapının önünde, dönemin son model otomobili eşliğinde poz veren üç çağdaş giyimli genç kadını yansıtmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu fotoğraf; mimari üslup, kadının kamusal temsili ve giyim tarzı gibi unsurlar aracılığıyla, Amerika’dan aktarılan modernleşme temalarının Türkiye’ye özgü bir bağlam içinde tek bir karede buluşturulduğu çarpıcı bir örnek niteliğindedir.

Otellerin yanı sıra, 1943 yılında faaliyete başlayan Lido Deniz Kulübü, 1940’ların başında İstanbul’da döneminin öncü modernlerinden biri olarak inşa edilmiştir. Yapı, dönemin mimari anlayışına uygun olarak yalın geometrik kütlelerle biçimlendirilmiş; açık yüzme havuzu, gazino, restoran ve soyunma kabinleri gibi işlevleri bünyesinde toplayan çok fonksiyonlu bir kompleks olarak planlanmıştır. Denizle bütünleşen geniş terasları, büyük cam açıklıkları ve sade cephe düzeniyle modern mimarlığın şeffaflık, açıklık ve fonksiyonellik ilkelerini yansıtmıştır. Lido, aynı zamanda İstanbul’da eğlence, spor ve sosyal yaşamı bir araya getiren ilk modern deniz kulübü olmasıyla da kentsel yaşamın biçimlenişinde önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Lido, *Hayat* Mecmuası’nda dış mekân fotoğrafıyla yer alabilen nadir bir örnektir (Resim 2). Nitekim *Hayat* Mecmuası’ndaki haberlerde modern yaşamın mekânları, çoğunlukla sosyal etkinlikler üzerinden görselleştirilmiş; mimari öğelere ise sınırlı biçimde yer verilmiştir. Örneğin Çınar Otel (Resim 3), nadir bir dış çekim fotoğrafıyla dergide kendine yer bulsa da diğer görsellerin çoğu şık davetlilerin müzik ve sohbet eşliğinde vakit geçirdiği anlara odaklanmaktadır.

Bu modern yapıların ortaya çıkmasından önce, özellikle Pera bölgesi, Levantenler ve gayrimüslim toplulukların yarattığı kültürel çeşitlilikle dikkat çekmekteydi. Bu çevrelerin etkisiyle Batı Avrupa’daki salon kültürünün İstanbul’daki ilk yansımaları da burada görülmekteydi. 1886’da açılan Lebon Pastanesi, başlangıçta daha çok gayrimüslimlerin tercih ettiği bir mekânken, zamanla “edebiyat, sanat ve bürokrasi” çevrelerinin buluşma noktası haline gelmiştir (Ciritçi, 2019). Lebon ve Markiz gibi pastaneler, erken Cumhuriyet döneminde de yerli burjuvazinin Batılı yaşam biçimlerini gündelik hayatta deneyimlediği önemli temsil mekânları olarak varlıklarını sürdürmüştür. *Hayat* Mecmuası’nda yer alan haberlerden anlaşıldığı üzere, cemiyet hayatının önde gelen isimle-

Resim 1. Hayat Mecmuası kapağı, (Hayat, 1959e).

Resim 2. Deniz Kulübüne Kürklü Hanımlar Geldi, (Lido Gazinosu) (Hayat, 1958a).

Resim 3. Çınar'da Balo (Hayat, 1958b).

ri, gündüzleri Markiz ve Lebon gibi mekânlarda başlayan beş çayı geleneğini zamanla Hilton gibi modern otellere taşımış, geceleri ise Klöb X ve Lido Deniz Kulübü'nde düzenlenen kokteyllerle sosyalleşmeyi sürdürmüştür (Hayat, 1958a). Bu bağlamda geçmişte belirli bir hat üzerinde yoğunlaşan bu eğlence mekânlarının zamanla kentin farklı ve manzaralara hâkim çeşitli noktalarına yayılmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu yapıların inşa edildikleri noktaların kent içinde stratejik konumlar olduğunu söylemek mümkündür. İstanbul'da Harbiye ile Taksim arasında, Maçka Vadisi'ne hâkim, yüksek bir kotta konumlanan Hilton kent manzarasını kucaklarken, Ankara'da İzmir Caddesi üzerinde sıralanan tesislerden biri olan Barıkan Otel, başkentin idari ve ticari aksına

yakınlığıyla öne çıkmaktadır. Benzer biçimde, İstanbul-İzmir yolu üzerinde konumlanan Balıkesir Kervansaray Oteli ile denize nazır, Yeşilköy Havaalanı yakınında yer alan Çınar Otel de bulundukları konumlar gereği simgeleşmiştir. Boğaz kıyısında Kuruçeşme-Ortaköy hattındaki Lido Deniz Kulübü ile Galata Rıhtımındaki Liman Lokantası ise, eğlence ve sosyalleşme pratiklerinin şehrin birbirinden farklı görsel ve temsili güzergâhları üzerine taşındığını göstermektedir. Yapıların üslubu "Uluslararası" olsa da konumları itibarıyla bulundukları kentin kimliğini taşımıştır. Dolayısıyla, yeni seçkin konaklama ve eğlence yapıları, kentlerin görünür akslarına yerleşerek mekânsal bir temsil değerine işaret etmektedir.

Konaklamadan Temsile: Yeni Otel Mekânları

1955'te Marshall Planı desteğiyle açılan İstanbul Hilton Otelı, dönemin modernleşme anlayışını mimari düzlemde somutlaştıran simgesel yapılardan biridir. Pera Palas gibi 19. yüzyıl otellerinin Batılı saray oteli geleneğini sürdürdüğü İstanbul'da, değişen toplumsal beklentiler ve artan konfor arayışı karşısında Hilton, çağdaş standartlarıyla yeni bir dönemin habercisi olmuştur. Turizmi canlandırma hedefiyle başlayan proje, kısa sürede sermaye, kültür ve modernlik ideallerinin buluştuğu bir dolaşım alanına dönüşmüştür; Amerikan yaşam biçiminin gündelik yaşama sızmasında etkin bir araç hâline gelmiştir (Adalet, 2018). Nitekim 1960'ların başında Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarlığı görevinde bulunan Mukadder Sezgin'in belirttiği üzere: *"Tek bir Hilton Otelı İstanbul'u onun yaşam tarzını değiştirmiştir"* ifadesini kullanmaktadır (Çetin vd., 2019).

Uluslararası sermaye ile yerel ekonomik dönüşümün kesiştiği Hilton, Batılı yaşam tarzının Türkiye'deki yansıması olarak, dönemin politik ve ekonomik açıdan üst düzey bireylerinin buluşma mekânı haline gelmesi bakımından kayda değerdir. Conrad Hilton'un "Her bir otelimiz birer küçük Amerika'dır" sözüyle özetlenen bu anlayış, otelin mimari kimliğinde de karşılık bulurken; geniş cam cepheleri, teraslar, asansörlü ve klimalı iç mekânları ile dönemin modern mimari standartlarını karşılamıştır (Wharton, 2001; Bozdoğan & Akcan, 2013; Rojek, 1993). Bununla birlikte, Hilton'un, Osmanlı ya da erken Cumhuriyet dönemine ait büyük otellerden ayrıldığı tek nokta yalnızca mimari dili ve teknolojik yenilikleri değil, "roof bar"ı, "şadırvan"ı, geniş lobisi, havuzu, spor alanlarıyla Amerikan tarzında giderek yaygınlaşan olanakları hizmete sokmasıdır.

Hayat Mecmuası'nda modern yaşamın yeni temsil mekânı olarak öne çıkan konaklama tesislerinden bir diğeri Çınar Otel'dir. 1959'da *Hayat* Mecmuası'nda "Çınar'da Balo" başlığıyla duyurulan haber (Resim 3), yeni açılan otelin yalnızca bir turizm tesisi değil, aynı zamanda uluslararası imajın modern bir temsilcisi olarak tanıtıldığını göstermektedir (Hayat, 1958b). Yeşilköy Havalimanı'na yakınlığı sayesinde İstanbul'a gelenleri ilk karşılayan yapı olarak simgesel bir önem kazanan Çınar Otel, milli sermaye ile inşa edilmiş olmasıyla da dönemin kalkınmacı anlayışını yansıtmıştır. Leylâ Gencer'in de aralarında bulunduğu özel davetliler eşliğinde gerçekleşen açılış balosu ve gece-

ye damga vuran İtalyan-İspanyol sanatçıların sahne performansları, otelin sosyal hayattaki seçkinliğini ve uluslararası yönelimini pekiştirmiştir.

Hilton ve onu izleyen diğer konaklama yapıları, dönemin modern mimari biçimlenişini yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda mekânsal işlevleri ve taşıdıkları temsil değerleriyle de "modern" olarak nitelendirilmektedir. Yalın cephe düzeni, açık strüktürel ifade, yatay kütle kompozisyonu ve geçirgen zemin kat kullanımı gibi öğelerle uluslararası modern mimarlık anlayışını yansıtan bu yapılar; yüzme havuzu, geniş lobiler, gece kulüpleri ve spor alanları gibi donatılar aracılığıyla Batılı yaşam tarzının sahnelenmesine olanak tanıyan mekânsal kurguya sahiptir. Dolayısıyla "modern" tanımı, yalnızca biçimsel bir üslubu değil, aynı zamanda dönemin toplumsal tahayyüllerini biçimlendiren kültürel göstergelere de işaret etmektedir.

Toplumsal Davranış Pratikleri ve Sosyal Temsiller

Hayat Mecmuası'nda yayımlanan içerikler, modern yaşamın kentli kesim nezdinde nasıl temellendirildiğini ve bu yaşam biçiminin gündelik hayattaki karşılığını somutlaştırmaktadır. Dergide yer verilen mekân temsilleri ile toplumsal etkileşim biçimleri, dönemin modernleşme süreci içinde şekillenen yeni ritüel ve alışkanlıkların izini sürmeye olanak tanımaktadır (Resim 4). Bu bağlamda *Hayat* Mecmuası'nda Liman Lokantası'ndaki davetler ve Çınar Otel'de düzenlenen balo gibi etkinlikler detaylı bir şekilde aktarılmakta; Ankara'da Barikan Otel, İstanbul'da ise Hilton'da gerçekleşen çay sohbetleri modern kent yaşamının yeni ritüelleri olarak sunulmaktadır (Hayat, 1958c; Hayat, 1959g). Bu tür eylemler Veblen'in (1953) öne sürdüğü üzere "boş zamanın tüketimi" örnekleridir ve "ayrıcıklı bir toplumsal konum" ile

Resim 4. Balo Mevsimindeyiz, Hilton'da Mühendisler Balosu, (Hayat, 1960b).

ilişkilendirilmektedir. Bu etkinliklerde Veblen’e göre (1953) ailenin geçimini daha iyi bir düzeye taşımakla meşgul erkeklerden ziyade kadınlar ön plana çıkmaktadır. Türkiye’deki üst sınıfların yöneldiği bu boş zaman etkinliklerinin sembolik anlamı, üretken olmayan ancak gösterişli faaliyetler yoluyla seçkinliğin vurgulandığı bir grubu görünür kılmaktadır (Okur, 2007). Dolayısıyla bu aktiviteler hem sosyal hem de mekânsal alışkanlıkların değişimine işaret etmektedir.

Demokrat Parti döneminde, mekânsal ve sosyalin yanı sıra davranışsal pratikler üzerinden de tanımlanmaya çalışılan modernleşme, *Hayat* Mecmuası'nda sıklıkla karşılaşılan "plaj, güneşlenme, yüzme" gibi unsurlarla, şehrin ortasında birer "vaha" olarak sunulan havuzlu modern yapıların merkezine yerleştirilmiştir (Hayat, 1957a). Basın aracılığıyla kamuya sunulan bu yeni yaşam tarzları, toplumun belirli

kesimleri tarafından erişilebilir olan “Amerikanvari” bir modernitenin örnekleri olarak Hayat Mecmuası’nda öne çıkmıştır (Resim 5).

Ankara Devlet Operası'nda düzenlenen tiyatro ve opera temsilleri, dernek kermesleri, otellerdeki çay davetleri ve Avrupa modasına uygun giyim tercihleri ise, Batılı yaşam normlarının temsil ve teşvik edildiği davranış repertuarlarını oluşturmuştur. "Klób X, Hilton ya da Kervansaray Otel'de" "yılbaşı kutlamaları" yapmak, yalnızca bir eğlence biçimi değil, aynı zamanda Batı'ya entegre olmuş modern bir toplumun parçası olduğunu gösteren bir statü göstergesi sayılmıştır (Hayat, 1957b). "*Meksika Gecesi*" (Resim 6) gibi yabancı sanatçıların sahne aldığı organizasyonlar, *Hayat* Mecmuası'ndaki manşetlerde geniş bir şekilde yer bulmuştur:

*Geçenlerde, İstanbul Hilton'un müdürle-
rinden Maurice Reymond'un tertiplediği Mek-*

Resim 5. Hilton'un Yüzme Havuzu (Hayat, 1957a).

Resim 6. Hilton'da Meksika Gecesi, (Hayat, 1959a).

sika Gecesinde, Lorenzo Gonzales idaresindeki Hilton'un sevilen caz ve şarkıcıları büyük ilgi ve alkış toplamışlardır. Bilhassa tanınmış solist Anne Sandrine'in söylediği Güney Amerika şarkıları, geceye ayrı bir hususiyet katmıştır. Resimde, Lorenzo Gonzales ile Anne Sandrine'i mikrofona başın da bir duoda görüyoruz... (Hayat, 1959a).

Bu tür mekânların tercih edilmesi, dönemin önde gelen çevreleri için konfor unsurunun ötesinde, farklı bir temsil değerine işaret etmektedir. Bu tercihler, aynı zamanda bir aidiyet göstergesi, bir statü ifadesi ve modernleşme sürecine aktif katılımın mekânsal dışavurumu olmalıdır. Örneğin, bu otellerde haftanın belirli günlerinde tertiplenen ve bir buluşma noktası haline gelen çay saatleri, seçkin toplumsal çevrelerin modern eğlence pratiklerini nasıl benimsediğini ve bunların kamuya nasıl sunulduğunu anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır. Bununla birlikte, haberlerde konukların giyim kuşam tercihleri dahi ön plana çıkarılmakta; örneğin Lido'daki bir etkinlik haberinin başlığı, *"Deniz Kulübü Kokteyline Kürklü Hanımlar Geldi!"* şeklinde atılmaktaydı (Hayat, 1958a).

Kadınların geleneksel ev içi kabul günleri otel ortamına taşınmış, zaman ve hizmet yükü açısından avantaj kazanılmıştı (Hayat, 1957c; Hayat, 1957d). Orkestranın hafif müzikleri eşliğinde gerçekleşen bu buluşmaların sonunda hanımlar, rutin günlük hayatlarına dönmek üzere dağılsalar dahi Hilton'daki bu çay saatleri onlara modern bir mola sağlamış olmalıydı. Bu tür toplanmalar, aynı zamanda dönemin giyim kuşam eğilimlerinin ve moda anlayışlarının kadınlar arasında görünürlik kazandığı; bir an-

lamda birbirlerini izleyerek güncel beğeni kalıplarını takip ettikleri kamusal podyum işlevi de görmektedir (Hayat, 1957d).

Hayat Mecmuası'nda üst sınıfa özgü bir diğer etkinlik, Liman Lokantası gibi modern mekânlarda düzenlenen cemiyet ve dernek yemekleridir (Resim 7)³. Bu davetler, şık katılımcılar ve müzik eşliğinde keyifli bir ortamda gerçekleşmektedir (Hayat, 1957e). Etkinlikler yalnızca modern mimari stile sahip mekânlarda değil, daha erken dönemlere tarihlenen yapılarda da gerçekleştirilmiştir. Pera Palas'ta düzenlenen Varem Savaş Kermesi ile Kızılay Balosu, Sait Halim Paşa Yalısı'ndaki kokteyller ve Ankara Palas'taki mezunlar toplantıları, daha sınırlı da olsa eski yapıların söz konusu temsil alanına dahil olduğunu göstermektedir (Hayat, 1957f; Hayat, 1957f; Hayat, 1959b).

Modern Mekânların Kullanıcı Profilleri

1950'li yıllarda modernleşme süreci toplumsal ilişkiler ağı içerisinde şekillenen yeni mekân kültürleri ve bu mekânların kullanıcı profilleriyle de görünür hâle gelmiştir. Otel, lokanta ve kulüp gibi sosyal buluşma ortamları, modern yaşamın ritüellerini taşıyan sahnelere dönüşürken, bu sahnelerde kimlerin yer aldığı da ayrı bir konu olmuştur.

Yeni prestij mekânlarının kullanıcıları; magazin ünlülerinden bürokratlara, asilzade ve akademisyenlerden Anadolu kökenli iş insanlarına ve ailelerine uzanan geniş bir kesimi kapsamaktadır. Ne var ki *Hayat*, bu mekânlardaki organizasyonları, *"İstanbulcular şubat ayında*

Resim 7. Cemiyet hayatından fotoğraflar: Verem Savaş Derneğinin Yemeği, (Hayat, 1959f).

bir balolar beyecanı içindeydi” gibi ifadelerle sunarak, tüm toplum bu yaşam tarzına dâhilmiş gibi bütüncül ve homojen bir algı yaratmaktaydı (Hayat, 1960a). Bu algının bir sonucu olarak, dergide Anadolu topraklarına yerleşmiş bir bolluk ve refah imgesiyle adeta küçük bir Amerika tasviri ortaya çıkmaktaydı.

Hayat Mecmuası’nda teyit edilen yeni modern pratikler ‘*Sosyete mensupları; balolar, suvaler ve kokteyllerden sonra Hilton’un Lobby’sinde yapılan Cuma çaylarını da bir buluşma yer olarak benimsediler*’ gibi ifadelerle yer verilmekteydi (Hayat, 1957d). Ancak Beyoğlu pastaneleri gibi diğer üst sınıf mekânlardan farklı olarak yeni prestij mekânları, geçmişin statü ve onur konumlarını temsil etmemişti. Örneğin Hilton, varlıklı bir müşterinin üyeliğini engelleyen kültürel ya da simgesel engeller taşımamaktaydı (Okur, 2007). 1950’lerde geleneksel elitlere ek olarak, kırsal kökenli zenginlerin sayısının hızla artması bunun önemli etkenidir. Büyükşehir sosyetes; iş insanları, bürokratlar, sanatçılar ve bazı akademisyenlerden oluşsa da statü artık yalnızca eğitim veya köklü soya değil, serbest piyasada yükselen Anadolu tüccarların toplumsal hayata dâhil olmasıyla da belirlenmiştir. Nitekim Demokrat Parti’nin 1950 seçimlerinde kazandığı anti-elitist zaferin ardından, DP belli başlı popülist temaları, köylülüğün pazarla bütünleştirilmesi amacını güden bir platformda kendine mal etmekteydi (Keyder, 2014). Bu dönüşüm, Demokrat Parti’nin serbest piyasa temelli ekonomik vizyonu ile örtüşmekteydi.

Ayrıcalığın maddi imkânlarla belirlendiği bu yeni prestij mekânlarının toplumsal algıda nasıl konumlandığını gösteren örneklerden biri, Hilton Otel’ine dair *Hayat* Mecmuası’nda yayımlanan “Mürdüm” adlı eşeğin hikâyesidir. Yıl-

başı eğlenceleri kapsamında süslenerek altı gün boyunca otelin içinde dolaştırılan Mürdüm, aç bırakıldığı ve yorgun düştüğü için etkinlikler sonunda zayıflamış ve huysuzlaşmıştır. Gösteri sonunda eski yaşamına dönen Mürdüm, mahallesinde “Hiltonlu eşek” olarak anılmaya başlamıştır (Hayat, 1957g). Bilinçli bir medya kurgusuyla sunulan bu hikâye, elit yaşam ile halk arasındaki mesafeyi mizahi bir dille görünür kılarken, alt sınıfa ait bir figürü modern eğlence kültürünün dekoratif bir şov unsuruna indirgemıştır. Haberde Hilton, girmenin kolay olmadığı, ancak dergi yoluyla herkesin tanıdığı bir simgedir (Resim 8). Bu durum, otelin sembolik

Resim 8. Mürdüm Hilton’da, (Hayat, 1957g).

bir sınıf ayrımını pekiştirdiğini göstermektedir.

Bununla birlikte düzenlenen baloların prestij düzeyinin çoğunlukla başbakan veya bakanlar kurulunun katılımıyla ölçüldüğünü söylemek mümkündür (Okur, 2007). Başvekil Adnan Menderes'in himayesinde Hilton Otel'de düzenlenen *Aydın Efeler Gecesi*'ndeki yeni yıl kutlamalarında, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın dansı haberlere konu olabilmektedir (Hayat, 1959c). Benzer şekilde, Demokrat Parti Balosu'na Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in katılımı, bu tesislerin eğlence mekânı olmakla birlikte iktidar ilişkilerinin sosyal ve mekânsal düzlemde sahnelendiği alanlar hâline geldiğini göstermektedir (Hayat, 1958c).

Hayat'ta yer alan söz konusu haberlerde kadınlar, kamusal yaşamın seçkin mekânlarında erkeklerle nazaran daha ön planda yer almaktadır. Baloların, lokantaların ve çay davetlerinin başlıca simaları olarak sunulan kadınlar, zarafetleriyle bu alanlara görsel bir canlılık katarken; erkekler görece arka planda, iş ve siyaset sohbetlerinin yürütücüsü olarak betimlenmiştir. Böylece prestijli mekânlar, kadınlar için temsiliyetin, erkekler içinse etkileşimin sahnesi hâline gelmiştir.

Öte yandan, İstanbul'u ziyaret eden dünyaca ünlü yıldızlar ve bazı önemli yabancı devlet adamları da bu mekânların misafirleri olmuştur (Hayat, 1957h). *Hayat* Mecmuası'nda "*Brigitte Bardot İstanbul'da*" gibi haberlerde uluslararası üne sahip sinema yıldızlarının Hilton'u tercih etmeleri, yapının seçkin ve ulaşılması zor bir statü sembolü olarak konumunu güçlendirmiştir (Hayat, 1957h). Nitekim *Hayat*, bu tarz ziyaretleri sayfalarına büyük bir gururla taşıyarak, okuyucularına İstanbul'un da artık Paris ve Londra gibi yıldızların uğrak noktası bir şehir olduğu mesajını iletme istemekteydi.

Söz konusu ayrıcalıklı yapılar, burjuvazinin düğün ve nişan törenlerine de ev sahipliği yapmıştır. (Hayat, 1958d; Hayat, 1959d; Hayat, 1957i). Örneğin Liman Lokantası'nda dönemin Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar'ın oğlu Üner Kırdar ile Gül Evren Kırdar'ın düğünü, İstanbul sosyetesinin yoğun ilgi gösterdiği etkinliklerden yalnızca biridir (Hayat, 1958c). Bu bağlamda, söz konusu temsiller, dönemin üst sınıfları için aidiyet duygusunu pekiştirirken, geniş halk kesimlerine modern kent yaşamının idealize edilmiş imgelerini *Hayat* Mecmuası aracılığıyla aktarmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, 1950'li yılların ikinci yarısında *Hayat* Mecmuası'nda yer alan çeşitli rekreasyon yapıları üzerinden, Türkiye'de modernleşme düşüncesinin kamusal yaşama nasıl yansıdığı-

na dair bir çerçeve sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, özellikle *Hayat* Mecmuası gibi dönemin yüksek tirajlı popüler yayın organının, Amerikan tarzı yaşamın normlarını temsil etmenin ötesinde, bu normları gündelik yaşama sızdırarak kültürel dönüşümün taşıyıcısı rolünü üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Demokrat Parti, 1950'li yıllarda modernleşme ve kalkınma hedeflerini, kentlere inşa ettiği seçkin yapı tipolojileri aracılığıyla görünür kılmıştır. Batı'yla entegrasyonun simgesi olarak değerlendirilen otel ve eğlence tesisleri, hizmet sektörünü ve tüketime dayalı bir kentsel yapıyı besleyen mekânlar olarak öne çıkmıştır. Çalışmada incelenen Hilton, Çınar Otel, Kervansaray Otel, Liman Lokantası, Lido gibi mekânlar, sadece konaklama ya da eğlence işlevleriyle değil; modernleşmenin vitrinleri olarak "yeni hayat"ın görsel ve sosyal kurgusunu taşıyan simgesel alanlara dönüşmüştür. Gerek otel lobilerinde düzenlenen çay saatleri ve balolar, gerekse bu mekânlarda yer alan görsellerde kadınların merkezi rolü; toplumsal dönüşümün mekânsal temsillerine dair güçlü veriler sunmaktadır.

Modernizmin Türkiye'ye İkinci Dünya Savaşı sonrasında entegrasyonu, dergide sosyal yaşam ve mekânlarla birlikte bolca yer bulmuştur. Yeni prestij mekânlarına iş insanları eşleri ve kızlarıyla birlikte tefekkür etmekte; bu temsillerde erkekler, iş dünyasına ait başarıları ve resmi ilişkileriyle kadınlara kıyasla daha geri planda yer almakta, böylece toplumsal cinsiyet rolleri Amerika'da olduğu gibi modernleşme sürecine dâhil edilmektedir. Kadınlar, ev içi düzenin sadık koruyucuları olan estetik figürler şeklinde temsil edilmiş; çevrelerinde kurgulanan ticari tüketim kültürünün başlıca unsuru olarak haberlerde yer almışlardır. Söz konusu modern mekânlar, daha çok kadınların boş zamanlarını evin dışına taşıdığı, birbirlerini gözlemleyerek dönemin modasını ve alışkanlıklarını takip ettikleri sosyal alanlara dönüşmüştür. Bu mekânlar, misafirlerine yalnızca dinlenme ya da eğlenme değil, aynı zamanda görünür olma ve kendini ifade etme fırsatı sunmuştur. Dergide aile, evlilik ve düğün merasimleri sıkça işlenen temalar arasında yer alırken, bu törenlerin gerçekleştiği ve üst gelir gruplarına mensup ailelerin bir araya gelip sosyalleştiği mekânlar da çoğunlukla aynı yapıların çatısı altında toplanmıştır. Bu bağlamda, oteller, kulüpler ve eğlence yerleri, Amerikan tarzı yaşam biçimini izleyen yeni sosyal sınıfın beklentilerine göre tasarlanmıştır.

Kentli üst sınıfın benimsediği yeni prestij mekânları, Beyoğlu'nun geleneksel pastanelerinde hâkim olan kültürel sermaye ve soyluluk üzerinden tanımlanan aidiyet anlayışını geride bırakmış; bunun yerine ekonomik güç ve tüketim kapasitesiyle biçimlenen yeni bir toplumsal ayrışma zeminine oturmuştur. Bu bağlamda,

çalışmada incelenen Hilton, Kervansaray, Çınar Otel, Liman Lokantası ve Lido gibi mekânlarda varlık gösterebilmenin ölçütü piyasa koşullarında tanımlanabilen maddi sermayeye dayandığı için; toplumsal statü, artık geçmişin kalıtsal ayrıcalıklarıyla değil, satın alma gücüne bağlı edinilmiş imtiyazlarla belirlenmektedir. Beyoğlu-Pera hattında yoğunlaşan geleneksel elit sosyalleşme mekânları, zamanla yerini kentin farklı ve daha görünür noktalarına yayılan modern yapılarla bırakmıştır.

Derginin geniş okur kitlesi ve popülerliği göz önüne alındığında, yayımladığı haber ve görseller aracılığıyla bu mekânlardaki sosyal ritüellerin idealleştirilmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu çerçevede modernleşme, kent mekânlarının fiziksel dönüşümü ile toplumsal ilişkilerin, sınıfsal ayrışmaların ve kimlik tanımlarının da yeniden inşa edilmesinde söz sahibi olmuştur. Amerikan yaşam tarzını ve kalıplarını Türkiye'deki ayrıcalıklı sınıflar arasında yaygınlaştıran *Hayat* Mecmuası (1956-1960), kültürel dönüşümün hem tanığı hem de taşıyıcısı olurken modernleşmenin medya aracılığıyla görünür ve erişilebilir kılınmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışma, 1950'li yıllarda Türkiye'deki modern yaşam ideolojisinin, davranış kalıpları, tüketim kültürü ve mekânın temsili üzerinden nasıl toplumsallaştırıldığını mimarlık ve medya ilişkisi üzerinden *Hayat* Mecmuası ile ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yönüyle çalışma, modernleşmenin mekânsal ve kültürel bir inşa süreci olarak kavranmasına katkı sunmakta; Türkiye'deki modernleşme tarihine yeni bir okuma perspektifi getirmektedir.

Kaynaklar

- Adalet, B. (2018). *Hotels and highways: The construction of modernization theory in Cold War Turkey*. Stanford University Press.
- Altun, F. (2005). *Modernleşme kuramı: Eleştirel bir giriş*. Küre Yayınları.
- Bali, R. (2004). *Tarz-ı hayattan life style'a: Yeni seçkinler, yeni mekânlar, yeni yaşamlar*. İletişim Yayınları.
- Bozdoğan, S. (2008). Democracy, development, and the Americanization of Turkish architectural culture in the 1950s. In S. Isenstadt & K. Rizvi (Eds.), *Modernism and the Middle East: Architecture and politics in the twentieth century* (pp. 116–138). University of Washington Press.
- Bozdoğan, S., & Acan, E. (2013). *Turkey: Modern architectures in history*. Reaktion Books.
- Ciritci, İ. (2019). Markiz: Beyoğlu'nun mekân-kültür artikülasyonu üzerine. *IAPS: Culture and Space*, 2019, 16.
- Çetin, H. A., Ultav, Z. T., & Uz, F. (2019). Reflections of the İstanbul Hilton Hotel on mid-century hotel buildings in Turkey. *Art-Sanat Dergisi*, 12, 57–88.
- Dağtaş, B. (2005). News Coverage of the Copenhagen Summit in the Turkish Press. 3rd Annual International Conference on Communication and Mass Media, 23-25 May 2005. Athens, Greece.
- Dağtaş, B. (2014). Americanization of the popular culture in the 1950's Turkish magazine: *Hayat*. *Rhetoric and Communications E-journal*, 14, 1–21.
- Gül, M. (2009). The emergence of modern İstanbul: Transformation and modernisation of a city. I.B. Tauris.
- Güven, S., & Özkan, S. H. (2023). Demokrat Parti'nin iktidara gelişinde basının rolü (1950 seçimleri ve basın faaliyetleri). *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 115–141.
- Hayat. (1957a). Geçen Cuma Hilton'da. *Hayat*, 74, 28.
- Hayat. (1957b). Hala konuşulan gece. *Hayat*, 67, 10–11.
- Hayat. (1957c). Hilton'da kadınlar başbaşa. *Hayat*, 38, 26–27.
- Hayat. (1957d). Hilton'un yüzme havuzu. *Hayat*, 49, 8–9.
- Hayat. (1957e). Kızılay balosu. *Hayat*, 73, 32.
- Hayat. (1957f). Maliye Vekili Hasan Polatkan'ın hemşiresi evlendi. *Hayat*, 38, 5.
- Hayat. (1957g). Mürdüm Hilton'da. *Hayat*, 15, 22.
- Hayat. (1957h). Nişandan sonra. *Hayat*, 51, 12–13.
- Hayat. (1957i). Verem Savaş Derneğinin yemeğinde. *Hayat*, 76, 28–29.
- Hayat. (1958a). Çınar'da balo. *Hayat*, 99, 8–9.
- Hayat. (1958b). Demokrat Parti balosunda. *Hayat*, 78, 28–29.
- Hayat. (1958c). Deniz Kulübüne kürklü hanımlar geldi. *Hayat*, 90, 28.
- Hayat. (1958d). Hilton'da cuma çayı. *Hayat*, 116, 22–23.
- Hayat. (1958e). İki düğünden fotoğraflar: Hilton'da/ Kervansaray. *Hayat*, 82, 22.
- Hayat. (1959a). Aydınların gecesi. *Hayat*, 17, 5.
- Hayat. (1959b). Bankan Otelinde çay sohbeti. *Hayat*, 4, 7.
- Hayat. (1959c). Bir düğün ve davetlileri. *Hayat*, 6, 24–25.
- Hayat. (1959d). Cemiyet hayatından haberler: Verem Savaş Derneği'nin kermesi, Pera Palas'ta kokteyl. *Hayat*, 3, 22–23.
- Hayat. (1959e). Cemiyet hayatından fotoğraflar: Verem Savaş Derneği'nin yemeği. *Hayat*, 20, 4.
- Hayat. (1959f). Dergi kapağı. *Hayat*, 37, 1.
- Hayat. (1959g). Hilton'da Meksika gecesi. *Hayat*, 41, 22.
- Hayat. (1960a). Balo mevsimindeyiz. *Hayat*, 10, 4–5.
- Hayat. (1960b). Balo mevsimindeyiz: Hilton'da mühendisler balosu. *Hayat*, 10, 5.
- Hershlag, Z. Y. (1968). *Turkey: The challenge of growth*. E. J. Brill.
- Kayaoglu, B. (2009). Strategic imperatives, democratic rhetoric: The United States and Turkey, 1945–52: Cold War in the Aegean. *Cold War History*, 9(3), 321–345.
- Kepenek, Y., & Yentürk, N. (2001). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (2014). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Nye Jr, J. S. (2004). Soft power and American foreign policy. *Political science quarterly*, 119(2), 255–270.
- Nye Jr, J. S. (2008). Public diplomacy and soft power. *The annals of the American academy of political*

and social science, 616(1), 94–109.

O'Keefe, B. (2014). Happiness, Womanhood, and Sexualized Media: An Analysis of 1950s and 1960s Popular Culture. *New Errands*, 2, 56–63.

Oktay, A. (1993). Türkiye'de popüler kültür. Yapı Kredi Yayınları.

Okur, B. F. (2007). Conspicuous consumption in Turkey in the 1950s: An examination of Hayat magazine [Master's thesis]. Boğaziçi University.

Rojek, C. (1993). Ways of escape: Modern transformations in leisure and travel. Rowman & Littlefield.

Sarı Karademir, B. (2012). Turkey as a “willing receiver” of American soft power: Hollywood movies in Turkey during the Cold War. *Turkish Studies*, 13(4), 633–645.

Vanlı, Ş. (1958). “Hiltonculuk”. *Kim*, 1958, 31–32.

Veblen, T. (1953). *The Theory Of The Leisure Class*. New American Library.

Wharton, A. J. (2001). *Building the Cold War: Hilton International Hotels and modern architecture*. University of Chicago Press.

Zürcher, J. E. (2004). *Turkey: A Modern History*. IB Tauris

Notlar

1. Bu araştırma, yazarın İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi doktora programında, Prof. Dr. Nejat Turgut Saner danışmanlığında sürdürdüğü tez çalışmasının bir parçası olarak ele alınmaktadır.
2. Lido Deniz Kulübü ve Liman Lokantası, her ne kadar 1940'lı yıllarda inşa edilmiş modern yapılar olsa da; tasarım anlayışları, peyzaj ve su öğeleriyle kurdukları ilişki, kullanıcı profilleri ve sürdürdükleri işlevler sayesinde 1950'li yılların modernlik anlayışıyla örtüşerek Hayat Mecmuası'nda sıklıkla yer bulmuş ve bu çalışmaya dahil edilmiştir.
3. Fotoğraf açıklaması ise şu şekildedir: “Toplantının belkemiğini ise Vasfi Rıza Zobu'nun bulunduğu masa teşkil ediyordu. Kıymetli sanatçı esprileri, şarkıları ile başlıbaşına bir neşe kaynağı idi. Yukarıdaki fotoğraf (soldan itibaren) Mesadet Manioğlu, Vasfi Rıza Zobu, Mutaahhit Haluk Basol, Fatoş Başol, Bayan Göknil ve Gönül Manioğlu grupunu tesbit ediyor”. Bu açıklama dönemin “sosyete” figürlerinin mesleki profilleri ve halka sunulma biçimleri hakkında açıklayıcı bir örnek sunar.

